

UTAZÁS KÜLFÖLDÖN

Írta:
SZEMERE BERTALAN.

I. KÖTET.
NÉMETFÖLD, FRANCZORSZÁG.

MÁSODIK BŐVÍTETT KIADÁS.

PEST, 1848
KIADJA GEIBEL KÁROLY.

SZEMERE
GYÖRGYNEK ÉS MIKLÓSNAK,
UTAZÁSOM EMLÉKÉÜL,

HÁLÁVAL.

Vizsgálni mindenütt azt kell mi ott, s mindent ott hol az legjelesebb; saját honában s földében mindent.

En Németföldön különösen a népiskolákat, Franczországban a nyilvános életet, N. Britanniában a fogházakat s népjellemet, Helvétziában a természetet választám azon fénypontul, mi körül egyéb tárgyak' csoportozatai összegyűlnek. Mert nem csak amaz elvnek, hanem még egy más csillagnak befolyása alatt is írok, s ez a haza; ha ezt tudtam volna feledni, ha a polgárt az írónak, a hazaszerelmet az írói dicsőségnek feláldozni bírtam volna, sokat másképen s még többet épen nem fogtam írni. –

Ajánlat s társ nélkül indultam a nagy világnak, mint csolnak, mely a hazai pártoktól eloldódva, vitorla és lapát

nélkül bocsátkozik tengerre s áltadja magát a habok kényé-
nek. Egy kérdés lebege lelke előtt, mikor elindultam:
,Reményljek e az embertől s higgyek e benne?' Most, midőn
megtértem, szívem ünneplő örömmel adja a feleletet:.,Igen.'

S e szent hit gyümölcse utazásomnak, aranygyapjú
helyett magamnak én ezt hoztam.

VATTA, DECEMBER' 20-kán, 1838.

**UTAZÁS
KÜLFÖLDÖN**

A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Irodalmunkban valóban ritka szerencse mellett kilencz hónap alatt elkelvén utazásom 2400 kötetben, annak akkor tüstint új kiadása is jelentve volt. Azonban előbb utazást tévén hazámban s részeiben, utóbb hivatalos s political viszonyokba lépven és maradván mind e napiglan, nem volt időm s néha kedvem nem volt vizsgálat alá venni az egészet, e nélkül pedig újra bemutatni a közönségnél nem hívéim összeegyeztethetőnek azon tisztelettel, melyei iránta nekem viseltetnem kell. S főleg ez okbul e második kínálattal bizonyosan nem veszélyeztettem a közönség' kegyét, melyet nem kivívnom csak megnyernem egyszer sikerült, ha erre több kiadók egymás után fel nem szólítanak, – s mivel Geibel Károly úr legjobban tudott sürgetni, neki engedtem által. De íme rakom vállaira a felelősséget is, ha t. i. e második kiadás fölösleges, ha a közönségnek belőle sem haszna nincs, sem benne kedve már nem telik.

Van ebben változtatás, van bővítés is, de egyik sem tetemes. Hiszen mik benne leírás' tárgyai, tartományok és intézetek, azokat hívebben most még ke-

vésbé írhatnám le mint leírom évek előtt frissebb emlékezettel; mik benne az utazónak saját érzeményei, azok hasonlítanak a virág' illatporához, mit letörölni meghamisítása volna eredeti színének; mik pedig közbeszótt elveimet s gondolatimat illetik, igaz, körülményeinknél fogva azok ott csonkák és töredékesek, s közülök némelyek azóta módosultak, változtak, tisztultak is, de vajjon van e a gondolatnak nálunk már egészen szabad téré mely földtül éig merészen viheti útját mint a szívárvány, s vajjon nem hazudtolnám e meg az utazás' idejét, mostani elveimet s gondolatimat adván a sokkal ifjabb utazónak szájába, kiben nem lángola ugyan kisebb szerelme honnak és nemzetnek, ki nem kevésbé magasztos hévvel ölelé ugyan keblére a szépet és nagyszerűt, de annyi élettapasztalással nem birt mint bír most. Ezért mik e második kiadásban ujak is mind olyanok, melyeket utazási naplóból csak kiírtam. Mert legyen s maradjon utazásom olyan, a mint azt ifjan és az első benyomások' költői melegében megírom; ha az ifjú' ábrándaihoz most a férfi' érettebb gondolatait fűzném, munkámat hasonlónvá tenném azon fához mely egy időben teremvén virágokat és gyümölcsöket, földünkben s éghajlatunk alatt idegennek s természetlennnek fogna találtatni.

POZSONY, JULIUS, 1844.

NÉMETFÖLD.

I.

Pozsony, Május' 3-án, 1836.

Az országgyűlésnek vége szakadt.

Borult érzelemmel ültem kocsira, merően nézvéen égbe, hol véljük lakni Istent, ki ronthat és építhet, ki sújt gerjedelmében, de mindig bűnökért s jó kedvében áld de csak erényt. „Megállj ember, – kiáltám a' német kocsisnak a határnál – nem tudod e hogy hazámat hagyom el, sokára, talán örökre?” S egy marok füvet szakíték az utolsó dombrul, szövetségünk' látható zálogául, és sötét képpel tevém keblemre hogy hallaná szívem' dobogását. A szegény kocsis, hol rám, hol a föltolakodó fekete égi háborúra tekintete, s ha anyja mesékben ringatta mint gyermeket, aligha tartott istenfélő léleknek; ha nem ringatta, ő, a hazátlan, kórnak vélhetett.

II.

Bécs, October' 4-én, 1836.

E napokban a mezőre sétálék egy német tudóssal. Ez növényeket, csigákat, ásványokat izzadva gyűjtögetett.

Különös! a csigákat s fényes kavicsokat utunkról felszedjük, a lepéket szorgalmasan gyűjtögetjük, hervadó növényeket gonddal rakunk tárba, jövedelmünkről ha fillérekbul állanak is könyvet viszünk: de gondolatainkat, mikben talán egy jövendő szendereg, elhullni engedjük mint őszi falevelet, mit lekap a szél s örökre elvisz. Pedig embernek nincs drágább kincse gondolatainál s ötleteinél. De ezek véletlen viradoznak elő a lélekben, s ha meg nem tartoztatjuk, sorban mint jöttek sorban mind eltűnnek. És nem illy véletlen érkezett gondolatok' szülőtti e a legjelesb találmányok? E parányi ötlet nem ér e, mi forrásra ve-

zet? Ama durva gondolat nem kő e, mi gyémántot rejt? Azon sok eszmék, mik napközben mintegy általutazzák elménket, nem volnának e méltók egy pillanatnyi munkára, egy darabka papírra mi rongybul készül, és nem érdemiének e hogy számukra egy táblát tartsunk emlékezetünkben? Az a pillanat miben születik a gondolat, kifejtésére is legkedvezőbb; a melegség mi vele jó mintegy ki is költi. Sokszor történik, hogy később igyekzünk fölkeresni s kibontani, de úgy járunk mint ki szép álmaibul fölébredt – másszor azt nem folytathatja; mint a bányász ki aranyérre akadt, de nem fog bele rögtön, hanem hollétét lombbal jegyzi meg – a szél elkapja onnét s többé meg nem leli; mint a vándor kinek tetszik egy színes csillag, de haladni akarván siet, majd később gyönyörködik benne – de a föld fordult s eltakarta örökre. Napján szakítsd a virágot mert más nap elhervadand; akkor nyisd ki vitorláidat midőn a szél fűv; akkor menj az istenek' templomába midőn nyilva találad. A gondolat s a kedv gondolkodni nem csiga mit házábul akármikor kiénekelhetsz, nem növény mit leszakíthatsz, nem kövec s mit fölvehetsz minden pillanatban. Zárkodik s nyílik a lélek titkos törvények szerint, s mint a napnak hogy megviradjon s a villámnak hogy kilöveljen nem parancsolhatsz, úgy nem parancsolhatsz ennek sem. És nem vagy méltó rá, ha elszalasztasz csak egy alkalmat is tündérországába bepillantani, mert a legkisebb gondolat drágább a legnagyobb gyémántnál, mivel az nő, kinő egy világgá, ez fogy s végre hamuban röppen el.

Tehát ezután is szedjük föl a csigákat, gyűjtögessük a lepéket, rakjuk tárba a növényeket, a fillérek lajstromát folytassuk, de legyen naplónk ötleteink' számára is, és minden napot azzal végezzünk be, hogy ennek gondolatait adjuk az előbbiekéhez. Engedni csak egy isteni szikrát is hasztalan elhullani, tékozlás s bűn az emberi nem ellen, mert az elme annak nálunk csak letett tulajdona és vétek Isten ellen, ki adván azt, adá a legdrágább kincset, mi értékben napokat s csillagokat meghalad. Lehetetlen is hogy tékozlói ellen ne legyenek mennykövei!

Mind e mellett is az elmúlt öt hónapra, életemből mintha kiszakadt volna, számot én sem adok. Meghozta ugyan ez öt is, mint a' többi, a maga virágait s gyümölcseit, örömeiket és fáj-

dalmakat, és Bécs a szemlélőnek bőven nyújt szépet és tanúságot, emlékeztetést s csodálandót: azonban még sem érintek belőle semmit, azon egyszerű okból, hogy mik tőlünk távolb esnek, azok' leírására több helyem maradjon. De tőled-Barátom, kiért én utazásomról hü naplót viszek, viszont megvárom, hogy távollétemben napról napra följegyezd derűjét s borúját azon nemzet életének, minek enyim gyöngé sugara, mely azzal együtt ragyog s együtt hal. –

Ma este hét órakor a levél-gyorskocsival Prága felé megindulék. „Kétségkívül lámpavilágnál nézendjük a vidéket,” mondtam a kalauznak ismerkedő szóul. „Meg pápaszemen”; feleléé duzmadtan s a szögletbe vonult alunni.

CSEHORSZÁG.

III.

Prága, October' 7-én, 1836.

Az Austria s Csehország' határát jegyző tábla nemcsak két *országot* de két különböző arczú vidéket *választ* el, mert lui rajta lépéskint kiesbedő tájat lelünk. Legcsodálatosbak a fenyőerdők, miknek sötétsége szinte megijeszt. Úgy érzem, fenyves a lélekben a cser vagy tölgyerdőnél regényesb érzelmeket költ. A barna mohföld, a sűrűn ágazó fák, a szározon nyúladozó galyak s ágak, mik az úrtól hangzó mohdombra hullongnak, éjszakát csinálnak, miből az enyészet, korhadás, kriptái hulladékos pusztaság sötéten s kietlenül pillant az elmenőre. Tölgyerdőben, bár mi vad s rengeteg is az, csak élőiül félek, legyen az kígyó, ember vagy egyéb; de a fenyvesek' éjjeléből kísértő árnyékok köszöntik az embert s vére meghidegszik a nappali éj' látásán. így lett a cseh nép csodás mesék' hívője és beszélője, s Rűbezahl, a hegyek s fenyőerdők' babonás királya a népnél most is él. A csehlovagok' tulajdona volt bajnokság és babonaság s ha ezek közül egyik a másikat szülte, mindkettőt a természet' képe táplálta, mert a kültermészet' jelleme*) mindenütt áltnyomakodik a nép' lelkébe.

Prágába reggel értünk, s dél felé a vastag köd eloszolván, meggyőződtem, hogy Europa legszebb vidékű városai egyikének méltán mondatik. Benne csak két napot tölték s oly két napot, min a közintézetek' legtöbbje zárva maradt.

Nagy város, az ó rész viseli a régiség' színét s inkább sötét mint méltóságos, s belőle az idomtalan födelű s négyeszegű goth-

*) Ha a *lelkület* szót mindenütt fogjuk használni hol a Karakter használ-tatik, néha képtelenségeket mondandunk, midőn, például, lelketlen dolgok' lelkületeiről beszélünk. Mindig érzem, e szót a jegy vagy jel gyök-ből kell kisarjadztatni, s így én előbb a *jegyület*, aztán Szemere P. a *jellem* szót csináltuk (1839).

czifrázatos kapuk és tornyok sűrűn nyúladoznak ki. A vizén túl, fön a hegyen, az üres fejedelmi vár, s alatta és körölte elszórvák a cseh nagyok' palotái. E tágas épületek lakatlanul hevernek s hulladoznak, s bennök minden lépésem viszhangzék. Pedig ha jó épületben senki nem lakik, egyedül kopogni végig a szobákon s folyosókon sokkal borzalmasb, mint omladékok közt járn egyedül. Az uraik után ekkint zengő és sóhajtó falak' hangjai emberi nyelven ezt jelenték: „régii dicsőségünk; hol késel az éji homályban?!”

Prága ily roppant nagygyá a császárok' itt laktában lett. S azokkal együtt az élet elköltözött belőle, s ha maradt is meg valami központjában, az most a szélek felé halotti csöndben végződik. De bír nagy történettel és most annak emlékéen látszik élődni.

A gyönyörű kilátású Lőrinczhegyre menvén ált, midőn látam mi nagy híd alatt mi széles mederben folydogál a keskeny Moldva, csaknem fölkiáltok: rakjátok be ó prágaiak a híd' boltozatit, hogy vizetek alatta egyszerre ki ne fusson. Tetszék az eláradozó folyamra nagy hidat építeni s nem tetszék keskenyebb de mélyebb árokba szorítani. Igaz, így szebb. A folyam mint kis tenger, a híd fölötté egy szivárvány, s e szép látvány hideg számolatnak miért áldoztatnék föl?

Este a színházban kedvesen lepett meg az öltözetbeli polgári egyszerűség. Pesten a karzat is pompázóbb az itteni páholyoknál. Úgy látszik, miként van a nemzetnek s embernek ifjúkora, akkint a városoknak is van. Prága ó város, leragyogás után él s arcza a barna ó épületekkel egyezőleg fénytelen egyszerűségre vezeti lakosait: de Pest ifjú, haladásban, bimbóban, benne gazdag alakkal emelkednek a házak s tükör a lakosnak mindenik, mi ékeskedésre int. E fölött a nap kél, ama fölött délutánra hajlott. De én Pestet nem védem, mert ellene vagyok a vett fényűzésnek. Mely nép a magáéban fénylik, annak a fényűzés élete, mert ez belső erejének, természetének kisugárzása; de nekünk átkunk s halálunk. Nem hasonlunk e mi a pór gyermekhez, ki a német komédiásnak bábuért kenyerét adja? E fényűzés nem sima jég e min kéjtelmesen veszünkbe rohanunk? Igen, átok az míg idegen kézből veszszük s a pesti ragyogó s illatozó boltok hazafinak borzasztóbbak a megnyilatkozott sötét s búzhódt koporsóknál.

Ki ezeket szorgalmi állapotunk mértékéül veszi, rettenetesen csatlakozik. Mert minek jelei? Haladásnak? Koránsem; csak annak hogy sokat veszünk. –

Az utazást is tanulni kell s minden rászedés egy leczke. Én az első leczkét egy tizenkét éves gyermektől vevém. T. i. a fő-egyházban rám tolá magát s nem kért magyarázgatás után fölhíva a toronyba, hova sötét lépcsők vezetnek. De a haragnál főlebb nem meheténk, mert az ajtó csukva volt, s nem ő volt a rendes kalauz. E szerint nem adtam neki annyit, mennyit kért. Pedig gondolkodám: talán akkor kellene kifizetnem midőn le fogott vezetni;’ – de eszembe jutott: ‚gyermek mikép lehetne álnok?’ Ment előre. Ismét gondolám: ‚meg kellene fognom, hogy a sötétben ne hagyjon’ de eszembe jutott; ‚hiszen nem felnőtt s a gonoszság sem nőtt fel benne’ Azonban alig ért az első lépcsőre, monda: ‚erre utánam,’’ s azzal eltűnt, én pedig a sötét szűk lépcsőn és sikátorokon izzadva és szorongás közt tapogatóztam le.

IV.

Töplicz, October’ 10-én, 1836.

A jó gyakran kedvetlenség’ leplében érkezik. Kocsisunk majdnem egy óráig várakozék egy utazó után, mi társaimat s engem’ igen boszantott. Végre eljött a skót, ki Persian keresztül Keletindiából utazik honába, s benne igen kellemes társalkodót találtam. Megtudva hogy magyar vagyok, monda, tibeti utában találkozáék Csorna-Körösivel, s tőle hallám azt is, hogy Körösi mint török ment Tibetbe s a keresztyéneket gyűlölő tibeti fejdelem’ védelmét így nyerte meg. Midőn oda angolok mentek, szólt ugyan hozzájuk, de nem evék sem társalkodék velők, hogy gyanúba ne vétessék. Igen szűken élt; tejjel s kenyérral táplálkozott s ez naponkint négy v. garasába került. Nagyon hü emlékezete van; a nyelveket könnyen tanulja s az angolon kívül nyolczat beszél. Most mindig az ázsiai tudóstársaság’ teremében dolgozik s szüntelen foglalkodván, a bemenő idegennek többnyire csak ujjal mutatják: ‚a könyvek közt az ott a magyar utazó.’

A fürdejéről s vidékéről világszerte híres Töpliczben egy napot mulaték. Délután kimentem a Schlossbergre, csodálni a

természetet. Kis rom ez, alig elég hogy rajta nevének halhatatlanságot szerezzen az ábrándos utazó, de a hegy, melyen áll, nagy pont, mert Töplicz' egész környékébe bepillantat. Északra nyúlik az Erzberg, mi határ Szász és Csehország közt, kelet-délre a Mittelberg, az országban legmagasb Donnerberg csúccsal. Töplicz hegyek közt van és még is tágas láthatárral bír, mert vidéke egy mély pontbul indul ki, s két felé lejtős oldalakat képezve, lassankint emelkedik hegyekké. Némelly hegy, mint felhőtömeg, messze kékellik; s még oly messzeségben is a tájon tisztán végig látni, egész aljáig. Halom és sík, völgy és domb, erdők és szántóföldek, berek és rét, gyümölcsösök és fehér szalagkint nyúló s fasorral beszegett utak, s mind ez nagy láthatárban, kedves kép. Az egész vidék ugyan azon apró tájék' ismétlése de roppant terjedelemben s különbfélekép színezve s állítva közelség s távolság által. Egyes kellemes tájakkal nem dicséketik, s ha egyenkint járjuk, ismétlésekre találunk, de ha az egészet nézzük, a hegyek által képezett nagy foglatban a nagy képet bámulnunk kell. Midőn Marienschein felé mentem, több lakossal akartam beszédbe eredni, de nem boldogultam. Egy döcögőtül, például, kérdem: „az ott Marienschein?” Dörmögé: „ja.” „Ez utón mennek oda?” Ismét dörmögé: „ja.” „Nem messze van hozzá Vilmostető?” Dörmögé: „nein.” „Egy óra negyed alatt odaérek?” Ismét dörmögé: „nein.” Látván hogy harmadikféle tánczra nem vihető, czammogni hagytam saruiban.

V.

Képek. Magyarországról a külfölden.

Első kép. Csehországban.

Bajom akadván, a töpliczai rendőrséggel érintésbe jövék. Az Örmesterhez, ki itt legfőbb volt, egy késő este mentem utószor. Kerek asztal mellett ült feleségével s három gyermekeivel. Ő evék, a család nézte s a nézők közt én is kénytelenítettém helyet foglalni.

„Hm! – kezdé az Örmester fontos fejjel – Magyarország szép ország.”

Én, mint kinek kedvesét dicsérik, mentegetőzve s vonakodva mondám: „Ó igen –”

„De tudom én hogy szép; megjártam én a francz háborúkor. Van ott minden, kenyér mint a hó, bor, vas, arany, dohány mint a sáfrány – de mint a sáfrány! marha mindenféle s gyönyörű, – csak ember nincs.”

Hohó, gondolám magamban, 12-14 millió ember már csak valami; elhatározám erre felelek. De eszembe juta hogy ez az ármányos politiából való, ki tudja mint érti mondását? Lehet, ő nem azt nevezi embernek ki eszik és iszik, hanem ki gondolkodik.-Ha így számol, úgy az én millióimat kegyetlenül substrahálná. Eszembe juta p ö r ö m is tehát nem szóltam.

„Kár azért a szép országért, – folytatá; Európában párja nem volna. Haj de még sok hiányzik, hiányzik a legfőbb. Vagy van már? Van már politia?”

„Nincs s nem is... –”

„Ihol la!” közbe vágott, csodálkozva nyújtván ki kezét, minden villája magasan állt a sülttel végén, mint egy neptuni trident.

Mint alkotmányos magyar, a politia ellen szilárdul kikelni kötelességemnek tartam, s már szólandó valék, midőn feleséges a gyermekek is fölkiáltanak valamennyien egyszerre rám bámulva: „nincs politia?!”

Meghökkenem. Láttam, a politiát megtámadva e család' lételetét támadom meg. S meg fogom győzhetni őket? Bizonyosan nem. Azonban – ismét eszembe juta, p ö r ö m e t elvesztem. Tehát ismét hallgattam. Az Örmester pedig beszélt szakadatlanul. Őt sem az nem zavarta, hogy egyik fija, kétségkívül mert éhes volt, szájtátva követte szemével a villának a tányér s apja' szája közötti utat, sem ellenmondástul nem félt.

„Hanem télben módfölött kemény hideg van ott – folytatá geographiáját – és rettenetes nagy havak. A hegyek, erdők mind merő fehérek, a falukban a házak nem látszanak s a szegény lakosok berekednek, mert a hóval beesett ajtót ki nem nyithatják.”

„Hát egyik faluból hogy mennek a másikba?” kérdé könnyökölve csodálkozó felesége.

„Sehogy; hogy mennének? Hiszen az egész vidék hó alatt van, az utakat két ölnyi magas hófuvat is födi.”

„Én nem gondolnám, hogy nálunk nagyobb hó volna mint

itt – közbe szólék, természetesen óvakodva – pedig úgy tartom az országúton itt járnak télben is.”

„Igen, viszonzá az Örmester nagy elégedéssel, – mert itt a havat az országútról naponként eltisztítják.”

Az igaz, – de ezt nem mondtam csak magamban gondolám – ezt nálunk nem cselekszik. De mi tudjuk, hogy nem röstségből, hanem a gondviselésben kegyes megnyugvásból. Isten ád télben havat és hideget mi azt megőrzi, Isten ád meleget tavaszkor mi azt elolvasztja.

„Hah, télben veszélyes ott utazni, – monda tovább; az ember mindenütt vadállatokra bukkan. A medvék például.”

„Nálunk a medvék télben alszanak’ felelém s gondolám, itt megejtem az öreget. Koránsem!

„Ha ha ha – nevette – mit, a medvék? télben? Én tudom hogy nem. De úgy ugrálnak a havon mint a bárányfiúk.”

„Medvék!” kiáltanak feleséges gyermekei, s egyszersmind elég illetlenül rám néztek. Hízlekedem magamnak csak azért, mivel szántak hogy oly rettenetes országban lakom.

„Igen, – kezdé újra az apa – meg a farkasok. Tizenkettő is űzi néha a levélvivő szegény katonát. Bizony sok szerencsétlenül jár; lovat s katonát összetépnek s másnap a hóban csak a sarkantyús csizmát lelik meg. Egyszer Galliciából szánkán jöttem s űzőbe vettek, s nem vala más mód tőlük megszabadulni, mint a velünk volt borjút elvagdalni s szeletenkint elhajigálni.”

„Huh!” mondák a gyermekek s a legkisebb leányka félénken oldalgott anyja mellé, ki ismét szomorú s részvétes képpel csodálkozék rám.

„Biz így van az!” monda az egyébiránt becsületes Örmester, nagyot sóhajtvá étel után fölkelésben, s vette kalapját s nádbotját és mentünk. Jöttömben gondolám: no itt hazámat elvesztem, – de hiszen megnyerem pörömet.”

Többen is vannak a magyarok közt, kik magukat így vigasztalják.

SZÁSZORSZÁG.

VI.

Dresda, October' 12-én, 1836.

Korán akaránk Töpliczbül elindulni, de azért nem indulánk el korán. S így történt jobban, mert pompás látványnak levénk tanúivá. A felkelő nap csatába ereszkedett a vastag köddel, mely a földet, e szeretett gyermekét, elfödé jótékony tekintete elől. Egykor ép e határon, t. i. Gulmnál, nap és pokol így küzdött s melyik vőn diadalt, az idő már megmutatta. Mi a ködben fekete volt, apródonkint eltűnt s vékony párája arany fátyolkint omlék a nap' arczára és mintha a földet annyi nem illetné, ennek színén ezüst szőnyegkint terült el. Pompás reg, s mint a győző' szeme, ragyogó. A bájos vidék, mint kecses hölgy, tüzesen fogadá keblére s utána szinte megzöldült az őszre hervadó mező.

Culmnál láttuk a góth alakú porosz emléket, mit elesteknek király s haza szentelt s az austriai obelisket mit, megfoghatlanul, az el nem esett Colloredo fővezérnek az elestek emeltek. Különös, hogy vesztett csatában s elveszett népnek, együtt, emléket ritkán vagy nem raknak, pedig ha az emlék nem merő hasztalanság, az érdemlené. Kik győzve hullnak el, bírják harczuk' jutalmát, ki győzve ontá vérét, életét az hiában áldozta föl. Ennek néma sírjára tégy beszélő jegyet, mert nagy szerencsétlenség nem csak kínban, de vigasztalás nélkül is szállni sírba.

Culmtól igen meredek, de szép fenyvestől kerített igen jó út visz föl az Erzbergre, mi fal Cseh- és Szászország közt. A nap még mindig régi fényben ragyogott a hullongva függő köd fátyolban, s a nagy völgy, Culmtól Töplicz felé, harmatok' gyöngytengerében fénylék. A hegytetőrül, az első emberkint midőn Éden küszöbén állt, még egyszer pillanték vissza az elvesztendő paradicsomba s szemem' utójára tele pillantám a varázs látványból. Ki tudja hova űz a sors, mely belőled kiűz!

Erdőségben ereszkedénk le a három óranegyednyi hoszú PETERSWALD cseh határfaluba. A hűvösen fúni indult szél takaró-

zásra kínszeríte, s milyen leend Szászország, köpenyemből kilesve vártam. Elmélkedésemben senki nem háborított; kedvemre néztem be a sötét erdőbe, miben ittott egyegy Máriakép függött a fákon s némán nézett a mellette elsiető utasra. Egykettőt a déli harangszóbul elhozott a szél s az összeszáradt vén anyó oda hagyva kecskéit, csöndösen lépdelt elő az erdő' homályából, menvén a Máriakép mellé', mely neki a mohhal körül gyöpedzett fát templomává teszi. Elhal a lélekzet a füttyölve jövő vidám vándorfiúból midőn a fonnyadt aggra tekint, s hogy így meg ne vénhedjék, mit azonban el nem kerül, hallgatva ballag el a kép s a vén anyó mellett.

Kóútmutatóval, távolságjegyzővel s karfákkal körül ültetett igen jó utón, melyen bizonyos távolságra kimetszett félkörökben a fáradt vándor' számára lóczák találtaknak, érkezénk Dresdába, mely kedves derült vidéken fekszik.

VII.

Dresda, October' 13-án, 1836.

Épületeire nézve Dresda nem szép város, mert a házak' si-ma meztelen falai szomorú egyhangban állanak. Mi jeles középülete van, mind annyira egy jellemet visel, hogy vagy egy vagy közel korbul s leginkább az erős Augustébul való, például a káthol. egyház, az ágost. Frauenkirche, a Stallgebäude és különösen a Zwinger, mely csarnokudvara fogott lenni egy páratlan királyi laknak s mely mint töredék is dísze volna Dresdának, ha elhagyatása gyalázatára nem válnék. A terek nagyok és szépek, az utczákon gazdag gázvilágítás s köröskörül a széleken kies sétányok. Hídja az Elbén csinosabb a prágainál is, rajta mindig jobbra kell menni s az idegen e dicséretes szokás' megtartására az őt által utasiíttatik.

Délelőtt voltam az öreg Tiedgenél, az Urania' költőjénél. Mondván hogy magyar vagyok, megragadá kezem' s fölkiálta: „ez az én kedvencz nemzetem.” De utána nyomban azt kérdé: „vannak még sklávok Magyarországbán?” Ez szörnyen levert s egyszersmind jelszó volt alkotmányunk fényvonásait érintenem, s az új kor emberi irányát elmondanom, min örvendeztében ragyogtak a tisztas ősz' szemei. Magyarul kellett neki szavalnom s

nyelvünket melódiái lágynak találta, kérde a „Liebe-t” magyarul, s miután a „szerelem” szót több idegen nyelvek’ ezt jelentő szavaival összehasonlította, monda: „szép, de még is csak legszebb, legszelídebb szó a mienk: „Liebe.”

„A magyar derék nép,” monda a nyolczvanos öreg.

„Én úgy képzelem mint az olaszokat,” felelé egy kék szemű hölgy.

„Igen, – válaszolá Tiedge, – de több szilárdság, több férfluság a jellemben. Már olvastam egypár népdalt s mi láng, mi hév benne! Mellette mi németek elenyészünk.” Kére egyszermind, írnék le néhány népdalt, mellé tévén a német fordítást. „Zenére teszszük, monda, s a magyart fogjuk énekelni.”

Midőn másodsor nála valék, a tokaji borral, mely ismeretesb mint az ország miben terem, ezt beszélte. „Volt nekem egyszer finom tokaji borom; hanem gondolám magamban, te a mennyei italt nem érdemled, s mindig tartogattam. Történt azonban, hogy egy asszony, kinek élete nekem drága volt, megbetegszik, s kérdvén az orvost meddig élhet, válaszolá: legfőlebb déli 12 óráig. S én elővettem a bort s apródonkint adogattuk a betegnek, és e finom tápla négy hétre nyújtá életét. „Uram, hol ilyen bor terem, milyennek kell lenni ott a léleknek?!”

Sokáig gondolkodám, vajjon kivalljam e, hogy a magyar lélek hasonlóbb a szalmatűzhöz, minek füsté nagy, lángja múltkony, parazsa épen nincs? Midőn búcsúzámm tőle, kérde: „visszatérvén erre jövend?” „Félek hogy nem,” felelém. „No, úgy búcsúzzunk el örökre” monda, s az igen érzékeny öreg’ szemei könnybe lábbadtak.

Gyöngge, gyermekded öreg, de eleven, friss, ifjú kebellet s lélekkel. Kazinczyra emlékeztet. Mint ez szerette a festést, ő úgy látszik kedvelni a zenét. „Úgy e játszik valami szeren s énekel is, kétségkívül basst?” kérde néhány perczczel leültöm után. A társaság, mely nála gyakran összegyűl, költői életet s világot alkot örülte. Azok közé tartozik ő, kik ősz haj alatt ifjú lángot hordanak, s mi fölséges, lobogó arcot s szemet ősz haj alatt látni! Mint midőn a fehér hó közt piroslánggal ég a tűz. De e látvány még egy magasabb vigaszt nyújt a megaggástul borzadó

ifjúnak, mert benne zálogát látja, hogy szív s lélek, s ebben az élet örök ifjúságban megőriztethetik.

Alkalmat nyertem lenni Tiecknél is, a híres műphilosophnál s költőnél, kihez a hét' bizonyos estéin társaság gyülekezik, remek szavalását, kivált Shakespeare' drámáit hallgatni. Az első színészek s színésznők mindig hivatalosak. Nem első ugyan de harmadik kérdése neki is a volt: „Vannak még sklávok Magyarországon?” Valahányszor ily kérdést hallok, s e nélkül alig múlik el napom, mindig mélyen elborulok hogy szegény hazám ennyire nem ismertetik.

VIII.

Dresda, October' 14-én, 1836.

A dresdai kép-, kincs-, fegyver s porcellántár sok nevezetést bír, de a bejutás sokszor igen nehéz. Ez eleinte boszantott, de megbékéltete szíves fogadtatásom az emberek által. Hordja patvar a köveket s régiségeket, mondám magamnak, azok maradnak örökre holtak; élő lélek az mit én keresek s ez Dresdában mindig nyitva áll. így a könyvtár is, miben magyar kéziratot nem találtam, de sok régi német nyomtatványkakat, mik a magyar történetírő' figyelmét megérdemlik, p. o. „Der hungarische botschaft zu Norinberg in Versammlung der Fürsten und Ständen des hailigen Römischen reiches ... 1522 .. gedruckt.” „Curiose Staatsgedanken über den verwirrten Zustand des Königr. Ungarn, 1684” és számtalan több. Egy 1609-ki nyomtatványban Maximilian koronáztatása leíratván, a többek közt ott olvasám: „az ebédhez leült a primás és nádor is, ki annak végével a pástétom' födelét fölemelvén, belőle előlépett egy gyermek s carmina gratulatoriá-t szavalt. Ebéd' vége felé a korona nehéz lön a király' fején, tehát levétetvén ezüst tányérra tétetek s helyébe magyar kalpagot tőnek „mit einer modey, und etlichen Reiger Federn, stb.”

Miután a hídon egy csizmadia legénytől, ki tripodéséről jóslóként beszélt, a szászalkotmány' értékéről áltvevém az ítéletet: „czifraság, uram, s csak azt nyertük vele hogy azóta többet fizetünk”: mentem a rút színházba a szép Normát hallani, hol a tenor-proconsul csodálatos új hanglajtorjával bírt, t. i. midőn

főn akart énekelni a boltozatra nézett, midőn halkán, szemét behunyta de csak félig, midőn szelídedpedve, egészen behunyta. Bizony pedig a zeneisten Apolló egyegy műbe alig csókolt melegebb s mennyeybb életet és erőt.

A nap leszállt midőn Ammontul s Maltitztol megváltam. Sietek a mezőre, Moreau' emlékéhez. Egy partoldalban áll az egyszerű négyszegkő, min érczlap van, ezen kard és borostyán és roppant görög sisak, mind érczbül s alattok: „Hier fiel der Held, Moreau, auf der seite Alexanders . . . 1843.” Három fa' ágai vonnak árnyékot a szűk hely' fölébe. Ha érdemel emléket Moreau, ez vajmi parányi, de emlék maga a hely, mely gyönyörű kilátást enged Dresda' vidékére. Árulónak tartja Moreau-t a francz, mert hona ellen harczolt; a fejedelmek nem, mert hónát szabadítani óhajtá. S minek tartsuk mi, kik látjuk mi mellett halt meg? Őt a szabadság' reménye boldogítá, mi szomorú valová változott azokra nézve, kik sírjánál járdalunk. Ha áruló volt, drágán vásárlá meg a darab kövecskét, ha remény intézte karját, hiában áldozott életet. Halhatatlanság? Illy darab kövecske azt nem soká hirdeti, hisz a történet maga is elveszhet s ezen kívül hol fénylik a hős' dicsősége? A lelkisméret síron túl is kísér, a történetet is túl éli. Nem lehet különben. De nagy az ember' hiúsága, tengelynek nézi magát, mi körül kora s az ivadék forog.

IX.

Lipcse, October' 19-én, 1836.

Míg nyugat' népei papíralkotványokért dulakodnak, a csendes Németország polgári rendet nevel, mely mind a francz mind az angol középosztálynál műveltebb lévén, erősb, tömöttebb s állandóbb leend. E nagy munkán dolgozik minden, hatalmával a kormány, részvétével a nép, szellemi erejével a tudós. A német eddig embert és keresztyént, a francz polgárt s philosophot, az angol angolt és munkást nevelt, az első kivált vallás-erkölcsi, a második kivált értelmi, a harmadik kivált ismeretképzést adott, melyek egyenkint még nem műveltség de csak részei, az igaz műveltség' három kiegészítő oldalai lévén, látni való miként mindenik egy nagy oldalt mellőzött el. De az új korban jobban figyelmezvén e három nagy nép egymásra, mi nálók

hiányzék, egymásnál megpillanták s így nevel a német már ma hazafit is mi a tudományt életté teszi, a francz így készít a vallás-erkölcsnek helyet mi a szabadsághoz békét ad, s az angol így hajlik szellemibb irányt adni iskoláinak, mi előítéletet töröl s az uralkodó anyagi érdekeket illő helyökre igazítja.

A német nép, a lélekbúvár, eltalálta e valódi alapot, midőn indult nevelni embert és keresztyént, mert a keresztyénség nem egy kicsillogása az elmének mint más vallás, hanem oly széles alap mint maga az emberi lélek, melynek az megszentelt tiszta philosophiája. A német, követvén a psychologia' szövétnekét, talált az igaz útra; miként cselekvésre pedig taníták egy nép' véres tévedései. Embert nevelni áll a lélek, s szellemképzésben s az egyetemi tehetségek' kifejtésében - már a kezét hogy foghass vele ki kell nyitnod. Keresztyént nevelni áll a vallás-erkölcsi élet' földérsítésében, - mely nép kétségbe vonja Isten lételetét a magáét teszi kérdésbe. Polgárt nevelni áll a jogok s kötelességek' megismertetésében. A kiképzett emberben garancia van hogy követelendi jogait, a vallás-erkölcsösben hogy teljesítendi kötelességeit. S hol kezdé a francz? Embert nevelt először? Nem. Vallás-erkölcsös lényt? Ezt sem. Polgárt nevelt, nem gondolván meg, hogy mely nép ismeri jogait, azt igazgatni csak egy mód van: alaposan nevelni, mert e nélkül a legjobb oktatások is csak lázongásnak kelméi, elszóratvák a társaságban. E hibával páruult egy másodík, t. i. minden, a legalsóbb osztálybeli is, ki bővebb oktatást kívánt, kénytelen volt a tudókat képző collegiumokba menni, mibül veszélyes következmények eredtek. Például:

1-ör. Egyrészrül a tömegnek a képződést lehetlenné tevén, másrészrül belőle még is számosakat kivon, kik nevelés által a sokaságtul elválasztatván, birtoktalanság miatt pedig a felsőbb rangúaktól be nem fogadtatván, a kétségbesés' martalékvá lesznek, s ha a társaságot föl nem forgathatják innét jobb sorsot várva, ők magok lesznek szerencsétlenekké, elhagyván atyáik' sorsát, és elveszti őket a társaság is az által hogy helyeikből kiemelte, így *teremt* a társaság szükségeket miket ki nem elégíthet, így erőt, mi, minthogy nem használhatja, pattantani fogja az erőművet.

2-or. Hasztalanul töltene el esztendőket, az iskolában, mert olyat tanulnak mire nekik nem leend szükségek s mit el is felej-

tenek, de gyakoribb az eset hogy ép ezért meg sem tanulták. E hiba, mindent egy célra s végre nevelni, megvolt Németországban is amint megvan nálunk) s bár az első hiba nélkül hatott, így is látszottak veszedelmei. Ily körülállások közt állítatték föl az elv: minden ember nyerjen nevelést, de ez élj a s állás a szerint mindenki, és ez elv szülte a polgáriskolákat, melyeknek czélja az elemi oktatást már nyert polgárfiúknak és lányoknak, a tudományokban s mesterségekben általános kiképzés által azon lelki érettséget adni, mely az általok választandó polgári hivatásban vagy mesterségben szükséges.

A lipcsei polgáriskolát több napokig tanulám ismerni, mely, kivált mióta Vogel igazgató által 1833-ban újra szerkezteték, Németországban is a legjelesb. Csaknem legszebb épület egész Lipcsében ez iskola; félkör alakú, tágas; tereemeket foglal magában; benne lakik az igazgató, de a tanítók nem

E polgáriskola' terve következő:

Elemiskola

Két osztály. 5-6éves gyermekek' számára: Benne fiúk s lányok együtt.

Polgáriskola

Hat osztálylyal. És pedig:

a Középiskolának nevezetik az első

Három osztály (VI. T. IV.). 8-9 évesek' számára. Itt már fiúk s lányok külön.

Eddig minden gyermek futhata egy pályát, még ide a társasági különbség be nem nyúlik; itt a középiskola' végével kezdődik az életokozta első szükséges megszakadás, és a tanítványok vagy:

<i> tudós pályán</i>	<i> a</i>	a gymnasiumba,	maradnak	a mesterség, real, iskolába, í >
		innét	<i> maradnak</i>	a mesterség, real, iskolába,
		az egyetembe mennek.	<i> a polgári pályán,</i>	innét az
			s mennek a	ágiskolába vagy műegyetembe lépnek.
				<i> ipar pályán</i>

b. Tulajdonképeni polgáriskolába.

Három osztály (III. II. I.). 11-14 évesek számára. Fiúk s lányok külön.

Először mentem az elemiskolába:

Ide tartoznak a gyermekek 6-8 év közt, s fiúk és lányok egy teremben vannak, de külön oldalon ülnek, A leczketerv igen egyszerű, a tanmód túlnyomakodólag nevelő. Tanított tárgyak:

a. Beszéd s olvasási gyakorlatok, a beszélő orgánum' kiképzésére, mik egyszersmind emlékezetképzők is, és ezekbe szövek a vallás' első elemei.

b. Kezdő alapjai az írásnak; a kimondott hang vagy olvasott szónak írás általi előadása az olvasással együtt taníttatik.

cz. Számolás kivált fejszámolás.

d. Ének, kiképzésére a hangnak s a hallási érzéknek, mi egyúttal jeles szer fölfrissíteni a könnyen lankadó gyermeki elmét.

e. Alapvonatai a rajznak, de csak pálaköre.

Az iskola két osztálybúí áll s elérendő cél: készség beszédben, olvasásban s írásban, s ügyesség a számolás' négy első nemében. Fenyíték a gyöngéd szereteté, melly a gyermeket ezen korban egyedül képes vezetni.

Alig léptembe a tanítóval, egy lányka neki bokkrétát nyújta s ez a bokkrétáról kérdéseket tón. Mi van kezében? Melyik szál mi virág? Mi szín, mi árnyéklat? Mit neveznek tarka színnek? Ismét: mi az a falon (tábla)? Mi alakú? Mire használtak? Addig kérdeztettek, míg a könnyű feletekből kifogytak s gondolkodniuk kelle. Ki tud újat? Sok föltárta kezét, de újat nem mindenik mondhatta. Ennek célja: gyakorlat tisztán, folyvást, jó hangon beszélni s megtanulni az ismert tárgyak' neveit, s többet feltaláltatni mint eltanultatni.

Én ez iskolákban az intézet' szerkezetét nem a tanmódokat akarván leírni, azokat, miknek a leckeórákon tanúja valék, elhallgatom. De nem az örömet mi magamon kívül ragadt, látván az okosan, harmóniai kell mes hangon felelő apró angyalkákat, szemlélvén a szabadságot de nem rendetlenséget, bizodalmat de nem merészkedést. De a tanító is (Schweitzer Eduard} igen jeles volt, szelíd de eleven, rendet bírt de szeretetet is, szeme mindenütt, füle mindenhol, de türedelme is mindig jelen. A gyermek mozog, neszt csinál és sivalkodni kell rá? Épen nem. Ő kezébe csattanta s a kis csoport elhallgatott; de a nesz ismét megújult s ő ismét pszt! kiálta, vallamennyiszer szelíden s harag nélkül. Több volt mint játék, kevesebb mint iskola.

Az elemiskolából mentem a polgáriskolába:

Itt fiuk és lányok külön teremekben vannak, azok is hat, ezek is hat osztályban. A polgáriskola oszlik két fokra.

a. A középiskola az első fok (a három alosztálylyal), mely folytatása s bővebb kifejtése az elemiskolában nyert tanításnak s hova a 9-12 év közötti gyermekek vétetnek föl, jövődő hivatásukra minden tekintet nélkül, mert innét kimehetnek a gymnasiumba, vagy a mesterségi iskolába, vagy átléphetnek a polgáriskola' másod fokát tevő úgy nevezett

b. Tulajdonképi polgáriskolába (a három felosztálylyal), mi olyan tanítványokra van szerkeztetve, kik iskolapályájokat ez intézetben akarják s fogják bevégezni s belőle 14 éves korukban kilépendenek. Mint önálló egésznek célja mind azon tanítást adni, mire a közép polgárrendnek, a kézműves nagy tömegnek szüksége van. A leczketervet mutatja e tábla:

A tanulmányok' elosztása, osztályok s heti órák szerint

Tanulmányok :	O s z t á l y :						Öszlet	
	Nem	I	II	III	IV	V		VI
Vallás és Szentírás . . .	Fiuk	3	3	3	4	4	4	21
	Lyán.	4	4	4	4	4	4	24
Anyanyelv	Fiuk	6	6	6	8	8	8	41
	Lyán.	5	5	5	8	8	8	39
Mathesis	Fiuk	7	7	7	6	6	6	38
	Lyán.	4	4	4	6	6	6	30
Történet és Földleírás . .	Fiuk	4	4	4	2	2	2	18
	Lyán.	2	2	2	2	2	2	12
Természettudomány . . .	Fiuk	3	3	3	1	1	1	12
	Lyán.	2	2	2	1	1	1	9
Szépirás	Fiuk	2	2	2	3	4	4	17
	Lyán.	2	2	2	3	4	4	17
Rajz	Fiuk	4	4	3	2	1	1	15
	Lyán.	3	3	3	2	1	1	13
Ének	Fiuk	2	2	2	2	2	2	12
	Lyán.	2	2	2	2	2	2	12
Francz nyelv	Fiuk	3	3	3	—	—	—	9
	Lyán.	3	3	3	—	—	—	9
Nőmunka	Fiuk	—	—	—	—	—	—	—
	Lyán.	6	6	6	4	4	4	30
Öszlet	Fiuk	34	34	32	28	28	28	
	Lyán.	33	33	32	32	32	32	378

Ha jobban kifejtem mi a VI-ik s az I. osztályban a kitűzött cél, az a középiskola, ez a tulajdonképi polgáriskola' ismeretére s megértésére vezet.

Az elemiskolákban tanultaknak újra tanulatása után, a IV-ik vagy legelső osztályban elérendő cél: 1. megismerkedés a lutheri katechismus' három első fejezetével s a szentírási történet' legfontosb szakaszaival. 2. Készség az olvasásban, figyelmeztve a logikai megszakításokra és pontozásokra s mentten a tartományi hibás kiejtéséktől. 3. Ügyesség a számvetés' első négy nemében, tört s egész számokkal s kivált a fejszámolásban. 4. Elemei a földleírásnak, különös tekintettel a hazára; ismerete az európai országok s fővárosok neveinek. A történetbül, a szentírási történet mellett, a nagy férfiak s asszonyok' életrajzai vétetnek ki. 5. Megismerkedés a dolgok, kivált a természeti testek' tulajdonaival. Ismerete a szépírás és rajzolás alapvonatainak, az utóbbival összeköttetvén a formatan; és ismerete a kóláknak s könnyű hanglejtéseknek. A leányokra nézve ezekhez járul az asszonyi munka.

Az I-ső vagy legfelső osztály: 1. A vallásban s szentírásban oda emeli tanítványit, hogy hitök önmeggyőződéseikben gyökereszhetik. Az anyanyelvben annyira segíti, hogy a) logikailag jól s esztetikaiag szépen olvashatják mind a folyó beszédet mind a verset; b) hogy gondolataikat syntaktikai s helyesírási tekintetben hibátlan nyelven írásba foglalhatják, miként az egy közép-osztályi polgáriul megkívántathatik; c) hogy képesek érzeményeiket s gondolataikat folyón s tiszta nyelven kifejezni. 2. Számvetésben a lehető ügyességre vezetnek, mind fejben mind táblán megfejteni a nehezb földadatokat, is, menve az algebra' határáig, és egyszersmind megtanítatnak az éleiben szükséges minden számvetési nemekre, milyenek a láncz, kamat, váltó, bér, pénzbecsfolyam stb. számolás. A geometriából csak az életre szükséges rész és ez is csak a gyermekeknek tanítatik. 3. A mathem. és physikai földleírásból előadatnak a legfontosbak. A világtörténet' rövid rajzához járul a német és szászttörténet' bővebb előadása, mit befejez a hazai alkotmány' megismertetése, – és itt jön érintésbe az iskola az étellel. 4. Az alsóbb osztályok a' természettörténettel, kivált mennyiben a technológiára szükséges, megismertkedvén, itta physika' legfontosb tételeiből adatik elő az, mi ma-

thesis nélkül megérthető s a polgáréletre szükséges. 5. Végül jön a francz nyelvet olvasni, érteni s beszélni.

A tanmód gyakorlati, kérdezgetve odább vezető s a lelket cselekvőleg foglalkodtató, szóval az, minek célja erkölcsi-jó és szellemileg erős és világosodott ifjakat s leányokat az életbe szállítani, tanítva mind azon ismeretekre, mik egy becsületes mes-terembert s polgári háziasszonyt megilletnek, következőleg mi állapotukkal elégedetlenséget nem szül. A fenyíték komoly tanács-ló, durva parancs kerültetik.

Nagy gyönyörrel jártam végig az osztályokat is. A gyerme-kek vígak de zabolázhatók, bizalom a tanítóhoz de nem komás-kodás, tiszták, elevenek, becsület és ülésben s állásban illede-lemtudók oly mértékben, mikép ezt más iskolákban föl nem ta-láltam. Kivált meglepett a fejszámvetésbeli ügyesség, midőn 9-11 éves gyermekek s nem egyikét választott, ilyen kérdésekre: „ $\frac{1}{9}$ mázsa 80 tallér, hány tallér $\frac{1}{59}$ mázsa?” „ $\frac{2}{3}$ mi arányban van $\frac{8}{9}$ -hez?” „ 40×6 , 27×5 , 55×7 , adj 1000-et hozzá, ezen fölül az egész öszlet' felét, meg 50-et, vedd el az egész öszlet' felét, ebből vonj ki 35, mi marad, s ha ezüst garasok, hány tal-lért tesznek?” – rögtön megfeleleltek.

Éles észszel ki van dolgozva az osztályok egymásba vágása, s valóban a tudományok' ily elszabdalása a legfontosabb s leg-kényesebb föladat. Például, a számvetésben így emelkednek az osztályok: a VI-ikban a számvetés' első négy neme; az V-ikben a tört számvetéstől mennek a detriig; a' IV-ikben a detri minden formáiban; a III-ikban ismétlése a tanultaknak és a regula multi-plex, nyeresményi s veszteményi társasági-számvetés, – és itt kezdődik a geometria is; a II-ban a lánczszámolás, elemei a be-tűszámvetésnek; az I-sőben algebra, kereskedői számvetések, – és valamennyi osztályban a fejszámvetés. –

A polgáriskola mellett van egy mesterségi (real), vagy úgy nevezett magasb polgáriskola, mibe a gyermekek a kö-zépiskolai IV-ik osztálybul jönnek ált, s honnét vagy ágiskolákba vagy műegyetembe lépnek ki. Van pedig állítva azon ifjak' szá-mára, kiknek hivatásuk kézügyességnél s mechanikai készségnél többet kíván, t. i. kikkől gyárosok, kereskedők, művészek, gaz-

da-, bánya-, erdő-, posta- és számvevőtisztek válnak. Négy osztálybul áll, s ide tartoznak a 12-16 évű gyermekek.

Tanítatik pedig, a) anyagi tekintetben: mathesis, természet-történet, physika, chemia, mint vivői az iparéletnek; b) szellemi tekintetben: vallás, földleírás, történet, anya, francz és angol nyelv; c) ügyességi ágakul: szépírás, rajz, ének. De a tanmód itt már tudományosb mint az előbbi iskolákban, és a tanítványok oly teljesen s alaposan kiképeztetnek, hogy főlebb említett hivatásukra egészen alkalmasok, hozzá járulván azon különös ismeret, mit a választandó pályán különösen bírni kell. Főszabály, az intézetben csak azt tanítani mi be is végezethetik, nem mi csonkán marad s e szerint elvesz. Szándékoznak ily magasb polgáriskolát állítani leányok' számára is.

A tanítókra nézve a következőket jegyzem meg:

1. Az elemiskola' osztályaiban egyegy tanító van, mert a gyenge gyermekekre nézve nem jó több tanító; így mintha csak a szülei házban volnának.

2. A polgáriskoláéiben szinte egy, kivéve hogy rajz s ének-mester van.

3. A magasb polgáriskolában nem osztályok, de tudomány-nem szerint vannak a tanítók, például a mathesistanító az mind a négy osztályban, s ennek főhaszna, hogy kevesb tanító kell, és hogy a tanító' lelke megmentetik azon unatkozástól, mit a mindig uyan azon kis körben forgás szülni szokott.

Az iskolarendre nézve figyelmet érdemel, hogy leczkzés előtt a három folyosón három tanító jelen meg az érkező gyermekeket rendbe tartani; hogy az elemiskában, az óra' kezdetén, a gyermekek együtt énekelnek s imádkoznak, a felsőbb iskolákban a tanító maga röviden fohászkozik; hogy a köszönés kézfogásban áll, s gyönyörű látvány az eleven kis teremtések mint fogdosnak kezét barátkozó tanítóikkal; hogy testi büntetések csaknem teljesen eltiltvák; hogy évenkint egy nyilvános és négy magános vizsgálatok tartatnak; hogy a tanítóiul minden félév' végén minden tanítvány bizonyítványt kap magaviseletéről; hogy a gyermek' iskolábuli elvételet az igazgatónak legalább négy héttel előbb az okokkal együtt be kell jelenteni.

A tanítók' száma 31, hivatalidő szerint szaporodó fizetéssel; most az elemiskolai 200, a polgáriskolai 500-860, az igazgató 1500 tallért húz. Jövedelem jön a hagyománypénzek' kamataiból és az iskolabérből, ez évben az 1050 tanuló fizetvén 12,000 tallért ily szabály szerint: elemiskolabeli 6, VI-ik osztálybeli 8, V-ik oszt. 10, IV-ik oszt. 12, III-ik oszt. 14, II-ik 15, I-ső oszt. 16 tallért fizet. Ha a jövedelem nem elég, segedelmet a várostanács határoz, mely javítgatja az épületeket is. –

Előre bocsátván, hogy Szászországban fogság büntetés' terhe alatt törvénnyel köteleztetnek a szülők, 5-14 éves gyermekeiket iskolába járatni, a helybeli pap évnegyedenként összeszámolván az iskolaköteles és iskolajáró gyermekeket; hogy falukon az iskolabér hetenkint csak két garast tesz s a szegényekért ez is a szegénytárból fizettetik, mely a többek közt, a menyegzőben s keresztelőben, hol t. i. sült is adatik föl, az iskola-mester által megindított sótele tányérba vetett pénzből gyűl össze; előre bocsátván továbbá, hogy Dresdában, Freibergben és Bautzenben régóta virágzó tanítóképző-intézetek léteznek: teljes hitelt adhatunk a Dresdában 1835-ben megjelent hivatalos iratnak, mi szerint 1832-ben ekkint állt a népnevelés:

Városi iskola	=	274.	Falusi	=	1765.
Főtanítók	{	városban	=	687.	
	{	faluban	=	1849.	
Segédtanítók	{	városban	=	159.	
	{	faluban	=	0.	
Iskolaköteles gyermek volt, fiu	{	városban	=	41,000.	
	{	faluban	=	95,207.	
	{	városban	=	41,028.	
leány	{	faluban	=	96,300.	
Iskolajáró gyermek volt, fiu	{	városban	=	37,352.	
	{	faluban	=	98,494.	
	{	városban	=	37,144.	
leány	{	faluban	=	100,315.	

Tehát egy tanítóra esik = 102, egy iskolára = 134. És így 274,305 gyermek jár iskolába, holott iskolaköteles azaz 6-14 év közti csak 273,535 van, s az innét fölüléső 770-hez adatván a

dresdai s lipcsei magános intézetekbe járó 4397; kivüláglik, hogy összesen 5167 gyermekkel több jár iskolába, mint járn köteles.

E nagy süker' szemlélese kíváncsivá tón ezzel összevetni a n. britanniai s francz nép' állapotát.

Angolországban s Walesben 1831-ben volt 14,400,000 lakos és föltévén hogy 7 lakosra esik 1 iskolaköteles (6-14 év közti) gyermek, ez öszletre esnék 2,050,800. A legújabb statistika *) szerint, 1831-ben iskolába járt 2,825,837 gyermek, de e szép öszlet csal s belőle kiveszek 89,005, mert ezek gyermekek 2-7 év közt, a kisedóvó intézetekbe; kiveszek 1,825,837, mert ezek csak vasárnapi iskolákba járnak, mit nevelésnek épen nem mondhatni; tehát naponkénti iskolajáró van 1,187,942. Ezt kivonván a 2,050,800-bul, kijön, hogy 862,858 gyermek nem kap nevelést, sőt az 1,187,942-bül is 576,136 az úgy nevezett nemzeti bell-iskolába s e közül 192,136 csak vasárnap jár, s ha meghagyjuk is ama számot, ez utóbbi ki kell törölnünk. És így 2,050,800-995,806 = 1,054,904 gyermek nem kap nevelést.

Skótziaiban, 1831-ben volt 2,365,114 lakos, ebben 337,873 iskolaköteles gyermek; azonban a létező 4612 iskolában legfölebb 270,100 gyermek kap nevelést, tehát 67,873-mal kevesb mint kellene.

Irlandnak népessége 1834-ben volt 7,954,100, ebben iskolaköteles gyermek 1,136,300; de csak 633,946 jár iskolába, és így 503,066-tal kevesb mint mennyi köteles volna **).

Franczországban, 1836-ban***) volt 33,540,908 lakos, ebben iskolaköteles 4,791,558. Fölvévén az iskolák' népességét télben 2,212,900 Cmert nyárban csak 1,342,900 jár), még így is 2,578,658 gyermek marad nevelés nélkül.

Észak-Amerikában, 1830-ban, a polgárok' adózásain, egyesületek' roppant segedelmein fölü, az iskolákra a különbféle statusok a statuspénztárból 4-5 millió v. forintot adtak, és mégis

*) M'Gulloch's Statistical Account. London, 1837.

***) Brougham, 1837-ben Jun. 9-kén a lordok' házában nyilván megvallá: „hogy míg ők a szászok, poroszok fölött alkotványi felsőséggel dicsekszenek, a nevelés' dolgában kétségkívvül alattok állanak, akár a neveltek' számát, akár a nevelés' teljességét tekintsék.”

***) Journal des Faits. Paris, 1837.

12,856,165 (+ 2,010,436 rabszolga) lakos után az 5-15 évű, összesen 2,476,164 (+ 335,720 rabgyermek) közül 1,900,000 nem kapott iskolai oktatást. A nagy áldozatnak kevés sikére volt, de azóta az áldozathoz illő óriási lépésekkel haladtak *).

S itt talán érdekes leendő a fogházak' lajstromiból kimutatni, a nevelés mi befolyást gyakorol a néptömeg' erkölcsére.

Angolországban s Walesben, 1836-ban vádoltaték**) 20,984 (elmarasztaltott 14,771) s ebből sem irt sem olvasott 7033, irt s olvasott de rosszul 6069, jól olvasott s irt 2215, felsőbb nevelést nyert 191 (562-ről nincs bizonyos adat); és a mint nyomozni lehet, e 191 nem vad s kegyetlen tettekért, hanem lopás, után-csinálás és csalásért vala fogva, mire bomladó társasági viszonyok s szövényes életszükségek itt gyakran kinszeritének.

Skótzsiában, 1837-ben ***) csak 1570 rab volt s ha a nyert nevelés' fokát egyedenként följegyezve nem találom is, a parlament tudósításban világosan kimondatik, miszerint a nevelésben a bűnösök csaknem mindig sorsukbeliek' többije mögött állanak.

Irlandban, hol a nevelés legrosszabb lábon áll a három testvérszigeten, 1834-ik évben annyi marasztalték el mint Angolországban, t. i. 14,253, bár népessége hét millióval kevesb.

Franciaországban, 1834-ben 6952 vádlott közül sem olvasott sem irt 4980; rosszul 206; jól irt s olvasott 608; felsőbb nevelést nyert 203.

S mint van Magyarországon? Először fölvetni nem lehet; másodsor, fölvetvén, a kijöttél alkalmasint elfeledni kívánnók.

X.

Lipce, October' 20-án 1836.

Óhajtanám hazámfiaival megismertetni az elvet, miből az elemi népnevelésre a németföldi kormányok kiindultak s annyival inkább, mivel a kötelező iskoláztatás' elve legújabbán átfolyt a francz s angol földre is, és becse mindkét helyen elismertetvén,

*) Appendix to Crawford's report. London, 1834. \$s: Annual of Education. Boston.

**) Tables, showing the number of criminal offenders in the year 1836. Parliament report. London, 1837.

***) Prisons of Scotland, Parliament report. 1837.

törvényhozó házait komolyan foglalkodtatja. Feljegyzem a szász-weimári s porosz törvények' néhány fontosb rendeleteit. Szászweimár. 1821.

1. Minden tanképes (schulfähig, 7-14 évközt) gyermekek iskolába rendesen járni köteleztetnek. E kötelezettségtől szegény szülék' gyermekei s a pásztorgyermekek sem menttek.

2. Leczkét büntetlenül elmulasztani csak akkor szabad, midőn arra a tanító helyes okbul engedelmet adott, vagy midőn a szülék megálló okok' előadásával a gyermeket kimentették. De ez utóbbi esetben a szülék felelősek és számadásra vonathatnak.

3. A rendes iskolájárára figyelmezés és az oktalan elmulasztások' meggátlása a helységnek magának legközelbi kötelessége. Miután ez, ha az iskolabér nem elég, a költséget pótolni tartozik, ez egyel is több oka van arrul gondoskodni, hogy a tanítás kellőleg használtassék. Mely gyermekek az iskolaév' folytatában vagy egy órát sem, vagy legkevesbet mulasztottak el, a körülállások szerint dicséret vagy jutalom által szorgalmok' folytatására ösztönöztessenek.

A helység részvétének, mi nélkül a felsőség' minden hatalma sükeretlen, erősb felelesztésére, minden iskolához különös helységi tanács állittatik. Neve iskolatanács, tagai a pap, tanító, bíró s még egy helybeli előkelő lakos, ki szavazat' után választassék s iskolaügyelőnek neveztetik. Ily iskolatanács a városokban is alkottathatik.

5. Évnegyendenként a mulasztásokat a tanító az iskolatanácsnak benyújtja, mely a szükség szerint akármikor, de évnegyendenként rendesen összegyűl. A röstelkedő szülék ide hivatnak, megfeddetnek s gyermekeik' rendes iskoláztatására utasíttatnak. Ha az intés nem használt, a tanító által beadandó eset-leírás az iskolatanácstul alairatik, s a superintendensnek elküldetik, ki a szüléket az egyházikerületi gyűlésbe idézi, mi ha szinte fogatlan, a világi hatóság hívatik segédül.

6. Ügyeltessék arra, hogy a mulasztásoknak mindjárt kezdetben eleje vétessék. A tanítónak s papnak baráti s komoly és idején használt és szükség' esetén ismételt javaslatátul sokat reménylhetni. A tanítók pedig igyekezzenek úgy bánni a gyermekekkel, hogy azok az iskolába kívánkozzanak.

7. Az aratási szünnapok falukon hat hétig tartanak, de a tanítás csak négy hétig szakad meg teljesen; mert a két hétben naponként iskola leendő reg 6-9ig, mi után a gyermekek nyári munkában fáradózó szülőknek segédül haza mehetnek.

8. E szünnapok kezdődnek az aratás' kezdetével, s végződnek végével, s mind kezdete mind vége a papszékből hirdettetik ki, mi előtt el nem kezdődhetnek s mi után tovább nem folytathatnak. A városokban e szünnapok legfőlebb négy hétig tarthatnak.

9. Innepek, vásárok s egyéb ünnepek' alkalmával mi szünnapok tarthatók, szorosan meg van határozva.

10. A tanító, önhatalmábul, az iskolát bár mi körülállásokban sem függesztheti föl; a helybeli pap adhat két napi engedelmet, hosszabb időt föl kell jelentenie, nyolcz napon túl pedig tanító vagy helynök nélkül az iskola nem lehet.

Ezeken kívül utasítás dolgoztaték ki, mi a pap s tanító közötti viszonyt, a tanító körét s kötelességeit, az iskolarendet szorosan körülírja.

A porosz törvények s rendeletek az elemiskolákra nézve még határozottabbak.

1. A szülék vagy gyámnokok kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltaikat köziskolákba küldeni vagy kellő neveltetésökrül máskép gondoskodni. A szülék vagy azok, kiktől a gyermekek függnek (t. i. a tanképes gyermeket inasul vagy mesterség-tanulás végett tartók), azokat 7 éves koruktól 14 éves korukig neveltetni tartoznak. Megítélendi a tanító, vájjon a gyermek e kor előtt képes-e taníttatni s hatalmat reá az iskolatanács ad. Mely gyermek 14-ik éve előtt az elemi tanulmányokat sajátává tette, csak az iskolatanács' engedelmével és csak az iskolaügyelő előtt tartott s erkölcsi és tanulmányi tekintetben egyenlőn jól sikerült vizsgálat után vétethetik ki. Sőt a kikerültek is még egy évig a vasárnapi katechismus-tanításokon megjelenni köteleztetnek. Kik gyermekeiket vagy gyámoltaikat köziskolákba nem küldik, miként neveltetésökrül, ha kívántatik, az előljáróknak vagy az iskolatanácsnak számot adni tartoznak. A tanítók 14 naponként a mulasztók' nevét az iskolatanácsnak beadni kötelesek.

2. A helységelőljáróknál s iskolatanácsnál van a tanképes gyermekek' lajstroma, mi szerint évenként vizsgálat történik. Re-

ménylletik, hogy a papság s elöljárók' befolyása s tanácslatai' folytában az elemi oktatás' jótékonyágát a nép becsülni megtanulja. Azonban ha a szülék gyermekeik' iskoláztatását mind e mellett is elmulasztják, a papok rakják elejökbe azon felelőséget, mit lelkökre vonnak; azután idéztessenek az iskolatanács' elébe s itt feddessenek meg. Megálló mentségek: orvosi bizonyítvány, szülék' távolléte mi a gyermekét is maga után vonta, és ruhahiány. Ha a megfeddés sükeretlen vala, komolyabb szabályokhoz kell nyúlni. A gyermekeket a rendőr iskolába vezetheti, a szülék pénz s egyéb büntetésre Ítéltethetnek, vagy ha birtoktalanok, fogházba tétethetnek, vagy lehet őket a helység' javául szolgáló munkára kínszeríteni. Apródonkint keményedhetik a büntetés, de a rendőri javító büntetés' legkeményebbét nem haladhatja meg. Ha a szülék a helységtárból segedelmet húztak, azt az iskolatanács' javaslatára tőlök megtagadhatni, s míg rossz családtyák maradnak, semmiféle segélyre számot ne tartsanak. Sőt minden helységi, ekkleziiai és iskolai hivatalból kirekesztetnek, és végre, ki nevelésökre ügyeljen, gyermekeiknek gyámnok rendeltetik. Mely gyermek iskolaéveit be nem végzé, úrvacsorához nem bocsáttatik.

3. Hogy e törvénynek engedelmeskedni annál könnyebb legyen, az elemiskolai órák' úgy elosztása rendeltetik, hogy a házkörűli dolgokra a gyermekeknek néhány szabad órájuk maradjon, stb. –

E kínszerítő elvre mit mondanának nálunk? Kétségkívül fölháborodnának mint Angol s mint Franczországban, s végre üdvét s javát általlátnák, mint már Angol és Franczországban is. Ha büntetni az állodalomnak Joga van, még inkább van nevelni; ha katonává parancsolhat, iskolába még inkább erőtethet, az megvéd hadban, ez megtart hadban és békében; ha van joga törvényt hozni, van joga oly polgárokat nevelni, kik annak mind szükségét értik s mind azt megtartani bírják. De ki fogná tagadni, hogy az álladalomnak joga van saját életét s boldogságát biztosítani? S mi egyéb ez?

Óhajtom forrón, törvényhozásunk ez elvet mondja ki. De magában nem elég, kettő kövesse: először a helységek iskolaépítésre s a tanító' fizetésére köteleztessenek; másodsor, az or-

szag iskolamesterképző intézeteket állítson – amaz a helységek' ez az ország' dolga, amaz a nép ez a nemzet kötelessége.

XI.

Lipcse, October' 21-én, 1836.

Lipcsébe Meissenen, hol a híres de idegennek elzárt porcellángyár van, jöttem keresztül, két szép hegysor közt, egyik elborítva lombos erdővel, másik híres bortermő szőlővel. A völgyben mint mennyasszonyi ágyban hömpölygeti hajkait a sötét Elbe, melyen vitorlás hajók sűrűn huzatnak s különösen kedves volt a hajósok' munka-édesítő s egyesítő énekét hallani. A régi épületek mellett is derült tekintetű és eleven életű s paradicsomi kertekkel körülövezett Lipcsében több jeles férfiakkal valék milyen Krug, Yogel, Lindner, Grossmann s Pölicz. Ez utóbbi, ki élénk s lelkes beszédű, monda, mikint a tengertúli Amerika' ügyeit könnyebb ismernie, mint magyarországét, s e szerint hazánkról keveset tud. „Hallám, monda, a nemzeti nyelv mellett igen buzognak.” Azt hívén, ezzel magasztalni akar, nyelvem' megoldani. „De ez épen nem helyes, felelé, mert a többi Európától magukat még jobban elszigetelik. Ki fogja tanulni a magyar nyelvet csak azért, hogy a magyar dolgokat ismerje?” Íme egy férfiú, ki alkotványos szabadságra s elvekre fél Európát tanítja, nem érti hogy szabadság a nemzetiségben is, és ez az anyanyelvben gyökerezik. Egyébiránt német tudóstul ezt hallani nem csudálkozom, de fognék, ha ezt francz vízholdó vagy angol gyármunkás mondta volna. Valamennyi ajtaján kikísért a nyájas ember, de a pogány tant még sem feledhettem.

Az egyetemi könyvtárban, minthogy most rendezik, nem kutathatván, s a várostanácsiban a magyar történetet illető néhány nyomtatványkák' czímeit följegyezvén *); mentem Brockhausen' stereotyp öntőjét és gőzsajtóját megnézni. Ez, egy óra alatt, 1200 ív' féloldalát nyomtatja be. Fölül áll egy fiúcska, s alig győzi a tiszta ívet a lecsúsztató zsinegekre vetni, mint alul a

*) Például: Haugens Ungarische Chronicité. Viennae. 1534.

Giro Spontone. Attioni de re deli' Ungaria. Bolon. 1602, Ortelius redivivus et continuatus etc. Frankf. 1665.

másik alig érkezik a nyomottan kisimultakat egymásra rakni. Ezt látni érdekesb, mint a piacon ezer számra árulni szokott híres lipcsei pacsirtákat, miket napfénykor tükörrel szédítenek hálóba.

Ki nem látogatja meg a szép s emlékezetes Gerard kertet? A város felül előtte a Pleisse, mögötte a fehér Elster folydogál. Chinai fürdők előtt lugasokon s egy erdőcskén kérésztől juték a a helyre, hol Poniatowsky az Elsterbe fült. Lova e vagy ő kapott sebet, ezen most is vitáznak, a pört megnyerhetni, de martalékát a sír azért vissza nem adja. A parthelyet egy alacsony koczkakő jegyzi lengyel s latin fölirattal († 1813, 52 éves korában), de a a kert' közepén egy hoszúdodon kiásott gyepkörben más emléke is van, mely lengyel s latin föliratú, sas czimerű és koporsó alakú nagy fehér kőből áll. Négy szomorú füz lankatlan omlik s borul reá. Poniatowsky' nevével nagy emlékezetek kötődnek össze; de a mulandóság bánatos érzelmeket kelt s a lengyel név is. Hamvánál nemzetének története szomorú képpel lép elő, mely azon időtájban boldogtalan szakaszt végze be, hogy később még boldogtalanabbat kezdjen. Átok e az mi téged' ostorozó nép s Istentől jön e? Fiaidnak csontai elszórvák minden részén az anyaföldnek, a hazán kívül. Sebesen jártam körül néhányszor a négy sírvirasztó fát, s lelkemben a nép' sötét történetét, és szemimmal a kis követ az Elster' partján még egyszer néztem meg. Sok jeles nevet olvasék rajta, mik, ha a nemzethalottnak sírfa tétetnék, azon följegyezve találtatnának.

Két idegen akkor érkezek mellém s említék a Napoleon nevet. Ez emlékeztetett ítéletére, mit Szentilona' szigetében mondott: „Lengyelország' igazi királya Poniatowsky volt, erre ő birt minden czímmal, ehhez birt ő minden erényeket.” E szerint a sír kettőt: Poniatowskyt s egy nép' jövődjét temeti magában.

Történetesen ez emléknél is este voltam, midőn a levelek közt egy susogáska is mély bánatra vonz, s ismerhetetlen forrású fájdalmat költ a szívben.

XII.

Képek Magyarországról a külföldön.

Második képecske. Szászországban.

Tiedge, a híres költő azt kérdi: „sklávok vannak e még Magyarországon?”

Tieck, a híres költő s tudós azt kérdi: „vannak még sklávok Magyarországon?”

Pólicz, a híres történetíró s politicus, ki Ész. amerikától Ghináig minden alkotványt ismer, Magyarországról annyit tud, hogy semmit sem tud.

Néhány egyetembeli és így tanult emberek azt hívék, a magyar nyelv a vend és sláv nyelvvel egy nyelv, ugyan azok, kik egy bojtos szőrű kutyát nagy becsben tartottak, s kitapogatók, hogy magyarországi és neve, ’bundás’ mi ’Peltz’-et jelent.

Stein, németföld’ egyik leghíresb geographja, e című munkájában: „Reise durch Sachsen die Donaureise von Ulm bis Pressburg.... 1828” így ír: „Pozsonyon kívül néhány száz lépésnyire van egy emberkéz által összehordott 1702 bécsi ölnyi (= 10,212láb) domb, mit Königsberg-nek hívnak, melynél Szepes, Liptó és Gömör vármegyék összeérnek Itt van a Hernád s Garan folyamok’ forrása is.” –

E kép alá volt jegyezve: anno 1837. Hazug szám. Aláírom: anno 1300, s gondolom e korban van helyén ekép Magyarországra.

XIII.

Lipcse, October’ 22-én, 1836.

Temető.

Viruló lánykának kertje pusztult telek,
Az ősz temetővé hervasztá szelével;
És itt, a holtaknál, virágkertet lelek,
Szent hűség s fájdalom itatja vérével!

Mint Atheneben megvolt, itt is meg van a virágkoszorúk’ árulása. Most őszkor is, midőn a mezőt avar lepi, s fának alját elhullt sárga levelei borítják, a piacokon virágtele nagy kosarakat látni s a kertésznek koszorúkká s lánczokká ott a szem előtt

gyors kézzel fonják és szövik. Csak az bántó, hogy a föld' ez ékes szülöttit nem ifjú, nem kecses lyányok, nem glycerák kötözik. Midőn a ránczos, fonnyadt kezek közelednek feléjük, a szép teremtések szinte meghervadnak s úgy tetszik, szép szűz' meleg öléből szedve s gyöngye hókezektől fonva tovább élneek s ragyognának. S minek e sok virág?

Jöszte velem az élő s nem bolti virágokkal mennyegzői ágykint föl-pompázott sírhalmokhoz s meg fogod tudni. Mint megszépíték az életet, szépítsék meg a halált is. Ez ékes nagy temető a János-egyház mögött messze elterjed. S mintha az élet' kertébe lépnel. A sírhalmok sokképen ékesítvék, a mintcsak hűség és szeretet kigondolhatta, és bár az ősz mindent mi hideg gondjára volt bizva, megsárgított: itt a bánat s hü emlékezet' forró ápolása alatt sok hanton illatozó s élő virág fénylett. Emlékek, szobrok, kereszték, ravatalok s keritmények és föliratok ezer alakban s színben változtatják egymást. Egy anya beteg fiának ápolására jött, s virasztó hűségének ő áldozata lett, s jutalma fiának fölvirult élete; egy reménydúzs ifjú, szüleinek egyetlen öröme a világon, Svéczia' partirul jöve ide tanulni s itt meghalt, s ki volt öröm, lett messze tengeren túl kesergő szüleinek bánata. Fekete keresztke áll a kedves' sirja fölött, a szegény szerető ragyogó emléket nem bír tétetni, örökké zöld puszpángot s néhány szál kék virágot öntöz hűsége. Egy sírhalmon két fészék volt, nem tudom emberkéz rakta e, s zengő madár lakta e, – én üresen leltem.

Álltam Gellert' sírja fölött is. Körülte sok száz fekszik, de a vándor nem mindenik mellett állapodik meg. Életedben s a lélekben állíts emléket magadnak ember; különben ha unokád kihál, sir od is elpusztul. –

Megilletődve vettem búcsút a szíves szászoktul. Szívesség, kivált idegen földön, léleknek drága élmény, mert hiszen szeretni igen édes érzés, és a szívesség félszeretet. Hazámat elhagyván, itt azt mintegy újra föl-találtam; mintha csak állóltözködött volna, és én rá az imádottra nem ismerék. Ha fogok s hol fogok ily jó népet találni?!

S mi az mit én e népben tisztelek? Te vagy az h u m a n i t a s, az emberieteknek legistenibb s legnemesebb virága, melyet Herder' keze oly gondosan művelt. Finomabb vagy a jóságnál, nemesb a hévségnél, tartalmazb a simaságnál, gyöngédebb a készségrél; tehát te ez egyik sem vagy, de ezekben ben vagy. Mi benned az illatot, a mézanyagot teszi, azt r é s z v é t n e k m e r n é m nevezni, igen, a francz sima, az angol kész, a magyar hév, a sláv jó, de a német humánus. De mi az a humanitás?

Utazván kifelé a városból a sétányon keresztül, itt egy táblán tilalmak s fenyegetések helyett ezt olvasám: „Ezen ültetvények a jó polgárok' védelmébe s gondosságába szívesen ajánlatnak.”

Ím, ez is a humanitás' egy szava. –

POROSZORSZÁG.

XIV.

Hala, October¹ 23-án, 1836.

Naplóm' első csomója, számolatom szerint, ma jutván kezdhez, itt magamban kíváncsi vagyok tudni, vájjon érzettél e külföldön irt lapjaim' vételekor valami szokatlant? Én valahányszor csak láttam, kivált ha Parisból vagy Londonbul vagy amaz ifjuvilágból jött, mindannyiszor velőig elgyülék. Mohón ragadám meg a papírt s mélán vizsgáltam színét, alakát, a tintát, porzót, postabélyeget s azon gondolat hogy ez vágyaim' hónából való, feledteté tartalmát elolvasni s kezemből többnyire kiesett asztalomra s én mellé könyököltem és martaléka valék elrohant képzeleteimnek. Aztán ott függtem a lapon egy óráig is mint szent ereklyén, melly küldetett az Ígéret' földébül, hova, gondolám akkor, soha sem fogok mehetni s vágyom halálíg, mely nekem soha nem nyílik meg s mint titok örökké vonz, mely az ifjú' lelkét epeszti mint mit nem bírhat, a megaggottét búsítani fogja mint mit elvesztett. Hiszen ha maradt volna hiuvágy, mely álomhoz hasonlván jön és megy, mely a phantasia' képeihez bohón csatlakozik és tőle ismét könnyen elszakad; de az értelem avatá magát a dologba, akarván az európai országok' sorsában a kormányzó elvek' fogantatát s erejét megismerni, akarván országokat birni erősegekül a jó elv mellett s a rossz elv ellen. Fejem kriptája volt halott eszméknek; életre volt szükségem. S ennyire jutván lelkem, még jobban megrázott minden külföldről jött lap. Örülök ha veled is ez az eset; naplóim így szépek s kedvesek lesznek, mert – messzeről érkeznek.

Egykor gyermeki képzeletemben minden betű, minden szó saját színnel s képpel bírt, mit általvittem a szó' értelmére is. Így

ha nevet hallék, a személy' alaka is rögtön mellette termett, sőt a népek is, francz, angol, spanyol neveik szerint különböző színnel s képpel bírtak. Azonban apródonkint szín s kép mit találunk a valóságban, helyére áll a színnek s képnek mi volt a képzeletben. De tovább él, kivált nem-utazottnál, azon előképzelet, mi szerint az országokat s népeket oly különbözőknek véljük, hogy a határnál szükségkép rajok kellene ismernünk. Pedig mint Szászországául Poroszországba, úgy mindig s mindenütt lépünk hasonló földrül hasonló földre, hasonló nép közül hasonló nép közé; fűk s fák nőnek, vizek folynak, források erednek, állatok járnak, emberek élnek itt és ott egyképen, a természet meg nem szakad, színe s képe el nem változik, a lég nincs határvonalakkal megszakgatva tartományok szerint, a kék ég nappal s a csillagos ég éjszaka nincs elcsikkezve s nevezve az országok' nevével. A természet egy, Isten adá azt: embernek. De az emberek megosztotak az egyen, mi volt adva egynek az embernemnek, s a helyeket megbélyegzék ekét szóval: enyim, tied, és mi egyebek a falu, ország, s egyéb nevek e kél themának változtatásinál vive milliókig? A természet így smost mint egy roppant kép, mit sok apró foglalókkal berácsolnak.

Így történt, hogy Poroszországban már egy óráig utazánk a nélkül hogy tudtam volna, mert harminczadot sem láttunk, minthogy a vámegyesülethez csatlakozott tartományok közt sem nem vizsgáltatik, sem útlevel kéréssel nem kínoztatik az utazó. Ez már bölcs gondolat, mondám a kocsisnak, mert társaim szenderegtek. De a kocsis sem hallgata rám, hanem a hold' cselefenyénél meredt szemmel vizsgálódék köröskörül. T. i. a vámházakat kerülgette, mi Poroszországban nem oly könnyű, részint szoros vigyázat levén, részint mert ha egyet elkerült mind el kell kerülnie, minthogy ha a legközelbi vámháznál a legutósó' nyugtatóványát elő nem tudja mutatni, fizet újra s meg is büntettetik.

A kicsiny de híres Hálába késő este értünk. Igen hűvös levén egy szép leány fát rakott kandallómba s azt göndör gyaluforgácsal meggyújtotta. Barátom, bizony nemcsak jó de szép is a tűz s láng, virágzása a légnek, s hasonló a török tulipánhoz, mely virágzása a földnek. Később egy hófehér czicza ugrott szobámba, s lábamhoz törleszkedvén, köszöntés helyett a kandalló'

párkányára szökött fel. Letüle, két első lábán mint oszlopon nyugvók és szemét behunyá. Senki nem mondta volna hogy nem gypszalak.

Ma reggel ő ébresztett föl.

XV.

Hála, October' 24-én, 1836.

Ha lipcsei naplóm' megásítatott, jele hogy igaz magyarvér-
bül származol. A d o l o g i s m e r e t nekünk unalmas tanulmány.
De így soha nem fogunk készíthetni nevelésrendszert, mely le-
gyen nemzeti, mely bírjon lépcsőkkel az élet' sokféle állás-
pontjai szerint, mely a társasági önkényes különbségeket kipó-
tolja, mely ezek nélkül is rangját minden osztálynak, helyét
minden embernek maga ki fogná mutatni, s egyedül csak ez
igazságosan és méltányosan. Mi az mit most ad a ti egyetemi ne-
velésrendszertek? Tanulmány alkalmazhatás nélkül, mi nincs
összefüggésben az étellel, s külön, elszigetelten fekszik tőle.;
dolog minden következmény nélkül s a körüllevőktől elválott;
költséges és nem jövedelmező, időt rabol s vissza semmit nem ad,
és ha megtartatik nem használ, ha elfeledtetik nem veszteség. És
mi e rendszer maga? A legkiáltóbb, legigazságtalanabb erő-
szak, melyei mindent egy pályán menetelre s egy
irány felé kényszeríteték. S vájjon a társaságban egy pá-
lya, egy czél, egy osztály, egy munkakör van e, hogy mindent
egy pályára vontok s egy czél felé erőtettek? Mindennek meg-
keli ismerni a romai literaturát, a metaphysikát hogy ez ügyes
kalmár, az jeles órás, más tanult bányász, amaz értelmes gazda
legyen? Egy földbirtokos' fija elhagyja az akadémiát vagy colle-
giumot, s mit tud? Bajos volna megmondani. Annyi bizonyos,
hogy az országnak mely részecskéje övé, keze alatt elhervad;
birtokait nem érti műveltetni, gazdálkodási ismerettel nem bír s
ennek mint tudománynak állapota s a talámányok előtte ismeret-
lenek. Iskolájában lehete jeles, de a helyet, hova a társaságban
sorsa tévé, be nem tölti. Egy tőpénzes' gyermeke kikerül s mihez
kezdjen? Semmihez sem ért, s így ha pénzét használni akarja,

könnyen elvesztheti, ha pedig bátorsága nincs veszélyeztetni, gyümölcstelen hever. S mennyi gazdaság s erő nem fordíthatnák vállalatokba, ha a tehetős értelmes is volna, ha ő másoktól, kik értelmesek de vagyontalanok, nem volna függésben, és az, hogy mint tapasztalatlan megcsalatik, a próbáktul vissza nem rettenené; ha saját eszméinek kivitelében örömét s dicsőségét lenné; ha lenne cselekvő mihez ismeret kellős ha megszűnne eszköz lenni mivé tudatlanság tesz?! Iskolában talán a legtanultabb volt, de a társaság' életében holt fej s mi tehetség örökül rá jut, az holt erő marad. Azonban annyit mindenik hall mennyi magasztos eszméssel eltöltheti s ki semmihez nem ért, ép azért az ország' dolgaiba vegyül, – különös! bolond tanácsival mintha boszút akarna állani a h a z á n , mely nem oda nevelte hova szánta.

De hagyjuk el e sötét h a z a i képet, midőn itt előttem egy friss és új egyetem s egy roppant nevelőház áll. Nemde hasonló vagyok a vércséhez, mely a pompás új épületekről is sivítva elvág s néz az omladékba. Igen, barátom, de nem ok nélkül néz: fészke az omladék. -

A nagy hírű hálái Francke-intézetbeni elem s polgáriskolárral nem szólok, miután a lipcseinekrajzát bírod, mert az alapszerkezet ugyan az, bár a lanmód némelyben s nem kevésben különbözik. Egyébiránt az igaz, a tanmódtul sok, ha úgy akarod, minden függ. Tekints az iskoláinkban divatozó tanmódra s emlékezzél gyermekkorodban mikint tanítafál: és látni fogod, hogy az pusztá mechanizmus. A tanulmány már készen, a tanítványnak oda vettetik vagy tolla alá mondatik, s mint szokták a képeket, mik semmit nem jelentenek, a betűalakokat emlékezetekbe bevésik. Tehát a tanítás ált aladásból, a tanulás által v ételből áll, a tanító kifejtés helyett elmondja, a tanítvány megértés helyett megtanulja, s mint hallá, mint parancsoltatik, szinte elmondja. Németföldön a mechanizmus' helyébe lép az Organismus, az általadást fölébresztés, fölrázás, az általvételet öngondolkodás, a szóleczkét önerővel elbeszélés váltja föl. Iskoláinkban mindennek fölött a szóemlékezet műveltetik, először a nevet tanultatják meg; a német-iskolákban előbb az értelemmel fogatják meg a dolgot, mert csak az értett ragad meg; iskoláinkban előbb adnak szót s aztán a szónak értelmet, itt előbb a

a dolgot ismertetik meg s úgy kötik hozzá a szót; iskoláinkban leczkértetik a gyermeket, mi szendergésben hágy minden erőt az emlékezetten kívül, itt beszéltetik, mi a lélekbe munkásságot hoz s az előadásban ügyességet szerzettet; iskoláinkban a tudomány fő pont, mit a gyermekeknek, bár legtöbbször nincs természetközhez alkalmazva, megkell tanulniok, itt a gyermekszellem a középpont, mit, körülte a tanító mint mester a tudománnyal mint eszközzel forogván, ki kell képezni. Nálunk a tanítás' célja az emlékezetnek ismeretekkel megtöltése, s jóságának mértéke a mennyiség; ez így volt eddig a német iskolákban is és némelyikben így van maiglan, de a nagy többség már nem a megtanult s eltanult' tömege után ítéli meg a nevelés' becsét, hanem a fölrazott öncselekvés' ereje szerint. Mert értelmi tekintetben ettől függ, mi helyet foglaland el a polgári életben, koránsem a tudománytul. Ha figyelmeztél, tapasztalhatád mint én tapasztalam sok ízben, hogy azok kik iskoláinkban a legjobb leczkézők és szótanulók voltak, az élet' tengerére jutván, itt hol életre gerjesztett szellem s cselekvő erő kell, elsülyedtek. Anglia' példája is ezt bizonyítja, hol a gyermekek legkevesb tanulmánnyal terhelhetnek, s hol a szellem' kiszikrázását, az öncselekvésig fölzigatását, nevelői gond ritkán járulván hozzá, a társas élet' pusztaszemlélése gyakran és gyakran csodálatos mértékben okozza. –

Áll pedig e nagy terjedelmű intézet öt különálló iskolából. 1-ső a szabadiskola, fiuk s lányok' számára, 10 osztálylyal; itt a szegények' gyermekei taníttatnak ingyen. 2-dik a középpolgáriskola, szinte fiuk s lányok' számára, 16 osztálylyal. 3-dika mesterségiskola, figyermekeknek, 4 osztálylyal. 4-dik a latiniskola, 12 osztálylyal. 5-ik a paedagogium, mely hasonló az előbbihez, csakhogy itt több a bér. Az igazgató teljes hatalmú az intézetben, ő rendel az öt iskola' fölébe öt felügyelőt, kik azokban a tanítást vezetik. A tanítók' száma 80-on fölül van s a rendesek' évenkinti fizetése legalább 150 tallér és szállás, a segédek pedig, kik az itteni egyetemben tanuló ifjak közül választatnak, egyegy óráért öt váltó garassal fizettetnek.

Tanítvány mintegy 200 van, e közt 120 árva fiú, 70 árva lány, kik ruháztatnak, ételt, szállást, tanítást ingyen kapnak és ezek közé nemcsak poroszországi de Németföldön született

minden árva fölvetetik. És még százak bírnak vagy szabad szálassal vagy szabad étellel. A szabadiskolában 50 hálái szegény gyermek kap tanítást ingyen. Van az intézetnek 26-30,000 kötetnyi könyvtára, könyvkereskedése, nyomdája, gyógyszerárás földbirtoka; évenkénti kiadása tesz 42,000 tallért (63,000 p. frt.) s ebből a buzgó kormány 18,000 tallérig viseli a terhet.

Lélekmegkapó látvány a nagyszerű intézet' udvarára lépni. Hoszú mint egy utcza, melyen párhuzamosan nyúlik el három-négy elemetes épületsor, mit hátul a paedagogium, elől a museum rekeszt be. Képzelheted roppantságát, ha meggondolod, hogy benne helyt talál 20-30 tanító családotul, 800 – 1000 tanuló, 49 – 50 iskolaterem, egyház, museum, könyvsajtó, könyv s gyógytár, étteremek, kórház stb; mellette kert, majorság s gazdasági épületek. Az étteremben, mely zöld lombokkal s virágkoszorúkkal van ékesítve, s a tiszta czinkanalak, tányérok a hoszu asztalokon csínnal elrakvák, naponkint több százan esznek. Evés alatt egy tanuló a szószéken fen szóval olvas; adott jelre az evéstől mindennek meg kell szünni.

S miből támadt e roppant intézet? Hét forintoskából. Így nő a terepély tölgy kiseded makkból, mely mint mellette sok ezer, lehullt, de mint az nem vészett el, mert termékeny földbe talált esni. Francke születek 1663-ban, meghalt 1727-ben. Hálái papnak 1692-ben hívaték, hol akkor ínség uralkodván, untalan koldusok csoportoztak a tehetősek házai körül, kik végre, hogy a naponkinti megszállástól menttek legyenek, alamiznaosztásul napokat jegyzének ki. Francke egy ideig kenyeret osztogata, míg 1694-ben ezt jó alkalomnak látta némi oktatást adni a szegényeknek, miértis egy napon házába mind behívá, állítván a véneket egy, az ifjakat más oldalra, és ezeknek a katechismusbol kérdéséket tön s a véneket hallgatásra inté, mit egy óranegyed után imádsággal bevégezvén, az alamiznát kiosztá és monda: hogy minden csütörtökön így lesz teendő. A tudatlanságon, minek így ismeretére juta, lelke mélyen elszomorodék, s hogy legalább a gyermekeket, a jövendő' ez ártatlan csiráit gementse, nekik iskolapénzt adogatott. De ennek sem volt sükere, mert a pénzt elvették ugyan de iskolába nem jártak, s azon per-

selybe is mit a házi szegények' számára tehető s tanulóknál s lakosoknál körülhordoztatott, igen kevés gyűlt.

1695-ben szobájában egy perselyt szögezett föl s alá ezt írta: „Ki világi jókkal bír s felebarátját Ínségben látja és szívét bezárja előtte, mikint lehet azzal Istennek szerelme?” S ez alá ismét: „Tetszése szerint mindenki, harag vagy erőtetés nélkül. Mert Isten előtt a vidám adó kedves.” Időnkint vetegettek bele de csekélységet, midőn egy évnegyed után egy Knorrin nevű aszszony hét forintot tett bele, mit Francke kivévén, fölkiálta: „ez egy tisztességes töke, ezzel valami jót alapíthatni. Én egy szegényiskolát kezdek vele.” Két talléron azonnal könyveket vett, s naponkinti két óra leckeért egy szegény tanulóknak hetenkint 15 v. garast ígért; – „ha ez elfogy, monda, Isten ismét ad.” A koldusgyermekök örömmel kapták a könyveket, de egy része eladta, más része nem jött többé vissza. Francke nem esett kétségbe, hanem vigyázóbb lón s a megmaradt két forinton új könyveket vett, miket a gyermekök iskola' végével el nem vihettek. Hogy pedig annál örömebb jöjjenek hozzá, mert szobája volt az iskola, hetenkint háromszor alamizsnát adott s az ajándékvázonbul ingeket varratott. Még e nyáron sok polgár is hozzá küldé gyermekét, hetenkint 2½ garast fizetvén, s tanítványai annyira megszaporodtak, hogy házat kelle bérlenie s két osztályt állítania. Ezután árvákat keresett, kiket felfogadott, nevelt, táplált; majd úri gyermekök küldettek iskolájába–, később nála az egyetemi szegény tanulókn' számára szabad asztal alapított, és ily kis pontokon kezdődtek a most létező öt iskolák. Ismét más házat kelle fogadnia; csakhamar telkeket vett, építeni kezdett, lassan de türelemesen és szorgalommal. És honnét jött a pénz? 1695-ben 500, ismét 100, ismét 500 tallért kapott. Hitén kívül nem volt más kútfeje, és munkálkodék és várt. Gyakran eljött a szükség, de magával hozta a jótéteményt is és megtörtént, például 1708-ban, hogy midőn a másnapi költségről aggódnék, ismeretlen kéztől 500 tallért kap, 1711-ben 4000, később 8000-rel ajándékoztaték meg. E csodaképen gyarapodó intézet' híre elhatott külföldre is; az angolországi papok egyházi beszédekben hirdetgetek s a felbuzdított nép segedelmet küld, maga Anna királyné is. Már 1705-ben; s így csak 10 év múlva, 850

tanuló s 70 tanító, könyvkereskedés, sajtó és gyógytár; 1727-ben az igen nagy intézet úgy föl volt építve mint az most áll, száz meg száz szobákkal s birva jószágokat, tőpénzt, 18,000 kötetnyi könyvtárt. Európában ennél nincs méltóságosb emléke annak: mit tehet hit Istenben, bizalom az emberekben. S ezen említett évben, nagy munkáját teljesen bevégezvén, Francke is meghalt s mondhatni, egy tartomány' népe s egész Németföld' bánata kísérte sírjába. Nemes jellemű érczsobra az udvaron nem régóta áll; arcának szelíd ihletű vonalmaiban a körülte, most hideg szobor körül százankint hemzsegő gyermekek atyjára ismerünk.

Egy titkos gyógyszer, minek leírását Francke egy haldoklótul kapta, az intézetnek tetemes jövedelmeket hozott, kivált 1739 után, egy dr. Madai ügyessége által. A név szemembe tűnt s életrajzát fölkeresvén, úgy találtam: hogy magyarországi nemes családbul való s 1709-ben Selmeczen született. Örvendett lelkem, hogy e nagy intézet' fentartásán egy magyar is dolgozott. —

Hálában figyelmet érdemel az egyetem' új épülete, minek beicsarnoka gyönyörű, melyet inkább színházban keresne a szem, de örömmel látja mindenhol. Az úgy nevezett magyar könyvtárban, mely a reformatio óta áll s a magyar academicusok' tulajdona, sok kéziratok, emlékkönyvek, levelek vannak; fájdalmas mondanom, hogy egy és más academicus Hálán gyakran általutazik, de ha viaticumot kapott, e tárat által vizsgálni eszébe egynek sem jut. Öregbítésére évenként 20 tallér fordíttatik. Az ifjaink' számára tett alapítvány 13,125 talléra megy, minek kamatából évenként 448 tallér elosztható. Semhogy használatlanul heverjen, mint most az eset, inkább Berlinbe, hova kiutazni nem tilos, tétetnék által.

XVI.

Vittenberga, October' 26-án, 1836.

Korán berontott szobámba a szolgál s leggyöngédebb felkötésnek tartá a lámpát arcomra sütni. És még is azt mondjátok,

az ember okos állat. De lehet e e ficzkót az én hófehér cziczám-mal összehasonlítani, mely tennap reggel takaróm' gyöngé rán-gatásával ébreszte föl, s csak szemem' kinyitása után szökék mellém.

Öt órákor már útban valánk, Hálából Berlin felé. Nem so-kára nagy térségre jutottunk, de ez nem birt alföldünk' száraz unalmával, mert a szántóföldek közt és széleiken gyümölcsfákat talál a szem, a használhatlan dombokon, homokbul fűvott hal-mokon bokrok és cserjék zöldéinek s a vidéket sokféle irányban szedelő utak, fasorokkal lévén beszegve, sétányoknak látsza-nak. Az út Poroszországban mind jó mind szép. Egyenesen nyú-lik mint kihúzott széles szalag, úgy hogy a láthatárnál a legna-gyobb szekér mint kis pont látszik s az ember mellette csaknem elmerül a légben. Rajta mindenféle munkásokat lelének. Itt a nagy köveket kalapáccsal törték, ott a kikotrott helyeket kővel s vi-zes kövecscsel foltozták ki, odább a útbiztos járt, ki a hordott kőhalmazt mérte s ha teljes mértékűnek találá, meszes vízzel be-fecskendeztetie, amott a homokmérővel foglalkodék néhány munkás, túl rajta a 10-12 marhátul vontatott százmázsányi henger nyomakodott a frissen feltöltött útra. Voltak kik a töltés-ről a nagyobb köveket válogatták ki s tevék toligába, vagy kik a port húzták le róla s belőle a kavicsot farostán kiválasztották. Az nt' egy része, melyre a középburkozatról lehúzott port hintik, nyári útnak neveztetik, min csak száraz időben szabad jární s mi a burkolt résznek kímélésére szolgál. Úgy látszik, barátom, ná-lunk még most sem hiszi minden, hogy utak az országban azok mik erek a testben. Ezek hordanak szélt a tagokba életet. Min-denütt úgy fogod találni, hogy ott legélénkebb a kereskedés, legtöbb a gazdaság s legközönségesb a jóllét, hol az utak leg-jobbak s hogy ezek' hiánya miatt hasonló Magyarország egy testhez, minek tagai csak összeforrva vannak, nem pedig az erek által ö s s z e c s a p o l v a .

Utunk több apró ó városkákön vezeté keresztül, milyen Brena, Ritterfeld, Gräfenhainichen. Minden német városban ta-lálsz kettőt: piacot és ezen városházat, – és alatta, miben van a tanács, pinczét. A házak rendszerint fábul de emeletesek, s előttök keskeny csatornák nyúlnak, mikben víz és mosadék foly.

Legfurcsábbak a cserépfödelek, mik messzeről szépen vörösle-
nek, vagy néha zöldéinek az óság miatt. Szalmatetőt ritkán ta-
lálsz még a falukban is, de azért vannak szegények, mint ná-
lunk; a különbség csak az, hogy itt nadrága, nálunk gatyája
lyukas, ennek nadrága annak gatyája nem levén. És ép ez ész-
revétel bírt arra, hogy egy német tudóst, ki az új rendszer ta-
lálás dühében az egész mathesist annyira új elvre akarja állíta-
ni, hogy még a 2X2-öt sem hagyja meg, a magyar s német
szegénység arányhatározására kérjek, ki is az ő tudományos
nyelvén így határozta meg: a magyarországi nép' szegénysége
úgy áll a külföldi nép' szegénységéhez, mint áll egy rongyos ga-
tya X 0, egy rongyos nadrághoz – 0.

Este értünk Vittenbergába, mely most is harmadrendű erős-
ség, körülfolyva a sötét Elbétől. Régi német városka, a házak
előtt csatornák, a csatornákon pallók. Mint szepességi városaink-
ban, melyek Németföldön idegeneknek nem fognának ismertetni,
a sörmérést hoszan kinyúló póznák jelentik, mikbe a szomjas lé-
lek orral is bele botolhatnak.

Valóban elfojtódtam, érvén e városba, honnét a reformatio-
szikrája kipattant, s bár megsötétíté az éjt egy sötét borulat is és
esőzék, rögtön mentem a piacra Luther' emlékét megnézni, s
így sötétben tapogatom az ajtót is mire thesisait ragasztá s min
egykor a világ' sorsa függött, s csak kívülről láthatám szobájá-
nak három ablakát, – mert v i l á g g a l bele menni nem szabad.

Jó éjszakát, barátom; aludjunk a reformatio' bölcső-
jében.

Éjszaka I órákor.

Lefeküdni könnyű, ágyadba hágsz s megvan, de az álom
egy vendég, jöttére várakoznunk kell. S mi nem hagy engem'
alunni'? Barátom, ennem tudom megnevezni. De könnyű taka-
róm mint tüzes vaslap suté testemet, forgolódom fájdalom nél-
kül de kínban, baj nélkül de nyugtalanságban, álom nélkül de
zárt szemekkel. Éjfélkor, mi kísértet nélkül jött meg, meggyúj-
tani gyertyámat, mert, különös, ha gyertyánk ég mintha ketten
volnánk. De ez csak pharos volt, mely megvilágítja ugyan a há-
borgó tengert de le nem csilapítja.

Hely, mi időszakot csinált történetnek volt anyja, csodálatos nyugtalanságba hozza lelkünket, kivált ha az a képzelet' sugaraiban fejlődő gyermekelmébe korán beszövté magát, kivált ha megláthatásának reményét régen elvesztők, azonban a véletlen utazóvá tevén, mintegy véletlenül rá bukkanunk. Ez az a hely mit vágyunk s képzeletünk annyiszor megjárt? honnét a megpihent világtörténet mintegy újra útnak indult? hol kihullt szikrája a mostani fénynek s hol első napja kelt az új világnak? hol egy halandócska a múltkort, mi századokbul állt, a jövő kortul minek századai számlálhatlanok égnek csillagaiként, ketté szakasztá, s mint kőszál a folyam' utába állt, hogy venne más irányt? S keressük a bélyeget, jegyet mi más helyek fölött e helyet kitündökölteti; de a föld nem nemesb itt sem, a lég nem tisztább, nem kiterjedtebb az ég, leáldoztában a nap egy percczel nem késik, feljöttében a hold egy pillanattal sem siet, természet és törvénye ugyan az, semmi csodálatosban a nagy eset nem jelentkezik. Nem lehet másképen. Mert *em b e r s z e l l e m* volt az, melynek kifolyása e nagy változás, mely, miután a test miben foglaltatok széltrogyant, nem ismertethetik, vagy csak foganatában, úgy mint a levegőég mely mindenütt van.

Soha nem érzem magam' ily fölrazott elmeállapotban. Okozhatja az is, hogy a holdvilágos éj' méléja s a régi házak és öreg góthegyház' alaka, mire esik ablakombul a kilátás, a reformatio' korába áltragadnak. Mintha látnám Luthert, mint szögezi föl thesiseit az egyházajtóra, Melanchtonnal mint értekezik a kolostor' szomorú cellájában dolgokrul mik társait sem háborítják meg, és később a fekete kamzsájú szegény barát, kinek misekönyvénel s olvasójánál egyebe nincs, mint lett oka nemzetek s koronák rengésének, mint rázta meg a földet magát. S mi más az emberiség' arcza most s mi más volt akkor! Egy ember' élete mikint változtat világot! És pedig melyik halandó lát be csak a jövendő órába is? Az mit kezdett, hol fog végződni ő nem látta, de kis oka nagy korunknak csakugyan ő volt.

Avagy azt gondolod, hogy az a dicsvágy s hirszomj háborgat, miért Marathon' mezején Themistokles sírt a győző' oszlopánál? Bizony, mondom, nem. Én feledem az embert s azon bámulok mit okozhat; miképen egy kimondott szó következnie-

nyének következményében másodszer teremtetik a világ. Szerzője nem ismer művére és többnyire a sírban nyugszik, midőn gyümölcseit az élőige meghozta. Dicsősége pedig nő az idővel; az alacsony sírhalom, minek természete sülyedni, pyramissá emelkedik, s a kép, mely így tetején föltűnik, magasan látszik kora s az ivadék fölött. Ezért fog el engem' mondhatlan érzés midőn időszakot csinált ember' maradványit szemlélem, midőn ott szívom a léget hol ő szívta, azon eget s az égen azon pontot nézem melyet ő is néze, azon földön járok mely nyomatul is melegvék, és végre eszembe jut, hogy már századok előtt elhamvadt, de lelke most is folyton munkálkodik.

És mi az időben munkálkodik így örökké, nem volna az halhatatlan? Barátom, sorsod tenválaszodban fekszik.

XVII.

Berlin, October' 28-án, 1836.

Már két nap óta lakom Berlinben, melyei a porosz úgy kevélykedik mint Parissal a francz. „Hogy tetszik, szép e Berlin?” kérdi nagy szemmel az idegent s nem kétli hogy kérdésének a válasz viszhangja leend. Mi az idegennek legmeglepőbb, az azon derült, szabad, friss arcz, mivel a hoszú, egyenes, széles utczáju s tág piaczú új rész bír. És ha este sétálsz a lipcsei vagy fél mérföld hoszú Fridrikutzán s látod, hogy a távolságban, az utca' vége felé lévő lámpasor nem egyes mécsökkint csillogni de egy összefolyt fáklyafénykint égni látszik; ha az akropolisi propyläek szerint épített s Parisba a győző által vitt, vissza a győző által hozott és így mindig a győzővel járt diadal-istennő' triumphkocsiban álló szobrával ékesített brandenburgi kaputol megindulsz, és jössz a híres hársak alá, s az egyetemet, könyvtárt, cath. kúpegyházat elhagyván az operatérre jutsz, s itt a pompás fegyvertárral szemközti remek szobrok' hallgató társaságában leled magadat; ha a pazar bőséggel ragyogó gázlámpák' fehér világánál a méltóságos királypalotán keresztül, mely nagy Fridrikre emlékeztet, a legtisztább attikai formákban teremtett museum' elébe jössz, előtte az óriás granitmedencze a mythos papjainak,

kiket elámulásunkban szinte várunk, áldozatra készen állván, általellenben egy titkos gőzerő által bámulatos magasságra nyomott szökőkúttal, s mellette egy egyszerű s igen nemes alakú keresztvény egyházzal, mely a susogó fák közül szelíden emeli ki a szenvedés' jelét, a keresztet; és ha innét azon roppant térre mégyesz, hol a festői műkint pompáskodó gazdag csarnoku új színház uralkodik, oly fényben s kevélyen állva két kupegyház közt, mintha ez országban Istennél a musasereg jobban tiszteltetnék, mintha Apollo mellé két püspököt rendeltek volna szolgálul: – feleded hogy német városban jársz, úgy tetszik Athéneben vagy. Reggel, midőn látod hogy azok egyes fénypontok a házak' tömegében, a varázs ellebben, de nem egészen; mert az esti látvány' emlékezete soha ki nem törlődik a lélekből.

Roppant épületeket itt is találsz. Az ó város, mint minden ó város, szűk, sötét, komor, de Berlin itt él; az új rész' házait inkább csinosoknak mint szépeknek mondhatom, de Berlin itt alszik. Valóban, ha látod a hoszu és széles utczákon beteg legyekkent mint lézengenek az emberek, elszomorodol s szánod a várost mely haldoklani látszik. Ez utcákra kidülő házakat mindig úgy néztem mint a deszkapárkányra kirakott népetlen méhköpuket, mikből néhanéha mász ki egy méhecske. Mintha Berlin népe még kevés volna az igen tágas utczákat megtölteni. Az utcák' hoszuságában is, minek végére juthatás előtt elhal a szem' sugara, én valami kimagyarázhatatlan fárasztót, életlent, hideget, köfalkint meredő unalmat lelek, mi, azt hiszem, elenyésznék, ha két oldalt ültetendő fákkal bele életet s különbéleséget hoznának. Két új építésmód különösen magára vonta figyelmem; egyik a színes téglából építés, milyen az építési akadémia, másik a házfalak' márványszínelése, mi igen szép hatást okoz, és a festék egyszersmind óvszer a lég' befolyása ellen.

Hidd el barátom, fölötte sajnálom, hogy itt, hol az ember' egyetemi tehetségei csodálatos sebes fejlődésben vannak, csak kevés ideig állapodhatom meg. Egyébiránt a berliniekben három tulajdont sejtek, mi idegent nem vonz; egyik: zárkózottság, mi, legfölebb feszes, kiszámolt, hideg udvarisággá derül fel, mert: tekints be egy vendéglöbe s tele látod emberekkel, kik esznek sietve és kőbálványkint hallgatva; másik: türelmetlenség idegen

szokás, öltözet, mód ellen. Ha valami rajtad idegent árul el, minden, kivel találkozol, megcsodál, vagy bámészan vagy mosolyogva vagy gúnyosan. Harmadik kitűnő tulajdonul említem a butor s öltözetfényűzést; de ez, bár családokra átkot hozhat, az állodalomra nézve nem káros, mert e nép itt azt használja mit e nép maga készít.

Ma itt végzem naplómát, mert véletlenül egy szíves berlini jött hozam s magával sétálni von, nem tudván mi ítéletet peccségelek le. De azért hogy szívesnek nevezem az ifjat, ítéletem áll; von az igaz, de bizony nem vonz.

X.VIII.

Berlin, October' 31-én, 1836.

Ha utazni fogsz, barátom, mint szándékos van, s tanácsot tőlem elfogadsz mi rajtad áll, kettővel szolgálhatok arra nézve, miképen vonhatsz legtöbb tanúságot utazásodból. Egyik: ne akarj szüntelen csak kedvelt tárgyról értekezni, hanem mindennel az ágabeli dologról beszélj, gazdával a gazdaságról, kereskedővel az iparral, íróval a literatúrából, hivatalnokkal országos dologról, s így kétségkívül mindenkitől tanulhatni fogsz, másképen nem hihető, mert szomorú dolog midőn a csupán költő politikál, a csupán jogtudós költeményt ítél, a falusi bérlő a cabinet' titkait sugdossa. Másik: minden országban azt vizsgálj mi ott leglökéletes; így én például, Németföldön az iskolákkal, Franczországban a nyilvános étellel, Angliában a tömlöczökkel igyekzem foglalkodni, Helvétziában – óh ott majd a fölséges hegyek' ormán a teremőnek áldozom.

Leveled' egy óra előtt vevém s hordója, hajdan káplár, oly képpel nyújtá által mintha tiszte voltam volna. Nem is képzelheted, hazámbul s tőled az első level mi ünnep volt lelkemben. Itt vagyok háromszázezer ember között, ismeretlen, idegen, mint szigetke a víz' közepén, senki nincs ki mondhatná: ez nekem vérem, ez nekem kedvesem, egy szív sincs mely érettem melegen dobogna, örömem magamban elhal, fájdalommat senki nem osztja, s midőn ily árván érzem magam, – íme levél érkezik tőled

és hazámból. Hidd el, keblemhez szorítám mintha ember volt volna s fölkiálték: már én sem vagyok egyedül! De örültem tartalmának is, és kivált hogy tudakozódol a poroszországi nevelés felől. Mi szép lélekkel álda meg téged' az ég, – kérlek ne vedd rószt néven hogy rólad magad előtt beszélek, – ki oly melegen imádod hazádat, a nélkül hogy korunk' nyavalyája szerint ragyogni kívánnál; ki néha megszólalsz a gyűléseken is, de hazafiúi kötelességedet ezzel teljesítettnek koránsem véled, hanem a gyűlésteremből kilépve, mi a szó helye, az életben, mi a cselekvés' mezeje, munkálkodói. Mi híres hazafiak vannak kik semmit sem tettek! Te nagy hírrel nem bírsz, de nagy polgár vagy, mert körödet betöltöd. Két falucskában van birtokod s az iskolát mindkettőben jóvá tevéd, és nincs közhasznú vállalat hol neved a szerény egypár forintkával ott nem állana.

Kérdésedre választ mai naplóm ád, de csak röviden, mert a napot használni akarván, még ma a híres paedagog Diesterweg által kormányzott iskolamesterképző intézetbe kell mennem, hol már többször megfordultam.

Az írandók' tisztább áltértésére szükséges a nevelésügy' kormányzását ismerned s tudnod, hogy Poroszország tíz tartományra, minden tartomány több megyékre, minden megye járá sokra s ezek helységekre vannak felosztva. A tartomány' feje egy főelnök, ki mellett van egy tartományconsistorium, melynek egyik osztálya iskolacollegiumnak nevezetik. A megye' feje egy elnök, mellette egy megyetanács, melyből egy tag iskolatanácsosul választatik. Minden járásban egy iskolaügyelő van, ki az iskolatanácsosnak tesz tudósítást, neki pedig a helységi iskolabiztosság. Legfőbb kormányzó a közoktatás' ministere s tanácsa. E fokozat szerint az egyetemek közvetlenül a minister, a gymnasiumok közvetlenül a tartományconsistorium, az aliskolák közvetlenül a megyetanács s iskolabiztosság által igazgattatnak. S e vázlat is mutatja, fogaskerekek gyanánt mi pontosan vág egymásba minden rész.

Tudod, mi gyakran fejtegetek, miképen a legbölcsebb oktatásterv is sükeretlen, ha az állodalom az iskolamesterék' kiképzéséről, illő fizetéséről s megjutalmazásáról nem gondoskodik. Száz év előtt itt is, mint nálunk sok helyütt ma is,

elég volt írni, olvasni, énekelni s nadrágot viselni hogy valaki iskolamesterül választassék; de most, harmincz köz és több magányintézet nevel a népek nevelöket. Brougham jól monda: országban az iskolatanítók a legfontosb személyek.

A. Miképen képeztetnek az iskolamesterek?

1. Tanítványul a 16-18 év közötti ifjak vétetnek föl és szükség hogy elemi oktatást nyertek legyen.

2. A pálya három évig tart, s tanítatik *a*, vallás, biblia-történet, bibliatan; *b*, németnyelv, etymologiai, grammatical elvek szerint, vive a tisztán előadásig beszédben s írásban; *ez*, mathesis, fej s írásbeli számvetés, kevés geometria; *d*, a legfontosb a történet, földleírás és természettörténetből; *e*, zene, ének, a zene' theorija, sípzongora vagy hegedű; *f*, rajz, szépírás; *g*, paedagogia és didactica; *h*, néhol kertészség, és gymnastica mindenütt.

3. Minden oktatás kezdetik az elemeken, részint mivel a fölvetettek között gyöngék is találatnak, részint mivel midőn a tanítvány tanítatik, a tanmódot ismeri meg miképen neki ugyan azt egykor tanítania kell.

4. Inkább oda igyekeznek hogy alapos semhogy terjedt ismeretet szerezzen a tanítvány, mert tanításra csak alapos ismeret teszi képessé a tanítót s tökéletesedésre alkalmassá. Szóval: másképen kell tanulni ha azt tanítani, és másképen ha azt csak tudni akarjuk.

5. Az intézetek' főszempontja testileg ép, szellemileg erőteljes embereket nevelni, a gondolkodást s lélek' cselekvőségét fölgerjeszteni s a vallásos érzést és nevelés' kedvét kifejteni, mert a tanító' legnagyobb ereje abban áll: szeretettel viseltetni az ifjúság s nevelésügy iránt; és csak így cseleketnek az iskolatanítók azon 1819-iki bölcs törvény' szelleme szerint is, mi kötelességökbe teszi a polgárookban, a népben az iskolaügy iránt érdeket s hajlandóságot gerjeszteni.

6. Ezt nevezik formai képzésnek s az első évben ez uralkodó; a másodikban az ismeretadó; a harmadikban a gyakorlati képzés uralkodik. Mert az iskolamesterek kétfélekép

képeztetnek, theoraiilag és practicailag, azaz oktatást nyernek s oktatást adnak.

7. Ezért, az iskolamesterképző-intézetekhez gyakorlatul szolgáló elemi s polgáriskolák csatolvák, mert itt minden tudomány foganatlan marad, ha a tanítvány jó vezetés alatt azzal practicailag bánni meg nem tanult, mire nem elég gyakorlott tanítók' oktatásain néhanéha jelen lenni, vagy azt olykor átvenni: hanem az iskolában s gyermekek közt hoszasb tartózkodás, szemlélet s valamennyi tanulmányokban egyenkint nyert teljes gyakorlat szükséges. Az iskolamester' hivatása practical; mint a művész csak a műhelyben, úgy ez csak iskolában gyakorlás által képezheti ki magát.

8. A harmadik év' végével a tanítvány megvizsgáltatik s alkalmasnak találtatván bizonyítványa akármelyik iskolamesteri hivatal' elfogadására jogot ad. De három év múlva még egyszer vizsgáltatik meg, hogy a tanultat megtartá e s alkalmazni érti e, s kivált, mi practical ügyességet szerze magának?

9. A jelesb iskolamesterek a kormánytól útiköltséggel segíttetnek azon utazásaikban, miknek célja az elemi s polgáriskolák' ismertetése s javítása.

10. Az ugyanazon kerületek' tanítói közt iskolaegyesületek' keletkezése minden módon eszközöltetik, miknek célja hivatásuk iránti buzgalmokat életben tartani s rendes összejöveletek, javaslatok, értekeződések, practical próbák s dolgozatok és a tanulmányok egyes ágainak kiművelése által a nevelés' ügyét előmozdítani.

11. Az egyben s másban gyöngéeknek talált iskolamesterek rövid vagy hoszabb időre valamelyik intézetbe újra beküldetnek.

12. A szünnapok' úgy elosztása rendeltetik, hogy azok a közelb helyeken másmás időben esvén, a tanítók a szomszéd iskolákat meglátogathassák s így egyszersmind eszmecserére nekik alkalom nyújtassék.

Végül megjegyzem, hogy Poroszországban minden, ki megvizsgáltatván, mind erkölcsére mint képzettségére nézve alkalmasnak találtatik, lehet iskolamester, sőt lehet a külföldi is, s mi több, a jeles külföldi nevelők az országba még most is édesgettetnek.

B. Mi állapot vár rajok?

1. A törvény így szól: a mi szilárd akaratunk s hitünk, hogy az iskolák' dolgában a tanítóbér a legfontosb pont, mi tehát mindent megelőzzön. – Ezért a tartományconsistoriumok a legkevesbet meghatározzák, mi alatt a tanító' díja nem állhat.

2. A jeles és hiv. tanítók jövedelmesh helyre, felsőbb hivatalra általtétellel és sokféleképen jutalmaztatnak meg.

3. Az aggottak s hivatalban elbetegesedtek nyugpénzt húznak, s árváikra, az iskolai alapítványok' kiosztásában nagy tekintet van. *)

4. Választatnak a király, vagy az előljárók, vagy a nép, vagy az alapítók által, de csak ítélettel tétethetnek ki és le. Az iskolamesterképző-intézetek' tanítványai mások fölött elsőséggel bírnak.

5. Katonáskodástul nemcsak az iskolamesterek, de még az intézeti tanítványok is menttek, az öt évi szolgálat helyett csak négy héti fegyvergyakorlásra köteleztetvén.

Az. Az iskolamesterképző intézetek.

Ezek kétfélék, t. i. segédintézetek, melyek többnyire magános vállalatok s melyekben az egy évig tartó tanítással, hova bajos lenne kapni, a legszegényebb helységeknek neveltetnek iskolamesterek; továbbá fők s ezek mind közintézetek is, melyekben a tanítók elemi s polgáriskolák' számára egyiránt kiképeztetnek.

Megyék szerint vannak ezek fölállítva oly közép nagyságú városokban, melyek csábító alkalmakkal az ifjakat nem rohanván meg, gyakorlatul többféle iskolákkal bírnak. Az iskolapálya rendszerint három év; a tanítványok, kiknek száma 60-100-at nem múlhat felül, az intézetben lagnak s nagyobb része vagy egész vagy fél szabad helyet kap, de szobaért s tanításért senki sem, hanem csak az ételért fizet. De ép ez okbul, kikerültök után három évig az illető megyétől kimutatott helyet elfogadni kötelesek, ellenkező esetben azok, kik egészén saját költségeiken

*) Szászországban, ha az iskolamester megvénhedt, jövedelme' felét, s ha hoszu szolgálat után vénhedt meg, egész jövedelmét húzza.

tanultak, a három évi tanításért 60 tallért, azok pedig kik jótéményt is húztak, azt is megtéríteni tartoznak. Az intézetben első az igazgató, ki tanító egyszersmind s ki mellett 3-10 rendszerint benlakó tanítók munkálkodnak; de nem kolostori rideg élet ez, sőt azon baráti viszony, mibe kivált a jelesb tanítványokkal a tanítók lépnek, lelkes ifjaknak drága élv s egyszersmind nemes ösztön minden jóra és szépre. Vannak minden intézetben hálteremek s nappali szobák s ezekben hegedük, zongorák, továbbá könyvtárak s természetgyűjtemények. De lenni kell az intézetekben s többször hallani az oktatásokat, látni a bánmódot és lehetetlen nem csodálkoznunk a bölcseségen s nagy szorgalmon és áldozaton, mivel itt mintegy teremtetnek a hivatásukat szerető s értő, erkölcsös és képzett szellemű iskolamesterek.

A törvény a helységeket iskolák' építésére s fentartására kötelezi, a status pedig magára vállalja a tanítók' képzését s képzőintézetek' föllállítását, és e szerint a helységi iskolákra a status kevés segedelmet ad, mint viszont a képzőintézeteket a helységek csekélységgel segítik. Ily közintézet, a megyék szerint elosztva, 33-35 van, melyből 15, 1816-tul óta állítaték. Jövedelme a tanítványoktul s hozzá csatolt iskolákbul nem sok, mint mutatja az 1831-iki költségjegyzék, midőn a 110,553 tallérbul 88,328 tallért a statustár adott. Évenkint mintegy 800 iskolamester kerül ki; az országban körülbelül 22,000 iskolamesteri hivatal van. Ha vesszük hogy ebből évenkint 700 ürül meg, a képzett 700 ifjú azt rögtön elfoglalhatja s a 100nak is mindig jut hely, részint magános házaknál, részint segédhivatalokban, némelyek pedig más pályára térnek el. –

Íme lásd egy országban már megfejtve a nagy földadat: Poroszországban nincs oly nyomorult falucska, melybe tanítóul képzett személy nem küldethetnék. És mi, barátom, még meg sem indulánk, sőt a megindulásnak szükségét sem hiszszük. Az hogy Francz és Angolország ebben némileg társunk, ne vigasztaljon; nagyokhoz csak vétkekben hasonlítani örültnek Öröm. Es pedig tagadhatatlan, hogy kedvetlenítő mást a czélnál látni; hajlunk mégsem indulni. Igen, de ez nem egyesek' pályázása hol csak az elsőnek függött koszorú s bér; a népek egymás után

jutnak el oda, s üdvét, mert ez a korona, mindenik megtalálja. Kérlek, légy e nagy, korunkban e csaknem legnagyobb és legszentebb ügynek apostola; szent lelkét Isten minden szent ügy' hirdetőjének megküldé hajdan, megküldi ma is. Senki ne higgye magát kicsinynek mikor szent dologban fárad; Gábiel' kezében egy darab láng, minthogy tiszta és szent mint a jó ügy' erősségei, millió fekete lelkeken hatalmat vesz.

Tekintve a számos bölcs rendeleteket, mondhatom, igen röviden írtam, de haza jutván teljesben fölvilágosíthatlak. Nagy erővel bírsz, jól sáfárkodjál vele, – számot veendek róla. És adok én is ha úgy akarod.

XIX.

Berlin, November' 2-án, 1836.

Ma reggel, még ágyban fekve, a B . . . barátunknál május elsőjén töltött estére emlékezem, kinél rendszerint a nevelés került vitára, s akkori mondásod most megdöbönt. Azt állítád s pártolva a többségtől: iskolamesterképző-intézetet minden órában lehet fölállítanunk, csak pénzt adjon a nemzet. Pogány tan, barátom; kérlek se ne hidd se ne hirdesd. Indulj el tehát s keress nekem hazánkban férfiakat, kik, mint a német nevelők, életök' tanulmányául a paedagógiát választák. Maradj ülve, mert bizonyosan nem találász. Szükség ifjakat küldenünk Németföldre, hogy az annyira kidolgozott nevelésmesterség szellemét, s megismerkedvén a sokféle tanmódokkal, azoknak erejét s alkalmazását gyakorlatilag is szemlélhessék, különben, mi egyébiránt magyar szokás, előzmények nélkül cselekedendünk. A porosz kormány még most is behívogatja a híres idegen nevelőket, a belföldieket tapasztalás végett utaztatja, az iskolamesterek közt eszmecserélő s fejlesztő egyesületeket keletkeztet, a tanmódok' tökéletesítőit megjutalmazza, oktatási folyóiratok s iskolakönyvek sűrűn jelennek meg, és e nagy törekvés annyi előzmény után s ily magas állásponton!! Nincsenek nevelőink de nem is lehetnek, mert még ma is e pálya nem zárva e? s nem bizonyága e ennek a közvélemény is, mely a latin iskolák ellen föllázadt, mely érzi

s tudja hogy itt új útra kell lépni, de az elvetendő rendszernek pótléka iránt nincs tisztában. Ittott nálunk is lelmi úgynevezett polgár és reáliskolákat, dp. ezek a külföldiekkel csak névben egyeznek meg, s köztük ép oly nagy különbség van, mint midőn ember s állat egy nevet visel. Boszankodnunk kell azok ellen, kik jó akarattal de értelmetlenül bolondot cselekesznek, mert mit az ellenfél, bármi okos, csak hátráltathat, azt az ostoba barát örökre elrontja. De haragom s gerjedelmem' vitorláit dagadni kezdnek, – tehát összevonom.

Óhajtanám veled megismertetni, az elemoktatás mi szép függésben van kidolgozva a porosz törvényhozás által. A szülék' kötelessége gyermekeiket iskolába járatni; a községek' kötelessége iskolákat építeni, fentartani s tanítókat fizetni; a s tat us' kötelessége iskolamestereket képezni s hivatalnokok által a népnevelést vezérelni.

Gyermekeik' iskoláztatására a szülék' miképen köteleztetnek, más helyütt már megírák, a tanítók' állapotáról utósó naplóm-ban értesítelek; fen maradt még a községek' kötelességéről s a vezérlő hivatalokrul szólanom.

I. Községek' kötelessége.

a. Minden község, bármi kicsiny, elemiskolát tartani köteles, akár legyen ez teljes akár hiányos. Teljesnek mondatik az iskola, ha ezek: vallás, németnyelv, geometria' elemei, számvetés, physika, földleírás, világ-s hazai történet' nevezetesbei, ének, írás, testgyakorlás, s mezei gazdaságot illető némely ismeretek mind taníttatnak; hiányosnak pedig, ha csak: vallás, írás, olvasás, számvetés és ének taníttatik.

b. Minden város, melynek népe 1500at halad, egy vagy több polgáriskola' tartására köteleztetik; szükség' esetén azonban megengedtetik, hogy a polgáriskola' alosztályai elemiskola, a gymnasiuméi polgáriskola gyanánt használtassanak. – Visszatartatnak a lipcei polgáriskolára, mik ott, itt is ugyan azok taníttatnak.

c. Ha és hol lehet, a lányok' számára egészen külön intézetek állíttassanak, de addig is rendeltetik, hogy a lányok, csöndes házi élet levén jövendő hivatásuk, ne nyilvánosan vizs-

gáltassanak. Itt megjegyzem, hogy nőtanítókat képző új új intézetek naponkint keletkeznek. *)

d. Ha nem lehet különben, az egymáshoz közel fekvő helységek közös iskolát tarthatnak, de csakúgy ha a gyermekeket e körülállás az iskolába járástól semmi esetben nem hátráltatja. Ha két vallásfelekezet megegyezik, a két iskolát egyé lehet olvasztani.

De nem elég csak iskolát építeni. Innét szinte a községek kötelessége:

1. Fizetni a tanítókat s nyugpénzezni, miként az a tartományconsistorium által meghatározottatik.

2. Az iskolaépületeket, miknek különbféle czélszerű rajzait a tartományconsistorium szétküldözi, fölkészíteni. Minden iskolában kell lenni szállásnak a tanító' számára, mellette kertnek hogy a növény s faművelésben s méhtenyésztésben gyakorlati utasítás adathassek, és homoktérnek játék s gymnastica végett. Ben az iskolában szükségesek: könyvek, földrajzok, földgömb, szépírási példánylapok, geometriai testek, alakok, gymnastica s egyéb szerek, az iskola s oktatás' terjedelme és szükségei szerint. –

3. Segíteni a szegény gyermekeken. Hol szegényiskolák nincsenek, a szegény gyermekek vagy irigyen vagy féldíjért tanítatnak, sőt könyvekkel s egyéb szükségességekkel is fölsegítettnek.

Az iskolára fizet minden házi gazda, t. i. minden ki házat tart, tehát csak azon szolgák vétetnek ki, melyek nem külön házban laknak. De ezen félig status adón kívül iskolába fizetnek mind azok, kiknek gyermekei iskolába járnak, mert ezek az iskolának közvetlenül is veszik hasznát. Ha e kétszeres adó az iskola' fentartására elégtelen, a község új adót vet önmagára? mert e költség a legszükségesebb kiadások, a legelső

*) Úgy látszik, ez hajdan nálunk is máskép volt. A Katona név alatt ismeretes Canonok' XCVIIben ez áll: „Sic istae (se vernaculae scholae) pro puellis ac virginibus oppidatim ac pagatim, ubi commode fieri licebit, aperiendae sunt, quibus non viri sed foeminae, eaeque piae, honestae ac literarum peritae, post quam tales reperiri poterunt, praefici debent.

szükségek közé számíttatik, a minthogy minden ilyen pénz csakugyan az országadó' kiváltságaival bír is. Végre, ha a lakosok egészen tehetetlenek volnának segíteni magukon, a megyei illető tár, azaz, a status segedelmet ad, mert a népnevelés magános érdek és statusügy egyszersmind.

II. Az elemoktatás mikép vezéreltetik.

a. Minden községnek van iskolája, minden iskolának van előljárósága. Ez áll falukban a pártfogóbul ha van, a lelkészből, a helység' előljáróibul és néhány előkelő lakosokbul, mibe ez utóbbiak négy esztendőre választatnak s a tartományconsistorium által erősítettnek meg, és az elvállalástul vonakodniok nem szabad. Ez iskolaszék ügyel az iskola' mind kül mind bel dolgaira, ez vigyáz föl hogy az iskolák a törvények s utasítások' értelmében rendeltetésöknek megfeleljenek, ez tanácsolja s támogatja a tanítót, ez gerjeszt a lakosokban kedvet s buzgalmat az iskolák iránt. Összegyül három havonkint s a járásbeli iskolaügyelőnek tudósításokat tesz. Az iskola' belsejére ügyelés, mint természetes felügyelőkre a lelkészekre bízatik.

b. A kisebb városokbeli iskolaszék szinte így alkottatik, a nagyobb városok kerületekre osztatnak föl s a kerületi iskolaszékek egy iskolabiztosság alá helyheztenek, s mind ezek szinte a tartományconsistorium által erősítettnek meg. Az iskolabiztosság' hatósága, melyben a kerületi székek' mindenikéből egyegy személy tagképen ül, valamennyi köziskolákra s magános intézetekre kiterjed, s mi a nevelés' dolgát illeti, mindenre, tárra, tanítókra, tanmódra, gyermekekre felügyelni köteles. Az iskolaszékek s biztosság havonkint összeülnek, s emez a tartományconsistoriumnak évenkint tudósítást nyújt be.

ez. A falusi s kisvárosi elemiskolák fölött van a járásbeli iskolaügyelő. Itt az iskolajárások mind a protestánsokra mind a catholicusokra nézve egyházi értelemben vétetnek s a mi esprestségeinknek felelnek meg. Ily iskolaügyelőül nem mindig de többnyire papok, a protestánsoknál az alsuperintendensek, a catholicusoknál a dékánok és azok egyenesen a tartományconsistorium, ezek a megyés püspök által neveztetnek ki, de az oktatás' ministerétől kell megerősítettetniök. És pedig ezért, mivel a

papokra bízatik e fontos hivatal, királyi rendeletnél fogvást pap-pá senki nem szenteltethetik föl, ki nevelői s tanítói éspedig nemcsak elméleti de gyakorlati ismereteket is nem szerze magá-nak. Az iskolaügyelők kötelessége az iskolaszékekre s tanítókra vigyázni, az oktatást s nevelésrendszert megvizsgálni; az isko-lákat időnkint meglátogatni, s népet, igazgatókat, tanítókat egy-iránt buzdítani. Útköltségei megtérítetnek. Az iskolák' külügyei-ről az iskolatanács után a megyetanácsnak, erkölcsi állapotárul pedig közvetlenül tartományconsistoriumnak tesz tudósításokat. De ne feledd, hogy én itt csak az alsóbb iskolák' igazgatásárul szólék.

Mi a magános iskolákat illeti, ilyeneket fölállíthat minden, ki a tartományconsistorium' rendeletéből megvizsgáltatván, okta-tásra képesnek s életére nézve jámbornak találtaték. Számosan is vannak, mert az engedelem minden alkalmasnak megadatik és senki másnak nem. Berlinben az utósó időkben sok ingyenisko-lák állítottak föl a szegények', és sok mesterségiskolák mesterle-gények' számára.

Ne vedd rősz néven, hogy a poroszországi népnevelés' ál-lapotárul régicske adatokat közlök, újabbak után haszontalan volt minden fáradságom. 1826-ban volt:

Elemiskola	20,887	}	= 21,633
Középiskola	736		
Fiuk	{Elemiskolában 822,077	}	= 871,246
	{Polgáriskolában 49,169		
Lyá-nyok	{Elemiskolában 755,922	}	= 1,654,218.
	{Polgáriskolában 37,050		
Tanító	22,261	}	= 24,989.
Segéd	2,024		
Nőtanító	704		

A népnevelés a népnek mintegy kilencz millió, a kor-mánynak hatszázezer váltó forintjába kerül évenkint.

Az ország' népessége tett 12,257,725, melyben ismert sza-bályunk szerint, 7-4 év közötti gyermek van 1,746,524; tehát 82,246 gyermek nem járt iskolába. De ha megfontoljuk, hogy hány neveltetik háznál s magános intézetekben, hány lépett már által a gymnasiumokba, kik e számolatba nem jöttek be; hin-nünk kell, hogy iskolátlan gyermek már akkor alig találtaték né-

hány száz, most pedig, tíz esztendei nagy áldozatú s példátlan buzgalmű törekvés után, egy tanképes gyermek sincs ki iskolába nem járna.

E szerint van már Európában egy nagy ország, mely szerencsésen megfejté a társaság' legnagyobb föladatát: nincs gyermek Poroszországban, mely iskolai oktatásban nem részesülne. Nemzet magához méltóbb dicsőséget még ennél nem vívott. Ám legyen Franczország a szabadság' földé, Olaszország a művészetek' hona, Anglia az emberész s hatalom diadalmának csodás helye; mind ezek mint másodrendű csillagok' fölébe a nevelés' tekintetében, napkint emelkedik Borussia' képe, dicsőségének lángtengere e három aláírt szóbul sugározván ki: 'a nép nevelés' hazája.'

Oh hogy ne hagyjon benneteket alunni e mennyei dicsőség' fénye!

XX.

Berlin, November' 4-én, 1836.

Ma reggel hat órakor ismét az iskolamesterképző-intézetbe mentem, később pedig egy másat látogatók meg, melyben nőtanítók képeztetnek. Örömmel hallgattam az okos tanítást, gyönyörködve néztem a tiszta rajzolatokat s a karének csodálkozásra ragadt; minden osztály egy kart képez s nehéz műveket is jelesen zeng.

Dél felé az évi műkitételt tekintem meg, mely naponkint tömve bámulókkal. A remek képek, szobrok, metszvények sok teremtet betöltöttek. Megbecsülhetlen kincs, barátom; elfáradtam a bámulásban s gondolám, mi gazdag az ország mely elmékkal bír mik ily remekeket teremtenek. Közeledik az idő, melyben kevesen lesznek halhatatlanok de sokan érdemlik. Eszembe jutái itt kivált te, a szépnek, bár hol s bár miben nyilatkozzék az, meleg barátja, s Isten látja lelkemet mint óhajtám, hogy bárcsak néhány pillanatig is én nézzek ugyan de te láss szemeimmel és sugarai a báját s kéjt lelkedbe vigyék. A számtalan szép közül csak a „pirat”⁶⁶ hontérését említem, Magnustól. A tengerparton

föhlágó barna s durván izmos rabló kis fiát kezénél fogva vezeti, csecsemője pedig ölen mint bölcsőben fekszik s atyai kékjében oly kiszéledülve hajlik fölébe, mint az ég, mely a hegyekben hagyá fellegeit, a virágos rónára. Hölgye a puskát, s kardot férjéről levette s vállain viszi, s kibeszélhetetlen csábú kéjjel néz a durva karokon hánykolódó szopósra. A nap a képmögletben leáldozni készül. S a fény, mit ez kivált a meztelen részekre vet, s a görög hölgy' anyai tekintetében élő nevezhetetlen varázs volt az, mi a néző sokaság' hullámzását e kép előtt fölföltartóztatá.

A fegyvertár' belseje csinos, de gazdaságra a bécsihez nem hasonlítható. A francz republica' oly sok zászlói függnek az ablakok körül, hogy gyanakodni kezdtem, talán pénzen vették. – Voltam a királypalotában s Fridrik' szobáiban is és láttam sok nevezetést, de leírni ezeket unalmas, olvasni rólok álmosító. Azonban említenem kell Napoleon' híres arczképét Dávidtól, melyben a nagy vezér a simploni alpokon, egy szilajon ágaskodó mént ülve ábrázoltatik. Ne hidd hogy Napoleon hideg nyugalommal ül a tetőn, mint én soktul hallám és sok helyütt olvasám; bizton ül, az igaz, de nem merőn hanem elédölve lován, mely pegasusként mintegy repülni készül, és nem hidegen hanem titkos föllengésében hevülve s pirosan kigyúló magasztos arczczal – mint égi szekerén nyargaló Phoebus. Ez napot, ő világölelő terveket hord magával; innét az arcz' mennyei kilángolása. –

Csodálatos érzés szállja meg keblünket, midőn idegen földön ismerőseinkéhez hasonló arczokat látunk. Ugyan azon alakokat látjuk más lélekkel, más étellel, más világban. Mintha nem volna igaz a mit látunk, vagy mintha az volna álom mi emlékezetünkben él. Álarczos bál az élet; többször találkozunk hasonló alakokkal.

Utamban én már annyi ismerős alakra találtam, hogy hajlom hinni, mikép a természet minden országban, minden távolb helyeken ismétli magát. De ez ismétlés nekem ismert is idegen is; megragadok, s míg rajta szeretettel s emlékezettel függök, képzeletem otthon mulatozik. Mert minden ily kép nekem egy tükör, melyen hazámba visszalátok, azon szép örömökre, mik most, hervadásuk után épen mivel elhervadtak, még drágábbak, vonzóbbak, mint voltak pompájok' közepén; lelkemnek vala-

mennyi ily ismerős-ismeretlen villámhárító, melyen gondolatim az elhagyott de el nem feledett hazába vissza szaladnak; bennök barátim s hazám' töredékeit bírom, és hogy csak töredékeit bírom, az elszomorít, de hogy legalább ezeket is bírom, az boldogít. Valóban, vágy és emlékezet oly édes örömet ad, hogy csaknem nagyobb boldogság emlékezni a hazára, mint lenni a hazában.

Kezem fázik, többet ma nem írhatok. A hó leesett s még mi hoszu utam van Parisig. Ha rajtam nem könyörül az ég, s melylyekből Noe' idejében az özönvíz ömlött, a mennyei csatornákat be nem zárja, időm s költségem' fele elvesz. E nedves idő nekem csak azon mulatságot szerzi, hogy többen húznak fapapucsot, mi oly csattogást támaszt az utczákon, mintha e város kerepelő óriás-gólyák' fészke volna. Írd meg, nem untattak e előbbi naplóim? Egyébiránt válaszom' előre kimondom: inkább akarok kissé unalmas lenni, mint épen nem lenni tanulságos.

XXI.

Berlin, November' 5-én, 1836.

Az egyetemben ma is hallgattam néhány tanítót, például Raumert, Rittert, Gansot, kik mint írók is nagy hírben állanak. Bölcs rendelkezés a német egyetemekben, hogy a rendes és rendkívüli tanítókon kívül minden tudor, ki bízik magában és megvizsgáltatik, adhat az ágabeli tudományokból nyilvános leczkét. Egy óvszer az idősb tanítók' meglankadása s veszteglése ellen, s legjobb mód melyei az egyetemi életbe új, elevenítő, korszerű elemeket s elveket bevezethetni. A tanítók közt üdvös verseny támad s érdekes nézni, mint van egyik tanító' teremé a füladásig tömve, míg a másik magáét, mint boltját az ügyetlen kalmár, kénytelen bezárni, pedig gyakran ezt ingyen lehetne hallgatni, a másíknak ellenben nagy leczkedíj fizettetik.

Több magyar ifjak tanulnak az egyetemben s köztök néhányat jelesnek találtam. Úgy tapasztalom, tudományos ismeretekkel bírnak ifjaink. de életműveltséggel, mire némi szerény

tartalék, mások' viseletére s a körülállásokra vizsgaszemmel s eltanulólág ügyelés és az aestheticai tehetségek' kifejtése könnyen segítene, épen nem bírnak, bár nagy városban s külföldön hosszab ideig éltek legyen. És többnyire a divatot a műveltséggel fölcserélik. Emlékezem, hogy utósó diaetánkon a hortobágyvidéki ifjak legdühösben viselték a harisnyát és szalagbokros czipőt, itt pedig megérkezés után első dolog zubbont és henypapucsot venni. De ez egyik sem műveltség; áltöltözni majmok is tudnak. Itt csaknem minden tanulmányuk azok' tanulgatásában áll miket hon is megtanulhattak volna; kevésnek, tíz-húsz évben egynek jut eszébe fürkészkedni a könyvtárakban hazánkat illető kéziratok s munkák után, tanulni életre s haszonra valót mi önsorsát vagy nemzetéét javítaná, ismerni a népet, polgári állapotot, jótékony s jutányos intézeteket, vállalatokat, iskolákat, mik hazánkba foganattal altültethetnének. Úgy látszik, e szent nyugtalanság a jó ifjak' étvágyát s álmait teljességgel nem rontja el. –

Ma voltam a museumban, mely Berlin' legnemesb ízlésű épülete. Roppant lépcsőkön hágsz föl a dúzs csarnokba s innét egy kupterem' karzatain jutsz a remek művekben gazdag képtárba. A közép ajtón bémelve, mindjárt az első teremben édesen kedves ismerősömbre találék, nem férfira, nem nőre, nem barátira, nem rokonra, hanem Correggionak Ió-jára, mitől a bécsi Belvederben bájoltatám meg. Hol van mű lóhoz hasonló? A szép leány háttal fordulva ruhátlanul, félig ül félig eldől egy puha mohu sziklán, a rá szállott barna felhő tapadólag nyugován ágyékán, s ő azt még mintegy szorítván magához. De miért öleli ágyékához a lány felhőt oly bensőleg? A néző a sötét felhőben egy árnyarczot pillant meg, melynek ajka összeforr a gyanútlan lány' ajkával. T. i. a felhőben istenember, istenférfi, istenapa, a mennyköves Jupiter rejtezik s itt a felhő nem egyéb, mint lepel a mennyegzői ágy körül. Mi édes lehet a csók mitül annyira elgyöngült a kedves leány, mi boldog lehervadásban függ alá fehér nyakaiul a mennyei szép fő, tiszta liliomkint, mely a nap lánghevében leejti fejét. Szédülök ha a felhőbe bepillantok s az árnyábrázatrul gondolkodom! Ily birtokért az olympot a titánokkal együtt vivtam volna. Isteni művész, kit Raphael-Mengs, e nagy

művész s műphilosoph, a gráziákének s legnagyobb festésznek válla, te nem mutatod a titkot ha van, csak érezni, sejteni engeded. Képed tiszta, de szabadságot ád a phantasiának ártatlan kéjt vagy részeg bujaságot képzelni. És te égi lány a homályfényben, mi ártatlanul tartod a forró száját, mi lankadt telhetetlenséggel engeded ágyékodon megülepenni s ott megnyugodni a csalárd felhőt! Talán nem is tudod honnét jő s mi ez a gyönyör-élv; te csókolod csak a felhőt, de téged' nem felhő csókol. De meg se tud ki ölel a felhő' nedves karjaival, mert el fognál futni s Correggio' koszorújából a legszebb virág esnék ki. – Mellette van Léda, az ajkát csipve csókoló hatyúval, szinte Corregiotul de mint mii sem oly tökéletes és igen a szem' elébe ugrik a gondolat' titka. Amazt nézheti a legártatlanabb szűz, ez előtt csak lopva merne megállapodni.

A museum' földszintében van a szobrok' gyűjteménye. Jeles a sok közt Napoleon' szobra és Canováatul egy ifjúan teljes, friss, gyöngéd, légi Hébe hófehér márványbul. Ettől alig válhatám meg; kétszer jöttem ki és kétszer mentem vissza. Megvallom, szinte kezdem megfogni, hogy Pygmalion' forró szerelme a márványkép iránt sem mese sem nevetséges, mert lehető. Ha szobámban a szépnek oltárt építenék, ideálomul ezt állítanám föl s este és reggel, mint költő, lábainál imádkoznám. Pogánynak ne kiáltatok. Szé p é r z é s és h u m a n i t á s , a lélek' e két legszebb s legillatosb érzeménye mely nélkül sárga ínség s pusztá telek az élet, együtt fejlődik; egyik virág, másik gyümölcs, isteni izü s eredetü mindenik.

XXII.

Berlin, November' 6-án, 1836.

Jól tudod hogy Németföldön, hova főkép a népiskolák' megismerése végett jövék, soká nem mulathatva s itt tartózkodásom csak áltutazás lévén – Parisba, e szerint sok érdekes intézetek s intézvények' megismeréséről le kell mondanom. Két irányt azonban a szemlélkedő, ha szinte Poroszországban röviden tartózkodik is, könnyen észre vesz. Egyik a k o r m á n y é , mi sze-

rint az a közjólétért sokat sőt mindent tesz. Miért, azt kérded? Mert felvilágosodott; mert a nemzet, mint olyan, orgánummal nem bírván, országos intézkedéseket nem tehet; mert így lehet okosan bírni hallgatásra az alkotványkívánást, más mód a kívánatot csak befojtja s az erőt rettenetesb kirohanásra nyomja össze; és mert Poroszország terjedelmére sem épen nagy, termékenységét tekintve sem igen gazdag, s Europa' első hatalmai közt csak úgy tarthatja meg helyét, ha a közértelmességre, ipari s műveltségi jelességre, mi gazdaságának is kútfeje, törekedik és támaszkodik. S valóban, Poroszország' polgári szerkezetében sok bölcs combinatiókra találsz s a kormány éles észszel meg tudja választani az elvet, min létele nyugszik, nem sérti, azonban a nép' erkölcsi s értelmi súlyát, a társas műveltséget s a szorgalom s ipar' fejlődését neveli s elémozdítja. Így készült a páratlan iskolarendszer; a tartománygyűlések így alkottattak; a nemteleneknek így adaték meg a sajátjog, a gazdaság az adósságba elmerült nemesség' kezében igen alász állván; így támadt a vámegyesület' nagy eszméje; így töröltettek el a czéhek A czéhek ellen egész Poroszország a czáferősség, mert eltöröltetesök óta ipar, szorgalom, mesterség s kereskedés nagyon emelkedék, s azért hogy nincs czéh, nincs árszabály, sem csalás sem drágaság ellen nem panaszkodnak. A mészáros, sütő stb. ép azért mert minden lehet mészáros, sütő nem adóztathatja kénye szerint a közönséget; de hol czéh van, ott kell lenni árszabálynak is, ép azért mert a mesteremberek elzárt kört képeznek s egyedáruságukat, mi ári önkénnyel jár, új s több s jobb és olcsóbb mesteremberek meg nem törhetik. E szerint én nemcsak javallom az árszabályt hol czéh van, sőt ezt a czéh' természetéből kifolyó szükségnek tartom és elvem, hol czéh van ott kell lenni árszabálynak is, és így nemcsak a mészáros, sütőt, gyertyást, de minden czéhet árszabály alá tartozónak állítok, mi nálunk nincs így. Vagy ne legyen czéh, s árszabály sem kell, mi egyedül igazságos és bölcs.

Másik irány, mit a szemlélkedő könnyen észrevehet, a népé, mi szerint ez a jótekonyság nevelő intézetek' fölállítására bőkezűen adakozik. Ilyen az alapító báró Kottwicz' igazgatása alatti szegény-munkáltató intézet, melynek célja: a betegség

vagy más baleset által ínségre jutott családoknak ingyen adni lakot, levest, gyermekeiknek oktatást, s a szüléknek munkát szerezni. A felüdült családok kiköltöznek, s helyükbe ujak jönnek. 1806ban a francz háború sok családot koldusbotra szorított, melyek éhező sárga s meztelen gyermekeiket a hidra rakák ki. Kottwicz a francz kormányzóhoz ment, s kérdé, vajjon nem akar e ez iszonyú nyomorúságon segíteni? Igen szívesen, felelé, csak adjon javaslatot. Így támadt e jótékony s nagy hatású intézet.

A sok közt különösen fölébreszté figyelmem', az „erkölcsileg elfajult gyermekek'nevelésére” 1825ben fölláltott intézet, melynek czélja: a 6-16 év közötti azon gyermekeket, melyek bírói vagy rendőri hatóság által kimondott büntetésre ítéltettek, vagy melyek elfajulásának oka egyéb mint merő gondolatlanság, – táplálás, rendes foglalkodtatás, oktatás, példa és fegy által becsületes emberekké átképezni; sőt legújában, a fenyítő ügyben elítélt ifjak is, hogy a fegyházakban a megrögzött gonoszok által örökre el ne rontassanak, az illető minister' engedelmével e magános intézetbe áltvitetnek. Az itt elfogadott gyermekekre nézve minden szüléi gond az intézetre teljesen áltmegy, melyben naponkint négy órát tanulással, hat órát kézmunkával töltenek el, mert minden házkörűli dolgot, kivéve sütést, főzést s mosást, ők végeznek el; egyik ruhát varr, foltoz, másik söpri az udvart és szobákat, harmadik a zöldségkertet műveli, fát vág, vagy szalmaszöveteket készít, vagy a csavargyárban dolgozik. Éleimül kapnak: reggel kenyeret s levest, később kenyeret, délben ezt és zöldségét s hetenkint három ízben húst, délután ismét kenyeret, és este ezt s zöldséget. Ben tartatnak rendszerint három évig, azaz addig, míg javulásuknak jelét nem adják; ekkor megajándékozván egy öltözettel, bibliával, catechismussal, mesterségre kibocsátják, de még ez után is két évig az intézet' fölvygázása alatt maradnak, csak két év múlva jegyzik számneveik után: ingadozik, vagy megjavult, vagy elvesztett.

Ez intézet magános vállalat s alapja egy jóltevő által adott 5000 tallér; és íme tíz év múlva jó gazdálkodás, segedelmek által oda juta, hogy a 18,000 talléron vett telket nemcsak kifizette,

hanem azt jeles épületekkel 40,000 tall, értékűvé tette s adósága egy fillér sincs, – pedig a gyermekek’ nagy része ingyen, más része havonkénti egy tallérkaért tartatik, bár évenként mindenike legalább 65 tallérba kerül. Ez évben, az 5500 tallér költséget okozó 84 gyermek’ munkája 1600 tallért jövedelmezett.

Kétszer valék ez intézetben. Midőn először voltam, az igazgató, Kopf, nejével és lányával a kávéasztal mellett ült. Sorba nézem a három arcot s gondolám: mi becsületes három kép, és nem csalatkoztam, mert midőn elbúcsúz ám, ismét mondom magamban: valóban áldott három lélek. Jövén több idegenek, ezek közt egy hernhutter püspök a jó reményfoktul, megtekinték a hálderemet négy sor ágygyal, a mosdószobát köröskörül rézmedenczékkel és törülkövel, a műhelyt hol varrnak s fonnak, hol csavart gyártanak, s ez utósó egész gyár s egy kereskedő’ tulajdona, ki a gyermekeknek napbért fizet. Mindenütt oly csinos tisztaság uralkodik, mint egy hollandi polgár’ házában. Ezután fölmenőnk az iskolába, mi egyház is. Az igazgató’ kezében egy tiszta czintál volt, megrakva kenyérszeletekkel, miket, a csinos olajlámpákkal megvilágított hosszú asztalok mellett ülő, szürke posztó öltözetű gyermekek közt elosztott, adván a nagynak nagyobb, a kicsinynek kisebb szeletet. Idő múlva a sípzongorát kinyitá s annak kísérete mellett a kis gyülekezet két verset inekle el. Óh mi fölséges érzésbe emelt ez óra! Seraphok és Cherubok’ zengő kara nem adott volna ily gyönyört, mint a vétek’ szörnyű torkából kiragadt gyöngé teremtések’ hálaéneke. Ennyi szerencsétlen inkább mint vétkes teremtéske, áhítatra buzdítva saját ifjú szíve és hü gond által, Istenhez fohászkodik! Az öreg Kopf korát haladni látszó intonans hanggal ment előre a menny felé s utána az egész sereg, majd fölállánk s alkalom szerint hevenyében gondolt néhány sorban röviden imádkozott. Ezután a lecke kezdődött s folyt nagy renddel, pontossággal s csöndben. De ily állásra születni s teremtetni kell, eltanulni e kötelességet nem lehet. Kopfot érző kebellem s tevékenységgel áldá meg az ég, s példája megerősített hiedelmemben, hogy a szív a jónak élő s örök forrása, az értelem csak merítő, feldolgozó, védelmező erő; kar melyé a kivitel.

Ily intézet statusszükség. Két gyermeket láttam benne, mely

az utcabeli gyermekek közt egész tolvajcsoportot szerkezet. És csak ez után megjavíthatok. Egy este az iskolában, a képesek föl szólítottak szüleiüknek levelet írni. Egyik pontról pontra elszámolta minden csínyeit mikkel anyját megsérté, még azokat is mik eddig nem tudattak, vagy miket sértésnek ítélni csak jó gyermek képes, s midőn az engedelemkérést olvasná föl, elfakadt sírva; – a többi gyermek mind sírni kezdett utána s mintha összebeszéltek volna, fölkiáltanak: már ezután mindnyájan jók leszünk. Gyermekszív könnyen nyílik, s kevés meleg is sok jót költ s érlel benne.

Naplóimat, barátom, talán másféléknek vártad? Nekem utazásomban ezek s az ilyenek legszebb, legdrágább, legboldogabb óráim. Mi kevés jó feltételem s szándékom van, ez órákban mintegy megszenteltetik. Lángkebellet állok a jövőd' ajtajánál, mely annak, mit keblemben hordozok, kerté vagy kriptája leend.

XXIII.

Berlin, November' 7-kén, 1836.

Kivált Berlinben, melynek vidéke kietlen és sivatag, legtöbb örömmel látogatom az intézeteket. Ezek a szellem' virágai, szépek s a mellett mézzel rakvák. Ki pusztán a holt jelességeket nézegeti, hasonló a pillangóhoz mely festett virágra röpkéd, – színe megvan de illat és méz hiányzik. Ilyen volt a' tennapi ballet is „Undine”, mely egy kir. herczegleány' mennyegzőjére készítették s a királynak, ki a ballet' nagy kedvelője, 30-40 ezer tallérába került. Ily varázs pompát soha nem láttam, sőt a' nálam néhány századdal idősb Berlin sem. Hidd el, midőn ma fölébredek, alig tudtam tisztába jönni, álmodtam e vagy valóban láttam?

Ma reggel, miután a kapkodó kocsisok' kezei közül, kik velem, úgy látszék, osztozni akartak, szerencsésen egyiknek droskájába vethetem magamat, kellemes erdőúton mentem a közel Charlottenburgba megnézni Louise, a megholt királyné' márványszobrát, Rauchtól. A várkert' egy csinos épületében van a fehér emlék, mely kiterítve vagy inkább aluva ábrázolja a királyhölgyet. Ah! nem mutat könyörületes szívre halottat ily szépen faragni.

A. helyett hogy a halál s enyészet' megdöbbenő hajlokában épületes gondolatokkal foglalkodnánk, a gonosz bájbabonájú mű forrásba s lángba hozza a vért. Nőmet én vagy nem faragtatnám így, vagy látásáról le kellene mondanom. Míg élt, nyögtünk a szép' hatalmában, de mulólag; most mikor halva fekszik, hatalmát márványodban megörökítéd o művész!

Louise királyné igen szép és eszes volt. Napoleon Szentilónában maga megvallá, hogy ha a tilsiti békekötés' elején ő ott volt volna, az e hatalmas vénus-csillagnak befolyása alatt, alkalmasint máskint fogott kiütni. –

Délutánom' egy részét rendezgetéssel töltém el, mert Berlint holnap korán elhagyom. Este ifjú hazámfiától búcsúztam el. Egykettő sóhajtva nézett rám, s irigylé pálczám' sorsát is mely kezemben vala s hű úti társakint mindent velem együtt látand s járand meg. Barátom, idegen földön én minden magyarban hazámat bírom, így ez ifjakban is hazámat lelem föl Berlin' közepén, s most hazámat vesztém el. Mióta tőlök elváltam, ismét árván érzem magamat. Némán ülök szobámban.

Midőn e lapot olvasod, hollétemet nem fogod tudni, mint én sem tiédet; de lelkeknek nincs hely s távolság s titok, és ha találkozni vágnak, mint két villám, mely rejtve földi szem elől a felhők mögött találkozik, láthatatlanul összevillanak.

XXIV.

Poczdám, November' 10-ken, 1836.

Ha elfelednéd, mint velem történt, hogy Poczdám másod királyi lakváros, akkor a környékén elszórt ékes angol mezei házak, rendszeresen egyalakú épületei s egyenes és tágas utczái, tisztasága, a' gyönyörű görög alakú új egyház s körülte néhány paloták, és a kellemes királyi vár úgy meglepnének, mint engem' megleptek. Poczdámnak nehezen van párja Európában, mert hol találsz négy királyi mulatólakot együtt? Első nap. a várat jártam meg, különösen Fridrik' szobáit, melyek' egyikében, egy az alatta eső terembe lesülyeszthető s fellökődő kerekasztal van; t. i. Fridrik itt társalkodék s tanácskozók meghitteivel, s hogy szol-

gák' jelenléte által ne háboríttassék, a lejáró asztal hordta föl a szükséges ételt és italt. A mostani király' szobáiban gyönyörű képek vannak, de csak porosz művészektől. Sanssouciba, mely Fridrik' hírével együtt él, francz ízlésű terrace-okon s üvegházak közt jutsz; szőlővel s gyümölcsfákkal beárnyékozott ablakaibul egy dűzs természetkép nyílik föl a szemnek; maga az épület nem nagyszerű, hátul szép oszlopcsarnokkal bír, s általellenben van vele a romhegy, csinált római omladékkal, balra a tulajdonos' makacssága által elhíresült s Fridrik' rendeletéből annak családjánál elidegeníthetlenné lett szélmalom. Fridrik itt halt meg s dolgozó termében szék, könyv, asztal s minden úgy hagyaték, mint volt halálakor; az épület más végén van Voltaire' szobája, festett papagálylyal, mókusokkal tele, miket, midőn összeharagudtak, csacsukasága s nyalánksága' jelül Fridrik festett oda. Mind itt, mind a közel képtárban, vastagon aranylapozott boltozattal s egy darabbul metszett cararai márványoszlopokkal pompáskodó teremet látsz, képekkel s szobrokkal a leghíresb művészektől.

A Sanssouci mesterkélt francz kert mellett egy terjedelmes angol park fekszik, melynek sütő lombozatú vén fái sötét árnyékot vetnek a csavargó utakra, mik az Új palotához vezetnek. Ez fölötté nagy s vakító pompájú királylak, drága belsejű számtalan szobákkal. Ajtajával áltellenben két oszlopcsarnok közt van a nagy kapu, s ennek irányában s rajta túl hoszan nyúlik egy fasor, melynek, éjnapegyenkör, kellőközépén áldozik le a nap. egyébiránt e palota nem egyéb, mint királyi emléke királyi szélsélynek. T. i. a hét éves háború körül európai hir vala, hogy hadai elszegényíték Fridriket; czáful ő esők milliót felemésztő palotát építeté hihetetlen sebességgel. Hogy pedig a maradék ne tudja meg, népnek a királyi szélsély mi drága bűn, a számadást elégette. – Végre mentem a Márvány palotába, mely egy nagy kertben vörös márványból épült. Az itt szélesen eláradt Havel mint csöndös, szelíd tó nyugoszik e szerény lak' homloka előtt, s mely bájvidék szemedbe elyziomkint nevet a túlpartról, ha hátra pillantasz ugyan az a tükörajtóban panorámai tündérséggel gyönyörködtet. E tájék, e part, e szelíd világ királyi vendégeknek igen szerény; mert ez éden, s Isten édent szerelemnek

teremte már kezdetben, s ide érző, csendesen boldog kebel illik.

Poczdam szép a természet, szép a művészet által. Midőn a Sanssouci s az Újpalota' csarnokaira emlékezem; midőn a görög alakú egyházzal, városházzal s a lebegő diadal istenasszonytul megkoronázott várral ékes téren áltmegyek; midőn az újpalotai park s többi kertek' ős tölgyei s cserfáinak árnyékában, az esteli csöndben, mit csak egy susogó szél háborít, itt egy templom' lépcsőire jutok, melyben a barátság' szobra áll, ott Apollót lantjával lelem, odább egy nagy téren Görögország' istenei s hőseinek hallgató serge közt andalgók, s most Lunát nyilaival erdőben, majd Bacchust hordáján szőlőlugasokban pillantom meg; és ha innét a kis tengerkint elterülő Hável' partjára érek s Neptunnak népes csoportozata a sötét víz' színéről óriási tömegekben fehérelvén előmbe, ez a csalódást teljessé teszi: Hellásban vélem magamat mintha szobrokkal megnépesített szent berkeiben járnék. Ah pedig ez mind elmúlt, nincs többé! Ez a költő Fridriknek műve s eszembe juttatja, mi más következte van annak ha egy kir.árv bír költői lélekkel, mint ha csak egy szegény ifjú ábrándozik.

Azt kérded, ki lakja e sok palotát? Nagy-Fridrik. Nem hiszed? Hogy megholt az semmit sem tesz; mindenikben meg van neki a maga szállása. T. i. szobái úgy tartatnak most is mint halálakor találtattak.

Tennap megnéztem a nagy katona árvaházat, melyben 700 árva úrilag neveltetik, miért 12 évi szolgálatra köteleztetnek; azután a gazdasági társaság' mag- s mintatárát; az egész délutánt pedig az iskolamesterképző intézetben töltém. A többek közt hallgatám egy növendéknek négy gyermekhez intézett próbaoktatását; növendéktársai s az illető oktató figyelmesen hallgattak rá, s a négy gyermek' kibocsátása után bíráló észrevételeiket elmondák. E dicséretes mód egyéb dolgozatokra is használtatik.

Sanssoucihoz közel fekszik Alexandrowka, mely oroszgyarmat, orosz Ízlésben épült csinos faházakkal s terv szerint kivonalozott földekkel, kertekkel, udvarokkal. De hogy jöttek ide az oroszok? kérdem kalauzomat. „Királyunknak Sándor czár küldte ajándokul; azonban apródonkint már kihálnak; de Miklós czár ismét ígért.” Talán igen is

csodálkozva kértem: „az embereket küldte ajándékban?” mert kalauzom mosolyogva válaszolá: „úgy e csodálatos? Bizony egy francznak bajos ezt megfogni.” A gyanút nem ráztam le magamról. De lelkemben keserűn olvadt össze átok és könyörgés, s pirultam, de kínomban, hogy még Európában is marhakint ajándékozzatják az embert, hogy az ember mint a föld' gyümölcse, mely a földben s földhöz nőtt, mit gazdája tetszése szerint leszakíthat és elsűjthat.

Barátom, ha Poczdam' képét igen fényesnek találád, im látod, hogy belőle az árny ék sem hiányzik. Én még ma tovább utazom.

Magdeburg, November' 12-kén, 1836.

A Havel Poczdamon túl is szélesen eláradó, inkább állni mint folyni, inkább tónak mint folyamnak látszik; Nílusa a tartománynak. Tennap este értünk az utolsó három században oly sokat szenvedett Magdeburgba. Élénk s tehetős város. Itt is valék az iskolamesterképző intézetben s mi idem megmaradt, a ropant alkatú góthegyház s a földvár' megtekintésére fordítám. Ennek árkolatában, hova csak titokban lelete bejutnom, láttam a Trenck által tíz évig lakott börtönt, mely egy őrházkint külön álló sötét kamrábul áll. A több ölnyi bástyafal' túl részén mutatják a helyet, hol magát keresztül ásta. Csaknem hihetetlen munka.

E városban szomorú hírt kelle hallanom. Néhány hét előtt egy Hunyor nevű utazó ifjú magyar orvost temettek itt el. Maga a homeopathia' híve lévén, foghúzásbul eredt daganatát a' gyógyító homeopatha' javaslatára sem engedé allopathice orvosolni, s néhány nap alatt a rendszer' áldozatává lőn. Mint nem tudja az ember, a halál hol éri! S feküdni holtan, mindegy e idegen földön vagy a hazában? igaz, holtnak a síron kívül nincs hazája, azonban az élőnek úgy látszik, édesb nyugonni a haza' földében. Legalább van egy, szüle vagy barát, testvér vagy szerető, ki a sírra zöld hantot vet; de itt, egészen idegenek közt, csak egy ember sincs ki a dombra nézne, ki a fejfát, ha félre dől, helyre

emelné, ki a földet, ha széltomlott, ismét összehányná. Es így a holtnak már mindegy, de oh! nem a haldoklónak, és nem a szülének, mert vajmi boldogtalan szüle az, ki nemcsak gyermekét, de melyben fekszik sírját is elvesztette. Szegény lengyelek, elszórvák széles e világban, ez a ti sorsotok is!

Halberstadt, November' 13-kán, 1836.

Idegennek különös tünemény egy ónémet város, két három emeletes faházaival; keskenyen s magasan felnyúló födeleivel; a fehérre vagy más színre festett falak közt feketlő gerendákkal; nagy ablakaival, mikbül, ily előzmények után, valóban reménytelenül, vagy ékes függönyök vagy szép kék szemű lányok pillantanak ki; szűk utczáival, melyekre hoszú boltozatot kezdő kapuk nyílnak; utczacsatornáival, mikben néhol mezőrül vezetett tiszta patak csergedez; vén góthegyházaival; a néptől csodált Rolland nevű óriás kőbálványokkal a tanácsház előtt, és sok zsemleboltjaival és sörcsapszékeivel s a város kerítet körül hoszú karú szélmalmokkal. Hülberstadt is egy ily város.

Ide este érkezem meg. Vacsora után a fogadás belépe s zöld bársonysüvegét fejről felcsípvén, nyájasan kért nézném meg a bált hátulsó teremében. Mentem, s velem jött a háznál látogatóul volt várostanácsnokné is, egy hordó idomú kövér asszonyság, tömpe orral s vörösén kidagadó arczába mélyen elsülyedt villogó szemekkel. Az ajtón, oldalt fordulván, csak kifére, de bezzeg az udvar' partját elfoni nem lehetett, s lépéseit folytonos zúgás kísérte. Én, óvakodólag, félőlnyi távolságban mendegéltem mellette, s hogy tölem segedelem ne is kívántathassék, gonoszul ugyan de épen nem csúfságból, süvöltő lélekzése mellé secondáló zúgással járulni jónak ítéltém.

„Lehetlen tovább”, monda, levegőt szíván, s megállta. „Mi nagy part!”

„Mint egy kis Brocke” felelém.

„Még is ha el volnék hízza, mint a polgármesterné.” monda ő.

„Ki merné Madameot a kövérek közé számítani?” mondtam én.

S elpirulék a kettős hazugságon. Oh gyöngédség, csodálatos ere vagy te a szívnek, mert habjaid’ szép tükre hol a rény, hol a bűn’ forrásából való. A gyöngö oldalt csak el kellene takarnod sűrű fátyolkinl, s te a sárga arcokra rózsákat rakasz, mint egy bűnös czélből hízelgő fesztész, ki a hiúság’ oltárarul él. Szív, szegény szív, te ismét botlál! Férfiügyben s férfikörben mint kő hideg s mozdulatlan vagy, de nők’ légkörében reszketsz, remegsz, s nem az igazság forr belőled ajkamra, hanem a kímélő gyöngédség. De mindennel így van ez, ki nőben nem a személyt de a nemet szereti. Asszonyok, gyöngeségeitek tesz minket rabjaitokká!

Hallván a tanácsnokné az én hazug hitemet, s a sötétben saját massáját maga sem látván, tüzet kapóit megindulni, s az első lépést be is végzé de a második az akaratban maradt. Isten neki, sóhajték, talán megsegít az ég, s karomat nyújtám az aszszonyállatnak. A munka súlyos de rám üdvös volt, mert midőn a lépcsőhöz jutánk, megismertem mit, bár egyszer a koporsó’ szélén állék, eddig tagadtam, hogy Mózsés igaz proféta, írván: orczád’ verejtékével eszed a te kenyeredet.

Fölpillantok a lépcsőre, s látom hogy az meredek mint egy torony, s bár két rendes személyre készült, terepély társamnak magának is szűk. Miután ennek szélét lopva arasszal megmértem, s ezt a lépcsőre alkalmazván úgy találtam, hogy az űrt a test tökéletesen betölti; bölcselkedni kezdek azon férfiú’ sorsáról, kinek életpályáját e növel kell megfutni. De egypár sóhajtás, szokatlan után, t. i. az orron ált jövőn felém, fölébredtem, s bölcselkedésem’ végén ismét e kérdés állt: mit csináljak? Egymás mellett nem férvén, karomon nem vezethetem – hálaistennek; maga pedig fölmenni nem bír – szerencsétlenségemre. Vájjon nem lesz e üledék ellen, ha hátul tolni fogom, bár egész szeméremmel, vagy ha karait húzva segítek rajta, mutatván egyébiránt minden hódolatot? Megizzadtam a tusakodásban, mert bár tessék mások előtt e helyzet nevetségesnek, én komoly lélekállapotban érzem magamat, s a legmélyebb részvétellel és szívfájdalommal álltam mellette, kit jó anyának hallék, s előttem a jó anya mindig

egy szentnek fényében tűn fel, mint nemtője hűségnek és szerelemnek a földön. Zavarom nőttön nőtt, midőn, kilihegvén magát, járul a lépcsőhöz, és két kézzel megmarkolván az ötödik fogat hág az elsőre, a hatodikat megmarkolván hág a másodikra, s ekképen ő elöl, én – életem’ nem kis veszélyeztetésével – utána, négykézláb följutánk. Főlegyenesedvén az utósón, a hivatlan vendégek ellen bottal őrködő ajtónálló főhajtogatás közben nyitá föl nekünk, mint rangbéli nézőknek a karzatot, s mint midőn uralkodó lép páholyába, a közönség’ szeme ránk fordult.

A sarkig erő kaputrockban öreges tekintetű halberstadti ifjak és a hónaljban áltövezett lányok kivált a galoppot és szocskot ugrándoztak, a walzer nem annyira divatos, kétségkívül mivel nemzeti, mint viszont nálunk divatos és bizonyosan azért mert idegen. De a tánczene alig szólt még egy óranegyedig, egy göndör hajú férfi sápadt arcczal a középben íme megjelen, parancsoló kézzel fölint s a trombita s a nagy dob elnémul, s a kar a fuvolya’ nyögő vezérlése alatt szomorú dalba olvad által, a táncpárok megállnak, s a körből az ifjak bús és komor tekintettel néznek a középpontra, hol a göndör hajú sápadt férfi áll. Talán magánytánczos? Vagy a rendőr közül való? Vagy ez elsötétült arczok nemzeti ének’jöttét jelentik? Gyermekség; kik előre nem fizettek, azoktul a tánczgarast szedi be. Oh földi nagyság, ilyen ködszerű a te alakod, mely csak látszik nagynek. Az 183. ki Ministerium reng, s miatta s vele ingadozik az egész ország. Szörnyű kérdések hozhaták az országos catastrophot. Igen; az első udvarhölgy illetlenül elnevelte magát, a premier-ministernének harisnyakötője leoldódván. S az első minister jámbor férj, mint IVik Henrik apa, á quatre pattes.

A tanácsnokné nagy meglepéssel tekintte le férje’ népére s mosolygott, s képe, egy hús darab, melyen a széltrántott száj megnyílt s a szem elsülyedt, tengeri csodáéhoz hasonlított. De bár a szörnyű figurában galambnak lelke élt, óhajték, de egyedül, visszatérhetni, s bucsut vevék. „Bizony nekem is kedves lesz visszamennem,” monda ő, s karom’ tőle meg nem tagadhatván, részéről zúgás, részemről sóhajtás közt indulánk meg. Már a lépcsőnél valánk, midőn elprüsszenti magát, nagyot sikolt, s

az összefűzött test a szélszakadt övből felfűvott léghajóként domborodott ki.

„Segítség, segítség!” kiáltám, s ott hagyván az előrohant lyányok között, szaladtam le a lépcsőn és parton, föl a szobámba s reszketett alattam a szék nevetésemben.

S nem istenség vagy e te öröm? De ha a lélek kárnak örül, fényed nem hasonló e a napéhoz, mely egy tisztátalan vízben tündöklök? Kezdttem gondolkodni, és székesen mint egy határkőn ültem, melyről a múltba látni. Lelkemnek jobb és rosszabbfele közt nagy har ez támadt, s véres küzdés után, mit arcomon a pirulás jelentett, ünnepélyes szövetségre léptem magammal két pontban.

1-ső. Mi valakiben a természet' hibája, az iránt kíméletes leszek, s kinevelni azt magamban sem fogom.

2-dik. Jóvá kellvén tennem, mit, bár titokban bűnhődém a tanácsnokné ellen, meg fogom őt kérni holnap, méltóztassék káromon végig sétálni a piacot.

Ezután, mint ki magával kibékült, egyet sohajték s elaludtam.

XXVII.

Halberstadt, November' 15-kèn, 1836.

Elvégezvén a papi özvegy s árvtár iránti vizsgálódásimat, mi iránt Berlinben és Poczdamban, részint tudatlan, részint szívtelen embereknél fogamat nélkül fáradozám; dr. Körtéhez mentem, ki a költő Gleim' származéka levén, ennek becses level s arczképgyűjteményét bírja. Szobájából köszvénye ki nem eresztvén, neje, a híres philolog Wolf lyánya vezetett föl a tárba, s valóban mély s andalgó kéjjel nézdeltem a legjelesb német írók, például Herder, Lessing, Wieland, Winkelmann, Klopstock stb. még éltökben festett hű arczképeiket, százon fölül, s ugyanazoknak levelezéseiket Gleimmel. Ezen literatúrai arczképgyűjteménynek egész németföldön nincs párja. Egyéb nevezetességet is találni itt, például Nagy Fridrik' kalapját melyben kimúlt, a hétévű háborúban viselt ezüst övet, a mint azt fonallal maga összeférczelte, miket itt kivált azért említek, mert hallám, mi imáadásig

hív buzgalommal törekvék Gleim ezeket bírni. S most hol vannak Fridrik és Gleim? Mindketten a sírban.

Dr. Körte csendes, szívjó s írói életet élő ember. Irántunk, magyarok iránt, titkos vonzalmat érez s rólunk oly lángérzelemmel beszél, hogy az nekem megfoghatatlan volt. Egypár óra alatt egész családbeli lettem s ő üdvezülő szemmel nézett rám, mint ki, képzelete szerint, egy dúzs hazában élő erény s erőteljes népből való, mely neki szabadság felé hajló álmaiban gyakran megjelent. Magyar bort, mit ritkán találni e tartományban, hozata föl s poharat kellett vele ütnöm, s eljövén érzékenyen vön tőlem bucsut, megáldva utamat, megáldva elveimet és megáldva a magyar népet. S nem örvendezel e, ha látod, hogy egy idegen, csak azért mert azon hazából jövel, melyet te fájdalommal hagyál el, testvérként fogad házába? Nem borulsz e tiszteletére azon léleknek, mely hazád felé egy száműzöttnek keservével s lelkesedésével lobog? És szíved nem olvadoz e kéjben és kinban, midőn egy beteges ember, melynek sem jóvoltiban sem szenvedéseiben nem részesülsz, hazádnak nevére helyéből fölkel, meg-elevenedik, szemei ragyognak, képe kigyúl s ily fölmagasztalódott lélekállapotban azt könnyezve áldja meg? Büszkén érzetem hogy szememben is fakadt egy könny, mely a nemes férfurnak frigyét jelentett.

Gleim' sírját látni óhajtván, kérdezősködém, hol fekszik, és sokat megkérdék de e nevet egyik sem ismerte. „Gleim, Gleim!” mondogaták mint valami persa nevet, „erről semmit sem hallottunk;” de a sörfőltaláló Breihansnak, e német bacchusnak bábki-csiny faképére, mely ó háza' szögletén áll, mindenik rá igazíta. Végre, a városkapun kívüli kertre, melyben van a sír, rá akadtam. Hoszú, keskeny, éktelen kert két házacskával. A sír mint egy pincedomb, emlék nincs fölötte, halmát virágtó s dudva földi. Szélén, köröskörül, nyolcz kisdud kőhamvveder áll s mindenikre egyegy barátjának halálnapja van fölvésve, p. o. „Hingegangen Kleist den stb.” Itt van Gleim' sírja? kérdem a kertésznét. „Ott van la, feleié, nincs azon mit nézni. Én nem tudom, az idegenek valami nagyot képzelnek itt s gyakran jönnek, pedig itt semmi sincs.” A kertészné fagereblyével a száradt lombokat s lapukat kaparni elmenvén, én elámulva viszhangkint ismétlém:

„itt semmi sincs! Igaz, ki csak sírt hagy maga után, annak sírja fölött azt mondják: itt semmi sincs, de kitől életet s művet öröklött az embernem, annak sírja soha nincs magában, mindig ott van az emlékezet. Jó kertészné, ez az miért én idejöttem.”

Eszembe juta Friderik' kalapja, mit bírni Gleim annyira óhajtott, s íme ő maga is más' birtokába esett. De az ember szerez és kíván örökké, mintha örökké élne és bírna. –

Álljon itt a szép Friderika' szomorú emlékezete is. Friderika nem előkelő emberek' gyermeke volt. Atyja tisztos polgár s egyházfi volt a főegyházban, anyja istenfélő asszony, egy falusi papnak leánya. Ők nem bírtak annyi neveléssel, mennyit adtak a kedves gyermeknek s még kevésbé bírának az atyafiak, kik innep s vasárnapokon nálok összegyülekezni szoktak. Friderika e körben hasonló volt azon virághoz, mely tavaszkor először nő és nyílik meg a mezőn, s a rögök közt széljelnézvén, midőn nem lát társat, árvaságában elszomorodik.

Kívántam látni a jeles góthegyházat, így juték Friderikáék' házába. Beléptemkor Friderika egy asztalkánál ült, előtte rajzolat s egy pohárban rózsából és rozmarinbul ékes bokréta; egyik kezével az alacsony ablakfára könyöklőit s tejfehér mutató-ujjára támasztván fejét, mélán nézett ki a vidékre. Kün már az őszi szél fűtt, hozta és vitte a' fák' sárga leveleit. A házban csönd uralkodott, csak egy ugrándozó macska dörömbölt a székeken, játszva a fonalgombolylyal mit a kötőkosárkából kilopott.

Atyja székkal kínált s én leülék. Sokat hallván Magyarországra de magyarral soha nem beszélhetvén a jámbor egyházfi, nagy tüzzel s éhhel kérdezősködék. Igaz e hogy a' kárpáton kőkint terem az arany? igaz e hogy oly áldott s boldog föld mint volt a szentírás szerint Kanaám? igaz e hogy oly vitéz nép a magyar? Láttam a jólelkű embernek nagy hajlandóságát ismeretlen nemzetem iránt, s kiválogatván mi bennünk szép, mi hazánkban jó van, azt mind elbeszélem. Fölmelegedett az öreg mint egy hazafi, s égő képpel monda lányának: „lát'd Friderika, hogy én nem hiában dicsértem nektek Magyarországot!” „S nem hittük el neked?” feleie Friderika, s még most is látom, mint örült a jó lány atyja örömének.

Anyja beteges volt, atyját a dekánhoz hívták, és így Friderika

rika jött velem az egyházba. Friderika igen szép volt. Sötét barna fürtök, hófehér test, arczán oly gyöngye pír mintha az egy távol tartott rózsza színének volna visszatündöklése, szeme mint a sötét est' egéből egy darab melynek közepében a csilag már feltűnt, igen finom orr, igen nemes termet s hasonlíthatlan bájos menés. Friderika nem volt szép, azaz ő több volt, ő kellemes is volt.

Az egyház derék s nagy góthalkotmány; sötét korának színét s jellemét hordja magán. A tarkán festett magas keskeny ablakok szűken eresztvén be a világot, mintegy ránk esteledett. Csak ket-tecskén tévelygénk a keskeny sikátorokban, a régi magas kék padok között melyekből az ülőknek csak fejeik látszanak ki, a pókhálós szűk karzatokban mik üresek mint a fészek mit megrak a madár de nem jön bele, az öreg sípzongora körül, melynek tompa, rezegő, hasadt hangja az egyháznál magánál is csodálatosb, és a colossalis barna oszlopok között, melyek minden lépéseinkre hangozván, felelni látszottak. Friderika mellettem, a sötét boltozatok alatt, a komor oszlopok' árnyékában fehér ruháiban lebegvén hasonló volt egy ifjú angyalhoz, ki álmunkban megjelen, meghordoz az ó kor' emlékein s omladékain, és az elmúltakra megtanít. –

Friderika mindent ismert; föliratot, jegyeket, oltárdarabot, sírboltokat s mintha így akarná megköszönni mit én édes atyjának az ismeretlen Magyarországrul beszéltem: minden apróságot gondosan megmagyarázott. De én belőle sokat nem hallék! Csodáltam őt, ki járdáit előttem mint e sötét épület' geniusa, s me-rengtem a gondolatban, hogy egy virító lyánka, ki még tizenhat évet nem számlál., magyarázza a sok századot általélt alkotmányt mintha építésénél jelen s történeteinek folyton tanúja volt. volna.

„Itt egy bimbójában elhervadt kisasszony fekszik” monda Oda pillanték s kérem, olvasná el a síriratot. „Én a mezőnek virága vagyok Saronban, és a völgynek rózsája. Énekek' Éneke II. 1.”

A szomszéd sírről s egyszersmind szívemből ezt felelém:

„Minden bizonynyal te szép vagy én kedvesem, és szeplő nincs te rajtad. Én. Én. IV. 7/

Friderika elpirult. Láttam képén, bár nem szólt, hogy eszébe gondolat villant. Lassúdan mené előttem s egy nagy érczlapra

mutatván, szelíden mosolyogva monda: „ott is egy korán elhalt lány nyugoszik.” A lapon eztolvasám: „A halandó embernek napjai hasonlatosok a fűhöz; mint a mezőnek virága úgy virágzik. És mikor a szél áltmegyen rajta, nem leszen többé, és nem ismeri azt többé az ő helye. Zsoltár. CIII. 15, 16.’

„Ő itt még nincs vége a vitának, mondám; feleletet még erre is ad valamelyik halott.’

„Melllette van egy” monda Friderika röviden. Megfordulok, s előttem van a hit s remény’ jelképe, a kereszt és _horgony. „S miért hiányzik a harmadik, a szeretet jelképe;” kértem s hátra pillanték, és látom hogy a fehérben öltözött lány már messze fut a homályos folyosóban, mint fehér galamb röpül a nyári fekete borulat alatt. De miért futott? Most sem tudnám megmondani. Sóhajtva gondolám; tenmagad vagy a szeretet’jelképe, – s követtem. Az ajtónyílásban várt rám, hol alakát a bejövő világ’ fényglóriája mint oltári képet vevé körül.

Már bezárta az ajtókat s következett a búcsúzás. De mit mondjak? Egész fejemben nem leltem egy gondolatot, talán mert életem a szívbe gyűlt, és szám üresen mozgott mint a malom melynek nincs mit örölni. Állt ő is, álltam én is. Szégyenletemben vérem forni kezdett, valami jut eszembe, szép Friderika, szabad elmondanom?’ kezdem végre.

„Természetesen, mert kétségkívül elmondható.”

„Ne váltunk legyen el örökre e pillanatban.’

„Tőlem ebben semmi sem függ; kegyed utazik el, én maradok.”

Kimagyarázom magamat. Az első szerencsét vagy balesetet, mi bennünket ér, egymásnak írjuk meg. Im én ígérem, egyebet semmit”, a szívről egy szót sem.’

„Talán hagynók el ezt, feleié szemsütve. Soknak minden erejére van szüksége saját fájdalmát elbírní. Én reményilem, a cserében nem vesztenék, de ép azért el nem fogadhatom. Örömet vennék s but adnék értté.”

„Ettől épen nem félek, válaszolám. Ha jól emlékezem s említenem szabad, a szobában oly ékszereket láttam, miket, legálább nálunk, mennyasszonyiaknak neveznek.’

Friderika leejté szemeit, s mint midőn röpültében a felhő

egy pillanatig beárnyékozza a virágos kertet, arcza elsötétült. Ez nem boldogságnak volt jele. De ismét kividámult, s talán inkább hogy a beszélgetésnek, alkunak végét szakaszsa, semhogy bátorságbul monda: „Mivel oly különös a javaslat, nem bánom, rá állok.” Erősítésül gyöngéden megfogám kezét, mely mint az imént esett hó fehér volt, s Friderika elpirult, – most másodszor. Kezének szelíd kihúzása közben utósor pillantta föl rám s ellebbent. Ez utósó pillantás még most is kísér s tőlem csak a koporsófödél választhatja el.

A postakocsi csak este fogván indulni, addig elmének Gleim’ sírját s egyebet megnézni. Visszatértemben Friderikáék’ háza előtt esek eljőnnöm, – legalább én arra jöttem el s a száraz szőlőveszőktül elborított ablakban Friderika édes hangon énekle, a többek közt egy verset, mit magyarul így adhatni:

Csak utazó az ember ide len,
Találkozunk meg elválunk,
Fut boldog óránk mint jött hirtelen,
S hagy tartós fájdalmat nálunk.

Véletlenül énekli ő ezt, vagy dalul e mai nap’ emlékezete adja? Töprenkedni kezdek. S egy pár napot miért nem mulathatnék én itt? ezt kérdem magamtól s alig kérdem, midőn a postakocsis’ induló-fűvése megharsant. Emlékeztem hazámra, mit néhány pillanatig elfeledek, és siettem folytatni utamat.

Általítétel párisi naplóból.

Kedves úr! Szavát akarván Friderika tartani, az ide zárt czédulát küldi. Ezelőtt három héttel mennyegzőjét kellett volna ülnünk, mely ha eleinte ellenére volt is, azonban az utósó napokban kezdett neki örömet okozni, – de két nappal előbb eltemettük. E szívöröme utósó fellobbanása volt életének. Magában hervadt el, mielőtt észrevettük volna. Nem is mondhatni hogy beteg volt, csak elveszett mint midőn a szél elmúlik. Uraságod-rul igen jól emlékezett.

Reményijük, megenged uraságod szülei fájdalomknak, hogy e levelet ily röviden rekesztjük be. Ajánljuk szegény lányunk’ emlékezetét s magunkat stb.”

„Decemb. 8. Mi történendik velem, azt sejtem, de nem tud-

hatom; ha megtörtént sejtésem, azt majd meg nem fognám írhatni. E czédulát azért írom, hogy mutassa miként én szavamra hiven emlékeztem. Könyv nélkül tudom mit kegyed virágának a templomban feleltem: A halandó embernek napjai hasonlatosok a fűhöz; mint a mezőnek virága virágzik. És mikor a szél áltmegyen rajta, nem leszen többé, és nem ismeri azt többé az ő helye, Friderika.”

Friderika nem volt sem beteges sem érzélekeny, de mint testben igen finom s gyöngye, úgy lélekben igen érzékeny, jó és szelid. E lilium le fog törni, sokan megjövendölték. És Friderika méltó volt a könnyre, mert mint ő volt, oly tökéletes, oly tündéri lényt én nem láttam, sem azelőtt nem sem azóta nem.

XXVIII.

Göttinga, November' 18-án, 1836.

Sötét éjjel utaztunk Quedlinburg felé, mely város a magas énekü Klopstock' szülhelye. A postakocsis, még újoncz, sípját kinozta, s én boszankodó szomszédomat azzal csilapítám le: hogy erre joga levén oka is van, mert a jó sípos postakocsisnak némely elsősegei vannak s jutalmul ezüst szopókát kap. Csak sípolj jó legény, ki tizenkét évig kocsiskodván nyugpénzt kapsz, mivel nálunk status- és vallásszolga sem mind bír.

A gyorssekerezés minden európai országok közt Poroszországban van legczélszerűbben s legbölcsebb számolattal elintézve, és bár a kormány az utazók' kéjelmére sokat áldozik, a kocsikat pompásan készíteti, a tiszteteket gazdagon fizeti; nyere-ménye még is nagy. Minden postahivatalnál találsz egy szobát az utozók' számára, panaszkönyvet melybe sérelmeidet beírhatod, s ha elindulás előtt egy órával jelentkezel, mindig van helyed, ha bár egyedül magadért kell is egy kocsiba befogatni. És alkalmazsint e rendelkezés a legnagyobb haszon' forrása, mert mivel minden megakadás nélkül utazhatni, minden ember könnyen indul útnak.

Reggel három óraker hagyván el Quedlinburgot, darab ideig a Harczhegyeken s erdőkben utazánk, melyek' bájától azonban az

őszi köd s hideg zápor megfosztá. A híres Brocken, Németföld' legmagasb csúcsa, tennap is felhőkbe rejté fejét s ma is azonlag cselekvék, s különös volt, hogy hol a czukorsüveg alakú fellegsapka végződék, ott hógallér köríté nyakát. Az anhalt-bernburgi herczegségből kiérvén, Stollbergbe jöttünk, mely város völgybe szorult magasdad s csodálatos faházakbul áll; fölötte a gróflak magas hegytetőn egyedül emelkedik, barátkozva felhőkkel, szelekkel s villámokkal. Az ablakok, míg kocsink a postaház előtt állott, pityedt ajkú, meredő szemű, szájrántva nevető s más fin-toru kíváncsiakkal valának tele, s hasonlítanak fejkítételhez a fodrászok' boltjai előtt.

Este a csinos Nordhausenben néhány órát töltvén, reggel Heiligenstadtba értünk, honnét Hannoverába léptünk által. Itt Göttingában a híres Heerent, s a 80on túl élő még híresebb Blumenbachot látogatám meg. Másodsor gyermek, sírba hajló ember. Nagy lelkesedéssel mutatott egy üvegharangra, mi alatt egy Athéné mellett kiásott és szerinte háromezer éves koponya volt. 'Mi fölséges, mi tökéletes, mi mennyei fő; ez az én kincsem!' sikoltozá a gyöngé agg s kedvéért én is bámultam. Egykori tanítványa a mostani bajor király ajándékozá neki. Örömmel beszélte, hogy néhány nap előtt Otto király erre utazván, meglátogatta. Hány koronás fő tenné ezt? Pedig ilyenkor csak két koronás fő találkozik; a fejdelem földi, a lángelme égi koronával bír. Az egyetem most épül, eddig minden tanító saját szálláson olvasott.

Némely gazdasági jegyzeteim most elmaradnak, mert három éji utazás után nem minden pillanatban élénk az ember. S kivált ha nem írsz hazámrul örvendetesbet, ne várj tőlem olvasásra méltót; pusztá viszhangod leszek, mert bajra bánat, csapásra sikoltás felel.

XXIX.

Képek Magyarországrul a külföldön.

Harmadik kép, arcvázolat. Poroszországban.

„Magyarország igen termékeny s abban mi magátul nő, igen bővölködő ország; de néptelen. Öserdőiben a fene vadak oly nagy számmal, mint más földön a szelíd állatok; a házak itt egymástol oly messze fekszenek, mint máshol a faluk. Aranyban s ezüstben gazdag mint Peru, így a nép is dúzs. Műveletlen pusztaságokon rablók csoportokban hemzsegnék; mocsárok miatt mirigyek a lég; a hőség olaszországi. A magyar fekete tüzes szemű, barna színű, izmos, tömött, vitéz s hadra termett bátor nép; szabadságért ég s ezért, mi őseitől maradt rá, élni halni kész. Kezd ébredni, úgy mondatik, sőt nagy lépésekkel haladnak, mert szelleme erős, telve nagy erényekkel s ismeretek' sokával. Eddigelé hajlik a török s orosz rabszolgarendszerhez, mely két országgal határos. Egyegy úrnak birtoka fölér egy német fejedelem' tartományával. A rabszolgaság még nem töröltetett el. Sötétség nyugszik földén. Urak és helóták lakják.”

Egy művész e képrül így atél: „rosz arczkép, mert vagy rútit vagy szépít.’ Kétségkívül rós, mondám, és igen sajnálom hogy e hamis és hazug copiât a kerengésből az eredetivel vissza nem válthatom.

HESSEN-CASSEL, FRANKFURT ..

XXX.

Cassel, November' 21-én, 1836.

Egy kocsikát magam' számára megfogadván, Göttingából ide hábortalan elmélkedésben s magányban utaztam. Leeresztvén az üveget, mint egy utazó házacskában ülék, s azon mint ablakán néztem ki az útra, mely váltva hegyen, völgyben, lapályon, erdőben s egy darabig a Fulda' partjain csavargott. A zápor az ősz' ködös felhőiből gyakran megmegindult, de ablakomon patogása, morajló zúgása dajka' énekekint még inkább beringatott merengéseimbe. Kitisztulván, hideg est jött rám, úgyhogy reszketve kívánnám mit a költő, mint te barátom, képekben piros bor s barna lány, a prosaicus pedig meleg szoba által fejez ki. Pompás vendégfogadóba vitt kocsisom, ezért midőn a cifra kapuőr előlépe harangszóval jelenteni a vendéget, jámbor erszényem halotti harangozást vélt hallani.

Cassel csinos és tiszta város, egykor Jerom királynak székhelye, midőn az utcák s térek francz nevet kaptak. Szép a királytér, mely tökéletes kordéd, hat felé kisugárzó utczával; szép a fejedelmi épületekkel díszes Fridriktér, mely lejtős hajtásával szabad kilátást enged tágas vidékre. Ez éjjel hó esvén, innét egy gyönyörű téli tájképet látni, mit a gyakorló katonák rézkürteinek hangja vadászlármával tele zeng.

Bár a hó már leesék s e napokban szakadatlanul esőzik, még sem állhatám meg, hogy a híres Vilmostetőre ki ne ránduljak. Kellemes mezei házak előtt, terepély fák' árnyékaiul fedett egyenes vonalú széles út vezet a Vilmostetőnek nevezett fejdelemlakhoz, mely pompás de még is egyszerű nemes alakkal, egy

zöld gyöp' bársonyával tündöklő domb ormán büszkén emelkedik; oldalt üvegházak s más épületek, mögötte pedig a fölséges vad tekintetű erdő s hegykert. Szerencsétlenségemre nagy részét fagy és hó borítá ugyan, min több ízben kelle kézzel-lábbal kapaszkodnom s ülve csúsznom, azonban bélyegző s nagyszerű vonalmaid így is ki lehete ismerni. Művelt és vadon hagyott részek, virágágyak s bozontos cserjék, erdők fenyő, hárs, s fagyalfákkal, mikben mókuskok százankint futkosnak, harsogó hegyi patakok, tavak szigetekkel, vízomlások mesterséges és természeti sziklafalakon, lebegő vashíd, roppant kő-vízcsatorna melynek romot képző vége nagy zuhatagot okoz, remete és festői pásztorházak, és a hegy' orma felé egy nagyszerű vízmeder különféle mythosi szobrokkal ékesítve, melybe a víz csodálatos terjedelmű kölépcsős utón rohan le az oktagonbul. Ez egy nyolczszegű óriási komor épület, sziklailag faragott nagy kövekből összehányva inkább mint építve, magas és sötét folyosókkal köröskörül, végződve egy csonka pyramison, melyen bokrétául egy colossalis Herkules áll támaszkodva szörnyű buzgányára, melybe bemászhatni s belőle, ez öldöklő fegyverből, kitekinthetni a fölséges vidékre, mit a túl hegysor amphitheatrunkint kerít be. E Herkulesvártul az egy mérföldnyire eső Casselbe egyenesen megy a széles út, melynek e vár első, Vilmostető közép, Cassel maga végpontja. Itt van Löwenburg is, a megholt fejedelem által egy fenyők közül kitűnő meredek hegyormon épített lovagvár, tele régi bútorokkal s jelességekkel. E vár igen jellemszerű helyen építettek, nem úgy mint a palayon épült laxenburgi, Bécs mellett. Szóval, Vilmostető csaknem páratlan kis világ; roppant telek, roppant mű, de nem is egy koré. A természet mindent adott a mesterségnek, s ez mindent tudott használni. Azok közé tartozik, mik a képzeletet is meglepik s a híren túl vannak, bár mi fön járjon is az. –

A szabad-kőműves társaságok, mik rád még most is oly regényesen hatnak, mind Franczországban, mind Németföldön apródonkint feloszlanak, átlátván, hogy nem titkolódzás de nyilván ad és fejt erőt, tart fel vagy vív ki szabadságot és biztosít békét. A casseli társaság is casinóvá változék, melyhez tartozik az úgynevezett, hölgykoszorú, a casinótagok s hölgyeik számára, de ezek hetenkint négy p. garast fizetnek. Nyárban kert,

télben terem és szobák béreltetnek; nyárban két napban, télben két hétben tartatik egyszer ‚hölgykoszorú’. A csinosan de nem ünnepiesen öltözködött hölgyek asztalkák mellé ülnek, kötnek, dolgoznak, később a választott gazda és asszony kormányzata alatt thea szolgáltatik, aztán egy vagy más szaval vagy zongorán játszik vagy énekel, minek végével vacsorához ülnek. Ekkor kezdődik a táncz, mely tart 10-12-ig. Az egész pompátlan és tartaléktalan mint szerény házi vigalom, mihez a német legjobban, a máson túl tenni s ragyogni vágyó magyar legroszabbul ért. És e hülgykoszorúban sok szép bimbó megdöbenti az idegen’ szívét. Ittott kisugárzék egypár aranyhajú is mintául a görög szobrásznak. Én e hölgyek előtt ismeretlen maradék. Utazásom e részben hasonló az üstököséhez, mely maga, talán bajára, szemlélkedik ugyan, de ő, mintha zivataros időben lakatlan puszták fölött járna, másoktól láthatlanul fut le a sötét éjszakába. S lángját, mit kapott, magával viszi mely égeti éjben folyó hoszú pályáján s midőn az égi törvények szerint láthatásra kellene jönie, élete lobban el a lefutó csillagban. „Látod gyermekem, mondja áhítatosan a babonás vén anya az árva fiúnak, egy csillag az égen mint futott le? Egy ember halálának jele az, ki vétkez tudásvágygyal a csillagokat számolá s a magáét megtalálta.” így lesz az ismeretlenül szenvedett fájdalom vég lobjában babonás mondának meggyújtója s a megnőtt árva ifjú, hasonló kínokba esve, a csillagok’ millióit minden este sóhajtvá számolgatja.

Ha egykor e napló valakinek kezébe akad, fejrázva kérden-di: ‚mit tesz ez?’ Annyi igaz, az üstökös még is jámborabb szer az ember’ gondolatánál: annak utat előre ki bírják jegyezni, de a gondolat’ járását magunk sem ismerjük.

Cassel, November’ 23-án, 1836.

Az évenkint 16,000 tall, jövedelemmel birő, s 220 árvát nevelő s mindeniknek sorsáruul még mesterségre adatása után is három évig híven gondoskodó árvaházat, melynek szerkezete hasonló intézetek’ elrendezésében példányul szolgálhat, nagy ér-

dekkal vizsgáltam ugyan minden részletében: mindazáltal az 1832 s 1833-ki törvényeken s kormányrendeleteken alapuló országos hiteltár még inkább megragadá figyelmemet.

Célja, a pénzt kölcsön adni és venni kívánó polgárokon egyiránt segíteni, azoknak út nyitvatván tőkéiket tetszés szerint hosszabb vagy rövidebb időre s tökéletes bátorsággal kamatozóvá tenni, ezeknek pedig mód adatván a terheik' lerovására vagy terveik, kivált gazdaságaik' kivitelére szükséges öszletet, illendő kamat mellett s költségokozó fürkészek' közbejötte nélkül megkapni. Sőt, kivételképen, azon polgároknak, kik a hazai ipar' előmozdítására fontos vállalatokba kezdenek s magokat egy vagy más iparágban mind tárgyismeret mind becsületesség és szorgalom által kitüntették, e fárbul még azon esetben is költsönöztetik, ha a költsönöszletet az adandó hypotheka' értéke semmivel sem haladja.

Az ország minden javaival jöt áll e tár' tartozásaiért s a hiteltár által költsönadóinak kiadott időerte kamatlapok készpénzül minden országpénztárnál elfogadtatnak. De az ország a költsönadott tőkék s kamataik' bevételeit is biztosítja, részint az által hogy csak bizonyos hypothekára ad, részint hogy a tár' adósága országadói előjoggal bír s ugyan azon megyei tisztek által szedetik be, s vétetik meg 29 napi késedelem' esetében.

E hiteltár' tőkéje gyűl: a bizomány és takaréktárbul, a kora-
nauradalmak s más ily jövedelmek' egy részéből, kivált pedig abel s külföldi magánosak' s testületek' költsönözéseikbül, és szükség esetén magábul az országtárból, sőt az ország' kincseiből. Ötven tallér a legkisebb töke mit átvész, s mit ad a legmagasb kamat száztóli 3 ½ mindkét részről hat hónapi felmondás szükséges.

Pénz csak országbelinek költsönöztetik, ki törvényesen elzálogítandó fekvő birtokban vagy más vagyonban kellő bátorságot adhat, s bár általában a célra, mire fordíttatni fog, tekintet nem leend, még is figyelem van arra, ki robottul vagy tizedtől megváltásra avagy a telek' megvételére fogja kívánni. Hasonló körülményű két folyamodó közül, hat. i. mindkettő ki nem elégitethetik, elsőséggel a kevesebbet kérő bír. Sok esetben, főkép ha a költsönkérőt tékozlónak ismerik, egyenesen azon adósnak kezébe adatik, kitől az megszabadulni akar. Száz tallérnál kevesebb nem költsönöztetik, és ha a töke egy évvel rövidebb időre

vétetik, a kamat száztól $4\frac{1}{2}$, ha hosszabbra száztól 4, és ennél sem több sem kevesebb nem leend. Mind a tőke' mind a kamat' fizetése félévenként fog történni. Egyébiránt terheiket az adósok minden pillanatban visszafizethetik, de ha háromhavi felmondás nem előzte meg, a még hátra lévő tőkétől száztóli két kamatot három hónapig kell fizetni.

A folyamodó' személyes és vagyoni állapota iránt, mi czélra kivan költsönözni? mi hypothekát adhat? évenként mennyit rovand le? a szükséges vizsgálatot a kerületi tisztek teszik meg, kik e tárgybeli jegyzőkönyveiket a hiteltár' igazgatóinak beküldvén, 10 nap alatt válasz adatik, vagy tagadó vagy teljesítő. Ez és a középponti igazgatást illető utasítások hoszan kidolgozvá, de mik, mint e tartomány' kormányrendszeréhez alkalmazottak, ránk nézve használhatlanok.

Most következik a visszafizetés mely úgy történik, hogy a száztóli 4 kamaton kívül évenként legalább száztóli $\frac{1}{2}$ a tőke' apródonként lerovására fordítatik, s e mód, mit annuitásnak neveznek, teszi az intézetet kimondhatlan hasznúvá, mert melylyik magános hitelező állna arra, hogy, például, 100 forintja évenként adandó 30 krajczárral rovassék le? Itt pedig ép ez történik; fölveszek 100,000 forintot, száztóli 4 kamatra, s évenként fizetendő 6015 forinttal 30 év múlva a tőkét' is visszafizetem. És csak e jótéteménnyel páruva lehet oly segítő a költsön mint lennie kell, mert tudjuk, költsönvételre, kivált a mezei gazda, vagy rendkívüli esetek vagy csak késő gyümölcsöző javítások által kínszerítetik s jövedelmének fölöslege az előbbi öszletet ez esetben is vagy nem vagy kevéssel haladja, úgyhogy ha adóságát vagy rögtön vagy nagyobb részekben kell visszafizetnie, azt csak új költsönözéssel teheti. De így, száztóli 5 kamatra ha veszsz 300,000 forintot te gazdag úr, evenkinti 6,000 forinttal, ha 1000 foriní veszsz te középbirtoku, évenkinti 60 forinttal, ha 500 fit veszsz te szegényebb, évenkinti 30 forinttal: adóságtokat 37 év alatt lefizettétek. És ez természetes.

Minden évrészlet (annuität) két részbül áll, először: a tőke' kamatabul; másodsor: bizonyos pótlékbul, mely mint törlesztő tőke kamataival és kamatkamataival addiglan halmoztatik tőkévé, míg a költsöntőke a törlesztő tőkével föl nem ér. Például veszek

egy gazdát, Szorgalmty, ki száztóli öt kamatra 100,000 forintot fölvesz, de azon föltétel alatt, hogy részenkint egy krajczárt sem fizethet vissza. Azonban Szorgalmty 1000 forintnál többet évenkint meg nem takaríthat, s ha így akarja a 100,000 forint meggyűjteni, erre 100 év kívántatik.

E szerint Judenhaus pesti kalmárral megegyezik, hogy az 1000 forintot évenkint vegye ált, mind a tőkétől mind a kamatoktul száztóli 5 kamatot fizetvén. Ha Szorgalmty mindjárt az első év' végével így cselekszik, a másod év' utolján lesz:

az első évi 1000

ennek kamata 50 = 2050.

a másod évi 1000

A harmad év' végén:

a fölebbi öszlet 2050

ennek kamata 102 ft. 30 kr. = 3152 ft. 30 kr.

a harmad évi 1000

És ha ez tovább is így foly, kamatozván az évi töke s kamatozván a kamatok is, 37 év múlva az összegyűlt töke hág 101,628 forintra, és így 1628 fort, több összegyűlt mint mire szükség van. Látni innét is, hogy az adóság törlesztésének ideje függ 1., az eredeti töke' kamata, 2., a törlesztő tőkétől évenkint fizetett pótlék' kamata' s kamatai kamatának magasságától. Így, ha az eredeti tőkétől száztóli 4-et fizetek, törlesztő tőkétől pedig évenkint száztóli 1-et adok, s ez nekem kamatoznék 4-et: 41, ha6-ot: 33, ha8-at: 28 év alatt róvnám le adóságomat.

A hessen-casseli országos hiteltár e jótéteményt köti össze költsönadásival, s befolyása az iparba, gyárvállalatokba, de kivált mi a fő ez él, a mezei gazdaságba már eddig is minden várakozást felülhaladott. E fejedelemségben, melynek népessége 700,000, területe 143 □ mf, és így némely megyénknél alig nagyobb, az első négy év alatt a hiteltár által négy millió tallér Chat millió p. forint) osztatott ki költsön s leginkább mezei gazdák közt, s most itt létemkor a tárnak egy milliót kínálnak úgy bel mint külföldiek, de kérők nem lévén, el nem fogadhatja. E szerint az intézet nincs zavarban, bár melyik hitelezője mondjon föl. Eszembe jut hazám' lankadó mezei gazdasága, melynek felelevenítésére ily tűzpont' alkotása szükséges, honnét erőt ve-

gyen. S a porosz tartományokban lévő gazdasági-hitel-egyesületekre a közönség miért nem figyelmeztetik? Ha hasznai tisztán kifejtetnek, az akadály magában leomlik, mi hitelhiány, t. i. az egyik, másik a tárgyismeretlenség. Következmenyei egy ily intézetnek a nemzeti gazdaságra nézve felszámíthatlanok lennének, s különös jótékonyasága ott éreztetnék, hol rá legtöbb szükség van, a kisebb birtokosoknál. Óhajtanunk kell, a törvényhozás fordítsa az ügyre figyelmét, vagy egyenesen léteire híván, vagy az ellenálló alkotványi s törvénykezési gátokat elhárítva magános vállalatkép fölállítását lehetővé tévén.

Például legyen itt egy tábla, mit egyik igazgató, Heer tanácsnok úr, a hiteltári hivatal-könyvecskéből kihatni szíveskedék. A hessen-casseli pénzt magyar pénzre azért tevéim ált, hogy annál könnyebb legyen megértened. Az elv min épül, csaknem mindentől ismertetik közületek is, de hány tudja, hogy a nép javára e közjöllétre ily jótékony sikerrel alkalmaztathatik?

Száztoli 4 kamatra kiadott 100 ft, 2 lerovó pótlékkal, 28 év alatt fizettetik vissza ekképen:						
É v	Tőpénz		Kamat		Lerovó pótlék.	
	forint	kraj.	forint	kraj.	forint	kraj.
1836	100	—	4	—	1	—
1837	99	—	3 ⁿ	57	2 ⁿ	03
1838	96 ⁿ	57	3 ⁿ	52	2 ⁿ	08
1839	94 ⁿ	49	3 ⁿ	47	2 ⁿ	13
1840	92 ⁿ	36	3 ⁿ	42	2 ⁿ	18
1841	90 ⁿ	18	3 ⁿ	36	2 ⁿ	24
1842	87 ⁿ	54	3 ⁿ	30	2 ⁿ	30
1843	85 ⁿ	24	3 ⁿ	22	2 ⁿ	38
1844	82 ⁿ	46	3 ⁿ	18	2 ⁿ	42
1845	80 ⁿ	04	3 ⁿ	12	2 ⁿ	48
1846	77 ⁿ	16	3 ⁿ	05	2 ⁿ	45
1847	74 ⁿ	31	2 ⁿ	57	3 ⁿ	03
1848	71 ⁿ	28	2 ⁿ	51	3 ⁿ	09
1849	68 ⁿ	19	2 ⁿ	43	3 ⁿ	17
1850	65 ⁿ	02	2 ⁿ	36	3 ⁿ	24
1851	61 ⁿ	38	2 ⁿ	27	3 ⁿ	33
1852	58 ⁿ	05	2 ⁿ	19	3 ⁿ	41
1853	54 ⁿ	24	2 ⁿ	10	3 ⁿ	50
1854	50 ⁿ	34	2 ⁿ	01	3 ⁿ	59
1855	46 ⁿ	35	1 ⁿ	51	4 ⁿ	09
1856	42 ⁿ	26	1 ⁿ	41	4 ⁿ	19
1857	38 ⁿ	17	1 ⁿ	31	4 ⁿ	29

Száztoli 4 kamatra kiadott 100 ft, 2 lerovó pótlékkal, 28 év alatt fizettetik vissza ekképen:						
É v	Tőpénz		Kamat		Lerovó pótlék.	
	forint	kraj.	forint	kraj.	forint.	kraj.
1858	33 _n	48	1 _n	21	4 _n	39
1859	29 _n	09	1 _n	09	4 _n	51
1860	24 _n	18	—	58	5 _n	02
1861	19 _n	16	—	46	5 _n	14
1862	14 _n	02	—	33	5 _n	27
1863	08 _n	35	—	20	5 _n	40
1864	02 _n	55	—	07	5 _n	55

XXXII.

Cassel, November' 25-én, 1836.

E hónap' 22-én nyitatték meg az országgyűlés itt, sa kamara' elnökétől egy jegyet számomra is szereztek. A választóherceg, kinek lakásától az új országházig két sorban állott a nemzeti őrsereg, vasas csapat s palotaifjak' kíséretében tartá menetelét. A kúpterem ékes, három karzattal. A tróntul balra álltak a katonatisztek, alkalmasint a hesseni egész táborbul, jobbra csillogó díszköntöseikben a polgári hivatalnokok, ministerek, tanácsosok, kamarások, középen pedig kürt képezve a követek állottak. Katonaköntösben lépé be az ifjú fejedelem s gondolám, most riad az éljen, de a herceg meghajtá magát könnyen, mint szokás párisi salonban s a tömeg szinte azt tévé de nagy csöndben s mély bókkal mint szokás zsidó zsinagógában. Végezvén beszédét, a belminister eskütételre szólítá föl a követeket. Ekkor a herceg fölállt s a legelsőben nevéen szólított elnök előlépvén, előtte magát meghajtá, vele kezét szorítva (Handgelöbniss), s a belminister után az esküt elmondá s helyére vonult. És egyenkint valamennyi követ így tön esküt. A kézszorítás új volt előttem de jeles szertartás. Szerettem látni, midőn az otthon árendás vagy vendégfogadás vagy tehetős mesterember itt követül megjelenvén, munkától keményedett kezével a herceget megszorítá. Az eskü végződévén, a minister monda: „a fejedelem” nevében s parancsára az országgyűlést ezennel megnyitottnak je-

lentem,” mi után a herczeg főhajtással és mély csöndben eltávo-
zék, mi hármas éljenhez szokott füleimet igen bántotta. Az eskü’
tartalma ez volt: „Ígérem a polgári alkotvány’ szentül föntartását
s azt, hogy az ülésekben minden melléktekintetek nélkül, saját
meggyőződéseim szerint teendő indítványaimban és szavazatimban
a fejedelem és haza’ elválaszthatlan javát szemem előtt tartom.
Isten engem’ úgy segítjen!” Bizony sokszor kell mosolyognia
világ’ bábjátékán. Ministerek, országzászlósok, táborvezérek mint
nagy birodalomban; pedig az egész választóherczegség mint egy
vármegye, az egész ministerség’ köre mint egy vármegyeispáné.
Emlékezem, gyermekéveimben füvet arattunk, kévébe kötök,
kazlacsját rakánk, kis csépünk volt; ép azt babráltuk mit a meg-
nőttek dolgoztak. De ismét boszankodnunk is kell, mert az em-
berszellemnek s tehetségnek s kifejlésre törekvésnek kis hazákba
szorítottatni oly kín, mint lenne istennek teremtő erejével a min-
denség helyett csak e tűgömbnyi földre korlátoztatni.

A hessen-casseli alkotvány az 1830-iki francz chartának
leánya, mit amaz emlékezetes casseli három nap fölzúdulva de
vér nélkül viva ki. Azonban úgy látszik, múlnak a lelkesedés’
napjai s az alkotványíró Jordan professor, kinek utaztában ak-
kor mindenütt harangok húzattak meg, azóta követül el nem vá-
lasztathaték. Németföld’ alkotványait neveléseseknek tartjuk, de
bizony helytelenül. Magában az hogy a status és fejedelmi vagyon
elkülönöztetéek, tömérdek fontosságú; azon kívül az adó nem oly
nagy, mennyisége szavazattól függ, a ministerek felelősek, a
hivatalnokok merő önkénytől nem függnék, a sajtó’ kötelékei meg-
tágitáltak, az országgyűlés’ termében a gyorsíróknak széke van,
s a vitázatok újságlapok által naponkint a közönség’ tudomására
juttatnak. Innét látni, hogy kivált nekünk magyaroknak a mo-
solygás igen rosszul áll.

Ma az ülésben jelen valék s fölötte, mondhatnám kedvetle-
nül, meglepett azon iskolai fesz s csöndös vér, mely itt vitát s
viseletet jellemez; mintha ez emberekből irtva volna minden in-
dulat, erő, szellem. Azonban, miután a német minden fellegi
ábrándja s mélyre törekvő feszegetőzése mellett is más népeknél
alpra hatóbb s tisztán vizsgálatra szükséges hideg elmével ki-
tartást köt össze; nem kétlem., hogy az alkotványos élet, mit

most inkább csak elméletileg fejteget semhogy él, nála egykor nagy tökéletre fejlik ki s érik meg. Nem oly pompáskodó indulatú mint a francz, sem angol göggel nem bír, mi magunkat magunkkal tölt meg; mindkettőnél több szellemereje van a közjóért fény nélkül áldozni.

Nép bírhat alkotvánnyal, a nélkül hogy alkotványos étellel birna; hogy ez a nép' vérébe általtömöljék arra nem évek de kor kívántatik. Példák az alkotványt újabban nyert németföldi tartományok. *) Milyen nálunk a megyéké, olyan szerkezetes századok kellették, hogy megyei s alkotványos életünk, mert ez nálunk egy, mostani gazdagságában kifejlődjék. Kár hogy e megyerendszer a németföldi új intézkedésekből kimaradt. Nálunk a megyei elem alkot a diaetán alkotványos életet, itt csak a diaetán tűnik elő, kívülre nincs, nélküle nem létezik, ha itt a diaetát hatalom feldönti az egész test meg van ölve, nálunk ez esetben csak a tagok vannak szélthányva, de melyek vagy így is megélnek, vagy pillanatonként összeforrihatnak; a kormány itt a diaeta ellen intézte a csapást, nálunk a megyék ellen ha absolutismusra törekszik. Alkotványunk hydra, mely 52 fejjel bír, ez s az ilyen, közönséges egyfejű óriás.

De alkotvánnyal Németföldnek csak kis része bír s így a német szellem még most fészke a cosmopolitismusnak. A léleknek miként természete a gondolkodás, úgy szüksége a gondolat közlése s alkalmazása az életben, azaz a cselekvés. Számára tárgyat a szív és erkölesi élet választ, vagy az emlékezet vagy a remény' segedelmével. Innét haza \$ nép mindig a lélek' fő s munkáltató gondjai közé tartozott. De a léleknek nemcsak természete de szüksége is lévén, azon tárgytul, mely emelkedni ugyan kelmei ad, de cselekvése' körébe nem vonathatik, elfordul ha bár fájdalommal is. Így az az ember, ki hazája' dolgaiba nyilvános szóval be nem folyhat, más országokat választ tárgyául s azok-

*) Midőn Dresdában a szász első országgyűlés megnyitatték, a tanácskozás merő zavar volt. A követek nem tudták eltalálni a parlamenti beszéd-módot; ez szónokul akart föllépni s tudós értekezést beszélt el, amaz improvisálni akart s nevetséges nyefegés közt mondhatott néhány szót. Még most is alig van, ki e parlamenti készséggel bír.

rol elmélkedik, és íme az egyik első lépés a cosmopolítismusra: a hazájával, mi szívéhez legközelebb van, nem foglalkodható művelt ember, az emberiséget s a világot, mi nép s haza legnagyobb terjedelemben, öleli fel. Bizonyítsam állításomat? Hol van több cosmopolita, mint a közdolgozókbul igen kizárt de azonban művelt s író németek között? Nem itt fejlék e ki a cosmopolitismus s nem a szolgálai állapot kinszeríté e egy részben ez erő s hévteljes lelkeket azon magasb de hidegebb, azon tisztább de szívet s életet kevésbe boldogító tárgy és irány' választására? És ez iránytól az új korban nem indul elhajolni e nép, támadván alkotványok s a teutonia név is nagy jövőndőt nyitván a képzeletnek?

Eddigelé szomorú volt a németek' sorsa. A földrajzon ott állt ugyan „Németföld” de a német haza valótlán s hiu kép vala, mely csak a képzelet' álmai között lebegett. Természetes volt ha a mély érzésű hazát mené keresni, s utazott olthatlan vágygyal; hazát keresvén, s utazott örök fájdalommal, hazát hagyván el. Így léteztek hazafi kebelben valósággal azon kínok, miket mythosaiban a görög nép csak költeni tudott.

Holnap elhagyom Casselt, de mindenütt magammal viszem a Wenderoth s Bernardi' név' emlékezetét.

XXXIII.

Frankfurt, November' 29-én, 1836.

Utam Hessen-Cassel' legszebb részben vitt keresztül s ha előbb kellemesen ötlenek fel az ittott festőileg kihegyesedő s mintegy elhullatott bazaltszirtek, s a váromokat elpusztult fészkek gyanánt tetőiken viselő kerek hegyek; Fritzláron túl egy mosolygó s igen termékeny rónára jutánk, mely a fejedelemségnek magtára. Éjjel menénk ált Marburgon s Giessenen, hol mindkét helyütt egyetem van, s Friedberghez viradatkor értünk, – de napot nem láttunk, a borult idő lelket s természetet egyképen elborított. E napon november' 26-án s a következőn igen rosszul érzem magamat s oly rögtön s oly ok nélkül, hogy bár ha a töredékeny embernek baja akad, nincs min megütköznie, ezen

most álmélkodám. Hessen-Darmstadt' egy részén által Jutánk Frankfurt termékeny s nagy látkörű határába, melyben a szántó-földek' széleire almabor' kedveért ültetett almafák egész berkeket képeznek. A város köröskörül ékes és nagy kertekben végződik, miket igen csinos sőt olykor gyönyörű, s Ízlésre s gazdagságra mutató mezei lakok szépítenek meg. E nagy kereskedésű város' legnagyobb része, a német városokkint, pálakövezett faházakbul áll, de vannak sok új s igen kellemes házak is, kivált a kapu-őrös pénzváltókéi, a vendégfogadók pedig ugyan annyi paloták. Engemet különösen a szelídült góthalakban épített új házak leptek meg, hasonlók régiszerű köntösbei öltözködött ifjú lyányokhoz. Németföldön a góth építészet eléggé otthonos s így a multkorhoz a jelen és jövőkor inkább hozzá olvadna, ha a divatba jött olasz és görög építészet helyett, az ekkint új bájjal fölélesztett s a korhoz nagy szerencsével alkalmazott ábrándos góth formák mellett maradnának.

Mióta Németföldön utazom, barátom, csaknem szakadatlanul esik, mi nemcsak gyönyörtül foszt meg de egyébtől is, s nemcsak engemet de téged is, ki füleimmel hallsz, szemeimmel látsz, fejemmel elmélkedel és szívemmel érzesz örömet és but. Pedig vidám öszt kértem az égtől, milyen volt az 1834-iki; de a keresztyén ember' imádságában ott van ez is: 'legyen meg a te akaratom,' és így az ég élt hatalmával s rám bocsátá a záporokat, mint egyet a hét csapások közül. Alig enged az utcára kilépnem. Azonban mind a mellett is néhány gyűjteményeket megnéztem, s a császárteremet, melyben koronáztatásaiukkor a romai császárok ebédeltek. Falára oszlopok festvék s köztük egyegy császár' arcképe van, s csodálatos véletlen, az utósó császár II-ik Ferencz' arcképe tölte be az utósó oszlopközt.

Sok kérdezősködés után tudtam megtalálni a sárga, ó alakú de csinos házat, melyben Goethe született és lakott. Most idegen bírja, ki a régi állapotban egész eddig megtartott bútorokat néhány hó előtt el s kihordatá s így már én Goethe' egykori lakszobáját üresen lelem. Néhány pillanatig mély lelki csöndben néztem a falakat melyek a törekvő, a küzködő ifjú Goethe szellemi kifejlésének tanúi voltak, melyek közt, kiszakítván magát a napdivati s mellék pályák' kísértetei közül, kizárólag a szent művészet'

papjává kenekedék s esktevék az oltárhoz, melytől nem vonta el csak a – sír. Te vagy, szerény, szűk szobácska azon edény, melyben a német föld' leggazdagabb s legszebb lélekvirága fölnevekedék, mely a szellemvilág' legdúzsabb szekrénye valál, mely hasonlítál egy rongyolló felhődarabhoz miből a nap kitekint, egy becstelen foglalóhoz melyben a legdrágább gyémánt tartatik. Te egyik pont, nagy pontnak felelsz te meg, az ő sírjának; de a bánat hübb az örömnél, ott az enyészet' örvényénél pompás emlék fog emelkedni, itt az öröm s létei' forrásánál semmi jegy nem beszél. Alig hinnők hogy e homályos lakocská foga be azon lelket, mely midőn innét kilépett, mint nap az egész világot betölté termékenyítő sugaraival. Valóban nincs e világon szent más mint az erény és génius, s így az ablakon által látható kertecske' minden györöngye, melyen annak szeme függött, ki oly nagy geniust birt, ereklýe volt nekem. Kinek Isten magából oly sokat ád, az ő hozá közel van.

XXXIV.

Képek. Magyarországrul a külföldön.

Negyedik kép. Németföldön.

A nap, de nem az mely az oczeánbul kél föl, hanem az mely a lélekből virad ki, meggátolhatatlanul fog emelkedni a délpontra; a sötét köd alászáll a földre s így melyből kipárolgott, anyja méhébe visszatér. A szellemerők' működéseit meggátló kötelékek megszakadnak és megszakítatnak, külharczok által az ellenségéi, hazai harcizok által az előítéletekéi, belharczok által a lélek büneiéi, mi harcizokat folytatni fognak az emberek a szabadságért, s ezt óhajtják a békeért. Az országok egykor rengeni, a népek forrongani fognak, polgári, műveltségi, éghajlasi különbségeik ellent nem állván, mert bár az Aetna tengeren ül, a Hekla jég s hó közt áll, tűzokádó mindenik. Ez átmenetel irtóztatós jelenetek közt múlik el!

Következik az új pálya a szabadságé, melyen már nincs küzdés csak munkásság, nincs erőködés csak kitartás, nincs vita

a czélok körül csak választás az eszközökben. A szabadság az emberszellemet megtermékenyíti; az értelem kifejlík mint egy kigördült tekercs, s az ismeret' tömege, a szelekkel együtt minden felé szabadon hullámzó lég gyanánt, egyensúlyba teszi magát minden európai népeknél. A szabadság, mit eddig korlátlan-
 gal tévesztettek össze, kezdódik az egyed' megérett s megnemesült akaratában, s innét kifolyva a közszabadság is új tyussal bírand; emberiségi tekintet vezérlendi a nemzeti érdeket, ez pedig az erkölcsphilosophián épül fel, mely veendi világát e szótúl: Isten. A népek' nevei elszínetlenednek, jelszó leend: ember; kelet és nyugat' nemzetei találkoznak a műveltség' ölében, s ugyan azon elvek, miket az értelem kifejtett, az ítélet megválasztott, a szív megszentelt, egy békésen együtt élő családdá gyűjtik az embereket. Egész Europa mozgand a nagy kertbe, mely a világ, beültetni a boldogság' fáját, mely a s z a b a d s á g ; sok helyütt már áll és él is, de még kevés helyen vert gyökeret. Minden népek munkához láttak.

A magyar nemzet a henye múltból, s tehetséget inkább hevertető mint elhasználó szenvedésekből kiemelkedve, gazdag és békés főerővel szövendi magát Europa' jövendőjébe, s a kifejlési új pályán cselekvő főszerepet fog játszani. Nyugat- és Közép-Európa sokat várva pillant rá; Kelet-Európa' sorsa leginkább kezében fekszik. Mint egy növény, melyet keletről nyugatra általhoznak, megsínylette az általültetést; de már kipihente magát, s új pályáján emlékezni fog hogy kelet az ő hazája.

Alá volt írva, németül: P h a n t a s i e - s t ü c k ; ábrándkép. –

Hogy Magyarország iránt, mely eddig nem is említetek, csak ennyi várákozással is vannak, onnét tudom megfejteni, hogy mint quantitas incognita, hypothesisekbe, teoriákba s profetiákba igen illik.

FRANCZORSZÁG.

Metztől Parisig, December' 1-3, 1836.

Aluván a kocsiban, olykor mint álombeli hang üté meg füleimet, 'bonneur, gloire, liberté.' Föleszmélek, de szememet hunyva hagyám s a mellettem ülő algíri orvosnak beduini rojtos szűrét megrántva, mondám: 'uram, 100at teszek l-re hogy francz földön vagyunk.' „De én nem ígérek felet sem, válaszolá; a nyelvet hallva könnyű kitalálni hol vagyunk.” 'Nem innen ítélek, viszonzám. A népeket bálványaikról kell megismereni; a török allaht s paradicsomot, az angol comfort s jóllétet, a német műveltséget s humanitást, egy más, de melynek híréte uram bajosan hallád, ősi alkotmányt emleget, bár mi nyelven beszéljen. Úgy hallom, itt a becsületnek, dicsőségnek és szabadságnak áldozik minden, ezért gondolám hogy a francz nép között vagyunk.'

Itt szememet kinyitván, Metzét láttam, mely a Moselle' partján híres várhely, jeles, erős, tömör házakkal. Cserépfödelek, boltok, czifra kirakatok, házak, tükörüvegcs ajtók s ablakok, öltözet, házi és piaczi szokás és, élet, mozgalom, a dolgok' új alakai, – minden mutatá hogy Németföldet elhagytuk. Fő dísze a városnak a régiek' szokása szerint keresztalakra épített góthegyház; de ne akadj föl külsejének undok toldásain, hanem lépj be magas és keskeny de hoszú hajójába, minek osztlályai, oszlopai, czifrái nemes egyszerűségben s harmóniában építvék. Öblének s a vén falaknak sötétségét az ablakon belopódzó napvilág nem úzi el, csak fényt vet bele, mi szüli azon méla homályt, mely az élettől ide menekedett lelket múlt utáni keservvel termékenyíti meg. Fönséges vgy vallásos érzés, mert e kettő rokon, erőt

vesz rajtad, s míg fejed talán a Skepsis' ellenvetéseivel küzd, lábaid roskadoznak a jámbor nép közé térdelni. És ti föltétel nélkül tudatlannak, szánandónak mondjátok a kort mely ilyeneket teremte? Nem, barátom, kor mely ily műveket alkot nem megvetendő; építményei nem tiszta ízlésnek ugyan de nagy bár vad erőnek, de sajtáságos bár szilaj képzeletnek emlékei. Istent azon idő s mód szerint imádni csak ily egyházban lehetett, mely fölséges de sötét hatással nehezdedik a lélekre; a gyönyörű festésű ablakokon hajnal és estszürkületkint jut be a napfény, mint illek azon gyülekezethez, mely borongó tapogatózásában nemannyira szerette Istent mint félt Istentől. Ha megdöbbenünk egy „rég elhalt ember” sírkövénél, mennyivel inkább midőn e sötétlő alakra tekintünk, mely phantasiánknak nagymezőt nyitó egész kor' elmúlását jegyzi. Miként sírdombon fekszik a kőkereszt: a keresztalakú góth-egyház úgy fekszik a f ő l d ő n.

Franczország' egyházaiban lóczák nincsenek, hanem szalmaszékek, melyek hétköznap halmazba rakvák, innepeken pedig egymás mellé sorba kitétetnek. Ki leül, a hely s innep szerint 2-4 garast fizet, mit a székügyelő azonnal követel rajta. Nem utálatos szokás e ez s nem teszi e az egyházat színházzá? Nem fölháborító e, hogy Istenhez a szegény az egyházban sem íohász-kodhatik gond nélkül; hogy a napszámos ki dologbul érkezik, a nyomorult ki egészségtelen szűk lakából búv ki, a szerencsétlen ki eső elől keres födelet, nyitva találja Isten' házat és magát benne sem pihenheti ki; hogy itt sincs számára egy ülőhely; hogy mint kün fáradva él, kénytelen itt is fáradva imádkozni? Vagy azt akarjátok, hogy a szegény az irigységet, mit a gazdag ellen sorsával együtt keblében hord, itt az egyházban se feledhesse, s az életbéli nagy különbségnek kínzó érzése áhítatát is összezavarja? Azt akarjátok hogy a tehetős rész, mely a színházat gyönyöréért elfoglalja, az egyházat is, hova nagyobb része hiúságból és szokásbul jó, bírja a szegények előtt, kik imádkozni jobban tudnak mert szenvedtek s lelki vigasztalás után inkább epednek mert keblöket sűrűn csapkodja a nyomor' lángja? De azon fizetés a tehetőseknek is alkalmatlan, az istenitiszteletnek pedig profanáltatása. Hogy fedeztessék a költség? Én nem a fizetés de módja ellen szólok. Az ekklesia tartsa fel egyházát úgy mint legtermészetesb,

t. i. egyházadó által, és áhítata közben senki ne háboríttassák. E székbe szedés a protestánsoknál már el is töröltetett.

A Metzen túli vidék elég különféleséggel bír. A sok eső rét s földkövéritő vizözönnel borítá el, mit árkok által a szorgalmas gazda még jobban elárasztott. A faluk cserépfödeles, ko de vonatlan épületekből állanak; többnyire mindenik ház az ország-út' folytában nyúlik el, egyik vége lakás, másik csűr, ól, tár. Hegyes szövetsipkát hord a nép s ruhájára egy vászon vagy pamut kék inget ölt; a fapapucok is itt már mindenfelé pattognak mint tilók, s eszembe juttatja, mi különös, hogy ez, mi egy résznek költségkímélés, más résznek keresetmód lenne, kivált erdős vidékeinken s kivált kevésbé hetyke tótjaink által nem hordatik. A legnagyobb terhek is kétkerekű toligákon fuvaroztatnak s az út' kímélése végett a kereketalpak egy s másfél arasznyi szélesek; a lovak pedig, ha nyolcz van is, nem párosával s nem egymás mellé de egyenkint s egymás' elébe fogatnak, mi mind alkalmatlan, mind az útnak ártalmas. Falakra s táblákra irt nagy betűkkel jelentik a zabot, szénát, italt, vendéglőt, kovácsot, ke-rekgyártót, úgyhogy e falukon mint megszakadozott piacutczá-kon utazom Paris' örök vásárába.

December' 2-ikának regén Champagnia' azon tájékához közeiedénk, mely a világhíres pezsgőt termi. Chouillyban, nem messze Epernaytül (ez és a Sillery név itt az, mi hegyaljai borainkra nézve a Tokaj név) a kocsi megáll s a kalauz ivásra szólítja föl az utazókat. Ki oly bigott vízisza hogy e pezsgő gonosz csöppektül el ne csábíttatnék? Leugrák én is s a francz földön a francz borból ivám éretted hazám és azután éretted barátom. Igyátok ti is e bort, de csak azért hogy emlékeztessen: mulékony pezsgés nem erő. Az utazó sereg néhány üveggel mi hamar élteközlött, minek következeté lön, hogy a közel epernayi parton nagy kedvvel, s vígan s barátkozva sétálánk föl egy a városból visszatérő falusi lyány s legénycsoportban elvegyülve. Az imperial' (födelülés) egy víg birtokosa nagy multságunkra szolgált. Valahányszor lovat váltánk, pedig ez Parisig gyakran történt, mindig leszállt mondván: míg már Champagniaiban vagyunk csak igyunk, s betért a vendéglőbe és ivott. Champagniaiból nemso-kára kiértünk, de ez semmit sem tett, s ő egész komolyan monda

leszállás közben: míg már Champagnióban vagyunk csak igyunk, s ivek mindenüt. Paris előtt, Champagniótól 16 mérföldnyire, sóhajtvá szállá le, mondván: no már kiértünk Champagnióbul.”

December’ 3-ikán regi hét órakor Paris’ zárai előtt állottunk. Úgy e nem kétled, hogy ki egy folytában három napot és négy éjszakát kocsiban tölt, belőle megtörődött testtel s elmével lép ki? Tehát találđ el, szobámba lépven, melyben a’ föltekart puha ágy tollfészekként nyílt élőmbé, mit cselekedtem? –

Paris, December’ 10-kén, 1836.

– Visszatakartam. Mit gondolsz! lefeküdni hol minden felkölt, alunni hol minden él. Megmosdam, áttöltözködém s egy velem maradt útítárrsal, ki Parist ismeré, beindultunk az utcák’ labyrinthejába. Még azon este írni akartam neked e naplót, de előbb fel kelle ébrednem álomszerű állapotombul. Alig tudja az ember, mit kezdjen e nagy életben; idegenül libeg benne, mint a tengerbe esett csöpp, mely csak azt látja mivel érintésben van.

Kilépven az utcára, előttem egymást érték a két lótol nyaralva röpített hoszúdad omnibus-ok, melyek egész kis épületek, hátuli nyílásaikon most mintegy benyelik majd kiadják az embercsoportokat; köröskörül mindent elborít egy szorongó, zajló tömeg, mely a meztelen kövezeten csattogó kocsikbul, lovagokbul, szekerekből, czifra és rongyos, munkás és bámész sokaságbul s gyermekekből most összezavarodva hemzseg s ismét kibontakozik, szakadatlan lármát hozva és vive magával. A házfalak félőlnyi magas betűkkel beírvák, a középületek s kőkeritmények’ oldalai lepedő nagyságú papírra nyomott száz színű s alakú hirdetményekkel ragatvák be, az ablakokbul mindennemű szövetek végenként nyúlnak le, az utcák’ földszinti része egy szakadatlanul folyó kirakat, bámuló csoportoktul körülállva; – szemed kétségesen forog, ha nem vigyázz letiportatol, ha vigyázz semmit nem láttál. Abból mit láttunk nagy rész ismeretes ugyan, de Bécsben, Berlinben gyermeknek láttuk, itt már óriási alakban s tömegben jelen meg. A tükörüvegből metszett boltajtók s ablakok

megdöbbenő csalódást okoznak. Ez egy ékárus' boltja s a gyémántok, rubinok, opálok mögött a bolt' közepén egy szalmás toligát látsz; ez itt egy borbolt s a palaczkok közit egy ünnepi díszben öltözött lyányt szemlélsz mintha innék; emez selyemárukkal van tele s a leghóféhérebbet egy kéményseprő auvergnac fogdossa. Az az, csak úgy látszik, mert a toliga az utca' közepén van, s a lyány s a kéményseprő kívül általellenben áll. A kirakatban egy ritkaságot pillantasz meg, utána hajlasz, s még ez semmi; de a légtisztasága miatt észre nem vett üveget betöröd s itt már kezdődik a valóság, mert fizetned kell. Ezután az ember megharagszik s nem bámul – a szomszéd boltig.

Este hat órakor egy színház' elébe juték, mely előtt már délutáni három órától fogva ketreczkorlátok közt tömérdek nép várakozék az ajtónyitásra, hova, azokat kivéve kiknek jegyeik már vannak, csak e korlátúton juthatni. Az utcán ácsorgó csoportban sok ember jön megy, jegyeket kínál, de két áron, azonban így is kél; ezek mint mysterium, azaz csalás' papjai össze összerohannak értekezni s hálóikat az idegen vagy járatlan nem kerülheti el. Egy ősz szakálu férfi, lengyel száműzött, játékezedulát mély hangon kínálgata; utána egy asszony citromait s narancsait sívítva; egy kézi katlant hordozó legény forró gesztenyéit rekedezve jelentgeté. Innét a Palais-royal felé menve, az utcaaszögleten egy terített, két mécs által megvilágított asztalt találók, részint hideg, részint az alul égő tűz' melegétől párolgó étkekkel megrakva, melyet kerekeken egy ficzko ideoda tol, árát kikiabálja s jártát költet trombitafúvással hirdeti; más, az árukkal megterhelt szekerkére kisebb nagyobb csengetyüket aggat, miket fakalapáccsal vers a figyelmet magára így vonja; amaz tollakkal szurkálja tele süvegét, társa komédiásruhát ölt s vendég-hajat tesz föl, és árul és bohóskodik egyszersmind – egyikért a kettő közül valamit csak kap. A Cité felől egy sárgaföld színű darócza öltözött apa jön, mély hangon bömböl, mire bajzaposikában előtte ballagó fiacskája élesen visít; amannak kezében zsák van, a fiú' kezében nyúlborít látok. Azonban a selyemben s virágban úszó hölgyek, a piperőcz urak, gazdag kocsik, ezerféle egy lovas cabrioletok, mint nappal, most is szakadatlanul tolongnak s így a gázvilágot pompával népesítik meg. De alig

hagytam el néhány házat, íme tőlem tíz lépésnyire egy vén asszony megáll és csönget. Hátán piros bársonnyal s rézzel czifrán ékesített toronyka van, vállárul talpas csövek függenek le, – gondolám, szemfényvesztő játékanak eszközei. Nép nem gyülekezik a boszorkány' csodáit nézni, de én álltam. A bűvös újra csönget és még néhányszor. S íme előugrik egy szurmos suhancz a pompás Palais-royal-al áltellenben lévő odvalakú kőszenes üregből, az asszony egy talpat levesz, a hónalja alatt kibúvó két csapot fölnyitja, melyből fehér és sárga nedv foly; most, gondolám, a kifejlés' pontja. Igen, elveszi kezéből a suhancz s fölhajtja a borosvizet, lefizetvén érte az egy sous-t. *). Számtalannak levén mit eladni, örökké kiáltoznak, ordítóznak az utcákon, s minthogy célra figyelemgerjesztés segíthet, a kiáltásnak s hangnak minden árnyéklatait betanulják füleidnek kinul, bögéstől a zengésig, halk énekléstől a csattogó kelepelésig, s ki szemeit bezárva hallgatózik, az előtt e különbféle kiáltozások gyakran mint egy dal' hangjai következnek egymás után s némi durva énekké esnek össze. Ez a munkás és küzködő élet' éneke.

A Palais-royalba be akarván lépni, egy férfi titkos súgással veszedelmes helyre hív, kitől elijedve az ellenoldalra szököm, de itt egy más néhány czédulát tol rám. Eleinte nem akartam elfogadni, de minden arra jövő elfogadván, magam is a szerint cselekvém. Áruk' ajánlása volt, mit a kereskedők s mesteremberek naponkint így osztatnak. Tudatni s láttatni kell az árukat, mert mint sokra, úgy a vételre is alkalom határoz; ezért a kereskedő mindent kirak mi ingerel és a kirakatban gyakran több van mint ben maradt. Néz, lát az ember, aztán kedvet kap, aztán választ és megveszi. Rendszerint az ár is feljegyeztetik az árura, mi vételre határoz ha illendő, odább menetelre ha nem. Végre a Palais-royalba beléptem s a tündérragyogásban szinte tündérnek véltem magamat mert ez Parisban Paris, nappal Plutus', este tündérek' hazája. Körüljártam a folyosókat, melyekre néhány száz a legszébb s leggazdagabb boltok 's vendéglők nyílnak, s míg eszem

*) 1 franc = 1 for. v.; 1 sous = 1 gar. v. Egy francban 20 sous, egy sousban 5 centime.

a csodakincs' fölszámításában elszédült, szemem' ereje remegett a legalább 2000 gázmécsből összefolyó fényben. Az udvarkert fái kopaszon álltak, alattok s a szép márványszobrok körül mint faluhelyen, enyhe levén azt est, dajkák csecsemőkkel futkostak s virgoncz gyermekek koszorúban játszadoztak; a tó' szökő víz-ozlopa ezüst színében magasrul loccsant szélt; fölül a tiszta égen a csillagok szerényen függtek s a fénytől égő udvarból tekintve haldoklani látszottak. Alulról néha hőség csapott meg s letekintvén a föld alá, fehér szakácsokat vörös zsarádnok körül láttam forogni. Az udvar' négy szögletén négy toronyka van tele hírlapokkal, s fölalá sétálás közben ha egyet elolvastál, egy soust fizetsz érte. Mely ajtók fölött ördög' szemekint pislogó színes számokat látsz, ott a fölmenetel a játékházakba. Az asztalt mindig sok nép gyűli körül s a komoly képű mesterek száraz hangon kiáltgalják: „Messieurs, faites le jeu.” E piszkos házak sok ifjúnak siralomházai; elvesztvén mindenét, belőle egyenesen siet a koporsóba, a' Szajna' habjai közé. – Ez után több passage-okat néztem meg, melyek keskeny utcasíkátorok (mint Pesten a párisi úicza), két oldalon ékes boltokkal telvék, fölül üveggel fedvék s gázfénnyel dúzsán megvilágítvák. Ily tündértcza 131 van s ezek a Palais-royalnak ugyanannyi elszórt tagai, és Paris' képen jellemző s a legragyogóbb vonások. Midőn az idegen a sötétebb utczákon mendegélvén, ezekbe, melyekben drágán s ünnepileg öltözködött sétáló nép' hulláma zajlik, véletlenül betekint, elbámul, mintha a regebeli világok' bemenetelénél állana, hol tündérek teremnek, s arany lúdlábon forgó fényvárakban laknak.

Haza fele menvén, egy fiúcskára akadtam, ki gyertyáját a sáros köre illesztvén, még kisebb húga' énekét rász hegedűjével kíséré; nem messze egy nagyobb, nemzeti és mindenféle dalokat énekelt a legközségesebben; a Pont au Change' végénél pedig két legény improvisatori bohóskodással mulattatott egy nagy gyülekezetet; a halpiacson két asszony könyvből olvasta a legújabb napok' anecdotáit és mellette kávé- és thea asztalkájával egy menyecske telepedék le s mit gondolsz nincsenek hallgatóik? Sőt igen. a dandytól kezdve a vízholdóig. Nagy városi lakos tud bámulni semmin is, s e boldogságra itt van legtöbbnek legtöbb

ideje. És ez mindig így van, ma mint tennap, s holnap úgy lesz mint tennap volt. Valóban, ezeken látván, ki meri mondani hogy nem komédia az élet? –

A német városok' élete mint szélpuska, dolgozik de csöndben; a párisi élet mint álgyú, dörögve, villámolva, füstölögve munkálkodik. Itt megtartja színét az élet, pezsgését az erő, hullámzásait a kedv; erénye és hibája az emberi léleknek tarkább vegyületben nyilatkozik, és a szellemi tehetségek' csak ilyen, mind komor kedély' előítéleteitől, mind külhatalom' nyűgeitől mentt teljes szabadságában tűnhetik föl Parisonak egyetemi életén azon szívárvány, melyet kettőnek, vésznek és napfénynek szomszédsága képez. Nem Paris a város szerezte azt a nagy hirt, de az élet a városban. Ez az, mi az idegent, bár mely országból jött legyen, sokáig tartja egy csodálatos éber álmodozásban.

XXXVII.

Paris, December' 13-án, 1836.

Parist, a divat' székvárosát, te csinosszépnek képzeled, pedig máskint... van. A várost tökéletlen dekaگونkint körülövező s fákkal ittott beültetett méltóságos Boulevardot, a Szajna' két partját mit Quai-nek hívnak, s még néhány rövid utcát kivévén; szűk, csavargó, s esős időben oly förtelmes valamennyi, hogy ne is remenyld hogy rúttól össze ne fecskendeztessél. Általában szólván a házak sem szépek sem tiszták s még a legújabbak is izetlenül építvék. De épen e nép, mely Napoleon előtt s után egészek' újra teremtésében rost volt, epigrammi természeténél fogva fénypon t o t (l'éclat) keresvén, ittott óriási műveket alkot. Így történik; hogy a kigyózdó szoros utczákból s mocskos kázakból kibukánván, bámulva állapodol meg a hatvanhat korinthuszlopon nyugvó pénzcsarnok előtt; a Place de Concorde' közepén az Áfrikából hozott obelisk mellett, hova egy oldalrul a Champs Élysées' tetejéről a fölséges L'arc de triomphe óriási tömördekségében tekint le, más oldalrul a Tuileries királyi lak' egy része látszik, s honnét egyfelül a szép oszlopszatú követkamrára, másfelül az athénei Parthenon' mintája után félszázad óta épülő Ma-

deleine-re esik pillantatod, – mely, mit Napoleon a dicsőség templomának szánt, Lajos-Filep pedig Isten' házává szentelend, mint mű dísz s gyöngye egész Franczországnak. Fejdelmi csarnokával így lep meg az inkább czifra mint szép Louvre, a Luxembourg) az Orsay-palota, a kúpos invalidház, a Ventadour, Odeon színházak, a Notre-Dame főegyház, melynek csonka két tornya feketén emelkedik, és távolabb a magas Pantheon e fölirattal: „Aux grands hommes la patrie reconaissante *)”, mely nagy mint kiknek emlékezetére szenteltetek. Ez a nagy emberek hamvainak építettett, s bár nincs segedelmére, mint a régi épületeknek, a múltkor' melancholiája, még is lelket hat. Alul, a földalatti kriptában, mint catacomba' éjében fekszenek a koporsók, – ez a sír; ben az épület' zengő termében a 150 oszlopok közt friss márványszobraik ragyogandának, – ez itt a föltámadás. Benne a jelesek nem mind lesznek, de csak a jelesek közül s részemrül egy törvényt óhajtanék, mi szerint helyet itt senki ne találjon halála után 25 évig; elég idő arra hogy az eltiprott érdem kitündökljék, és hogy a személyes tekintetek vagy elfeledtessenek vagy az új nemzedékben ellensúlyra találjanak. A dics és tiszteletvágy hatalmas rugó mit a társaság roppant sükerrel használhat, csak arra vigyázzon, hogy a dicsőítettek' sorából inkább kimaradjon néhány érdemes, mintcsak egy érdemtelen bejusson. Napóleon ismerte az embert s a Madeleine-t dicsőség templomává szentelni nem hiu. de pszichologiai gondolata volt. Ha a nap ingyen nem akarna sütni, vajjon nem lenne e okosság fizetni, kivált ha csak néhány fillér kívántatnék?

Nézzvén a Pantheon' csúcsára, mely Parisban a legmagasb, sokszor eszembe ötlék, mint illenék oda egy hamvveder vagy érczsésze, miben gázláng lobogna. Az egész Pantheonban nincs fa és így nem veszedelmeztetnék. Szebb látvány Parisban bizonyosan nem lenne. „A nagy férfiak' hamvai fölött örökké ég s él a haza' hálája!”

* De nálunk nem. Magamtul kérdezem, hol fekszik Hunyadi s alig tudom megmondani. Csaknem elfeledtetek e bámulatosan egyszerű, méltóságos, nemes jellemű hős, kinek ellene volt iri-

*) „A nagy embereknek a hálás haza.

gye nem, ki mint Epaminondas tiszta fényben áll. Ki kérdezősködik, van e emléke? Eszébe kinek jut itt vagy ott egyet állítani? A mai törpékkel bajlódunk, az ókor' félisteneire nem emlékezünk. Mintha nem volna adóságunk a múlt iránt; mintha minden emlék mit a múlt idő' derékeinek emelünk, nem hozná meg gyümölcsét a jövődőben; mintha üdv volna a múlt' elfeledésében némely ábrándozok' balga hite szerint; mintha a nemzet, mely múltját eszéből kitörli, nem hasonlítana a fához, melynek gyökerei elvágatnak. A bennünk élő szabadságérzés min alapszik? A múlt időn s történeteiben. Min nyugszik az az alkotványos élet, mi bennünket velőig álhata? Az elfolyt tíz századon. Kik vetek el az általunk szedett gyümölcsnek magvát? Őseink. S boldog nép mely a múltból örököl mit megtarthat s alapul hagyhat s mire tovább építhet. Tíz század' végén nagy épületet mi nem találtunk ugyan, de igen egy kemény sziklaalapot, mi nem mozdul. Szabadságérzés és alkotványos alap azon két nagy kincs, mit a múlt hagyott nekünk. Míg más népek az utóbbinak hiánya miatt bukdosnak, tanuljuk mi becstülni apáinkat. Sírjaikon ülünk oly békével; ne feledjük el megjegyezni. Egy szobrászunk van, s félek mielőtt használhatnók, ez egy is kidől.

A Vendôme tér körded, egyalakú épületekkel, közepén az érczből öntött s hadi dombor ábrázolatokkal körülfonódott oszlop, melynek tetején, hova belől csigalépcső vezet, Napoleon komoly gondolkodásban áll. E nagy férfiú' élete és szerencséje nekem most is álmokint tűnik föl. Elme vagy szerencse, e kettő együtt vagy külön, minden esetre roppant volt. A francz népet égig emelte s hegyén ő volt a nap. De úgy látszik, ő, kit a gondviselés küldte, rendeltetését félreismerte s ezért nem ember, hanem mely küldte a gondviselés verte is meg elemeivel, Oroszországban a hideg, Waterloonál az eső. Büntetésül mint Prometheus sziklához lánczoltaték és Sir Hudson Loweiben a kínzó sas sem hiányzott. Történetében az óvilág több esetei megújultak; a vöröstengeren száraz lábbal áltmenetel, a világ' három részébeni diadalom, az alpokon áltutazás: Mózsés, Caesar és Hannibálra emlékeztet. Én ez érczsobor alá saját szavait metszelném: „Je voulos agir comme la providence, qui remédie aux maux des mor-

tels par des moyens à son grè, parfois violens, et sans s'inquiéter d' aucun jugement." *). –

Szobám mint a párisi szobák, melyek a mieinkkel hasonlóan bútorozatnak, kivévén a márványpárkányú kandallót, körülrakottat seprővel, fúvóval, vaslapáttal, vonóval s lángernyővel, és kivévén a sátordad függönnyel beárnyékozott négy derékaljú de párnátlan ágyat. Függönytelent Parisban aligha lelnél s e szokás az öregeinknél még divatos úgynevezett 'superlátos' ágyakra emlékeztet. Itt olcsón élhetsz s hogy másutt is élhetsz ily olcsón, meg* engedem, de azon árért az egész világon sehol sem egyszersmind oly pompásan. A mindennap' szükségei is, de különösen a fényűzési czikkek jutányosak. A pesti s debreczeni árnál többet alig adok, azonban holmim a pestinél háromszor, a debreczeninél hatszor jobb s ékesb. Itt választani, nálunk találni nehéz. Egyébiránt én erről nem panaszkodom, mert én hazámban találtam mit találni legnehezebb, – egy hív barátot, tégedet.

XXXVIII.

Paris, December' 18-kán, 1836.

Ma vasárnap van, de csak a naptárban, mert bár azoknak ivadékától, kik negyvenkét év előtt Isten' oltárát lerontván az éznek szenteltek újat, az egyházak fuladásig tömvék is; az iparélet sem szűn meg. A boltok nyitva maradnak, szekerekkel, kocsiikkal az utcák telvék, a nép hemzseg, árul, dolgozik, kereskedik zajló tolongásban. Másképen alig is lehet. Hogy fogna élni az a sokaság, mely naponkint csak annyit keres, mennyi naponkint szükséges, mely a mai keresetet holnap megemésztí? mely ha vasárnap hever, hétfőn családostul böjtölni fog, mely évi jövedelmének $\frac{1}{7}$ -ét vesztené el? Van e nap, melyen nem kell enni? Ha nincs, nincs nap is melyen nem kellene dolgozni. A gyárbirtokosok is vesztenének, a munkások pedig elvesznének. Az ipar mint egy élelemtár mit nem lehet bezárni. Valóban, Parisban nincs vásár-

*) „Én hatni akartam mint a gondviselés, mely a halandók' bajain tetszése szerint választott eszközökkel, néha fájdalmasakkal segít, és semmi ítéllettel nem gondol.”

nap vagy köznap nincs, avagy ha úgy akarod, a gazdagnak mindig vasárnapja, a szegénynek mindig köznapja van.

Tennapelőtt a pénzcarnokban valék, mely délutáni egy órakor pénzváltókkal, kalmárokkal, fürkészekkel, kíváncsiakkal, dologtalanokkal s mindenféle néppel tele gyűl. A tágas terem' közepén lévő kosárdad korlátnál állók fenszóval munkálkodnak, a többiek oldalt vesznek, adnak, egyeznek, értekeznek s mindez méhköpi' zúgásához hasonló érthetetlen, articulátlan de kemény zajt szül. A bukásokon nem csodálkozhatni, látván mi vad indultal, vágytól és bortul megittasodott kártyáskint alkudozik a gyülekezet, mellynek egy része elég botorul a veszélyeztetésben sőt a vesztésben is dicsőséget talál, természetesen búsabbat a nyeres' dicsőségénél. Bankot hazánkknak igen óhajtok, nélküle földünk s hírünk penésztemetőben hervad el, de játszót nem és szerencsére nélkülözhetjük is. Pénzaristocratia, mint minden nagy városban, itt is van; sok, kinek esze s lelke zsebében, fejét felhők közt hordozza. Érzékletlenebb et, enzobbet, bután gögösbet a pénzaristocrationál Isten nem teremte. A születési enyészni látja glóriáját a közértelmesség' világában, de a számolatokban minden nemesb lélekhevülésből kifonyadt s megmervült pénzaristocratát, addig míg meg nem bukott, mi szelídtse meg nem tudhatom. Egyébiránt ez nem egyéb, mint a h a t a l o m' aristocrataja s ez egyedül az aristocratia, de mi az idők' folytában különböző elemekkel, kelmékkal szövetkezvén, különb alakokban jelen meg s a szerint más más nevet vesz föl. A középkorban egy barát hatalmasb volt egy hadnál, – akkor létezett a paparistocratia, mi alapula valláshatalmon; a feudali világban egy úr előtt ezerek reszkettek, – akkor létezett a születési aristocratia, mi alapula a földbirtokon; a romai testőrök kény szerint tették s ölték a birodalom' fejét, – akkor létezett a katonaaristocratia, mi alapula testi erőn; korunkban a pénzcarnokban országok' sorsa dől el, – most létez a pénzaristocratia, mi alapul szállítható kincsen. Tehát a pénzaristocrationát képi a papok, nemesek, katonák' kezéből kisiklott h a t a l o m, mi azokat elhagyván, korszerűleg ez új alakot ölté magára. Tagadhatatlan, hogy a hatalom holt dologgal s testerővel szövetkezve legkiállhatatlanabb, mert legnemetelenebb kútfőből ered s irányban halad. Örvendjünk, hogy annyi

sok elemekkel szövetkezése és mindeniktől megválása után az, végre az értelemmel, észszel készül párulni. És a hatalom a frigyben örökös leendő mert igazságos; többi alakjaiban ellenőrtelen volt, hiszen a sötétség, szolgaság, gyöngeség, szegénység, mi mellette állt, lételének nem ellenőre de föltétele vala; de ezen új alakában mi ad erőt, ugyan az ad ellenőrt is: a nyilván. Ismét mondom, barátom, nem a város' nagysága az mi itt meglep, mert az utcán sétáló embernek néhány ház s az égből egypár öl egész láthatára; hanem az élet, mozgalom, zaj és a műáru-gazdagság, mi a fejet megszedíti. S miért örül ennek a francz? Mert van? Mert itt van? Nem egészen, hanem mert saját készítménye, mert jele erejének, iparának, tehetségének mi a jóllét s gazdagság' kimeríthetlen kútfeje. Nekünk is van lenünk, de a vászon rőfét néhány garasért eladjuk: a francz virágot festvén rá, ezrekért adja el; egy tallér nagyságú arczképnek kelme egypár forintot, a munka százakat ér; mi a vasat font számra adjuk el: az angol és francz művészileg feldolgozván, két latot drágábban ad el mint mi egy mázsát; egy ítze cseresznye három krajczár nálunk is itt is, de itt a czukrász finoman befőzvé, az amerikaiaknak drága áron küldözi; a föld mint porcellán, a gyapjú mint posztó, a gyapot mint szőnyeg, a répa s alma mint czukor, a fonal mint aranybecsű csipke, az üveg mint álgymánt s látcső, a haj mint ékes fonat, a madártoll mint legyező, a fa mint szépmű, a márványkő mint szobor, a zsír mint illatos kenőcs, a víz mint gáz, a gáz mint világ, az ón mint betű, a papir mint könyv, a fej' titka mint kitárt gondolat, a gondolat mint cselekedet és munka, és mind ez összeségében végre mint közboldogság jelen meg. Áltváltoztatásban áll titka az egész iparéletnek. Mennél több alakban dolgoztatik föl az anyag, annál nagyobb a belfogyasztás és kivitel, mi az ipar' örök folyását mint örvény húzza maga után; és mennél több munka járul az anyaghoz, a nyereség annál tetemesb, mert az anyag s ára közti annál nagyobb az aránytalanság. így van, hogy a nem föltötte termékeny Anglia dúzsgazdaggá lön, míg az áldott Magyarország szomorúan szűkölködik. T. i. a fej és szorgalom a nemzeti gazdagság' forása; az elmeért, művészségért, munkáért mi el nem fogy, mi kimeríthetlen, adatik bér, ár mi elfogyhat, mi ki-

meríthető. Termékeinket, minthogy benne a mesterségnek kevés része van, olcsón adogatjuk el, mint a cserék' idejében, s a kézműveket drágán veszszük. Egy kecskét olcsóbban adunk el mint veszünk egy cipőt; egy rúdvasért kis ollócskát cserélünk, s mi rajtunk van, ruhánk' posztójáért gyakran többet fizetünk, mint mennyiért egész nyájunk'gyapját eladhatók. Ki ennek oka? Mi magunk. Gyárok' felállítását senki nem tilthatja el, s a harminczadon belőli 14-16 millió' fogyasztása nagy sereg gyárt tartana szakadatlan munkában. A magyar nemes' egy nevezetes kiváltságát külföldön ismertem meg, tundniillik: adózni az egész világnak.

Valóban oly csodálatra ragadó műveket látni, hogy a műv' bámultában feledjük az embert, e nagy művészt. Mi sokra haladt az emberi elme! Naponkint újú találmányok, felfödözések, javítások. Akaratlanul is kérdezzük magunktól, hol végződik az ember' pályája? Ki fogy e a léleknek teremtőereje valaha? Megy e végtelenül, újú elmeszülettek jegyezvé utat, vagy véletlenül, forradalmak által, visszavettetik? Az emberiség azon elemi pont-ra mikép vettethessék vissza, honnét évezredek előtt kiindult, meg nem foghatom; de viszont azt sem képzelhetem, hova s meddig juthat s mi ábrázat az, mit küzdelmei' végén mint utósót magára öltend? Messze tekintő szem' erejekint összeképráznak a lélek' gondolatai. Hányszor gondolok, végére jutott e mű és fölülmúlva látjuk ismét, és ezt újra s mind a többbit, mi utána következik. A lehetetlenség' határai, mik szűk kört látszanak vonni körülünk, koronkint külebb tágulnak (utazó előtt lépésenkint odább odább nyíló völgy gyanánt, a haladó kornak helyet engedve. Isten nem jegyzé ki embernek a határt, ezt kiki fejében s keblében hordozza. S így történik, hogy néha a sokaság landadva áll meg a lehetetlenség' ködhatáránál, midőn egy genius születik s fáklyát gyújt s új mezőre vezet, melyen egy egész nemzedék fog munkálkodni. De ennek sötét láthatáránál ismét nincs szél és vég, s míg elébb haladnunk lehet, mind addig azon első kérdés is fejtetlen marad: vájjon van e vagy nincs vég és határ?

Az ipar' ily ragyogó kifejtése azon törvények által, mik az új találmányok' hasznát tálalóiknak biztosítják, igen élémozdit-

tátik. Bevezetését azon első törvénynek, mit 1792-ben a Rational convent' e részben alkotá, följegyzem, mert ily tárgyú törvényünk' elébe, ha hozatnék, nálunk is sok részben fogna illeni: „A nemzeti gyűlés megfontolván, hogy minden új eszme, minek nyilatkoztatása vagy kifejtése a társaságnak hasznos lehet, kizárólag a feltalálónak tulajdona, és hogy az ipari találmányt annak nem ily tulajdonául tekinteni, az emberi jogoknak lényegében megtámadása lenne; megfontolván egyszersmind, hogy ezen igazság' határozott s törvényhozói kimondásának eddigi hiánya a hazai ipar' elcsüggedésére mi nagy befolyással lehetett, okozván több jeles hazai művesek' kiköltözését és számtalan új felfödözések' külföldre áltvitelét, melyeknek első gyümölcsei e hazát illeték volna; megfontolván végre, hogy mind az igazság, mind a nyilvános rend és nemzeti érdek' elvei sürgetőleg parancsolják e birtoknak törvény általi megszentelését s pártolását: rendeltetik . . .”

Ép ezen törvény' értelmében, tulajdonosaiktul az igen közhasznú találmányok a nemzet által megvétetnek s az egész országban kihirdettetnek, s a külföldi találmányok' behozói is mint találók tekintetnek. Örömmel olvastam azon hirdetést is, hogy az ipar' élesztő társaság a jövő négy évben, némely fontos de az életbe igen bevágó chemiai, mechanikai föladatok' megfejtséért, s kivált a legközhasznúbb dolgok', milyen a cukorfőzés, tégláégetés, kenderkészítés, gyertyaöntés' tökéletesítéséért, némely gazdasági növények' művelése, s másoknak az országba behozataláért, 500 francutl 12,000-ig emelkedő s összesen 206,000-re menő jutalmat adand.

S itt bevégzem naplómát máról. De nem; még el kell mondanom, hogy e napon egy magyar kávést látogattam meg. A francz háborúban, mint fálusi kocsisbul lett huszár közlegény háromszor elfogatván, végre itt maradt, s írni, olvasni megtanulván (magyarul sem írni sem olvasni nem tud) szorgalom által apródonkint oda vergődék, hogy most csinos kávéházat tart és egypár év múlva visszalép, négy, öt ezer francot, kamatozó tőpénzébül úrilag élendő. Óhajtom, hallanád, ő, a hírlap által itt sokat képződött mi érzéssel beszél az emlékezetében élő paraszt sorsrul. És még is megfoghatatlan az a hazaszeretet; nem kíván

meghalni, „mielőtt még egyszer meg nem látta hazája’ földét, melyen született.” –

Paris, December’ 21-én, 1836.

Leveledet kaptam s örültem. Tudhatod, mely sorok adák nekem a legtöbb örömet; ép azok melyek alatt elhúztál. Melyek aztán következnek, igen megillettek, mert a derék J . . . y jobb sorsra volt érdemes. Epedésed utánam oly különösen van írva, hogy inkább tárgya az ország miben vagyok, mintsem személyem. Gonosz portéka vagy te barátom, de igazad van. Midőn egy fényes ezüstáblán függ szemed, ne gondolj azon parányi féreggel, mely rajta fekete vonalkint látszik.

A kamarák megfögván nyitvatni, természetesen találom kívánságodat a követválaszlás iránt. Teljesítem de bizony csak röviden, úgy is főkép az elveket óhajtod ismerni.

Választó lehet, ki 1-ör francz polgár, mi záloga a hazaszeretetnek; 2-or ki 25 esztendő, mi elég kor lelki érettséggel bírni; 3-or, ki kétszáz forintnyi egyenes adót fizet, mi biztosít azon érdek’ léteieről, mi szerint a közbékét fentartani igyekezik. E szabály alól két kivétel van, t. i. a L’institut’ tagai s az 1200 franczal nyugpénzezett tiszték, bár csak 100 franc adót fizetnek, választó szavazattal bírnak. Ha a választó kerületben 150 választó nem találtatik, e szám a legtöbbet adózókbul egészítetik ki, s azonkívül is mindig ki van jelevve 10, reménytelen megfogyatkozás’ esetében szavazandó. Az ország’ akármennyi részében fizesse bár a polgár az adót, e tekintetben mind az egy öszletet képez, ha a 200 franc csak így sül ki. Midőn egy vagyont többen bírnak, az adó a birtokosok’ száma szerint osztatik el; ha a földbirtok kilencz évre bérbe adaték, a bérlő’ javára számíttatik az adó $\frac{1}{3}$, a nélkül hogy a tulajdonos’ illetményéből levonatnék; az asszonyok pedig a választás’ jogát csak gyermekeik vagy oly atyafiak által gyakorolhatják, kiknek neve alatt fizettetik az adó. Választó jogával mindenki csak egy kerületben élhet, melyben laka van, mi kétféle, való és political, vagy

együtt vagy külön. Ha ki nem ott akarja jogát használni hol lakik, azon kerület' illető hivatalánál jelentést tesz, hol használni akarja, s ez neveztetik politicalaknak, de ez csak olyan kerületbe vitethetik által, melyben adója' egy részét fizeti.

A választók lajstroma évenként kijavíttatik, mi június' 1-10-én kezdődik. A helységek' bírái a járásbeli székhely bírájának elnöklete alatt összegyűlnek s az itteni választók' lajstromát megvizsgálják. Elküldetvén az alpréfetnek, ez jegyzeteivel együtt július' elseje előtt a megyepréfetnek küldi, ki a vett adatok szerint a lajstromjavításhoz fog, beírván azon polgárokat, kik időközben a választói tulajdonokhoz jutának, és kitörölvén kik elhaltak. Kikről azt hiszi, hogy jogaikat vagy elveszték vagy helytelenül íratlak be, azokat mint kitörölendőket megjegyzi, de meghallgatásuk nélkül ki nem törölheti. Mind az így megjavított lajstrom kiszögeztetik, mind az időleges kitörlés az illető személyeknek tudtul adatik. Ez történik augusztus' 15-én, mitől kezdve September' 30-ig a megjegyzettek jogaikat követelik a megyepréfettől, ki elől az ügy a királyi, innét a cassatio-ítélőszékre vitetik s mind ott mind itt előlegesen s röviden elítéltetik. A lajstrom csak October' 16-án záratik be végképen, s 20-án kihirdetvén, így marad a jövő évi octoberig; senki belőle nem vettethetik ki, ellenben kik jogaikat időközben megbizonyítják, beíratnak.

A választás mód ez. A választó testületek összehivatván, ha 600 tagnál többet számlálnak, szakaszokra oszlanak. Elsőben is mindenik testület hivatalt (bureau), azaz elnököt és szószedőket választ s a hivatal választja a titkárt. A szószabadság iránti tiszteletből fegyveres erő sem a teremben sem az épület körül föl nem állíthatatik a választott elnök' parancsa nélkül, kinek mind a polgári mind a katonai erő engedelmeskedni köteles. A hivatal' kötelessége a választásnál előforduló nehézségeket eldönteni, de csak ideiglenesen, mert ezeket végképen csak a követkamara Ítélni el, minek okáért a titkár szoros jegyzőkönyvet visel. Minden választási kérdéseknek főlségi (souverain) bírása maga a követkamara, annyira, hogy ha ez valamely követválasztást megsemmít, nincs fölebbvitel, hanem új választásnak kell történni. – Minden választó, ki első ízben szavaz, a „fran-

czok királyának hűséget, a chartának s országtörvényeknek engedelmességet” esküvén, egy tiszta papírt kap, mire választotta’ nevét fölírja vagy íratja, s mit bezárva az elnöknek általnyújt, ki azt az edénybe veti. Az így szavazónak a lajstromon lévő neve után írja nevét egyik szószedő. Délután három órakor az edény fölnyitattik, egyik szószedő a czédulákat egyenkint kiveszi, kibontja s az elnöknek általadja, ki fenhangon elolvastván, a második szószedőnek nyújtja, mi után a czédulák nyomban elégettetnek s a szavazás közhírré tétetik. Hogy valaki az első két szavazáskor követül választassék, melyekből áll a választóttestület minden tagok $\frac{1}{3}$ dának; és a szavazó összeség felénél többnek szavával kell birnia; ha kétszeri szavazás sükeretlen, a legtöbb szót nyert kettőre golyóval szavaznak; egyenlő szám’ esetén az idősb lesz követté. A követek öt évre választatnak. Jelenleg választó 216,341, s a népesség 33,540,908 levén, 153 személyre esik egy választó.

Választhatók kik 1-ör, harmincz esztendősök; és 2-or, 500 franc egyenes adót fizetnek. Ha ilyen 50 nincs egy megyében, e szám a legtöbbet adózókbul egészítették ki. Ki az említett két tulajdonnal bír, annak joga van az ország’ akármely részében választatni. Minthogy azonban czéliránytalan lenne ha valamely megye csak idegenek által képviseltetnék: a charta rendeli, miképen a követeknek legalább fele azok közül választassék, kiknek political lakuk a megyében van; ha e törvény nem tartatik meg, a követkamara sors által határozza el, melyik választóttestület (mert a megye több kerületekből áll s mindenik külön választóttestülettel bír s egyegy követet választ, válaszszon új követet. Ki több kerületekben egyszerre megválasztaték, valamennyi közül tetszés szerint de csak egyet választhat. Franczországban a megyetisztviselek a kormány által neveztetvén ki, részint csak megyéikben nem, részint sehol sem választhatnak követekül, vagy le kell mondaniok hivatalukról. –

Így választatik a 459 tagbul álló francz követkamara.

XI.

Paris, December' 25-én, 1836.

Kétségkívül emlékezel Mentelire, a párisi magyar diogenes-re, kivel Tessedik ismerkedtete meg bennünket franczországi utazásában. Közrészvétellel fogadtatván rajza a saját jellemű személyről, mit ő kezdett én bevégzem; de ha ő anya volt ki ránk rézve szülte Mentelit, naplóm sír mely a halottat foglalja magában. Halld róla magát Nodier Károlyt, egyikét korunk legjelesb íróinak:

„April' havában, 1824-ben, az Arsenal, a vén épület, három új lakót kapott: St. Martine-t a föliratok s művészetek academiájának tagát, ki ide kormányzóul küldetek, és engem', ez emlékirat' szerzőjét, mint könyvtárnokot. A harmadik volt egy tudós magyar, Menteli nevű, kinek a felsőség az épület' legszerényebb zugában engede fődélt. E három ember közül már csak magam élek, ha azon szenvedő állapotot miben sínylődöm, életnek mondhatni. Menteli, kinek történeti ismerettára mindig készen s nyitva állt, engem' kétségkívül Spartiate Othrydashoz fogott volna hasonlítani, ki társait csak azért élte lui, hogy őket földbe takarítsa.

Mentelinek múltja egy megfejtetlen titok vala, mert hasztalan leendett volna minden ipar számtalan nyelvből összezavart bő de összefüggetlen s töredékes beszédében bizonyosságot keresni. Úgyhogy csak azt is nehéz volna megmondani, ha jogtudós volt e vagy katona avagy pap? Mit bizonynyal állíthatni az, hogy ember soha nem nyert teljesb és sokfélébb oktatást, vagy inkább soha ember az első oktatás' hiányát nem pótolta ki roppantabb s kitaróbb munkával. Ő ismerte mind azon nyelveket, miknek a tudósok csak nevét ismerik, és dicsekvék mint Postel Vilmos, az ő prototypusa, hogy Európának akárhol kimutatott pontjárul megindulván, Chináig tolmács nélkül elmehet. Azonban a tót, arab, zsidó, görög, latin volt különös és m e g s z o k o t t nyelve, s ez utósó állítással nem mondunk róla sokat, mert a francztúl oly különböző e nyelvek' olvadékából készített ő magának egy saját nyelvet, melyen irt s melyen beszelt. S ennek oka nem ott

feküdt, mintha különösen a franczban nem találta volna a kellő szót, hanem eszméinek, nézeteinek rendkívüli rohama, hozá járulván articulatioinak hihetetlen folyósága, nem engedek bevárnia a szükséges szót, fejében hatvanat lelvén készen azon egy dolog' kifejezésére. Csak ha észrevéve hogy meg nem értett, synonymjai kyrielljének kimerítése után egy másodpercéig szünetet tárta, és közönséges lefordítását oda veté megdöbbszent hallgatóinak, e rövid hozzáadással: „a mint ti beszéltek, ti mások.”

Tizenhárom év előtt azon szerencsés gondolatra jövének, Mentelit egy oly munkára használni, minek elvégzésére csak ő volt képes, más senki nem. Rá bízták egy roppant könyvtárban meghatározni nyelvét s tárgyát valamennyi kéziratoknak, mik a mi tudósaink' mindentudóságán felül voltak, és ezen fontos munka' díja 1800 franc volt. Egy rövid hónap alatt minden nyelv megnevezve, minden cím lefordítva s minden könyv illető osztályába helyezve lón. Menteli fölvevé hódíját s többé nem jelent meg. „És helyed?” mondák neki. „Nekem már nincs helyem, válaszola, – miután a munka el van végezve.” Ekkor mintegy hálául adák neki az említett kamarácskát a hajdani Sully-palotában.

S Menteli nem kívánt többet. Évenkint 154 franc kamatot húzott, melyel ő, úgy hitte, nagy gazdaságot folytat. Néha én magam is láttam zavarban pénze miatt, tartván balesettől s igyekeztvén azt biztos kézbe adhatni. Néhány hónap óta pedig halála előtt a gazdagság' minden nyugtalanságai kínozták, rettegett a tolvajoktól.

Ez utóbbi körülmények magyarázatot várnak, mire csak azoknak nincs szükségek, kik látták Mentelit s életmódját ismerték. Mind azon tanulmányok közti, mik munkás életét elfoglalák, oly mélyen egyikbe sem hatott, mint a régi philosophok' irataiba. Kivált Plato volt oraculum; könyv nélkül tudta s minden beszédebe bevegíté. Ő szinte felelt volna Plato' nevében, mint Pythagoras Euphorbuséban, s valóban a természet mindent tön, hogy támadjon benne ezen philosophi betestülés' eszméje, mit hinni magam is hajlam, mert a véletlen soha nem teremlett szembetű-nőbb hasonlóságot annál, mely volt Plato és Menteli közt. De

nem Plato' életét választá példányul, hanem Diogenesét, s a könyvtár körüliek nem is nevezték őt másképen.

Ruházata állt egy avult katonaöltönyből, min nem látszék hogy valaha új volt volna, s egy pár fapapucsból. Borzos és vastag szakála azon dunaparti pórok' képét adta neki, mire Auévare és Lafontaine' rajzaiban ismerünk. Élelme azon maradék kenyér volt mit a katona laktanyák' kapuiban árulnak, mihez járult a nagy napokon bizonyos gyökér, nyers zöldség, mert tüzet ő úgy sem használt, mint az eredeti ember nem. Bútorát tette egy fakarszék, egy fa és bőrládácska mikben könyveit s iratit elzárogathatá, de úgy hiszem, ide jöttekor e fényűzési cikkeket már kamarájában találta, mi fölmenté egyebet venni mint írószert s két agyagkorsót. De el ne feledjük a nagy vászonzsákokot, melyei minden két hétben élelmet vásárolni ment s mi neki étektáruul szolgált. S ím ez tökéletes összeírás a fiscus' számára, ki örökli vagyonát. E szerint könnyen képzelhetni Menteli' nagy gazdagságát, roppant takarékait, mik mellett néhány év előtt azon állapotba tette magát, hogy egy becses kéziratot 400 franccon szerzett meg.

Talán kérdik, nem lehetett e nevezetes ember' sorsán javítani? és én bátran felelem: nem. Egy kemény télben fát küldtünk neki s el nem fogadta. Minden ily nemű ajánlás jellemének hántása volt. Utósó hónapjában beszéltem neki a lehetőségéről, számára egy kis nyugpénzt eszközölni s mosolyogva válaszolt: „De hát minek? az is sok a mi van.” Menteli a maga csodálatra méltó életében valósítá mind azt, mit a bölcsek álmodtak. Mint ezek, ő nem elégedék meg csak teoriáját vizsgálni a bölcsességnek, hanem azt az életbe is általvitte. Szükségeit megszorítván oly szabad lön mint ember lehet e földön, és boldog volt mert szabad volt.

Azonban czélt értünk számára egy kis szobácskát elkészíttetni, tisztábbat, jobbat, egészségesbet azon lyuknál, miben annyi éveket élt, és minthogy a kormány' e kedvezését nem taszítá vissza, tudván hogy tisztességes munkáiért ezzel neki tartoznak: új lakát valóságos gyermeki örömmel foglalta el. Nyolcz nap óta lakott benne.

A múlt csötörtökön, december' 22-én, délután Menteli ki-

megy két korszójával, azt szokása szerint a Szajna' vizébül megtölteni. A folyam még mindig áradásban volt. Lassan juta el a Philosoph a Louvier sziget' végére azon oldalon, mely a Mariehidra néz, egy kissé alul a czövekeken. Megtölti egyik korszáját s leteszi a partra; azután másikat meríti a vízbe. Hihető, kihúzni nem vala könnyű, mert Menteli vénült s életmódja sem volt erőadó. Mondatik hogy ekkor baljával egy sajkához támaszkodék, mit a folyam a Grévehez vert s nem volt megköteve. Különös elszóródás egy tudósban, ki egész életén keresztül a staticával s dynamicával foglalkodék, s ki e kettőben vívhatott volna Archimeddessel. Első illetésre a sajka elfordult s a szerencsétlen eltűnt a habokban. A parti munkások lármát ütöttek; néhány sajkások ott eveztek el, de vagy nem hallák vagy nem akarák hallani. Egyóranegyed múlva jött egy, ki próbálta megmenteni, de csak mint tetemet húzták ki. Ezen emberek könnyen vigasztalták magukat, mert hiszen ez csak az arsenali vad volt; ők nem tudták, hogy az arsenali vad egy volt a század' legemlékezetesb emberei közül.

Menteli 50-ede körül volt. Sok iratot hagyott maga után, de emlékéből e nagy embernek nem marad egyéb e búcsúsoroknál. Hogy hasznát vehetnök iratainak, olvasni kellene tudni, és hogy olvashatnök, találni kellene ki nem található többé, – egy más Mentelit.”

Toldalékul két észrevételt adok e sorokhoz, egyik, mi szerint később az arsenalbeliektől úgy értesítetem, hogy teste a Szajnában hasztalanul kerestetek, mert meg nem találtatott; másik, hogy míg én Parisban mulatok, vagyonaírói s irataírói a pecsét le nem vétetik, s így azokat hiában vágyok látni s megszerezni.

XXI.

Paris, December' 28-án, 1836.

Nálamnál előbb tudtad, hogy a kamarák évenként összehívatnak, különben az adót, mi csak egy évre ajánltatik meg, minden polgár megtagadhatná. Ez évi kamarák tennap nyitattak

meg, személyesen a király által. Minthogy ez csak pompaszertartás, a nyilvános karzat, hova egyébkör jegy nélkül juthatni, ekkor igen szűkre szorítottak s ezért már reggeli 7 órakor nagy csoport utcakóbor állta be az ajtót, s helyét mindenik 5-10 francon adván el 9 órakor, pénzünkért is még 12-ig fázalgánk az ajtó előtt.

A terem amphitheatrum alakú, húsz, egyegy darabból faragott joniai fehér márványoszlopon nyugvó, mi mögött két sorral foly körül a karzat. A padok a félkörrel párhuzamosan tíz sorban vannak, s az ablak is a boltozaton, mint a terem maga, félkört képez. A diameter' közepén, hol egyébkör az elnökhely s márvány szószék van, most a trón állították föl. Jobbra ettől két oszlop közt áll egy hófehér márvány istennő, aláírva: „Liberté,” balra áll egy más, aláírva: „Ordre public;” felül a falon nagy betűkkel: „Charte de 1830.” tőle jobbra: „27, 28, 29 Juillet,” balra: 9 Août.” A trón, aranyrojtos bíborbul készült sátordad mennyezetből állt, gömbölyű koronája háromszínű zászlókkal volt körülakva s két oldalt is nemzeti lobogócskák függöttek. E mennyezet alatt, a közepén, egy karszék volt a király' számára, ezen kívül négy fiának jobbra is két balra is két zsámolyszék. Aláfelé ezen emelkedett helytől lépcsőülések voltak; a legfelsőbön jobbra és balra a ministerek, közepén a tábornagyok foglaltak helyett, s ezek alatt a király' vezérsegédei, a ministerek alatt pedig a statustanácsosok. Egy részét a padoknak az aranyos köntösű *) pairek, mást részét a polgári öltözetű követek ülték be; a karzatok Paris' legelső férfijaival s hölgyeivel ékeskedtek. De miért jár kel Dupin oly nyugtalanul? Miért csoportozzák körül? Miért függ minden szem a királynén, ki sír? Nem találhatam ki. – Nem sokára egy férfi az ajtóban megjelent s kiáltá: „le roi” (a király), mire fiai s ragyogó segédek' kíséretében a nemzetőri köntöst viselő Lajos-Filep belép. Rettenetes kiáltozás támadt „vive le roi!” mely most félbeszakadt de ismét és újra föltámadt; a király lázérzéssel hajlonga, szólni látszék, kezét szívére tette s karjait nagy fölhevüléssel terjengette a gyülekezet

*) K ö n t ö s alatt, úgy látszik, nem közönséges de ünnepi öltözetet érté- nek a régiek; ha ez áll, úgy a d í s z r u h a szót nélkülözhetjük.

felé. Nem láttam ugyan másszor ez ünnepet, még is gondolám, hogy e rendkívüli zajos üdvözlés a gyülekezést, az omló lázérzékenységet a király' részéről nem természetes állapot. De ez csak gyanús volt. – A király leülvén, kalapját föltéve s beszédét nagy tüzzel s testi mozgalmak között olvasta el. Azután néhány új követek esküt mondván, a pecsétőr a kamarákat megnyitottaknak jelenté, mire a király harsogó éljen közt eltávozik. Csak kijövén tudtam meg, hogy Meunier a királyra lőtt, s ez az minnek hírére a királyné sírt s mi okozá hogy a derék király nemcsak szívesen de zajosan üdvözlötetett.

Este már minden utczákon kiáltozva árulgaták: „voilà le magnifique discours du roi, pour un sous”*), „voilà l'assassinat commis sur sa personne du roi, pour deux sous”**), s itt egy asszony, ott egy rongyos kócska, amott egy szakállal tele nőtt képű öreg olvassa fel vagy beszéli el az utcai kíváncsi gyülekezetnek. E merény' hallására úgy e megborzadtok? Nemde százaktól haliad e nemzetet gyaláztatni? S miért? Mert 34 millió közt akadt egy phanaticus. Kérlek, barátom, ne Ítéljetek így: ily merényektől a nép oly undorral fordul el itt mint nálunk, s a gyilkos' nevét évrázsaiban foltnak tekinti.

Ma ismét a követkamrában valék. Az elnökségtől jobbra és balra hat hely van, a négy titkár s két jegyzőkönyvszerkesztő' számára; hátul az elnöki titkár s két kamaraszolga ül. Előtte van a szószék, melybekét oldalt lépcső vezet s melynek párkányán, a szónokok' számára, cukros víz áll; alatta a kamaraszolgák ülnek, kik a tagokat csöndre és szavazásra emlékeztetgetik. Az elnök asztalán nagy csöngettyűt látni; a követek előtt írószert, tintát, porzót, tollat, papírt sokféle szeletekben, ostyát, csontkést. Az egész terem s a padok közé fölvezető lépcsők is szőnyeggel húzvák be. Mellette a szószéknek, a beszédekre nézve naplót pótló hiteles Moniteur hírlapnak, a karzat' egy különosztályában pedig a több újságoknak gyorsírói jegyeznek. A karzaton több száz személy elfér, de hiszen a nyilvánosság nem ennek tágától, hanem a sajtószabadságtól függ, s mit délutáni 1-től

*) „Ím a király' pompás beszéde, egy garas.”

**) „Ím a király' személye ellen intézett gyilkos merény, két garas.”

5-ig a gyűlésben hallandótál volna, azt este 8 órakor az esti lapokban egy óranegyed alatt elolvasod, s két nap múlva egész Franczország tudja.

Első ülésben az elnökszéket a legkorosb tag foglalja el, s a titkári tisztt a legfiatalabb négy követre bízatik, mi után a kamara sors szerint kilencz hivatalra (bureau) oszlik föl, a választások' törvényszerűségét Çminek fölségi bírása a kamara) kijelenteni. E végre a választási jegyzőkönyvek a kilencz hivatal közt felosztatnak s véleményét mindenik a kebeléből választott tudósító által adja elő a kamarának, hol is a helyesen választottak az elnök által igaz követekül kijelentetnek. A kamara e szerint szervezve levén, titkos szavazattal elnök, négy alelnök s ugyan annyi titkár választatik, minek módja ez: két edény van, egyik a szószerék' hátfala másik párkánya szélén; a követ czédulával jön, mire akarátát írta, s az egyik lépcsőn felhágtaiban az oldalt eső titkártul egy golyót kap, mit az egyik edénybe, czéduláját a másikba vetvén, a túl lépcsőn lemegy. Ez utat minden tag megtévén, két titkár a golyót s czédulákat (miknek egyezniök kell) összeszámolják, s ezeket, előbb hat kosárba szeltoztván, adják a hat asztal mellett négyesével ülő szószedőknek, kik közül egy tag a czédulára írt nevet kimondja, a három följegyzi, mire a czédula megrepesztetik. A számítást ezek végezvén, jegyzeteiket egy utósó asztalra teszik, melynek tagai az egészet összeadván az elnöknek általnyújtják, ki a többséget kijelenti (az indítványok fölötti szavazás fekete s fehér golyókkal megy végbe.) Ez idén is Dupin választaték elnökül. Midőn az elnök a kamrában be jön az ülés kezdetén, az ajtó' mindkét szárnyát fölnyitják, előtte mennek a kamaraszolgák s egy hírnök, utána jönnek a titkárok; s kívül az előteremben a tisztelkedő nemzetőrök' dobpergése hallaszik. Az elnök' tiszte a rendet föntartani, a kért szót megadni, a kérdéseket föltenni, a szavazás' eredményét kijelenteni, a vett iratokrul a kamarát értesíteni, és, de mindig a kamara akarata szerint, az ülést megnyitni s bezárni s a naprendet megállapítani; – ha a vitában részt akar venni, székét el kell hagynia. A titkárok' kötelessége a jegyzőkönyv' vitelére felügyeleni őket nemkövet szerkesztők viszik), azt felolvasni, a szót kért követek' nevét följegyezni, a szavazatokat összeszámolni, s ha a végzés föl-

állással s üléssel történik, az elnökkel e g y ü t t a többséget elhatározni.

Körülállásainkban s nekünk nem lehet e tárgy nem érdekes, ezért reményelem, még néhány sor a követkamra' szabályairul nem lesz unalmadra.

Az egész kamra, sors szerint, egyenlő számú tagokkal bíró kilencz hivatalra oszlik föl, mint mondám, melynek mindenike elnököt s titkárt választ magának. A kamra által kijegyzett tárgyat minden hivatal külön veszi tanácskozásba s végével tudósítót választ mindenik. Midőn a hivatalok $\frac{2}{3}$ da késznek nyilatkozik, a tudósítók összeülnek s tanácskoznak, és ezek ismét magok közül választanak egy tudósítót, kinek a kamarához intézendő munkája a kamarai nyilvános vitatás előtt 24 órával kinyomatik s elosztatik. A költség és számadási állandó biztosság a kamara által neveztetik ki, a kérelmeket vizsgáló pedig a kilencz hivatal által választandó kilencz tagbul áll. Sors szerint, minden hónap' végével megújítatnak a hivatalok. Mi illeti az indítványokat, minden követ ki indítványt tenni szándékozik, azt írásban az elnök s titkárhivatalba letenni köteles, hogy a kilencz hivattal közöltethessék. Ha annak kifejtését három hivatal szükségesnek itéli, az ülésben felolvastatik, midőn az indítványzó kijelenti, iránta mely napon kivan meghallgattatni. Ekkor, ha indítványa támogattatik s a kamra annak fontolás alá vételét elhatározá, kinyomatik s elosztatik s ujlag a hivatalokba küldetik, melyek miután megvitaták, tudósítókat választanak, kik közül egy, mint főlebb is mondám, a kamarához tudósítást készít. Erre következnek a kamraülések, mikben a vitatások kétfélék, 1-ör általánosok, 2-ör részletiek. Amaz az elv s az egész körül forog, ez amaz után jön, az egyes cikkelyek s javítmányok fölött, mi javítmányok az elnöknek írásban eleve benyújtandók s kinyomatván általa kiosztandók. Ha az általános vita után a kamra a cikkelyekre ált nem menni elhatározza; az indítvány elesett. – A naprendről s kérdéstül eltért szónokot az elnök inti rendre; de (néma kérdésre, hanem) a rendre intetnek ha magát igazolni óhajtja, mindenek előtt joga van szólani. Mely szónok egy beszéde' folytában rendre s kérdésre kétszer igazíttatik, a kamra azon kérdésben s azon ülés alatt, a szótul eltilthatja. Egy kér-

désben kétszernél többször senki nem szólhat, ha csak a kamra meg nem engedi. Az indítvány melletti s elleni szónokok váltogatva beszélnek. Ha ki a naprendről, tárgyelőbbségről s kamaraszabályra utasításról akar szólani, azt tenni joga van, a vitatás alatti tárgy' félretételével; így a javítmányok fölött is az eredeti cikkely előtt szavaznak; a kérdés' miként tétele iránt szólni mindig szabad; szövevényes kérdéseket, ha kéretik, jog szerint föl kell osztani; a titkos ülést kívánó követek' neve a jegyzőkönyvbe iratik. Hogy a kamra' határozata érvényes legyen, a többség jelenléte szükséges. A kamrának könyv s levéltára, questorai s tisztei vannak.

Óhajtanám a tanácskozásnak tanúja hacsak egyszer is lehetnél; az minden rajznál tisztább fogalmat adna. Szem és fül legügyesb két tanító. Hányszor láttam Parist és épületeit képekben, hány utazásban olvastam életéről, s másnapon már elfeledtem, összezavartam: de bár utaztam volna el belőle csak két napi mulatás után, az alakok s élet' feledhetetlen képét viendtettem volna magammal. Mint a szentírás mondja: ne ragaszkodjál a betűhöz, de a lelket keresd. A papír millió betűivel sem tesz bölcsesé, életben van a bölcsesség. Tehát édes barátom, kelj föl és járj, ballagván utánam.

Paris, December' 31-én, 1836.

Néhány nap előtt azon léghajó' fölemelkedését láttam, melyen Green angol aëronauta Londonbul a Calaisn által Nassauba utazék: 12 óra alatt levén meg a 100 magyar mérőföldnyi utat. E léghajó' magassága 80, körzete 150 láb, barna és vörös selyemczikkekből van összevarrva s gőztül földagadt testét zsinegháló tartja össze, melynek alul lecsüngő végeire az ülőkösár köttetik. Fölséges látvány! Közelében a veszedelmet, mi érhet benne, elfeledjük s én kész valék útítársul menni, de egy hely' ára 600 franc, e mellett nyakunkat is törhetjük. Greenen kívül hat személy ült a kosárban s köztte egy nő. Szerencsétlenségre sűrű ködös idő volt. Midőn fölszállt a hajó, s az óriás test, mit a földön

előttünk szemlélénk, egy másodperc alatt a ködben elenyészett s utána néztünk s nem láttuk: valóban mintha mind ezt csak álmodtuk volna. Kétségkívül néhány pillanat múlva köd és fellegek fölött utaztak, hol ők tiszta ég alatt a nap' arany fényében fürödnek, míg mi len a föld' vastag ködében tapagatózunk. Századok' folytában az emberi nemből egyegy genius így válik ki, s a sugár, mit égbe menő úta csillogó jegyint hagy maga után, vezérli a milliákat. Ha léghajó maga a legszebb valóság, ködben eltűnése a legszebb álom. És mi fonséges érzés a léleknek, megutazhatni a madarak s csillagok és szelek' hónát, oda fölröpülni hol a harmat s hó születik s a villámok szenderegnek, fölemelkedetni az eredetierő, Isten székének közelébe, hol eddig a képzelet is csak félénken járt. Elme nem számíthatja föl, e találmány mi jövődőt szül a világnak!.....

Karácsony'napjait szüléimmel s rokonaimmal együtt töltéd, jól tudom. Bizonyos vagyok benne hogy emlegettetek s ennek tudása oly bolddogá tett, mintha köztetek voltam volna. Egy levelet úgy intéztem, hogy e napon érkezővén meg, lenne ez isteni s atyafiúi innepen képviselőm, hogy hiányom ne éreztessék. De ha meg nem érkezett is, higyjétek hogy e napon veletek foglalkodám én is, s így egymással mulatkozáink; ti voltatok velem, én voltam veletek, bár egymást nem láthattuk, egymással nem beszélgethettünk, csak mint árnyalakok lebbenék el egymás mellett, igen közel de egymást még sem illehetve. –

E napokban szokatlan mozgalom uralkodik Parisban. Az újévi ajándék törvényerejű szokás levén, minden bolt fölött láthatni: újévi áruk/ s kivált este az utcák árulókkal „elborítvák, kik, mit árulnak s mennyiért adják, szakadatlanul kiáltozzák. S mint sok áruló úgy sok vevő van; a királyi család maga is a rue du Coqu-Saint-Honoré-i gazdag újévtárban sokat összevásárol. Bizonyos lehetsz, hogy a pinczér, újsághordó, tekőr, hajfordrász mind megajándékoz vagy pusztá üdvözléssel vagy czukrocskákkal, de mit keserűn kell megfizetned. Mint idegennek, inasod egy héttel előbb már emlegeti e szokást, ha sejtí hogy nem tudod.

Ez esztendő' utósó éjét komoly elmélkedésben töltöm el. Míg hazámban voltam mindig a külföldről gondolkodám, mióta

kijöttem mindig hazám' emlékével foglalkodom. Vagyok mint a forgóvirág; a szél akármerre fordítson bennünket, az a nap, én hazám felé fordulok. Némi oka az is lehet, hogy a testtel nem szeret jární a lélek, s legtöbbször nincs ott hol az van. Hogy a tárgyakat tisztán lássuk, azokat bizonyos távolságban kell tekintennünk. Innét tisztábban látom hazám' viszonyait; úgy tekintem Magyarországot mint egy darab agyagot a fazekas' kezében, még semmi de mindenné képezhető, magában visel minden alakot. Ti otthoniak hasonlók vagytok emberhez, ki egy nagy város' utczáin jár, bár valamennyit megjárta legyen, az egésznek rajzát felfognia nehéz; én hasonló ahhoz, ki toronybul néz, előtte tisztán fekszik az egész s a részek' viszonyai. Otthonlétemben állásunk nekem homályos volt, terveimben érdekbe, előítéletekbe, indulatokba s magamba is ütköztem; most, kilépvén az országbul hálózó érdekekből, az Archimedestül óhajtott független p o n ton állok, honnét, ha mindenható volnék, előítéleteiből, szakadásaibul s hibáibul szeretném rendbe emelni. Itt úgy számol az ember mint hadvezér, midőn tábora' elhelyhezesen dolgozik, tolla a papíron nem talál akadályt; ha van a valóságban, akármi legyen az, város vagy kaliba, vetés vagy erdő, rontassék le. Hazámat mint előttem fekvő tiszta földrajzát tekintem; az értelem hidegen vezetí rajta czirkalmát s javall és kárhozzat. Hon ülve azt hiszszük, sok dolog nem lehet másképen, mint más népek is több intézvényeikről ugyan azt hiszik, és pedig mindenütt másképen van.

Szemlélése egy haladott népnek nagy befolyású a szellemet tisztítani s emelni. Mint küzködünk mi azzal a mi itten rég megfejtetek, mint tapogatjuk félénken mi itten rég világos. Itt a második lépcsőt csaknem elhagyták, s mi tanakodunk, először, van e? másodsor, megbír e? Utazás sok időt s erőt megkímél, sok küzdéstől s kételytül megment, és nekünk, kik a pályán az utósók közt vagyunk, nem találni csak eltanulni, nem keresni csak választani, nem teremteni csak másolni kell. S nem teoria, de élet és élet közt kell választanunk. Ez esetben lehet e soká késni? lehet e eltévedni? Nálunk élet és elv külön van, itt elv és élet egy.

Az ember hamar megszokik. Miben eleinte megütköztem,

most mind azt természetesnek találom és csodálom, hogy egy országban retteget okoz némely elv' kimondása, mi másban régóta műveltségnek s jóllétnek forrása. Az élő példa, élő kép legnagyobb erősség. Elveidet egy ügyes ellen megrendítheti, de ha országok s népek' képét, mi meggyőződésednek alapjává lett, magadban hordozod, el nem csábíthat. Elveimet le akarod dönteni? Töröld ki Franczországot a világbul vagy legalább lelkemből. Nem valók, azt állítod? Kérlek hát Franczország csak képzelet mi nem létez? Látom, a francz nemzet szabadon szól s ír, törvényszékei nyilván ítélnék, törvény előtt minden polgár egyenlő, és ez a nemzet kívül tekintettel bír, belől gazdag s királya hatalmas. S ki fog meghazudtolni? Ki mondja hogy e tekintet, e jóllét s hatalom nem az említett elvekből ered? Tehát ki ingadozol, ki elveid' erejét ismerni akarod, utazzál, s haki ellened vitatkozni mer, vezesd a földrajzhoz s czáful neki, például a' 34 millió lakossal bíró s 10,000 □ mfnyi Franczországot mutasd meg. Küzdjek vele.

Ismétlem, utazzál, hogy éjjeleidet s napjaidat nyugtalan vágy ne háborgassa. Kik az utazást veszedelmesnek kiáltják, csalatkoznak, sőt a fellengő képzelet is határt csak így kap s az ideálokbul, miket a külföldön várunk, a sehol sem tökéletes élet' valójába így térünk meg. Ez legyen ifjainknak utósó iskolája; ez fog nevelni új nemzedéket, az új nemzedék fog alkotni új országot.

Ily elmékedésekben haliam az óra' utósó ütését ez évben, s örülök hogy vég gondolatom is te valál és – hazám.

XXIII.

Paris, Januar' 7-kén, 1837.

Journalismus! nagy szó. Annak a nagy órának mit világnak nevezünk, sorsteljes mutatója. Összeségében ilyen, munkásságára nézve pedig mint fűvó mely a tüzet életben tartja, mi magában ártatlan és szükséges, a vigyázatlant égeti meg, az okost melegíti; mint egy nagy tükör, ég és föld között függő, melyben a világ' képét a mint az naponkint változik, naponkint szemléljük;

mint kém, mely mindent napfényre hoz; mint censor, mely minden vétkei megróv; mint bíró, mely mindent megítél; mint világhárító mely a szabadság ellen sújtott menykövet felfogja; a bölcsessel értekezvén vezeti a népet, s hiven és minden körülállásokban tanácsolja a kormányt. Midőn tenni kell, a kormány a tárgyat a sokféle értelmű lapok által már gyökeréig kifejtve találja s figyelmét igen sok elkerülné, ha ezer szemeikkel azok őrt nem állnának. E szerint most valaki nagy minister lehet közép szerű elmével, csak helyes tapintata legyen. Ha szándéka jó, a hírlapok legmunkásabb segédei, de legveszedelmesebb ellenei, ha rózsz.

Az erkölcsi hiedelmek' változásai szerint a világ most pap, majd katona, majd ismét művész előtt hajlik meg, s püspöki bot, kard és toll egymást föl váltva uralkodnak a népeken. Szent Lajos' idejében egy pap minden volt; XIVik Lajosig is annál s a nemeségnél volt a hatalom; a 18ik században egy pamphlet-író ötven olygarchánál is félelmesebbnek ismerünk; Napoleon alatt egy hadnagy több befolyással bírt mint a statustanácsnok,* és most Franczország' valamennyi tábornagyánál hatalmasabb egy sápadka újságíró. Így látjuk, hogy a hatalom azon helyen s alakban soká nem tartózkodik. XIVik Lajos a nemességre s papokra támaszkodva bírt minden hatalmat; XVI-ik Lajos s X-ik Károly hasonlóan de más korban cselekedvén, amaz életét ez királyszerűt veszté el, s kétséget nem szenved, hogy Lajos-Filepen többet segítene hírlapjával egy journalista, színjátékával egy költő,- mint minden nemes és borostyánhős. Innét világos, hogy a kormánytudomány annak eltalálásában áll, szerűt a hatalom mikor s mikép változtatja, és azoknak magához csatlásában, kikben ez nyilatkozik. Franczországban, 1788 körül sikamlék a hatalom a philosophok s ,économisták' kezébe, azaz: ekkor vette lételet az okoskodó s vitatkozó szellem, mely a respublica' vérnapjaiban, a császárság ábránd' dicsőségei, a restauratio' küzdelmei közt is folyton de csak egy oldalú s így tökéletlen kihatással bírt, míg végre 1830 óta, ekkor teljes szabadságra jutván, a napi s hónapi lapokban tág pályát lelt nem csonkán, nem egyoldalúlag, de teljes erejében kifejteni s hatalma' tetőpontját elérni. A hatalom tehát ma van a szellemben, azaz, annak legmunkásb és leggyorsabb orgánumaiban a hírlapokban, és minthogy az mi háta-

lommal bír, viszont hatalmat, kincset, rangot, dicsőséget ad; mint egykor a papi, utóbb az udvari, Napoleon alatt a katonai pályára seregesen tódultak az emberek, most a journalisticaira oly rohanó a tódulás. A Thierseket ez segíté előbb a kamrába, innét a fő hivatal okra, végre a cabinetben első helyre a király után. És ép azért, mert az újságok' tisztében áll s erejétől függ vezetni s képezni a népet, az írók, a törvényhozók, a hivatalnokok, a tábornagyok egyképen dolgozótársai azoknak, s így mely nevek a sikernek, ugyan azok az erkölcsi s békés iránynak is zálogai.

Az újságlapok a közvéleménynek hiv barometrumai, minden phasisaiban, örömeben úgy mint fájdmában, ingatagságában úgy mint megállapodásában, megelegetésében úgy mint elkeseredettségében, Im egy nevezetes időszakbul néhány szám, mi mutatja, feszült időpont körül a közönség, kivált a sérelmet érző rész' figyelme mint dagad ki, s békés időben ismét mint apad le. Volt előfizetője

	1830.	1831.	1832.	1833.	1834ben.
a Constitutionnel-nek	11,200	15,200	10,500	9,500	6,900
a Journal des Débats-nak	6,600	8,400	6,685	6,167	5,800
a Le Temps-nak	4,200	7,000	4,692	4,105	4,200

T. i. a kormány' önkénye naponkint zsarnokibb és szenvedhetlenebb lón, és az újságok is, főkép ellenei az ellenséges kormánynak, azzal lépést tartva egész 1830-ig mindig növekedtek, s mint midőn a gátat elhordta folyam kiduzzadva árad el: 1831-ben valamennyi újság' száma fölrohant. A következő évek' sülyedésre, csilapodásra mutatnak, mi nem kifáradási s részvétlenséget jelent, hanem bizalmat a győzelemben, megnyugvást a charta után, hitet a kormány szándékainak tisztaságában, és ez utósó okbul, jól megjegyzed, jelenleg azon lapok bírnak legtöbb előfizetőkkel, melyek a fenálló intézvények s az uralkodóház mellett nyilatkoznak.

Fél alkalmazásban az elv fél átok, még az is mi egész alkalmazásban áldás. így a fél sajtószabadság csak rengedezést s örökké kétes mozgalmat szül az elmékben, minek átka az hogy nem végződik; míg az egész szabadság minden tehetségeket harmóniában fejleszt ki, s eredménye a küzdésnek, mi nyílt me-

zön folyván nem ellenséges, a közönség előtt történvén nem nemtelen: a hideg szemlélődés közben képződött közvélemény' békés ítélete. Franczország az élő példa, mely kötve félelmesen nyugtalankodék, kiszabadultában dülöng, és szabadságában most naponkint nyugottabbá lesz. A sajtó' szabadságához még kettő kívántatik, először, mennél több újság legyen, hogy minden színű vélemény orgánummal bírjon, másodsor, a lehető olcsón árulják, hogy általa mennél nagyobb tömeg képeztesék; az első a törvényes szabadságbul magában és szükségeskép következik, a másodikat a tavaly támadt 40 francos hírlapok fogják eszközteni. Mennél többen írnak, a tárgyak annál teljesben kifejtetnek, s az igazságot annál könnyebb megismerni; és így, mennél többen olvasnak, annál több az igazság, béke, rend, csönd' barátja. A statusban a békszerető ember vájjon nem több e, hiszen ha ez nem állana, ki fogná Istene kivül megakadályoztathatni, hogy minden reggel új lázadás ne támadjon, melyet az éj csak mint pihenő óra előz meg és követ? Nem több e még az elnyomás' napjaiban is? Ha tehát a békszerető több, mit tagadni lehetetlen, több lesz a békhirdető is. És így a lelkismeretes kormány rettegeth e? Ki írni tud, nem kél e védelmére? A lapok' többsége nem viaskodik e mellette fölszólítás és bér nélkül? S ha a kormánynak védei vannak midőn törvénytelenül cselekszik, hogy ne lennének jó utában?! Hisz a jó kormány' megtartása, a nemzet életének megőrzése. A jót és roszt, a békés és lázelmét szabadítsd ki békőibüi s ereszd csatára bátran, bizonyosan a jó, a békés diadalmaszkodni fog mint Isten pokol fölött. Avagy azt hiszitek e, hogy egy elme, egy párt, mely illusiokban él, mely önmagát s az időt nem érti, mely a múltat nem tanulta, a jelent nem ismeri, melyet a jövő felé nem értelem csak képzelet vezet, mely a kormányt oktalan vagy hamisan gyalázza, azt hiszitek e, hogy egy ily elme vagy párt, midőn a különböző értelmű lapok argusi szemekkel vigyáznak, a nemzet' többségét hatalmába szédítheti? Bizonyosan soha nem. Értelmet csak értelem, okot csak ok, eszmét csak eszme, békét s igazságot óhajtó néptöbbséget csak alapos okoskodás és őszinte beszéd vezérelhet; királyi pálczáéhoz hasonló hatalommal csak felsőbb lélek és erkölcs e g y ü t t bír, s egyedül ilyen igazgathat közvéleményt, középszerű vagy álnok elmék csak

pártokat, melyek mint a tenger' habjai háborognak és háborognak, de a nélkül hogy azért partján maga a tenger túldagadna. Támadoznak e szerint újúj lapok, párthoz nem tartozók, melyek nem azt tekintik, a kormány mint vélekedik de mint cselekszik? melyek nem azt kérdik, ki hanem mit akar? melyek előtt mit barátja mond nem mind szent, s melyek azon vetélkednek, mint szóljanak legjobban nem pedig miként legszebben, és e lapok körül nagyközönség gyűl össze, és a párthoz nem tartozást mindenik lap hirdeti ha nem tartja is, mi azonban így is a közvélemény' irányát jellemzi. Úgy van, barátom, a fél sajtószabadság Franczországot fölláztatá, az egész visszavezeti csöndre. Egyik axióma: mely kormány ellen a sajtó van megbukik, mely mellett van megél; másik axióma: jó kormány ellen szabad sajtó nem lehet, rossz kormány ellen mindig leend. És védelmének ára mi? Lelkismeretes cselekvés. –

Parisban számtalan költsön könyvtárak s olvasótereinek vannak (egész Franczországban 24,000), amazokban a legjelesb könyveket, ezekben, melyek minden utczában boltkint állanak nyitva, a legújabb hírlapokat egy vagy több példányban megkaphatod. Ha egy lapot olvassz el, soust, ha többet akár hányat, 2-3 soust fizetsz; a Palais-royalban pedig 300 bel és külföldi lapot olvashatsz 5 sousért. Üresen e boltok soha nincsenek; a mesterlegény, a gyógytári laborator, az inas, a teherhordó is befut egy pillanatra s a nyalka uracs mellé a bársonypadra letelepedve kedvelt lapját végig futja. Otthon különösnek látszék ez nekem is, de itt természetesnek találom hogy a bérkocsis, a kefekötő, a gyümölcsös asszony, a virágáros leány s a vízhordó, újságot olvas; ha nem egyéb, unalom, kíváncsiság és kívált a sorsát illető körülállások' ismerésének szükséges volta természetesen reá vezet, mert ha Parisban valaki hírlapot nem olvas, a nap' eseteiről nem tud többet az ó-budai németnél. Barátom, e lapokba sok nőszülendőnek is be kell tekinteni, mert naponkint olvashatja: „kik házasodni szándékoznak, Madame St. Marcnál jelentsék magukat; most férjhez adandó több hölgyei, özvegyei s hajadonai vannak.”

A sajtóval a törvényhozás gyakran foglalkodék, s 1819-ben a hírlapokra nézve a következő emlékezetesb rendeleteket írta:

a. Tulajdonosai azon hírlapoknak és folyó iratoknak, melyek vagy részint vagy egészen political tartalmúak és havonkint egyszernél többször megjelennek, tartoznak 1-ör, nyilatkozványt beadni, abban legalább egy tulajdonos vagy kiadó' nevét, lakát s melyben a lap nyomatni fog a műhelyt bejelentvén; 2-or biztosítékpénzt letenni, melly a Paris körüli három megyében a napi lapokra nézve 5,000 francnyi kamat, a többi megyékben pedig az előbbiekre nézve, az ötvenezer lakossal bíró városokban 2,500, a kisebbekben 1,5000, és a nem naponkint megjelenőkre nézve, mind annak mind ennek fele. Minden ki e föltételnek eleget tesz, újságot szabadon nyomtathat.

b. Kiknek nevei bejelentettek, azon tulajdonosok vagy kiadók a lap' minden cikkelyeiért felelősek.

ez. A' biztosítékpénz azon költségek, károk s pénzbüntetések' fődözésére való, melyek' fizetésére a tulajdonosok vagy kiadók ítéltethetnek. Elégtelensége' esetében az ítélet a' felelősek javaira is kiterjesztetik. Az ekkint megfogyott biztosítékpénz egy tizennégy nap alatt kiegészíttessék, különben ez után a lap eltiltathatik, míg a kiegészítés meg nem történt.

d. A felelős személy által aláírt egy példány a megjelenés-kor azonnal a helybeli főhivatalba beküldessék; de ez a lapnak sem elosztását sem postán elküldését ne tartoztassa föl. A kijelelt mód szerint elítélt s elmarasztott lapok az ellenök hozott ítéletet közhírré tenni tartoznak –

Az újságlapok' árában történt fordulat, az újsági világban nagy lázadást okozott, mert azóta sok követte a La Presse' példáját, részint önkénytt, részint a közvelemenytül kínszerítve, pedig a mint áraikbul a hírlapok leeresztenek, az olvasó közönség a szerint nagyobbodik. T. i. a napi lapok' ára eddig 80-100 franc levén, tavaly júliusban a, La Presse' 40 francért indula meg, s bár a 80 francosoktul csalónak, álnoknak, kormánytul bérletnek kiáltaték, kiadójának azon jóslata, hogy fél év múlva 10,000 előfizetője leend, beteljesedék, mert e hónapban már nem 10 de 12,000-et számlál *). –

*) Talán nem lesz érdektelen ismerni egy hírlap' költségeit, melyek kétfélék, maradók és növekedők.

Levellem mával végzem be. Ma este a Boulevard Poissonière-n sétálván, egy férfi és hölgy kiterjesztett esernyő alatt jött velem szemközt. Otthonrul elindultamkor borongván az idő, enyém is kezemben volt s már kezdem kinyitni, midőn az égre föltekintek s látom hogy a csillagok ragyognak. De ez nem csoda, mert a gázfény oly vakítóan s ddszan világol, hogy könyvedéi fölpillantva az ég sötéten elborultnak látszik. Mind e mellett is e bohó eset, valahányszor eszembe jut, mindig jó kedvet szerez.

Compositio (s ebben a biztosíték pénzül letett **100,000** forint.

s a társaság p. o. *650,000 tőkájének kamata*), napon-
kint **110** franc, évenkint **40.000.**

Maradók:

Szerkesztés (levelezés, dolgozatokért)? havon-
kint 5000, évenkint **60,000.**

Igazgatás és aprólékok, évenkint . **20,000.**

összesen **120,000** ír.

E költség ennyi marad, ha egy és ha negyvenezer előfizető van, de mennél több van, egyre annál keveseb esik; t. i. ha 1 van erre esik a **120,000** fr., ha **1000** van egyre **120**, ha **10,000** van egyre **12**, ha **40,000** van egyre csak 3 franc esik belőle.

Papír, nyomtatás, hajtás,

Növekedők: <small>czim, egy példány</small> évenkint	10	fr.	40 cent.
Bélyegbér	–	18	fr. –
Postapénz	–	14	fr. 40 cent.

E költség az előfizetők' számával együtt növekedik; ha egy előfizető van 43 for. 20 centim, ha 10,000 van 432,000 frf. fész. Látni, hogy a 40 francos hírlap, ha csak ez utóbbi költséget vesszük is, 43 francba és így többbe kerül mint mennyiért adatik; tehát honnét huz nyeresényt? A hirdetések' díjából, mi némely francz újságnak 200,000, az angol Times-nek pedig 750,000 frt. jövedelmez évenkint. De hogy eredményre jussunk, kezdjünk egy új munkához t. i. néhány hírlapok' betűit számoljuk meg. (1837-ben).

Az angol Morning Chronicle' egy példányában **317,184**, a La Pressé-ében 90,024, a Jelenkoréban (hozá vévén a Társalkodót s egy level hirdetményt) 69,812, a Hírnökében 67,392 befűt találók; az első' ára 10, a másodiké $2\frac{1}{6}$, a harmadiké majd 4, a negyediké több mint 4 váltó garas. *) Az angol újság' egy példányában a betűk' özlete évenkint 98,327,040, óra 155; a franczban 32,858,760, ára 40; a Jelenkor-

*) Az óriás Times' egy példányában, minek ára szinte 10 garas, 641,520 betű van, és meg kell jegyezni, hogy a 10 garasául bélyegnérbé esik 5.

Utóirat, Január' 16-kán.

Az ember a jövő óranegyedet sem ismeri azért van jó kedve! E lapokkal együtt, melyek régóta asztalomon hevernek, vedd naplómnak újabb lapjait is; ezekből megérted mi az én fáj-dalmam.

Január' 9-kén.

Testvérem meghalt.

Barátom, ki megírta a keserves hírt, ezt egy előkészítő szó-halomba rejté el. Kegyetlen gyöngédség! Mint midőn puha tollak-ból merül szivedbe az éles tör.

Levelét örömmel bontom fel s olvasom, s csaknem utósó so-rában mondja: „Atyád a gyászesetet nekem is megírta.” Mi gyász eset? Levén a postaudvaron, a mellék levélkét nem merem elol-vasni. Bizonyosan testvérem halt meg; eljöttemkor ő volt beteg.

ban 7,190,636, ára 30, a Hírnökben 6,941,376, ára 22 vált. forint; tehát az elsőben minden millió betű $1\frac{1}{2}$ v. forintnál valamivel többé ke-rül, a másodikban csaknem annyi forint menynyi millió betű, a harma-dikban csaknem három, a negyedikben több mint három forintba esik minden millió betű. Azt kérdik, hogy a hírlapok' becsét a betűk' szá-mától mérem e? Koránsem, hanem e tetemes különbséget kimutatván, azt teszem hozzá, hogy azon gond és szorgalom közt, mely újsá-gaink s a külföldiek' szerkesztésére fordítatik, még nagyobb a különb-ség s ür, mint melyet itt betűik' száma közt látunk. S ezekkel az olvasó közönséget csak azért untatám, hogy azoknak megfontolása után: hogy itt biztosítékpénzt, minek kamata vesz, kell letenni és nálunk nem; hogy itt munkabér, napszám, papír drágább s jobb, nálunk ellenben minde-nik olcsóbb és rosszabb; hogy itt a postabér 14, nálunk 4 forint; hogy itt a dolgozótársaknak 60.000 fr., nálunk, úgy szólván, semmi sem fiztetetik; hogy (a 40 forintbul a nálunk nem létező 18 forintnyi bélyeg-bért kivonván) itt 23 (vagy inkább, lehúzáván a 14 f. postapénzt, 8) forintért mindennap, nálunk 20-ért (vagy inkább, lehúzáván a 4 for. postapénzt, 16-ért) hetenkint csak kétszer kapni újságot, – hogy mind ezeknek megfontolása után, győződjünk meg arról, mit nem hittünk volna, t. i. m i k é p e n a m a g y a r o r s z á g i c o m p i l a i t h í r l a p o k d r á g á b b a k m i n d a z a n g o l m i n d a f r a n c z o r s z á g i g o n d d a l i r t h í r l a p o k n á l .

Jöttem haza fele, s a hőségben izzadtam. A Pont au Change hídnál szememből kiesett az első könny. Haza menjek? Nem; mert úgy a szerencsétlen levelet elolvasom, pedig míg ezt nem cselekszem, addig nekem ő él. Hát ha más és nem ő halt meg? A délután, este, éj, ó mihoszú idő! Rettegtem.

Mentem a Quai d' Opticien-en a hídtérre, melyen IV. Henrik' szobra áll. A dagadt Szajna' hideg hullámaira bámultam, de eszemben untalanul testvérem forgott. Végre a sírás rám jött, zokogtam s könnyem omlott. Istenem! mint nem hívéim, hogy testvérem' halálát Henrik' emlékénel siratom. Igen áltfáztam, reszkettem kínban s hidegben, s elindultam.

Haza? Nem, félttem egyedül lenni. Menék a törvényszék' palotájába s elvegyültem a sokaságban. Az ülésnek vége szakadván mindnyájan kitarokodtak, de én elámultam. Jött egy szolga s emlékeztetett. De még sem mentem haza.

Mind hiában! a levél nálam volt; mint a vérvő szarvas, keblemben hordám a nyilat.

Nyolcz óraker léptem szobámba. Lefeküvéim s a levelet magam elébe tettem. Mellem szorult, nem volt erőm kiereszteni belőle a fájdalom' kígyóját. Végre bele kezdtem olvasni; sejtésem valóult; s könnyhullásom záporkint omlott. Nem bírtam magammal, mint beteg forgolódtam ágyamban.

Mi sötét kárpitként fordul a bánat a lélek' tükrére! Enyim besötétedék s csak a legbutább, legrémeseb képek állották körül. Halál, temető, kór, gyilkosság, összezavaródása a reménynek, lemondás a jövődőrül, mély undor az élettől. Elűztem belőle a legparányibb vidám fényt is, lelkem csak pokol kívánt lenni. S vidám napjaim vajjon lehetnek e még nekem? Örülhetek e én még valaha? Tudja Isten, de nekem úgy tetszik, minden kedvem az ő megsértése leend.

Ismét elborít könnyeim' hulláma! Hol veszi magát az emberben e tömérdek víz, mely omlik habkint? A fájdalom hasonló a tűzhöz, időnkint kikiolvasztja az emberből, mi belőlünk őt illeti.

Sokat, sokat kértem én Istentől ez este. Jót és gonoszt, okost és bolondot együtt. A fájdalomnak több szabad mint az öröme; szenvedésében keres és talál mentséget.

Miért hervadt el oly korán e jó ifjú?! És mi ezzel egy kér-

dés: ama Jámbor miért tölti életének felét ágyának fenekén kínok tengerében, és emez itt miért bír örök egészséggel, bölcsőjétül kezdve ősz koráig? Sorsuk egészen, folytatás nélkül végződik a sírnál? Nem fognak ők többé sem kérdezhetni, sem kérdeztetni? Élethosz és életsors, öröm és szenvedés mind ez csak sorshúzásnak következménye volt, mi tünedékeny lángbul áll mely hozzászabban vagy rövidebben kergetőzik, s az az élet ellobbanásának mi egy kiegészített mécs kialvásának vége, hogy magát fölemészítve elpárologván, többé meg nem gyúl? Nem; lehetetlen hogy a sírnál és így végződjék, vágyba a sírnál s így végződik, nincs igazság s ha igazság nincs: Isten sincs. De van Isten, okát más-túl senki ne kérdje, s így van igazság, tehát ha kezdődött is az ember' pályája a földön, a fejfánál mely soknak bölcsője mellett áll, nem végződik. Vagy nincs igazság s nincs Isten.

Valóban, a földi sorsoknak nagy különbsége, mi emberi erőn és szabad akaraton fölül, s mindenkire nézve mintegy a világ s élet' viszonyaiba betéteitől függ, rám nézve a legfontosbak, mi a halálon túli jövő' szükségére vezet s azt hit' ágazatává teszi. De ha van, miből áll az? Nem lesz az egyéb, mint a téli koporsóbul kifejtőzött s fölserkent pillangó' alakcserélése? Vagy, kiegyenlítő számvetésnél fogva, összefüggend a múlt földi élet' emlékével, avagy ettől függetlenül nyílik új pálya? Kezdődik mindjárt a sírba tétel után, vagy csak egy utósó egyetemi napon, és melyikén a sötét és ragyogó világoknak? Lehető, testvérem, ki korán a sírban nyugszik, ezt mind tudja; mi, kik élünk, eltalálhatjuk de meg nem ismerhetjük a valót.

És ha csakugyan mindennek vége van a sírnál? Akkor nem egyéb az ember mint darab göröngy, melynek ált, el, és megváltozásban álló pályája kezdődött az anyaméhben s tartott a temető' gödréig, hol a többi földdel összevegyült. Akkor ne csinálj egyebet, mint kiáltozd Jób' siralmait, nem vévén ki II-ik K. 9ik versét sem. De senkit ne verjen meg Isten e szegény hittel!

Sokáig tépelődém így, fájdalmi elszédültömben feledve fájdalمام' okát. De ismét eszembe jött ő. Óh mi nyomom teremtmény az ember midőn érzi, hogy egy eset nagy szenvedés, és nem változtat h a t j a !

Képzelem őt fehér lepedőkben kiterítve, száradtan, halvá-

nyan mint viaszképet. Udvarunkat ellepő sok nép s énekléssel megindult a halotti gyülekezet. Anyám ott megy a katonai jelekkel ékesített koporsó után, két férfiú alig bírja rogyadoztában. Szegény anyám, mit nem szenvedsz te e koporsó' látásán! Nemde sokáig virasztál beteg fíjad' ágya mellett? Azon néhány hónapok alatt im e kint gyűjtéd magadnak. A gyülekezet föl húzódik a par-ton a sírhoz; a szegény anya' fájdalmai is most értek tetőt. Mert nincs irtózatossb érzés annál, midőn a kötelek horzsolódnak a koporsó' oldalán s utána az első kapaföldek lekopognak. Mintha a föld szólna a sírnyi hasadékon. E hang elhervasztja az érző szívet, s a kísértetes álmú éjjeken, mik el nem maradnak, kínos emlékezetet hordva zendül meg a fülben.

S ki vigasztal téged' jó anyám, ki ölel ki a lelket s elmét elborító sötét képek s alakok' hatalmából? Most egyedül s gyermektelen vagy mint őszszel a megszedett gyümölcsfa. Egy része a gyümölcsnek szélthult, egy része megrohadt. Szent Isten! leírhatatlan örömét az anya mi leírhatatlan fájdalomakért bírja!

Január' 10-én.

Kínos éjszakám volt; kegyetlenül játszottak velem az álmok.

Álmodám hogy utazunk, atyám, testvérem és én. Fölebredek, és ez álombeli hit velem maradván, örültem hogy testvérem nem halt meg. De kün a Palais de Justice'piaczán égő nagy lámpa szobámba bevilágított s asztalomon, mely fejemnél volt, megláttam a szerencsétlen levelet. Eltűnt a hit s vele a boldog családás. Újra elszunyadtam. Álmom a halotti szertartásokat mutatta. Már vége volt a gyászünnepnek, a gyülekezet elszélengett, még csak a koporsó' lábai, a sorban lévő székek s padok álltak az udvaron. Busán mentem be a házba hol sírást és zokogást hallék. S itt fölébredtem, Isten, oh mi jó, hiszen ez csak álom; minden csak álom, gondolám, egészen megvigasztalódva.' De azonnal elenyészett a jótévő gondolat, mihelytt eszmélni kezdtem. Kegyetlen játéka volt ez az álmoknak!

Reggel csüggedve 's kimerülve érzem magamat, tehát ágyamban maradtam. Kalapomat leküldém, hogy fátyolt tegyenek rá s

alig bírám kimondani a cselédnek, mit akarok. Könnyem ismét indult omlani. Mint tennap, ma is sötét képzeletekkel küzdém. Csak egyszer szállt meg a gondolat, hogy ő most talán fön van valamelyik csillagban, mely oly szépek, tündöklőnek látszik a földről, s midőn e gondolat megszállt, szinte víg lettem, fénye lelkemet megvilágítá, mint a halotti mécs a kripta' üregét. Oh valóban drága kincs a hit a jövőendő életről, nem annyira magunkat tekintve kik élünk, mint tekintve azokat kiket szerettünk és elvesztettünk! Ha én tudnám, hogy ő boldogabb most mint vala a földön, hogy nem kívánczik vissza sőt minket is üdvébe magához óhajt, hogy nem múlt el mint a szem' egy pillantása: hisz akkor örömem nagyobb lenne mint volt fájdalmam. De itt a gondolat' folyása megszakad, és az ész, mint egy lefordított szövétnek, kialszik!

Délután a fájdalom rajtam ismét hatalmat vön. Sírtam zá-porkint s reszketni kezdtem. A láz rohant meg. Iszonya forróságom volt, szám epés lett, fejem lobogott, elmém káprázatta vált, leírhatatlanul szenvedtem. Riadozásban s félig eszméletlenül múlt el az iszonyúan hoszú éj. *V i r a s z t o t t a k* mellettem.

Januar' 13-kán.

Az ember gyöngébb mint képzeli, de terhet nagyobbat elbír mint hiszi. Egy hír ágyba veti a bizakodót; betegségében kétségbesik, és megszabadul.

Elmém megvan, de belőle kiveszett minden erő. Érzem hogy e test sár. Mint darab nehézség ülök székemben; enmagam érzem mi nehéz vagyok. Szomorú dolog midőn az ember saját súlya alatt megfárad!

A szomszéd szobában naponkint zenél lakója. Ah mi iszonyúan szövődött a nyers trombitahang kínaim' éjelén beteg ál-maimba! Túrjem vagy megkéresse? Nem, nem-, mennél több ömöljék e nyomorult életre.

Én magammal elhitettem, hogy erős lélekkel bírok. íme azon csapásnak, mely egyet ki szívemhez közel álla levert, pusztá szele is földre sújt s kétségbe ejt. Különös az ember! Minden

szakadásra ordítózik és még is untalan szövetkezni óhajt. De lehet e másképen? Nem ez adja e az örömet is? Bánat és öröm egy forrásnak két ága.

Mely napon testvérem meghalt, m. e. November' 26-kán, a napon Frankfurt körül (lásd a XXXIII-ik számot) igen roszul lettem. Történetes ez, vagy a sympathia' szükséges bár titkos egybefüggésű következeté? Több ennek alapja mint a pusztá véletlen? A lelkek' szövetségét az orgánmok' munkátlanságukkor sem vágyja ketté a hely' távolsága? Mi az mi nekem egy rokon kebel' örömét és fájdalmát titkosan megjelenti öröm és fájdalom által, mi szívemben magától s megfoghatatlanul támad? Lelkem, mely őt érzékein ad magáról s vesz másrul hírt, mi hatodik utón kapja e titkos jelentést, mely szélkint előre hirdeti a fõrgeteget, mely következik? A test egy vár, mely kilátására a rabléleknek csak őt ablakot engede, s miképen van az, hogy ezek bezáratnak s a léleknek még is tudása van arról mi kün történik? Legtermészetesebb s legkönnyebb lenne ezt is, mint sok egyebet, a véletlen vagy babona' nyakába vetni; de a példa sok, az eset gyakori s az ész azon két phantom ellen lángfegyvert von. És vizsgálódunk. Kapaszkodunk a levegõbe de az meg nem tart, leszállunk a lélekbe de finom és szövevényes szálain eltévedünk.

Írja hûgom: „vigasztald magad azzal, hogy inkább hallva lássuk kínait, mint élve küzdjek nyomorúan a lassú halállal.” A vigasztalás kivált tóled Mari, ki magad is vigasztalhatatlan vagy, még korán érkezik, együtt a sebbel, pedig a betegség mindig elõbb jön a gyógycsõppnél; szép lehet az de bizony nem használ, magátul eljön, de csak ha kiszenvedtük a kint. Egész életünkben tapasztaljuk és még sem szokunk hozá, hogy a halál nem válogat, a jót s ifjat nem kíméli, a roszat nem üldõzi, konkoly és kalász együtt hull kaszája alatt. Mi végre e nagy aratás? Csak a sírt megtölteni? Csak helyet csinálni új vetésnek?

Januar 17-kén.

De miért zûgolódom a szenvedések ellen? Hisz a szenvedés rokona az erénynek; sõt több, a n y j a , leggyakrabban kebele'

hevében foganzik az. A kábító és sötét füstből így születik a világos láng.

Fájdalomban a lélek szintén emelkedik, de gondolata' legmagasb röptében is mint a halottat sirató harang' zengése, és képei mint az éjben fölnyúló omladékok, miket a kétségbesés fekete alakokkal népesít meg. Az enyhülés hajjon, jön mint nap, s eleménkből eltűnik a boszorkányvilág.

Midőn este a városban besötétedik, az imádságra hívó harangocskák érzékenyen szólnak mint szoktak haldoklókért, s az emberek a homályban haza felé némán takarodnak s házaikba belépvén, a kapuk rajok csukódnak; úgy tetszik nekem, mintha kriptákba mennének, kinszerítve egy szörnyű isten által, melynek földre leszállott képe a s ö t é t s é g. Nemde üres térek a piacok hol az élet' fészke s gyűlpontja volt? Nemde némák a közhelyek, honnét a sokaság lassankint, egymás után, párosával, sorban, mint egy titkos hatalom által erőtetve látszék elpusztulni? Az éjben feketévé vált falak nem kriptafalak e? E csönd nem a sír e? E susogó hideg szél nem a temető' hangja e? Az ittott szűlen látszó fények nem kriptái, cataombai mécses e? Végre, éjfélen körül elenyészik az utósó hang, kihál az utósó fény s ezzel – a föld' élete.

Mondják, e pillanatban a temető' sírhalmi megnyílnak s az emberek, aluvók a mi napjainkon, kiket bír a szörnyű isten, kikelnek, és élnek és munkálkodnak és léteznek. A sírhalom e szerint szinte lak mint házaink, az éjszaka szinte életidő mint nappalunk, s az egész egy más de élő világ. Reggel fölkel a világos nap mint kiszabadító, s az este bekinszerített világ él s élek én. De mikor én élek, testvérem holt, nem találom őt; mikor ő él, én fekszem holtan, nem talál engemet. –

A halál' országa mint az éjszakáé; milliókat foglal magában, de senkit nem látsz; tele van s az iszonyú úrtól s pusztaságtól borzadsz; ez altat a földön, az altat a földben.

Éjféلكor oltám el gyertyámat. A hold, e bánatot szerető anya, megvilágítja a földet. Eszembe jut a temető Vattán, a catholicusok' roskadt keresztével s körülte a fejfákat mind látom. A szél fú a sírhalmok fölött. Itt fekszik ő a halottak között. Néhány hónap előtt, a szülőföldi lég' gyógyereje ajánlatván neki, reményben

jött haza e temető mellett s talán nem képzelte hogy halni jön. Azonban, bár ő nem látá, a sírhely benne ki volt jegyezve számára. A múlt évnek tavaszán még taposta itt a zsenge füvet, mi már csak két hónap múlva fölötte fog kizöldülni.

Tennap vészes éjszaka volt. Képzeltém mi fürgeteges, hófúvatos idő van a szabad mezőn. És így a temetőkön is. Láttam, a faluban házába mint húzódik minden lakos, s ajtaját gondosan becsukja. Anyám is bezárta az ajtókat mintha minden otthon volna. Anyám! miért csukod ki gyermekedet, hisz itthon van ő, alig néhány száz lépésnyire a háztól? Födél nélkül van, szél, hó, eső szabadon kavargog fölötte a sötét határban. Igen, midőn a szülék éjszaka bezárkóznak s a gyermek kün a temetőben fekszik, nekem úgy tetszik, mintha ki volna zárva.

Miért van, hogy a dermedt állatot megnézzük s a holt ember' látásától borzadunk? Talán mert benne, mint a basilisk a tükörben, minmagunkra ismerünk.

Erőtlen vagyok, lomha, fáradt, lelkem' működése rendetlen mint a bomlott óramű, mely most magakad, majd megfutamodik. Ma is korán, éjjeli 3kor ébredtem föl. Ágyamban fekvén, szobám sötét volt, szemeim az ablakon függtek. Az általenni fehér és valamelyik távol lámpától kissé megvilágított falon, ablakom' széles közép fái fekete keresztként látszották függeni. Szenvedő lélek előtt keresztté válik minden, mi, mint a szenvedésnek megszentelt jele, a fájdalmát felkölti, – ha ugyan a pokol parancsának ellenére elszunyadt.

Szegény lélek mely gyönyört lel ily időtlen s vad képzeletekben, s melynek fényét az első szelecske elfűtta. Igazságotok van; nem is ilyenről mondja a szentírás, hogy Isten teremté maga hasonlatosságára.

Január' 21-kén.

„Öröklétre átköltözött,” mondani szokták. Különös az ember az ő hitével. Ott ül a fekete posztóval behúzott koporsó mellett, mi magában tartja miért élni kívánt, és midőn nyelve az örökléte' erőmutatva emlegeti, szeméből az elveszettért buzog a

könny. Ilyen az éj. A sötét és vak borúk közt egyetlenegy kis tiszta kék tercskén egy csillag néz ki, mintha tiszta idő volna, azonban köröskörül szakadatlan hull a sűrű zápor s a szél zúg.

A sír ha két lábnyi is, feneketlen mélység, kis bejárás végtelen barlangba. A sírfa mint egy tört árbocz a tengernek szí-
nén; csak azt jelenti, hogy kit jegyez meghalt, azt hogy alatta van nem bizonyítja.

Ezután a fátyolt a kalapon más szemmel nézem. Fogom gondolni: könnyű szer ott, a szíven kő.

Ismerőseim, kik csak azt tudták, hogy beteg vagyok, látogatni eljöttek; hiszem szívből, nem színből. Leültek ágyam' szélére s kérdezték fájdalomnak okát. Ó emberek, ti kik szenvedtek, kérlek, idegennek soha ne mondjátok meg mi ére, fájdalmaitokat mintha kincs volna, gondosan rejtsetek el. Mi hideg, mi értelmetlen vigasztalás, mi jeges tekintetek, mi üres szavak! Fájdalmam csak kiélesült, szent hevét a nyugodt arczok megfer-
tőztetek. Jártam szegény rózsakint. Száradó, égő keblét harmatnak nyitja meg s jég csöppen bele.

S miket nem szenved az anyaszív! „Magzataim felnőttek, gondolja magában; miért temeti el az idős anya ifjú gyermekét? Ó közelb volt az élethez, én a sírhoz.”

Mikor látom meg testvéremet? Soha. Mikor látom meg csak sírját is? Ezt is soká. Midőn haza jutok, az első gyöp is, mi sírján nőtt, elfogott hervadni mint ő elhervadt. Halál a síron, halál a sírban.

A ember könnyen oda van. Egy darab fa jegyzi hogy volt, az is nem sokára elkorhad, a szél elhajingálja. Meghalni, fekünni a temetőben, még is van ebben valami búsító!

Az ember mind elvesz. De egyik csöndben múlik el mint a lefutó csillag, másik mint az üstökös, mely a föld' rá bámultában szikrázva s dörögve pattan szélt.

S az ember örökre oda van. Élete mulandó mint a felhőképek. Egy pillanatban alakodnak, másban eloszolnak, harmadikban már helyöket sem ismered.

De még sincs ki az ifjú' halálán meg nem ütődnék. Igen természetes. Ha a ház, mely rogyó félben volt, összedől, rajta

senki nem csodálkozik, de ha az új torony dől le, mely a napfényben oly szépen ragyogott, omladékánál minden megdöbben.

És különös midőn a sírt, melyben az ifjú fekszik, hó födi. Mintha a természet így akarná megőszíteni a kora halottat.

Végóráját a haldoklónak megkeseríti annak tudása, hogy kiket szeret s elhagy, szánni fogják és szenvedni fognak. O haldokló ember, ne gyötörd ezzel is magadat kínaid között. A föld nem oly hű. Egy év nem múlik el, hogy neved a víg lakomán előfordul és senkit el nem szomorít jó kedvében. Ah! mi undorítólag mulékony minden az emberben. Igen, mint maga az ember, mulékony az érzemény, sőt mulékonyabb: meghal az élet' halála előtt.

A fejfa nem a megholtnak de bánatunknak jegye. Bánatunk a fejfánál tovább soha sem él, a fejfa bánatunknál tovább ritkán áll; legtöbbször midőn bánatunk elmúlik, a fejfa is kidől.

Gyertyám ég s késő éjig ébren vagyok, de semmit nem csinállok csak nézek a falra. Számlálom rajta a festett virágokat s ha elvégeztem, haza száll gondolatom, s a temetőben testvérem' sírja fölött megáll. Midőn érzem hogy ellágyultam, és szemem csendesen égni kezd, elfutok belőle s mit találok vetem magam az első eszmének ölébe.

És gondolatban sokszor találkozom atyámmal, anyámmal atyafiakkal, ismerősökkel, s a mint képzelem, hogy amaz a halott fölött, az a haldokló mellett, ez a temetésnél s a koporsó' leeresztésénél sírt, velők sorban sírok. S így leend ez haza tértemkor? Nem kétlem, enyhítse bár az idő a sebet, hogy a velők társalgás' közepette sokszor keblemre nehézkedik a fájdalom s a könnyet vissza kell erőtetnem mi önkénytt fakad.

Szobámat először ma hagytam el, s mentem a Louvre' museumába, nézni a görög s romai antik szobrokat. Nekem különösen tetszék egy magas Polyhymne, mely valóban főlészes mű. Bekeríti magát egy redős bő lepelbe, s bánattal, mint most én vagyok, támaszkodik egy darab sziklára. Mélán néz, messze, – hova? vissza fájdalmába. Alig tudtam elszakadni tőle, mely bár kő, látszik tudni s velem érezni azt, mit a körülem tolongott nép közül senki észre nem vett.

S volna ki fájdalmam' nagyságán csodálkozhatnék? Ne

gyalázd meg az emberi lelket. Hiszen ha egy fatörzsnek két ága van, s az egyik elszárad, a másik vagy utána vész, vagy megsárgulnak lombjai bánatának jeléül.

Január' 25-kén.

Ismét forgásba jöttem én is, mint a pénz, mely a forró tűzkemenczét megjárván, hidegen jelen meg. Testemnek nincs baja, bum is szelidül, legalább jelének tartom, hogy ma fölbredtemkor nem volt ő első gondolatom, mint eddigien. Minden hűsége mellett is különös az emlékezet. A síron növény moh mintha a halottat is elfödné. Remény, indulat, tervek, világi küzdelmek a lelket elfoglalván, a szegény halottnak kevés jut s esztendőök múlva sírjával együtt neve is eltűnt; az a mezővel, ez a semmivel lett egyenlővé. Senki nem kérde, ki sírja ez? Ki győzné kérdeni, hiszen alig van föld, mely sír nem volt. S végre a dombbul szép lapossá sülyedt pázsiton a pásztor vígan járdái, s énekével nem háborgatja kik lába alatt nyugosznak. „S egykor temető volt volna e szép mező?” kérde öreg apjától; már kísértő árnyékok s lidérczek sem jelentik.”

S ha Isten éveket ad érnem, mint most mindig oly meleg kebellem emlékezem rá? Nekem fölötte utálatos az emberek' meghidegedése. Igaz, fájdalomnak egyhülése édes kék, de ép az érzés' ez elmúlása az mi mulandóságunkra szomorúan emlékeztet. Midőn szerettem és boldogtalanul, midőn halottért szenvedek és keservesen; óhajtok ugyan kinaimbul kiszabadulni, de egyszersmind megborzaszt az, hogy a szerelem s emlékezet' bánata belőlem kivész, mintha soha nem volt volna. Ha a virágbul az illat kipárolog, utána maga is elhervad.

Isten, miért nem adál te nekem lángelmét, vagy miért nem tettél dúzsza hogy emlékéte megörökíthetném! Mert ő ritka tisztaságú ifjú volt, szájában igazságot hordott, s a polgári szelid erkölcsöt a katonai életbe is áltvitte; minden tulajdonnal bírt mi katonának szükséges, egy hibával sem mi ez osztályban sajátságos. Föl merek szólítani mindent ki ismerte, tud e embert ki rá haragudt volna? Hol van ki sírjára követ vethetne, mely hamván

súlyosan nehézkednék? Tehát nemcsak testvért siratok benne, hanem egy tiszta ifjat is.

Már két hónap óta fekvék a sirban s nekem, ki ezt nem tudám, még mindig élő volt. A hír mint a hang, bár a csapás után tüstént megindul, a távollévőhöz.késő jut el.

S vájjon e szerencsétlenséghez hozá szokom e ha előle mindig futok? Nem. Tehát midőn többek közt vagyok róla gondolkodom, midőn egyedül, gondolataimat más tárgyra erötetem.

A mit tett, mondott valaha most mind eszembe tér. Mintha emlékezetemrül egy sötét kárpit esett volna le, mindent látok a múltban. Jövendőmre nézve annál rosszabb.

Gyermekek valánk. Anyám monda, mennénk a temetőre s nagyanyánk sírkövének betüit festenők be. Ő mint gyermek is ügyes festő volt s a betüket befesté. Ez mintha csak tennap történt volna. S ime már ma voltát is csak betük hirdetik.

Szinte mint gyermekek utazánk M...ra, iskolába. A város előtt mondám; „én leszálok, mondd szállásunkon hogy meghaltam.” „Nem jó így tréfálni, felelé; be szokott teljesedni.” Nem tettem. S most visszaemlékezem midőn ő már nincs.

Igaz, az utósó hónapokban igen elfonnyadt s gondolatgát, nehezen épül föl; de őt mint halottat soha sem képzeltem. E sorsot férfú korunk' végére toltam ki, hol az természetesen megjelen. Mi testvérek jó egyezségben éltünk. Gyakran ábrándozám, vájjon ha innét 20 év elfoly, s a köztünk legifjabb is elérte a negyvent, mivé válik a gyermeki viszony? Állapotban mindenik mit még egyikünk sem ismer, ittott fehérő hajjal, emlékezettel a múltra; ez rám nézve oly kedves varázsszal bírt. S ime ő közülünk kidőlt. Ha majd mi hárman együtt leendünk, a' múltról beszélgetünk, ő hiányzani fog valahányszor rá jön a sor s mi elsomorodunk. Valóban, hogy ő nincs, nekem e gondolat még most is oly idegen, hogy ha eszembe jut mindig megrezzenek.

Utószor Bécsben, a múlt májusban láttam. Még kérdem: köntöseidet miért viszed haza?' „Csak hazaviszem” felelé. Vagy talán ő már sejté, hogy ezredéhez többé vissza nem tér? Néhány óra múlva indult a hajó, sokáig néztem, utánok. Ő a hajó' orrában állt fehér köpenyben, szoborkint. Visszatértemben a partrul oh mint nem gondoltam, hogy őt akkor utószor láttam legyen. –

Eljövetelem óta házunkban mennyegző is tor is volt. Kétségkívül mindkettőnek meglátom maradványát, a piros rózsát s a fekete fátyolt. Egyik nem hagy búsulni, másik nem hagy örülni. S mit gondoltok, e csodálatos állapot miben végződik? Sírásban! Ez oly patak, mely örömből s fájdalomtól egyképen ered.

S a halált végül is hasonlítom az éjszakához. Mit vár az ember mikor lefekszik? Más n a p r a v i r a d á s t .

*

Reménylem jó olvasó, e kitérést, mely neked örömet nem s bánatot sem ad, testvérnek nem veszed rossz néven. Egy ív papír egy embernek bizony nem drága emlék!

XLIV.

Paris, Januar' 17-kén, 1837.

En utánam hazámból már mindig csak nyilak jönnek? Sz...né, a szelíd lelkű nő is, Vay a szellemduzs ifjú is meghalt? Kivált ifjú' halála s kivált ily nagy reményűé búsít el engemet, mert hazám jövődjének egy bimbója mindenik, s bánkódva látom az anyafáru, mit nemzetnek hívunk, lehullani.

Több ízben valék a Palais de Justiceben, Szent Lajos' egykori lakában, melyben most a törvényszékek ülnek. A vas veszőcsomók közé font bárdok, melyek a kapuk' oszlopfeleit teszik s némely teremben is láthatók, a consulság' idejére emlékeztetnek. A bírák a terem' fenekén emelt helyen, sorban egymás mellett ülnek, szemközti a hallgatókkal; ezek és azok között van egy elkorlátolt hely az ügyészek' számára mi barreau-nak neveztetik; mind a bíráknak mind az ügyészeknek bő fekete tógájok van mint görög papjainknak s misesispkához hasonló kucsmájok, amazoké arannyal, ezekkel bársonnyal szegve, miket ben is fejeiken hagyhatnak. A bírák asztalának egy végén a jegyző, más végén a királyi közügyvéd ül, ki a társaság' orgánuma, melynek nevében köteleztetik a gyöngéket, milyenek az asszonyok s kiskorúak, pártolni, a közönséges érdekeket az egyesek' törekvései ellen

védeni, a bűnöket és vétkeket fényre hozni, törvényesen üldözni s meglakoltalni. A hűbéri viszonyokkal együtt itt a homagium, azaz a gyilkosságnak s bűnöknek törvényes tarifája is a krónikák' kincse lett. Azt jól tudod, hogy élőszóval folynak a pörök s az ügyészek' folyói bátor, tüzes, ékes előadásait hallgatni valóban gyönyör; ki rohanó nyelvvel s hevenyészi elmével nem bír, e pályán nem állhat meg. A pörök s irományok' elkészítésére való az arouék, kik előtt, a felek által törvényes fölvilágításért megkerestetvén, sok ügy békésen elintéztetik.

Nincs nagy ország, a világ' egy részében sincs, hol a közigazgatás általában, s különösen az igazságszolgáltatás oly könnyű, tiszta, szabatos és sikerre számított szerkezettel bírna mint Franczországban. Az egész még egy új gépezet, melynek egyes járása sem rozsdá sem az új viszonyokra alkalmazhatlanság által, melyek rendes kísérői az óságnak, nem gátolják. Miként az angol elavult formák már sok részben csak a bennök kifejlett szokásoknál és erkölcsöknél fogva állhatnak fen, hasonlóan az ós-régi borhoz melynek hordódongái elrothadván s lehullongván a bor saját bőrzete által tartatik össze: úgy ellenkezőképen a francz formák akkint szabvák, hogy azok most még pusztá összezerestéseiknél fogva is fenállhassanak, mielőtt t.i. az idők' folytatában életet s gyökeret a nép' szokásaiban s erkölcsiben nyernének. Midőn azonban igazságszolgáltatási törvényhozása Franczországnak például vétetett több nemzetek által, s véleményem szerint is méltó akképen tekintetni: koránsem állítom, hogy benne helyenkint nem találják olyan is mi követésre nem méltó, mi eredetét leginkább onnan veszi, hogy benne a változás s választás elvének engedve szűk tér van, hogy a magistraturának egyedüli kútforrása a kormány, bár az egyszer kinevezett tagot nem mozdíthatja is el ítélet nélkül, hogy a nép' egyenes képviselői csak a kamarában bírván hatalommal, ha e központban azok mint törvényhozók megromlanak avagy tehetlenekké válnak, s általa vagy vele a kormány is, magán a nép' tartományonkint nem segíthet, mert a központi kormánynak van fentartva a cselekvés mindenütt, a népé csak a tanácsolhatás, az is szűken körülírt bizonyos hatáskörben.

A francz igazságszolgáltatás' rendszerét megismertetni, épen

mivel szerkezete egyszerű, sokkal nehezebb, sem hogy azt efféle vándorlapokon megkísérthessem. Keresd föl eredeti forrását, megérdemli a fáradságot. Csak az esküdtszék' szerkezetéről fogok írni, mely neve után nálunk igen sok által, de lényegében igen kevés által ismertetik, egész megyéket nevezhetvén meg neked, melyekben azok közül kik a közügyeket vezérlik, róla senkinek nincs ismerete. S hazánkban nem ez az egyetlen népszerű tárgy, melynek csak magasztalásán és nem megértésén vetélkedik a sokaság. Mielőtt azonban az esküdtszék' szerkezetére áltmennék, röviden megemlítem, miképen Franczországban legalsó bíróság a békebíró, kinek két helyettese, egy jegyzője s két huissersje van, s hatásköre 7-13,000 személyre terjed, kivéven Parist hol egy békebíróra 60,000személy esik;– ez után következik az első fokú tribunal, mely a szerint a mint 2-3 kamrára oszlik, két elnökből, 5-8 bíróból, 4 segéd, bíróból, 1 királyi ügyvédből, 2 helyettesből, 1 jegyzőből s néhány huissiersből áll, s hatásköre több békebírói cantont foglalván magában, kiterjed egy kerületre (arrondissement), azaz 50-80,000 személyre; – e fölött van viszont a királyi udvarszék, mint fölebbviteli ítélőszék, melynek tagjai legalább 4 elnök, 20 tanácsnok, 6 segédtanácsnok, 1 procureur-général, 2 avocat-général s több helyettes és jegyző, s hatásköre kiterjed néha egy, de néha több kisebb megye kerületeinek valamennyi tribunáljaira, azaz, körülbelől 1,000,000 személyre; – e királyi udvarszéknek pedig egy ága az esküdti-bíróság (cour d' assises), mely minden megye' székhelyén évnegyedenként összeül, s mely megyében királyi udvarszék van, ott az esküdteken, a királyi ügyvédeken, jegyzőn s huissierseken kívül áll annak öt tanácsnokaibul kik közül egyik elnök is, melyben pedig királyi udvarszék nincs, ott csak az elnök neveztetik az illető kir. udvarszék' tanácsnokaibul, a többi bírák a székhelyi tribunal' ülnökei közül vétetnek. És végre az ítélőszékek e pyramisa fölött díszesen és bölcs számítással alkotva emelkedik a cassatioudvar, mely 4 elnökből, 46 tanácsnokbul, 1 fő és 6 kir. ügyvédből s jegyzőkből állván, gyűlpontja szokott lenni Franczország legtisztább bírának s legnagyobb jogtudósainak, s midőn a törvények' szentségét áhítatos kezekkel őrizve az ítéleteket egyes pörökben igazítgatja, egyszersmind határozatai a törvények igaz

értelmezésének s a gyakorlati jogtannak megbecsülhetlen kútforrásaivá válnak.

Vádeskütszék is volt ugyan Franczországban 1791-ben de most nincs, most a vádat a kihágásokra és vétségekre (contravention et délit) nézve a tanácskamra állapítja meg, mely a bünvizsgáló bíróból s az első fokú tribunal' más két ülnökéből áll; a bűntettekre (crime) nézve pedig megállapítja a vádkamra, mely a kir. udvarszéknek legalább öt tanácsnokaiból állván, ennek egy osztályát teszi s tartozik hetenkint összeülni. Ez határozza el, írásbeli adatok' nyomán s titkos ülésben, vajjon a vádlott szabadon eresztessék e avagy állíttassék esküdti-bíróság és melyik elébe? S ebből megértheted azt is, hogy a francz büntető törvénykönyv minden bűnököt, egyébiránt minden jogalap nélkül, azon három osztályra különöztvén el, az esküdti-bíróság által a sajtóvétségeken kívül csak a „crime”-k ítéltetnek el, azaz olyan bűntettek melyek becstelenítő és sanyarító büntetéssel sújtatnak.

Főlebb már érintem, hogy az esküdti-bíróság két elemből van össze alkotva, törvénytudó és egyszerű polgár elemből; az öt törvénytudó bíró alkalmazza a törvényt, a tizenkét esküdt pedig a tény fölött ítéel, kimondván a bűnöst vagy nem bűnöst.

Az esküdszék' szerkezete ez.

Esküdszék' tagai lehetnek és lenni tartoznak:

1. Minden választó, azon megyében melyben lakik habár választói jogát más megyében gyakorolná is, ki életkorának 30-ik évét betöltte.

2. Minden köztisztviselő, kik a királytól neveztetvén ki, díj nélkül hivatalokodnak, milyenek például a 3000 lakosnál népesebb községek' bírái és segédei.

3. A száraz és tengeri tábor' elbúcsúzott tisztjei, ha 1200 fr. nyugdíj húznak, és öt év óta lakosai a megyének.

4. A jog, orvos tudomány és philosophia' tudorai és mesterjei; a l'institut' tagjai és levelezői, s a fölség által elismert más tudományos társaságok' tagjai.

5. A jegyzők (mely hivatal Franczországban egészen más mint nálunk), ha hivatalaikat három év óta folytatják.

Nem lehet esküdszék' tagja: a minister, a préfet, az alpréfet, a bíró, a kir. ügyvéd s bár melyik vallásnak papja. Ellenben

a hivatalaskodó statustanácsosok s közjövedelmek körül munkálkodó királyi biztosok, mint minden hetven évesek is, lehetnek ugyan, de ha kívánják e kötelesség alól föl kell oldoztatniok.

Az esküdtek' lajstroma csaknem mindenekben a szerint s azon időben szerkeztetik mint a választóké (lásd XXXJX-ik szám), s augusztus 15-én minden községben kiszégeztetvén, September' 30-án záratik be, midőn előáll az ideje annak, hogy kik esküdt-képességgel bírnak s bejegyezve nincsenek, beigtatásaikat követeljék, és hogy kik törvénytelenül vannak beigtalva, azoknak kitörlése bár ki által sürgettesék. E kérdések fölött itél a préfet, de ítélete ellen folyamodhatni a kir. udvarszékhez, s a préfet' Ítélete, ha az kitörlést rendelt, minden ilyen folyamodás által fel van függesztve, azaz a lajstrombul bírói ítélet nélkül senki nem törölthetik ki, sőt ha az előbbi évben benne volt, ennek készítésekor sem mellőztethetik el. Minthogy pedig az esküdtek leginkább azokbul állanak, kik egyszersmind választók is, és minthogy e kötelesség teherrel jár s e szerint sokan találkozhatnak kik a jury' kötelessége alól örömet kivonnák magokat, ellenben mint választók kimaradni nem akarnának; a törvény úgy rendelkezék, hogy ki az esküdtek közé beigtatását nem követelék octóber' 1-ig, mely e tekintetben a határnap, az e határnap után a választók közé igtatását sem követelheti, bár ez másoknak s más tekintetknél fogva egész October' 20-ig meg van engedve.

A lajstromra nézve még azt jegyzem meg, hogy mely megyében az esküdtek' száma 800-ra nem megy, e szám azokbul pótoltatik ki, kik a lajstromban nem foglaltokon kívül legtöbb adót fizetnek.

Meg levén állapítva ekképen a lajstrom, hogy e kötelességnek terhe minden illetők' vállaira egyenlőn oszolja el, a préfet, octóber' elején, kihúzza belőle azoknak névsorát kik a legközelbi évben esküdtekkint szolgálni fognak, s ez újabb lajstrom az egésznek csak $\frac{1}{4}$ déteteheti, azonban 300 névnel többet magában nem foglalhat, Szajna megyét kivéve hol az 1500-ra emelkedhetik. E lajstromot a préfet megküldi az igazságministernek, s az illető királyi udvarszék első elnökének és a procureur-généralnak. Egymás után két esztendőben e szolgálati lajstromba senki nem igtatathatik; továbbá, ki bele van igtatva, és a mikor a sors

éri, kötelességének eleget tesz, az, egy évben egyezernél többször az évenkinti lajstromba nem tétethetik, kivéven a rendkívüli esküdti-bíróság' eseteit; és végre, ugyan azon eskütt, ugyan azon évben, kétszernél több ízben nem alkalmaztathatik rendkívüli esküdti-bit óságoknál sem.

Az esküdti-bíróság nem állandó, évnegyedenként szokott összeülni, s együtt marad míg minden elébe terjesztett büntettek fölött ítéletet nem mond. És minden ilyen évnegyedi gyűlésre külön esküdtszék hivatik meg. T. i. a megnyitás előtt legalább tíz nappal, a kir. udvarszék' első elnöke, a préfet által küldött lajstrombul nyilvánosan húz ki 36 nevet, s ezekből fog állani az esküdtszék az egész gyűlés' folyama alatt, hozzájuk adatván még 4 helyettes esküdt azon esetre, ha amazokbul egy vagy több nem jelenne meg. S hogy e helyettesítés könnyű legyen, a 4 helyettes a 300-as lajstromban foglalt azon személyek közül jeleltetik ki, a kik helyben laknak, t. i. ott hol az esküdti-bíróság tartja üléseit. Ha azonban e 40 esküdtek között találatnának olyanok, kik az évenkinti lajstrom' megkészítése óta vagy meghaltak, vagy esküdt-képességek elvesztették, vagy olyan hivatalt vállaltak el mely az esküdséggel összeférhetlen, a királyi udvarszék, miután a kir. ügyvédet meghallgatta volna, a hiányt sorshúzás' útján új nevekkel tölti be. Ekképen a gyűlési lajstrom teljessé válván, azt az elnök megküldi a préfetének, ki ennek folytában mindenik esküttet, még pedig a gyűlés előtt legalább 8 nappal, különkülön meghívja, mely meghívás magának az illető esküdtnek adatik ált ha megtalálható, ha nem, házánál hagyatik, vagy pedig a helybeli bírónak adatik ált, ki erről őt értesíteni tartozik.

Elérkezvén a gyűlés' napja, mely meghívott esküdt meg nem jelent, s mentsége sem találatott az őt bíró által érvényesnek, vagy mely a gyűlés' vége előtt eltávozott, az, első ízben 500, másod ízben 1000, harmad ízben 1500 franc birsággal büntetetik, s ez utóbbi esetben az esküdségre is képtelennek nyilváníttatván, költségén nyomatik ki és tétetik közzé az ítélet. S ez okbul és ez időpontban, ha az esküdtek' száma 30-ra nem telnék, a hiány a helyettesekbul pótolandó, ha pedig még ezek sem elegendők, sorshúzással a 300-as lajstromban foglalt azon esküdtek közül egészíttetik ki, kik helyben laknak, sőt szükség' esetében

az esküdtképeséssel bíró minden helybeli személyek közül is ki-egészíthetjük. Mely ügyben ki mint eljáró bíró, mint tanú, mint műértő, mint tolmács, mint fél jelen meg, az, ugyan abban, a 30 esküdt közé nem igtattathatik.

E 30 esküdt' névsorát az ügy' tárgyalása előtt mindig egy nappal kell előbb közölni a vádlottal, sem előbb sem utóbb nem szabad. A kitűzött napon s minden ügynél külön, a terem' megnyitása előtt, a bírák, a kir. ügyvéd és a vádlott' jelenlétében egyenkint szólítatnak föl az esküdtek s amint a felszólításra mindenik felel, a szerint tétetik be neve a vederbe mindenik esküdtnek. Ez után a nevek egyenkint húzatván ki belőle (az először kihúzott leend az előljáró), mindenikre előbb a vádlott, utána a kir. ügyvéd gyakorolja visszavetési jogát, s mindkettő egyenlő számmal vethet vissza, kivéven ha az esküdtek páratlan számmal volnának, mely esetben a vádlottnak joga van egygyel többet visszavetni, a visszavetés' okát' kijelenteni sem a vádlottnak, sem a kir. ügyvédnek nem szabad. Ha több vádlott van, a visszavetési jognak miképeni gyakorlása iránt egymással egyezkedhetnek, vagy azt külön is, sors által meghatározandó sorban egymásután gyakorolhatják, de legyen bár egy bár több a vádlott, a visszavethető esküdtek' száma mindenik esetben ugyan annyira van határozva a törvény által. Midőn több vádlott van s a visszavetés általok külön gyakoroltatik, mely esküdt egytől visszavetett, az visszavetettnek tekintetik valamennyire nézve. A visszavetés' joga mind a vádlottra, mind a kir. ügyvédre megszűnik akkor, midőn a vederben tizenkét esküdtnél több már nincs. E szerint midőn vagy ez eset áll elő, vagy már előbb a kihúzott s vissza nem vetett esküdtek' száma 12-őre megy, ennyi kívántatván meg az ítélethozatalra, az esküdtszék az elnök által alakítottanak jelentetik, megjegyezvén itt még azt is, hogy ha a pör nagyobb levén hosszan tarthat, az öt bíró egy vagy két helyettes esküdtet jelelhet ki, szükség' esetében a kik a rendes esküdtek' helyét pótolni fogják. Azonban ha bármi oknál fogva az eljárás félbeszakittatván, az ügy' bevégzése a legközelebbi gyűlésre halasztatik, akkor új lajstrom szerint újra hívandók esküdtek, s a visszavetéseknek újra helye lévén, az esküdtszék' 12 tagja, a leírt módon, újra alakittatik.

Röviden még előadom ismét azon négy lajstromzást, melyen az esküdteknek ált kell vitetniök, mielőtt az esküdti-bíróság előtti eljárás megkezdődhetnék.

I-ső. Az általános megyei lajstrom. Ez állandó lajstrom évenként megújítatik; benne foglaltatnak mind a követi választók ha egyszersmind életkoruk 30-ik évét elérték mert arra hogy valaki pusztán választó lehessen, elég betölteni a 25-ik évet), mind azok kik nem választók ugyan, azonban törvénynél fogva esküdtek lehetnek; és benne legalább 800 névnek kell foglaltatni, különben e szám a legtöbbet adózók közül egészített ki.

II-ik. Évenkénti lajstrom. Ez a préfet által, octóberben, mint szolgálati lajstrom a legközelebbi évre szerkeztetik; áll az esküdtek összegének $\frac{1}{4}$ débül, nem haladhatván meg a 300-at, kivéve azon megyét melyben Paris van.

III-ik. Évnegyedenkinti lajstrom. Ez áll 36 esküdtből és 4 helyettesből, kik az évenkénti lajstrombul, a kir. udvarszék' első elnöke által, s minden gyűlésnek megnyitása előtt tíz nappal, sors szerint huzatnak ki.

IV-ik. ítélő esküdtek' lajstroma, mely áll az évnegyedenkinti lajstrombul sors szerint húzott tizenkét oly esküdtből, kik sem a vádlott sem a közvádló által vissza nem vettettek.

S hogy az egészről némi kép alakodjék lelkedben, ez alkalommal az esküdti-bíróság előtti eljárásnak is adom néhány főbb vonásait.

Miután a vádkamra vád alá helyhező végzetét kimondta, ettől számítva 24 óra alatt a vádlott azon helynek fogházában záratik el, hol az esküdti-bíróság összeülend, s annak és egyszersmind az iratoknak megérkezése után szinte 24 óra alatt az elnök köteles a vádlottat némely tekintetben kihallgatni, köteles felszólítani védő-választásra kivel szabadon értekezhetik, kinek rendesen ügyvédnek kell lennie, azonban az elnök' engedelmével atyafiai s barátai közül is választhat a vádlott, és köteles figyelmeztetni arra is, hogy ha az eddigi eljárást formailag sérelmesnek tartja, 5 nap alatt a cassatio-udvarhoz folyamodhatik. Megérkezvén pedig a kitűzött nap, s az öt bíró, a közvádló s jegyző egy asztalnál helyet foglalván, az esküdtek a kihúzás' rendsora szerint egy

padon ülést vesznek, mely a közönségtől elkülönzött helyen, a vádlottal szemközti van.

Ekkor a vádlott, örök' kíséretében ugyan, de szabadon jelen meg, s miután az elnök megkérdezte volna nevét, életkorát, stb. védőjét pedig a törvények' tiszteletére s előadásbeli illedelemre s mérséklésre intette volna, a fedetlen fővel fölállott esküdtekhez a következő szavakat intézi: „Esküsztok és ígéritek Isten és emberek előtt, hogy az N.N. ellen felhozandó bizonyságokat a leggondosabb figyelemmel fogjátok vizsgálat alá venni; hogy sem a vádlottnak, sem mely vádol a társaságnak érdekeit nem áruljátok el; hogy nyilatkozásotokig senkivel nem értekeztek; hogy félretévén gyűlölséget és gonoszszágot, félelmet és kedvezést, a bizonyságok és védelem' erősségei szerint, követve lelkismereteteket és belső meggyőződéstöket, határozni fogtok részrehajlatlanul és szilárdan, mint illik becsületes és szabad emberhez.” Az elnök által egyenkint felszólított esküdtek, kezeiket fölemelvén, sorban felelik: „esküszöm.”

Ezután a vádkamrának határozata a jegyző által felolvastatván, s az elnök ennek tartalmára a vádlottat röviden figyelmeztetvén: a kir. ügyvéd azaz közvádló a vádat előadja szóval, s egyzersmind bemutatja az összes tanuk', azaz mind az ő, mind a vádlott, mind a polgári keresetű fél tanúinak névsorát. Mely tanuk' neveit a kihallgatás előtt 24 órával a közvádló vagy polgári fél a vádlottal, vagy a vádlott a közvádlóval nem közíé, azok kihallgatásának az illető fél magát ellene szegezheti. A tanuk az elnök által kijelelt szobában, a körülmények szerint külön vagy együtt tartatnak, de egymásután, külön, hit alatt és nyilván, és, hacsak nem némák, szóval teszik le vallomásaikat, s a jegyző mindent mi a tanúnak előbbeni nyilatkozatától különbözik, följegyez, és e följegyzést úgy a közvádló mint a vádlott kívánhatja is. Előbb a közvádló, aztán a vádlott' tanúi hallgattatnak ki, még pedig ezéi az ő előbbeni becsületes magaviselete iránt is kihallgattathatnak. A tanuk, ha többen állíttatnának elő egyszerre, egymást közbe nem vághatják; az elnök akármikor tehet nekik kérdést; a többi bíró, a közvádló, az esküdtek szinte, de mind ezeknek előbb szót kell az elnöktől kérniök; a vádlott vagy védője pedig ezt csak az elnök által teheti, azonban a tanuk' vallomásai ellen akármennyit

szólhat. A kihallgatott tanú, az esküdtek határozatának kijelentéséig, a teremben maradhat, ha csak mást nem rendel az elnök; egyébiránt ha vagy a vádlott vagy a közvádoló kívánja, vagy az elnök hivatalbul rendeli, a tanúk együtt vagy külön, újra kihallgattathatnak; mint szinte az elnök egy vagy más vádlottat külön is kikérdezhet, de ez esetben tartozik a kirendelt vádlottat arrul értesíteni, mi távollétében történt. Ha valamely tanú' vallo-mása hamislelkűnek látszanék, a felek' kívánatára sőt hivatalbul is az elnök az ilyen tanút elzárathatja s ellene a nyomozás tüstint megkezdetik. A tanúvallomások' folytában az elnök a bűnjелеket, megismerés végett, nemcsak a vádlottnak mutat-tatja elő, hanem ha szükség, a tanuknak is. Minden tanúvallomás után az elnök a tanút megkérdi, vájjon a jelen lévő vádló-rul be-zélt e, a vádlottul pedig azt kérdi, vájjon kíván e a hallottakra felelni?

Az eljárás' folyama alatt mind a bírák, mindaz esküdtek, mind a közvádoló tehetnek magoknak jegyzéseket, de e miatt az eljárás félbe nem szakíthatatik.

Ha valamely idézett tanú nem jelent meg, a közvádoló' kívánatára az öt bíró az ügyet a jövő gyűlésre halaszthatja, és ez esetben a halasztás által okozott minden költség azon tanú által fog viseltetni, ki ezen felül a megjelenésre közérővel kinszeríttek. Különben, ha a kihallgatás és a vitázat már megkezdettek, az eljárásnak végig szakadatlanul kell folynia, s az elnök azt nem függesztheti föl túl azon időn, mely a bírák, felek, tanúk' pihenésére szükséges.

Az elnök határozza meg, melyik vádlott' ügye vétessék vita alá először, kezdvén mindig a legfőbbön, haván, s külön vitázattal menvén végig mindenik vádlotton.

Végződven pedig a tanúk' kihallgatása, először a közvádoló s a polgári fél szól, mire a vádlott és védője felelnek. Erre a válasz mind a közvádólónak mind a polgári félnek megengedtetik, de a végszó mindig a vádlottat vagy védőjét illeti. A vitázatot befejezettnek az elnök jelenti ki.

Ekkor az elnök az egész ügyet összegezi, szárazon és rész-rehajlatlanul, s az esküdteket hivatásaik' betöltésére emlékeztetvén, fölteszi a kérdéseket, körülbelöl ekképen:

„Bűnös e a vádlott ez s ez bűnnek a vádlevélben kifejtett körülmények közötti elkövetése miatt?”

Ha az esküdti-bírótság előtti eljárás közben oly terhelő körülmények fejlődtek volna ki, melyek a vádlevélben nem foglaltatnak, kérdésbe tételük:

„A vádlott a bűnt ilyen s ilyen körülmények között követte-e el?”

Ha a törvényben körülírt mentő tényekre hivatkozik védelmében a vádlott, azt is föl kell tenni kérdésül:

„Ez s ez tény áll-e?”

Ha pedig a vádlott még nem tölte be 16-ik esztendejét, miután ez esetben a beszámításnak s e szerint a büntetésnek más mértéke van, kérdésül még azt is föl kell tenni:

„A vádlott meggondolva cselekedett-e?”

Sőt az elnök tartozik az esküdszéket figyelmeztetni arra is, hogyha a vádlottra nézve enyhítő körülményeket lát, az iránt nyilatkozni köteles e szavakkal: „A többség szerint, a vádlott mellett enyhítő körülmények állanak.”

E szerint föl lévén téve a kérdések s írásban áltadatván, a tanúvallomásokon kívül, minden egyéb pöriratokkal együtt az esküdtek előljárójának, ezek szobájokba vonulnak, s ajtajoknak elébe őr állíttatik, hova senki nem mehet be az elnök' írásbeli engedelmé nélkül, s honnét 500 franc bírság' terhe alatt ők sem jöhetnek ki míg a határozatot meg nem hozták. Míg az esküdtek tanácskoznak, a vádlott a teremből eltávolíttatik. A tanácskozás' megkezdése előtt azonban az előljáró felolvassa a következő utasítást, mely szobájok' legkitűnőbb részén nagy „betűvel nyomtatva függ:

„A törvény az esküdtektől nem kéri számon az eszközöket melyek állal képződik bennök a meggyőződés; a törvény nem mér elébök szabályokat, melyektől tartozzanak különösen felfüggeszteni teljességét és elég voltát valamely próbának; a törvény nekik csak azt parancsolja, hogy csendben és magokba szállva kérdezzék meg önmagokat és lelkismeretök' tisztaságában vizsgálják meg, a vádlott ellen előadott bizonyságok és a mellette felhozott védelem' okai érzelmökre mily benyomást tőnek. A törvény épen nem mondja nekik: ti valónak fogtok tartani minden tényt,

mely ennyi s ennyi tanú által támogatatik: azt sem mondja nekik: ti nem fogtok eléggé megálapítottnak tekinteni próbát, mely nem ilyen jegyzőkönyvből, nem ilyen adatokból, nem ennyi tanuk, nem ennyi jelenségek szerint képződik, – a törvény nekik csak ez egy kérdést teszi, mely kötelességöknek teljes mértékét magában foglalja: meg vagytok e belsőleg győződve? - És lényeges dolog szem elül el nem veszteni, miképen az esküdtek egész határozatának a vádlevélre kell vonatkoznia; ők csak azon tényeket, melyek ezt alkotják s ettől függenek, tartoznak figyelembe venni; és legfőbb kötelességök ellen vétenének, ha a büntető törvény' rendeleteire gondolva azon következményeket fontolgatnák, melyek hozandó határozataikbul a vádlottra nézve származhatnak. Ők nem bíztatják meg a bűnököt sem üldözni sem büntetni, az ő hivatásuk egyedül elhatározni, vajjon a vádlott a neki tulajdonított büntetetre nézve, bűnös e vagy sem?"

Az esküdtek titkos szavazattal határoznak. Mindig a többség azaz 5 ellen legalább 7 határoz. Ez oknál fogva e szavaknak „a többség szerint” a határozatban multhatlanuk ki kell tétetniök, a nélkül hogy a számokat kifejezni szabad lenne. Azonban ha a vádlott egyszerű többséggel (5 ellen 7) mondaték bűnösnek, e körülmény megemlítendő, mivel ez esetben a bírák' t ö b b s é g e az ügyet más gyűlésre halaszthatja, midőn az egészen újra fog tárgyalatni oly esküdtszék előtt, melynek tagja az előbbieik közül egy sem lehet. Ellenben ha bűnösnek egyszerű többségnél számos szavazattal mondaték, akkor más gyűlés és más esküdtszék elébe az ügy csak úgy vitethetik, ha valamennyi bírák egyhangúlag meg vannak győződve az iránt, hogy az esküdtszék az ügy' lényegére nézve csalatkozott. De halasztást csak az esküdtszék határozatának kijelentése után, s önkénytt, fölszólítás nélkül tehetik a bírák és soha nem midőn a vádlott fölmentetik.

Visszajövéen határozatukkal az esküdtek a terembe, előljárók felkél és kezét szívére tevén, azt ekképen jelenti ki: „Becsületemre és lelkismeretemre, isten és emberek előtt, az esküdtszék határozata: igen, a vádlott bűnös, vagy: nem, a vádlott nem bűnös. E határozatot az előljáró aláírván, áltadja az elnöknek, ki szinte aláírja s aláírhatja a jegyzővel is, egyszersmind pedig a vádlottat előrendeli s jelenlétében a jegyző az esküdtszék'

határozatát neki felolvassa. Ha a vádlott nem-bűnösnek mondatik, az elnök tartozik őt szabadon eresztetni tüstint, a közzvádló pedig, ha a vádlott feladás' folytatában pöröltetett be, annak kívánatára köteles a feladót megnevezni. S ki ekképen feloldoztatott, az ugyan azon bűntett miatt pörbe soha nem fogathatik. Ha ellenben a vádlott bűnösnek találtatik, a közzvádlón s illetőleg a polgári félén a sor kívánni a törvénynek alkalmazását. Ez megtörténvén, a vádlott vagy védője felelhet, de a tettet tagadnia már nem szabad, hanem csak a törvény' alkalmazása iránt teheti észrevételeit, például hogy a tett nem bűn, hogy nem sújtható azon büntetéssel mely a közzvádló által kéretik, hogy a polgári félnek előadott kívánata túlzott. A bírák vagy szobájokba vonulva, vagy ben a teremben de lassú hangon értekeznek és végeznek, hanem az ítélet az elnök által fen hangon s nyilván hirdettetik ki, egyszersmind felolvastván szövegét azon törvénynek is melyre az ítélet alapított. Azonban bár az eskütszék bűnöst monda is, a vádlott a bírák által fölmentetik, ha a tett nincs tiltva törvény által.

Az elmarasztó ítélet kihirdetése után három napig mind a közzvádlónak, mind a vádlottnak s illetőleg a polgári félnek is joga van folyamodni a cassatio-udvarhoz vagy igazítósékh e z*) ha

- a) az eljáró bíró nem volt az illetékes.
- b) ha eljárás közben a törvények' lényeges formái sértettek meg.
- c) ha a közzvádló vagy vádlott' valamely törvényes kívánata fölött a bírák nem nyilatkoztak és nem határoztak.

*) Ha egykor cassatioudvar nálunk is fogna állíttatni, talán e nevezet lenne a legtiszteletesb, részint mint melyben az igaznak, jognak eszméje ben foglaltatik, míg az ittott használt, semmitő' szó így pusztán, közelebbi meghatározás nélkül a rontás' képzetét ébreszti föl elménkben, a, törlesztő' szó pedig pénzügyi munkálatokra alkalmasb, – részint mint a mely azon eredeti értelmére vezeti vissza az igazítás szót, melyben az a Corpus Jurisban lévő s nyelvészeti tekintetben páratlanul gyönyörű magyar esküben használtatik, mondván: „és igazat nem hamisítasz, és hamisat nem igazítasz”, mi szerint tehát valamit igazítani annyi mint igazgá tenni, már pedig a cassatioudvar leszi s téteti, hogy a törvénytelen, a rós, hiányos ítélet s eljárás megigazíttatván, az jogossá, igazgá váljék.

d) ha a büntető törvény az esetre helytelenül alkalmaztatott.

Azonban ha e három nap elmúlván folyamodás nem történt, vagy folyamodás történnén, ha a cassatio udvarnak (legfőlebb egy hónap alatt leküldendő) ítélete szerint a megsemmítésnek helye nincs, az első esetben azon három naptul, a második esetben a cassatioudvar ítéletének leérkezésétől számítandó 24 óra alatt kell, a közvádólótul függő rendelkezésének folytában, meg-történni a végrehajtásnak.

Ezek szerint tehát az esküdti-bíróságtul főlebbvitelnek helye nincsen, hanem csak folyamodásnak van helye az igazítószerkhez, mely maga azután már ítéletet nem hoz, csak a hozottat megsemmítvén az ügyet új bírósághoz küldi vissza. Még pedig, ha az illeték' kérdésében ok volt a folyamodásra, kijegyzi az illetékes bíróságot; ha a lényeges formák' megsértése és a c) pont alatti eset miatt van helye a folyamodásnak, más esküdti-bírósághoz küldi, az új eljárás kezdődvén a legrégebb hibás cselekvénynél; ha a büntető törvény alkalmaztatott helytelenül, az esküdszék' előbbi határozata megmaradván, ennek nyomán az új bírák csak a törvényt alkalmazzák újra. Azonban nem akarhatván itt előszámlálni a visszaküldés' minden eseteit, még csak azt jegyzem meg, hogy midőn valamely folyamodás visszavetettet, ugyan azon fél ugyan azon ítélet ellen másodsor semmi szín alatt nem folya-modhatik. –

És íme ez a francz esküdszék' szerkezete, s ebből megítél-heted a szellemet mely azt mint jogintézetet átlengí, és mind a mellett is hogy e francz alkat a jurynek ideáljától messze áll, hogy messze áll az angol jurytól is, melynek elemein a függetlenség' elve tisztábban keresztül van vive, melyben a terjedtebb visszave-tési jog által is a vádlott védelmének tágabb mező nyílik, mely szerint az ártatlan, itt nagyobb többség kívántatván meg, jobban oltalmaztatik: mind e mellett is a francz nép ez intézet' paizsa alatt talál oly biztosságot és megnyugvást, milyen után ennek behozataláig hiában epedett, sőt ez intézet épen ez alakban ha-sonló biztosságot nyújt a belga, a rajnamelléki német, a spanyol, a portugál, a görög nemzetnek és helyek egy részének is, és ha ezekhez még hozzájok adjuk Nagy-Britanniát és Irlandot, Svétziát és Norvégiát még tökéletesb esküdszékeikkel, midőn egyrészürl

majdnem 90 millió embert látunk békésen nyugodni e népszerű intézet' roppant árnyékában, másrészt szembeötlő hogy éppen azon országokban él és virágozik, melyek a legfejlettebb alkotmányokkal bírván leginkább mondhatók szabadoknak. Mert az ártatlanságnak legerősebb s legszilárdabb biztosítékot az esküdszék nyújt, e – mint Duponceau monda – tizenkét láthatatlan bíró, kiket a megvesztegető' szeme nem talál föl s a hatalom' keze nem ér el, mert ők bár a nép közt vannak, de őket ki nem lehet mutatni egész azon pillanatig, midőn az igazság' mérlege kezökbe adatván, hallanak, fontolnak, határoznak és Ítéletet mondanak, s ez után eltűnnek rögtön és újra elvegyülnek polgártársaik' közönséges sokaságában.

Az esküdszéknek rajzát akarván adni úgy a mint az Franciaországban alkalmaztatik, ez intézetnek jogalapját általános szempontokból itt nem fejtegetem, s annyival inkább nem, mivel én azt hiszem hogy az esküdszék' intézetére az emberek nem theoria' útján jutottak el, ez nem bölcsek' találmánya, hanem az élet' szülötte és a közönséges józan észé, ezért azt minden elméleteknél jobban védi az élet és tapasztalás. Míg nem sikerül a jogtudósoknak egy tökéletes bizonyítás-theóriát fölláítani, míg minden próbának, jelenségnek, valószínűségnek értéke eleve meg nem határozathatik s ekképen egy bírói bizonyosság-mérő nem talál-tatik föl: addig a vádlott mindig több biztosítékot talál szabad és lelkiismerets polgárok' meggyőződésében, mint talál azon hiányos holt formában, melybe a bírák csak úgy tudják illeszteni az eseteket, mint valaha az embereket kínos ágyába Prokrustes: a hozsat elvágják, a rövidet megnyújtják. S ez, t. i. az élő megítélés és a holt mérték közötti különbség az oka, hogy míg az állandó bírák' védei joggal nem állíthatják hogy az esküdszéki ítéletek kevésbé volnának méltányosak s igazságosak; ellenben az esküdszékekről azt is állíthatni, miképen nincs reá példa, hogy általok hozott ítéletnek folytában ártatlannak vére kiontatott volna. S e rövid tényben egy világa fekszik a súlynak, egy mennyé a magasztalásnak.

És ha vannak is kik mint jogintézetet vívják, nincs ki mint political intézetet ne dicsőítse, mert hasznai valóban nagyok és

lélekemelők, tekintessék akár mint mely a népet neveli, akármint mely a szabadságot hatalmasan oltalmazza. A polgár tanulja nemcsak megismerni de tisztelni s meg is tartani a törvényt, s a jog és rend' eszméjével s érdekeivel közvetlenül foglalkozván, e körülménynél fogva a közszellem benne ébren tartatik és tápláltatik. S a mi méltóságot és önbecsérzetet költ ez fel a polgárookban, az a szabad polgárnak nem csak jelleméhez tartozik de szaporítja azon nemes érzeményeket is, melyek életboldogságának forrásai. Ezért bizvást állíthatni, hogy ez intézet az ész' szülötte s a szabadság' társa, a minthogy nem is (de nemcsak forma szerint) volna, sőt a történet azt bizonyítja, miképen az absolutismus ez intézettel nem fér össze, szabad alkotmány pedig nélküle nem állhat fen; midőn Rómában a népbírótság a császárok alatt elenyészett, utána a polgári szabadság is nemsokára sírba szállt, mert e kettő együtt él és vesz. S azt hiszem, hogy ha alkotmányunkba ez intézet bele oltatnék s benne kifejlének, azaz, ha az igazság' mérlege olyan szabad és független polgárok' kezeibe adatnék, kik mind a vádlótul mind a vádlottul egyenlő távolságban állanak, akkor lehet ugyan hazánk e nemzet' temetője, de szolgák' hazája soha sem. Pedig nincs alkotmány, melybe ezt beszövní könnyebb lenne, mert vájjon a vádjury (mi Franczországban nincs de Angliában van) és a mi közgyűlésünk, az ítélő esküdszék és szabad táblabírák' testülete között nincs e nagy alaphasonlatosság? Ne függjön kinevezésök a főispántól, ne legyenek kötve nemességhez mint reá van példa, ítéljenek sorban és sors szerint mint sok helyen divatba kezd jönni, és Ítéljenek meggyőződésök' nyomán, s hoztassék be a visszavetési jog, és íme az esküdszék fejlenék ki a táblabírói karbul, mert az a l a p e l e m t. i. szabad és független emberek' bíraskodása jelen van alkotmányunkban. –

Még néhány szót, s aztán a Palais de Justiceből kivetlek.

Az areopag sötétségben, a francz törvényszék nyilvánban leli függetlenségét, ehhez járulván a mozdíthatlanság' elve. Átok a népen az elmozdíthatlan bíró nyilván nélkül, s átka magának az időnkint választandó bíró zárt ajtó nélkül; kerületi s királyi

táblánk' tökéletlensége a nyilván' hiánya, megyei törvényszékeink' hibája a határozatlanság s az, hogy ki van téve a naponkint élesedő political vélemények s pártok álthatásainak. De jól megérts, ez nem azt teszi töröltessék el, hanem igazíttassék. – A teremek, kivált ha a Cour d'assises-ben sajtóvétek kerül elő s az ellenzéki Siècle mellett egy Odilon-Barrot, a légitime Gazette de France mellett egy Berryer küzdik, hallgatókkal, hölgyekkel és férfiakkal telvék, s oly csönd, oly részvétlenségnek látszó némaság uralkodik, hogy a bírák háborítlanul ítélnének, mintha magok vagy élettelen kőszobrok közt volnának. A kebel' egész érzeménye egyegy gyöngé sóhajban lebben el. De néha ismét ha körül néztem, hajlandó valék a tisztos hallgatók előtt orromat és szememet befogni. Paris' rútsága itt gyűl össze. Teherhordó, kóbor, kósza ficzkók, éhes ifjak, rongyos vének, ittas kiszolgált katonák, kinek nincs laka sem hideg sem meleg ide jön melegedni, kinek nincs fészke ide jön szunyadni, s gyakran kinek nincs kendője s erszénye s költsön kérni nem akar, idejön, mert hiszen amott áll ugyan az igazság-istennő' szobra, de szemei bekötvék. Azaz, legyünk igazságosak. Vegyülj el e silány öltözetű nép' sergébe, mint én óráig köztie valék, s csodálkoznod kell, hallomásból a törvények' mi pontos ismeretére jutott. Ez egy valóságos életiskola, a legüdvösb befolyású; a gyilkosnak zavart ábrázata, a gyermekfajta anyának sápadt képe, a hűtlen feleség s a tiszteletlen gyermek' tekintetkerülő szemei, a részegségben vagy dühében bűnhődött' bánkódó arca, kísérve a bírák' atyai intéseitül, követve az ügyészek lélekrázó beszédei által, mikben a bűn' undoksága mi szomorú következményeket von maga után, az erkölcsi s társasági erények' ereje mi léleknyugalmat s boldogságot terem, az égi nemesis' csalhatatlansága mi előtt bűn nem marad boszulatlan, lángnyelvvél adatnak elő; – mind ez oly jelenet, mely mindenre mélyen hat, de kivált azokra, kiket a szükség többször taszít az örvény' szélére, kiknek hogy kétségbe ne essenek, maguknál nyomorultabbat kell látniok. Tanúja valék több ízben a sokaság mi sopánkodással s fejcsüggedve takarodék ki a teremből, melyben undorító történetet hallott. Pedig utálni a vétket, fél szeretete az erénynek.

E napokban itt egy érzékeny esetet láttam. Schmidtné, egy

alsatziai asszony és kis leánya az utcán engedelem nélkül énekelvén, bevádoltattak. Az asszony, az alsatziai mezei lakosok' festői divata szerint tisztán volt öltözködve; posztóbul túrt fejkötőcske, szoros derékfűzű és rövid szoknya, kezében egy rakás szépen dolgozott játék-szélalmot tárta, mit az utcán rendszerint árulgat, várva a legyek' tavaszkori föléledését, midőn fehér fából göndör szalagra metszett hadazóval szerzi élmét.

Elnök: miért éneklett az utcán, erre előleges engedelme nem levén?

Schmidtné, ki franczul nem értvén tolmács által beszélt: En német dalokat éneklék s azt nem tudám, hogy énekelni nem szabad. Abban mit mi kis leánnyommal éneklénk, semmi rossz nem volt.

Ein. Erkölcstelen dalok' éneklésével nem is vádoltatik, hanem csak azzal, hogy utcán, közhelyen, engedelem nélkül énekelvén, a rendőri rendeleteket hágtá ált.

Schmidtné, kit megjelenő s elemlülő pirulásai s egész viselete jámbornak vallottak, elfogódott; az elnök bátorítá. Uraim, monda, ismétlem, én a tilalmat nem tudtam. Szélalmocskáink nem keltek, férjem otthon ágyban fekszik, igen betegen; jöszte gyermekem, szólék, kicsinyemnek, énekeljünk alsatziai dalokat, hogy atyádnak gyógyszerert vehessünk.

Én. Szomorú állapot, de a rendeletet ilyenben sem szabad álhágni.

Schm. Uram, nem tudtam; hisz én itt, úgy szólván, idegen vagyok, én ekkor először próbáltam, – bizony nem pirulás nélkül.

Egyik bíró. A dolog nem nagy; azonban bajos hinni hogy nem tudta volna.

Schm. Bizony mondom, nem tudtam. Egyébiránt arra nem ez, de férjem' betegsége vitt. Azt mondták, ha orvosságot nem veszek, minek ára két franc, s mennyi pénzünk nem volt, meghal Csirva fakad) Uraim! ha férjem még egyszer halálos beteg lesz s csak így menthetem meg, ismét fognám tenni, mert én felesége vagyok (megindulás.)

Elnök a közügyvédnek monda (nem értvén franczul az asszony): megbüntessük e ez asszonyt azért, mert beteg férjeért énekelt.

K. ügyvéd: Örülnénk mi magunk is, ha teljes felmentéséi kérhetnők, de a vád igen világos; eszerint a tett' jelenlétében, követelésünktől egészen el nem állhatván, a törvényszéket kérjük az n. n. törvényeket legenyhébben alkalmazni.

A vádlott egy franc' lefizetésére ítéltetett. Egy a hallgatók közül e jelenésen megindulván, 10 francot titkon az asszony' kezébe nyomott és hirtelen eltűnt. –

Paris, Februar' 7-kén, 1837.

Vajjon még sem volna ideje megyéinkben újságlapokat alapítani? Franczország, melynek polgári intézvényei alkotványunk' szellemével sok részben ellenkeznek, e hiány' ártalmait kezdi érezni. A párisi lapok a tartományiakat elnyomják s a haza helyett csak Paris és a párisi pártok, coterie-k beszélnek. Pedig kellene hogy szükségét, bajait, tanácsát minden vidék adná elő, mert az ország' jólléte s fogyatkozása igaz öszletben csak így fog mutatkozni. Parisra bámultában vidéke' érdekeit minden feledi, itt Parisnak magának pedig hiúságában nincs ideje, sőt, a tartományok' lapjai helybeliek által kiszorítottván nincs módja sem ismerni, mi történik Parison ugyan kívül de belül a hazában. A párisi a tartományi újságokat nem olvassa s többet tud a szomszéd Angliáról mint a tartományokrul; a tartományi is csak a párisi lapon kap s Parisról többet tud mint a maga köréről. Megfordult bölcsesség! És mi? Ha számot kérnek tőlünk, jaj nekünk. Mi ismerjük a francz s angol országgyűlés' vitályait, de a magunkéit nem, mi ismerjük az egész világot csak hazánkat nem, mi tudjuk O'Connell a királyhoz mit irat a nép által, választóinak van Buren mit ígér, de azt mi a szomszéd megyében mondatik s határozottok, nem tudjuk. Azonban ha Paris csak magát ismeri, még mehet; ha a tartomány azt magánál jobban ismeri, ez is megbo csátható, mert Paris központja, kútfeje, szemefénye, koronája Galliának: de mi sem diaetánkat nem ismerjük mi központunk, sem a megyék' állapotát nem, mi mindenik mindenikünké. – Tovább megyek. Paris azt véli, a haza megvan sértve ha a kamrák nem

neki áldoznak, s mit nem érette tesznek, szemében az alig illeti a hazát, mert Parisnak csak Paris az, mert szerinte egyedül ő a nemzetet idvezítő, boldogító, dicsőítő talisman. Hozzon a király obelisket Afrika' sivatagáru! s Lyon' piacán merészelné fölállítani, Paris zúgva fogadná; Paris, úgy hiszi, ha ő dicsőül ez Franczország' dicsősége, s azt nem tartja, hogy ha egy tartomány emlékben s művekben gazdagodik, az által vagy Franczország vagy Paris dicsőülne. Paris az egész nemzet erejének, fényének, gazdagságának tűzpontjává óhajt tétetni, és az igaz hogy e főváros úgy focusa az országnak, mint más főváros egy sem a magáénak. Mint a szegény urak cselekesznek, Franczország mindent egy helyre ide összehorda hogy csodáltassék (epigrammi természet); Angolország gazdagok' szokása szerint széljel, több helyeken gyűjti föl kincseit. Ebben is az angolt kövessük; szomorú szűkeblúség csak a fővárost s vidékét pompásítani s ragyogtatni, a haza' minden szögletén egyszerre kezdjünk az egész ország' paradicsommá varázslásának nagy munkájához.

Míg leginkább Pest' emelésében fáradozunk, a megyei városok elmellőzvetnek, s félő, a hév központ a részekbül minden erőt, életet, szint kihúz. Állásunk e részben különbözik más népekétől és így törekvésünk is más irányú legyen. Hány megye van, Magyarország annyi egymásba öltött karikákból áll, melyek mindenikének saját központja van, s legyen ha nincs. Ha a municipális rendszert, milyen az elvénél fogva, valósággal is üdvössé akarjuk tenni, minden megyei székváros napja legyen körének, itt találtassanak iskola, piac, munka, ipar, nép, egyesületek s eszközök úgy a gyakorlati ismeretek mint a közértelemesség' terjesztésére. Pest elhagyassék? Koránsem, és Pest többé már hátra sem maradhat. De óhajtom hogy mint Pesten, úgy a megyék' székvárosaiban is az anyagi s erkölcsi műveltség megindíttassék, hogy minden megyének legyen, úgy szólván, egy kis Pestje. A műveltség' magas fokán ragyogó Paris után szegényül s rondán csügg s nyúlik a többi Franczország, s hogy utolérje, ahhoz kevés reményem van. Képzeld magadnak, hogy Magyarországot egy jó Isten 50-150 részre osztá; mire való ez egyébre, minthogy az országot annyi helyen kezdjük egyszerre emelni, művelni, szépíteni?

Ennek következménye nem fogna lenni egymástól elszakadt s összefüggetlenül ellenirányban haladó ötvenkét vélemény vagy párt' támadása az 52 megyében, sőt a megyei székvárosok a közvélemény s gyakorlati ismeretek' ugyanannyi focusai lennének. Az iparvilági s erkölcsi békés mozgalom a megyéket sűrűbb érintkezésbe s közlekedésbe hozná, míg most székvárosok' hiányában sok megye' élete elszórt faluk' ölében tespedez. A megyék' e központjaiban minden hazafiúi okos szó viszhangot, minden ipar körüli vállalat pártolást, minden jótékony intézet részvételt találna, s ugyan azok az ilyen elektroni szikráknak gyors és czélszerűen elhelyezett vezetői lennének. Mi most sok megye? Egy nagy pusztá. Faluikról s pusztáikról az urak összejönnek egy nagyobb faluba közgyűlésre, nem tudván mást az ország' dolgául mint mit a szállongó hírből hallottak, és magokban nem elmélkedvén, másokkal nem értekezvén, mi az elékezett pillanatban eszökbe jut kimondják, s így készül az a fontos határozat, mely vagy egyenesen, vagy a törvényhozásba befolyás által, mind az értelmi mind az iparéletnek irányt, kifejlésének mértéket és kört ad. S elbúcsúznak, egymást a gyűlésig, azaz $\frac{1}{4}$ évig nem vagy csak a baromvásáron látandók. Eszme s gondolatcserére, mi világosít s észet termékenyít, erőhasználatra mi több erők' társulása által eszközöl-tethetik, és elme s ügyességfejtő intézetek' állíthatására s eszközök' megszerezhetésére nagyobb számú népek együtt lakása s találkozása szükséges; s ezért óhajtom én, hogy minden megyében egy vagy több népes város keletkezne, székvárosa vidékének, mint az országnak Buda-Pest.

A nemzetet nevelni s művelni kell, megyénkint mert így könnyebb s így szükséges, székvárosaik által mert így lehető s így foganatos. Pest már magában is megye mint a meglökött lapda, csak mi vigyázzunk, hogy meg ne álljunk mint a szegény gyalog cselekszik, midőn a mellette siető cifra kocsit bámulja. Európában nincs ország, melynek alkotmánysszellemével a központosítás annyira ellenkeznék mint a mienkével mi okbul mindenféle jelességnek, erőnek a fővárosba húzódását szomorú szemmel nézem, mert míg az összegyűlt erőben a messze elé haladt főváros bujálkodni fog, addig annak a megyékből lett elszívása ezeknek gyászoló hervadását s lankadását vonja maga után.

A francz nép' élete s jelleme egy nagy epigramm, mint ezt már érintem; ezt bizonyítják a roppant egyes épületek mikhez rut utczákon jutsz, ezt bizonyítja Paris az egész ország szellem-és iparerejének tűzpontja, ezt bizonyítja a kormányt bélyegző központi s hivatalrendszer (centralisatio, bureaucratie). Gondolkodván ez utóbbiról, nagy bölcseségben s lélektani ismereten gyökeröző megyei intézvényünk jut eszembe. Bírván hatósággal a helybeli ügyeket közvetlenül elintézni, országos kérdésekbe utasítás és fölírás által befolyjni, s mind azok mind ezek fölölt nyilvános gyűlésekben vitázni: ezen önkormányzás, némileg törvényhozói s végrehajtói hatalommal, annyira foglalkodtatja s elfoglalja az elméket, s azon viták, erőködések, tervek mik tisztválasztásokkor pártok, vagy gyűléseken indítványok mellett és ellen történne, annyi soknak kielégíti hír-, dics- és cselekvés-vágyát, hogy a diaetára tolakodás, a egész ország, az egész nemzet előtt békés vagy véres pályán kitűnni törekvés nem fölötte nagy. S ez intézvény, a társasági béke s tömegedés' szerencsétlenségére, a francz alkotmánybul hiányzik; ki itt nem író, az a kamrákon kívül sehol nem léphet föl nyilván, véleményét élő szóval sehol nem mondhatja e is lelkének ereje, vágya, lángja utat sehol nem talál, mi kieresztve nem lenne veszedelmes, mint elfojtva s mélységben forrva az. Pedig a francznál unszolóbb szükség beszélni mint írni, könnyebb itt megszámolni ki tud jól írni mint ki nem, és nehezebb megszámolni ki tud jól beszélni mint ki nem. De lenne itt is a tartományok' terhe a tartomány dolgainak vitele, hogy így a political vitályok illendő helyökre szoríttassanak. Vagy azt hiszitek, ez szél lenne a lángnak, szárny a szeleknek, szabad ég a szárnyaknak? Azt hiszitek, ezzel az indulatoknak nyitnának utat, ezzel az örökös lázongásnak állítnának szószéket, ezzel a most néma theoriáknak hangot adnának? Épen nem. Ezerén józanodnának ki, midőn a felségeseknek hitt theoriákat, miket most néma kebel valók gyanánt táplál, kimondván, a józan közönség azokat hidegen kimosolyogná. Tehát a lángnak kémény, a szélnek rés, a szárnyaknak ártatlan mozgásra kör adatnék; az indulatok, háborító elvek, s csoda-theoriák mintegy színre csalatnának ki, de mellé közönség is állíttatnék, mely az ábrándost kinevesse, a könnyelműt kigúnyolja, a gonoszt letörje. Hogy hoz áldást a ro-

hanó víz, ha árkot vagy ha gátot húztok elébe? A gőzerővel úgy bírtok ha bezárjátok? A mennykövet ki fogja ellenálló erővel kormányozni? Mindig azt hittem, hogy a francz nép gyakori mozgalmainak egyik oka az volt, hogy kormányai által nem értetek. Igen eleven, mondák, s megkötözték midőn csak zabolázni kellett volna; igen fejes, mondák, s hajtották midőn csak vezetni kellett volna; igen okoskodó, mondák, s a rendőrséget teremtven s kémül állítván, az érzeményt, eszméket, hiedelmeket titkos szél-ágazásra kényszeríték, midőn azokat színre, világosságra, rendszeren szerkezeit gyűlés ítélete' elébe bocsátani kellett volna.

Ki nem beszélhet, tenni szokott, példák a despoták' jobbágyai s a rabszolgák által indított véres lázadalmak; ki pedig nem tehet, vagy kinek kis tétköre van, beszélni szeret, példa az aszszonyi nem. Ott hol egyik sincs, amaz eltiltva, emez megtagadva, mi eset vala egykor Franzországban: ott oly borzasztó lélekzetvétel következik, milyen vala az 1789ki, minden szava orkán, minden kézmozdulata gyilkosság, – mint a gyermek, kivel kezének hasznát szüléi nem vétetek, az először kézbe kapott késsel magát is döfösi, mint a néma, kinek nyelve föl pattant, első hangja idéetlen hápogás és fölsikoltás. S a megyei intézvények behozatalának szüksége naponkint sürgetősb leend. A francz mind egyenkint mind tömegében kitünesre, fénypontra törekszik; ezért a legelmésb s a legjobb epigrammiró. Jelenleg, midőn XVIIk Lajos' udvara s Napoleon' tábora nincs többé, mi pályák adják a pillanat' dicsőségét? Két pálya; egyik a k a m r a i, másik az ujs ági, s látjuk e kettőre a sokaság mi rohanva tódul, öreg és ifjú, a st. germaini ivadék s a kalmárcsarnok' embere, polgár és katona és pap, a vezér mint a hadnagy, a minister mint az ügyész, sőt az aszszonyok is, kik miután a hírlapok' rendes dolgozói, hivatalokra eresztést sürgető kérelmet adogatnak be a kamrába. Nemde üdvös lenne méllékpályák' nyitása által innét a sokaságot, mely hírért s dicsért kész mindenre, melynek erőködései, épen mert kétségbesettek, a közönség' szemét kellenél inkább bírják, – több felé elvezetni? Nemde üdvös lenne, a tartományokat megyeileg szerkeztven, új pályákat teremteni, adván azoknak hatóságot, kört, mely bírván érdekl, kössön a földhöz hol születünk, mely foglalkodtassa az elmét s lelket, mely kielégítse a

kisebb viszketegségeket, mely rajok bízza kis hazájok' bajait s jóllétét, mely szemeket s vágyakat Parisról elfordítson, hova most minden siet ki erőt érez keblében, tolakodni a tolakodókkal, vívni kincset és hírt, vagy földülni a világot és saját életét. Parisban az összegyűlt élet s erő a forróság' pontját érte el, s uralkodik az országban mint nap az égen, mely körül a csillagok elenyésznek. Én azt hiszem, egyedül a megyei szerkezet hozhatja a nemzet' erkölcsi életébe azon üdvös változást, mire szüksége van. Ki az angol népet s alkotványt ismeri, elhiendi, hogy ha az a szabad népgyűlés' (public meeting) jogával nem bírna, s ez kivált azok érzeményének, kik a választóosztályba nem esnek, ventilül nem szolgálna; történetét, főkép az újabb időkben, szinte gyakori erőszakos rengések bélyegeznék. Ne tiltsd meg a beszédet a népnek, sem titkolózásra ne kinszerítsd, mert a hallgatás és titkos szövetkezés veszedelmet szül.

Ha nálunk megyei gyűlések nem volnának, korlátlan sajtószabadság nem lévén, a jóknak meg kellene fuladniok, s e kínos állapotban a nemnemesek sínylődnek is. Isten sokát megajándékozta nagy kincscsel, de ők csak temetői a nagy kincsnek. „Kiket a koporsóba zártál, élnek.” „Így szól az új század az ó alkotványhoz; nem hallod emint rugdossák oldalait, nem látod e a sírdomb föl föl mint emelkedik a kétségbesett erőtül? Yedd ki a sírbul mi élő, s magadbul a megholt részt temesd el.”

XLVI.

Paris, Februar' 8-án, 1837.

Az ég tiszta volt, a nap vakítva ragyogott le Parisra. Télben és sötét ködök után és Parisban egy ily tiszta nap valami fölséges látvány! Mint hangyaboly mely örökös télre gyűjt élelmet, mint rajzó méh tengersokaságban jött s ment a nép, sürgetőn foglalkodva mintha innep' szombatja volna. Egy utcán tömérdek ember, azt hinnéd Paris' minden népe itt gyülekezett össze; de így tömve a másik, a harmadik s a többi utca. Némely szűk utcában, azt vélnéd, ben rekedt a sokaság, s nem mehet ki s nem térhet vissza, de koránsem; a néptömegnek jövő és menő része

szüntelen folyásban van, érte egymást s eligazodik mint Afrika s Gibraltár között a két tenger, hol egyik alul foly ki, másik felül foly be. A nap maga örülni látszik ez életnek, e pompás tünevénynek, legalább én így ragyogni soha nem láttam.

S mintegy üzettem megjárni a szebb részeket, a Boulevardot, a Palais-royal-t, a Quai-t, a Tuileries'környékét, a luxembourgi parkot, a Boulevardra nyíló utcákat, s mindenütt ugyan azt láttam: népet, pompát, munkát, gazdagságot. S e napon nyerek képet a népéletéről!

Képzeletem fölhevült. Bámultam e nemzet' dicsőségét, mely mint lángoszlop nyúlik földtől égig, és reszkettem. Álröpült gondolatom hazámnak emlékére, – őh de ez lelkenek nagy út volt, két pólust jártam merket pillanatban. Kifáradva, ellankadva támaszkodám, mi előttem volt, a Yendôme-oszlophoz. Elborultam bus gerjedelemben; az idegen nagyság s dicsőség kínzotta lelkeket, mint a szemet égeti a napsugár, hirtelen hervadozásunk pedig nyomta keblemet nehéz köd gyanánt. Azonban ez még is fölséges nap volt!

Parisban 22 színház van s többnyire mind s mindig tele. Estenkint kéthárom darabot játszanak, s ha kezdődik 7kor, éjfél előtt el nem végződik. Itt a színházakban, melyek télben fűtetnek, oldalteremeket találsz, hol felvonás közben sétálni szoktak; a Théâtre Français-iban a leghíreseb színiköltők' márvány mellszobraikat is szemlélheted. Az academia' parókás gyámsága alatt készült darabokban épen nem, az újabbakban is ritkán változik egy felvonás alatt a szín s ezért a szobák egész szobák, azaz, mind a három oldalon falai vannak, csak a nézők felé állanak nyitva. Közepét a földszínek a tapsolók (claqueurs) foglalják el, egy tapsfőnök' vezérlete alatt. I. a színház' igazgatói estenkint, műveik'első adatásakor a költők, jelesb szerepek' vitelekor a színészek számos jegyeket, sőt pénzt is osztogatnak a tapsfőnöknek, ki azokat részint ingyen, részint féláron osztja el azon föltétel alatt, hogy őt körülüljék s intése szerint tapsoljanak. Egy nem régiben a törvényszék' elébe került pörbül kitetszik, hogy a Yaudeville-színházi tapsfőnök' jövedelme havonkint 500 francra ment. Azonban sok művet és színészt a bukástól a fülnek ez igen keserves segedelem sem menthet meg. A színházi újságokat, az

adandó színdarabot, a látcsöveket, édességeket, narancsokat, italokat, felvonások közben, legények kiáltozva hordozzák s árulják. De mi az idegent kellemesen meglepi, az a színházak' derült tekintete, az emeleti sorok páholyokká nem levén elrekesztgetve, hanem szabadon, nyíltan, s ragyogó néppel tele folynak körül, mint Roma circusának folyosói. Páholyaink ellenben nálunk a színházaknak igen szomorú képet adnak; olyanok mint catacombi lyukak melyek koporsóra várnak, mint sejtcellák mikből a méhecskék gnyasztva tekintgetnek ki.

A közönség egészen tartaléktalanul, de az illedelem' korlátait még sem feledve viseli magát; nem csak a villageois-ok' színházában, de a Théâtre Françaisban is; csak a két Operaházban megy némileg feszesben. A földszín gyakran dévajkodik és füttyöl, nem mintha valakit ki akarna füttyölni, de füttyöl felvonás közben jó kedvéből s a nélkül hogy a többségtől helyre igazítottatnék. Én ugyan nem vagyok sem füttynek sem riadozásnak baráta, de óhajtom, a színház legyen fesztelen társalkodás' helye s a német közönséget ne kövessük, mely kőbálványkint mered, s azt hiszi színházban nem szabad s nem illik mást cselekedni, mint bámulni és hallgatni. Itt, sőt Németföld' némely részében is, a hölgyek' első gondja kalapot s köpenyt levetni, mi gyakran, az igaz, oly összevissza függ le a páholybul, mintha eladó volna. Ifjaink' betyárságát sokan megróvták s helyesen, de ha ugyan azok a német feszt óhajtják helyébe, tanácsuk meg ne hallgattassék, mert természetünkbe rősz, vad ágat akarnak oltani.

Parisnak saját élete van. És ha a nép egy hónapot, egy időszakot leélt, az, mint a múltnak sorsa szók lenni, koránsem vészett el, hanem romance-okban, novellákban, regényekben, festvényekben, dalokban, testesült emlékezet gyanánt újra fölűnik, és hasonlóan a vízbe esett testhez, végsülyedése előtt még egyszer a színen a drámákban fölmerül. E színdarabok, sokszor, képek a nép' lelkéből, képei a kornak történetileg s lélektanilag fontos pillanatiban s képei az életnek családban s társasági viszonyaiban, de legtöbbször napi esetek, anecdoták, mulékony szokások s divatos furcsaságok' füzetei. Ennek következménye, hogy a paródiák és caricaturák a szép ízlés' veszedelmére a színházak' nagy részében uralkodnak, másik következménye, hogy

új napok új dolgokat hozván, Paris az óságot, melynek minden becse az újság volt, a tartományi városoknak adja ált, melyek csak félig értik, ezek a németeknek kik már nem érthetik, s kiktől hozánk jut, s nekünk egy rút vagy gyönyörű érthetlenség. Állítod hogy a történetet felfogad,? Ez a legkevesb; Parist kell ismerned, Parist kellett volna ismerned ép azon napokban, mikből való a kép. Vaudeville, folie, farce, et piéces du genre vil-lageois, grivois et poissard; ezek az elfajult musa szülöttinek nevei.

A színházakat itt is előzönlék a melodramák, ének nélkül darab ma nem adathatván, bár az rendszerint keserves a fülnek, és még a paródiák, ez undok teremtések melyek minden jelesb komoly művet ányalakokkint kísérek. Kivált ezektől megundo-rodván, a Franciaiba legörömestebb járok, hol Molière' vígjáté- kai gyakran adatnak. Molière nagy psycholog volt; műveiben mindenütt az életre ismerünk. Ezért és mivel a lélekben örökké megleendő indulatok közül tapintattal választott, darabjai minden korban kedvesek lesznek, míg lesz fősvény, képmutató, szerető, hiu s ezek mindig lesznek. Nyomorult ellenvetés, hogy néha mesz- sze viszi, p. o. a fősvényt, két tudóst; hisz ép e kihegyezésben áll a költés. A hiba és félszegség, hiba és félszegség mindig, de nem mindig nevetséges, az élt, szint megadni a költő' dolga. Az élet csak darabkákat szolgált, egész képpé a költő illeszti, phan- tasiájából vévén a pótléket.

Nekünk vígjátékköltőnk is hiányzik. Kisfaludy K. nem volt psycfiológ csak elmés, és különös, hogy ő vígjátékában nem a személyek' belső comicaiségához, hanem épen a legkevésbé drá- maihoz, a szóbeli elmességhez ragaszkodott. Epigrammákbul akart komédiát szőni, apró ötletekből melyek mindig csak ösz- szefüggetlen szikrázatok; ezeknek minden mást alárendelt, pedig ezeknél minden más drámaibb. Sokszor egész darabban nem vil- logtat Molière annyi szóelmességet mint néha Kisfaludy egyben, de Kisfaludy' valamennyi művében nincs annyi psychologia mint Molière' egy jelenetében. Vádoltatott Kisfaludy, hogy darabjai nem nemzetiek; a felelet vala, hogy azon rend' életében, honnét a költő meríthetne, nincs nemzetiség. Legyen így. De ha szoká- sainkban nincs sajtáság, nincs nemzeti különös, korunk sem ad

keimet a vígjátékírónak, mint Molière-nek kora adott? Kisfaludy' darabjaiban nem találsz sok nemzeti sajátságot, azonban még is azt tartom mindenik inkább mutatja a nemzetet (azon szomorú esetben is, ha sem mű, sem nemzet nem bír saját színnel), mint mutatja a kort melyben iraték. Fordítsd le németre s eredeti német darab lesz; mondd hogy a múlt századok' valamelyikében készült, s nyelvén kívül nincs benne korjellem mi meghazudtolna. Molière rovogató korának hibáit, miként azok akkor nyilatkoztak, és bár sok darabjai örökké megleendő hibák' képe, és így minden korban otthonos kép, még sincsenek korszín nélkül; százada állott neki tájképül, ő csak bele festé személyeit. Mátyás' neve színdarabot sem nemzeti, sem korjelleművé nem tesz. És vájjon vígjátékra a múlt századokbul tárgyat hozni helyes e, sőt vájjon a néven kívül a költő által álthozható, ismerhető, s a közönség által érthető e? A históriai személyek így nem válnak e pusztá vázakká, miket nem kora de a jelenkor' balgaságaiba öltöztetünk? Hiszen minden elmúlt század, avult szokásaival, divataival, tévelyeivel ha ugyan ezeket ismerhetni, sőt néha még erényeivel is már magában egy víg darab a jelenkor előtt. Itt a költő késő jön, az idő megelőzte s maga az által hogy haladt s a múlt hátrább-hátrább vonult, vígjátékká feldolgozta. A tragédia' országa kivált a múlt, a komédiaé csak a jelenkor. Kinek jutott eszébe satyrát az elmúlt-ról írni? A satyra és komédia ikertestvérek, melyek együtt születnek és halnak. És szükség e a múlthoz folyamodnunk? Nem; nincs nép mely satyrára s komédiára több kelmet nyújtana mint a most élő magyar nép.

E napokban hallám a híres; Hugenották dalművet. Fájós fejjel léptem a színházba, de kijöttömkor tiszta volt mint fölöttem az ég. De hiszen ítélet' napján is a halottakat zene támasztandja föl s itt az életben is ennek s a reménynek köszönheti legszebb óráit az ember. Bájos hangjaira a tiszta s nemes érzés a kebelben ezüst forráskint ered meg, az értelem a fejben napkint lép elő mely előítéletet s fortéimét arany fátyolával elborít. Ily pillanatokban senki nem tagadhatja, hogy a művészet nemesít, emel, a különbség csak az, hogy egynél néhány órára, másnál egész életre kiterjed áldása. Erős hitem is, hogy a színház úgy statusintézet mint az iskola és egy-

ház *), s hogy ott ép úgy szabadság uralkodjék mint a sajtóban, de nagy gond legyen a szívet s erkölcsöt nemességben megörzeni. Napoleon a Lancivaltult írt Hector című színdarabról kedvezőleg beszélvén, hogy abban hév s fönség van, monda: „az egy darab de quartier général, melynek hallása után tüzesben rohannánk az ellenre.” Ugyan ő monda: „a tragédia hevíti a lelket, emeli a keblet s hősokeket teremthet és kell teremtnie. S így tekintvén e tárgyat, jeles cselekedeteinek egy részét Franczország talán Corneille-nek köszönheti és valóban, ha koromban él herczeggé tettem volna.” Ugyan ő monda azt is: „a magas tragédia a nagy emberek’ iskolája; tehát a fejdelmek’ tisztze azt pártolni s terjeszteni.” S ezeket monda Sz. Ilonában, hol oly nagy élet’ emlékezetével bölcselkedett, milyennel egy Statusphilosoph sem bírt.

Említést érdemel a gyermekek’ színháza (Théâtre des jeunes éleves), mely 1812 óta áll. Itt csak erkölcsi darabok adatnak, mik a gyermekeknek, kik ide seregesen hordatnak, intésül, tanúságul, serkentő például szolgáljanak, p. o. a röst mint vallja kárát röstségének, az iparkodó mint veszi hasznát szorgalmának, a születisztelőt Isten mint áldja meg. A színészek szinte gyermekek, mi a néző gyermekeknek új öröm, s az ügyes igazgató érti egész közönségét egy családdá összeolvasztani. Nagy városban egy ily intézet, mely aetheticai szabályokhoz magát nem kötvén a gyermeki szívre hatást választja czélul, jól igazgatva, költséggel s elméművekkal segítve, nagy foganattal munkálkodhatik, s óhajtani még csak azt kell, hogy ne nyereszkező, de haszonra nem számoló philantrop társaság által vezéreltetnéd

Tennap a „Duna’ leánya’ című balletbe mentem, részint a Duna, országunk e szíverének nevéért, részint azon tánczosnőért, kit a párisi nép aérienne, vapeureusének nevez. És e névre érdemes, Táncza mint a szélnek könnyű haladása mi mellettünk ellebben, mint egy árnyalak’ lengése mely a mágus’ tükrében élni látszik, és ha beburkolja magát, hasonló a fehér lepelben megjelenő éji kísérlethez, mely csak látszólag jár a mezőnek színén. Minden szökellése zökkenés nélküli, mintha nem test volna. És

*) A francz kormány a három főbb színházat évenkint több százeze franczal segíti.

mikor a forgásokat csinálja lábhegyen, gyermekkorombul eszembe jutnak a mesék, mikben arany és ezüst és rézvárok forgottak hol lud, hol kacska, hol galamblábon, sebesen igen sebesen, s az igéző vessző' illetésére egyszerre megálltak, mint e táncosnő megáll mikor a karmester botjának jelére a zene megszakad. E tánczkirálynő a híres Mad. Taglioni, ki itt évenként 100,000 fr. fizetést kap. Bizonyossá is tehetsz, barátom, mindent, hogy vígan tánczol. Egyúttal gondokozzál arról is, költőink miért énekelnek mindig bánattal és szomorúan? Nem a szegénység s nyomor e oka? Te magad is költő, ne vedd ezt rász néven, hiszen a nap, e legduzsabb s legfölségesb természet is, sok népeknél Isten, nem zeng minden kavics s ködarab' oldalán, sugarainak mennyei hangjai csak Memnon' márvány s érez szobrán zendülnek meg.

XX VII.

Paris, Februar' 14-kén, 1837.

A zsidó nép kalmár tömegestül, az arab lovag, az olasz művész, a francz tömegestül szónok. Az a kuruzsoló, ki piacrzul piacra vándoroltában egy sousért fogat tisztit s port árulgat, az utca népének székéről beszélvén; az a szemfényvesztő, ki a Champs Élysées-n a középre tett csészébe inkább elméskedése mint ügyessége által nyerhet néhány liardot: ép oly bámulatos jeleit adja a szónoki tehetségnek, mint a kamrában Berryer *) Franczország' legrohanóbb, Thiers legszellemesb, Odilon-Barrot legmesterségesb, Guizot legiskolaibb, Dupin (az elnök) legélesb szónoka. Ha a követkamrát meglátogatnád, úgy járnál mint én. Midőn a szószékbe némely ismeretlen nevűek léptek föl, hajlandó valék el vagy ki fordulni; de nagy vala meglepetésem, csaknem mindenki ben jeles szónokot találván, úgyhogy itt a követek a szónoki ügyesség s készületre nézve, bírván ezzel legtöbbje,

*) Midőn az adresse-vitakor a spanyol kérdésben szóla Berryer, Lyndhurst, a híres toryvezér, jelen volt, s kijöttékor monda: 'láttam egy bikát szabadon a porcellántárban.'

csaknem egyenlők, köztük a nagy különbséget az ész s tartalom teszi, s hírt ez ád. De ha a német' hibája, hogy a férfúi önbizalommal bélyegzett szónoki hangot s ünnepiséget nem találja el, a franczé az, hogy határain túl hág, az indulatokat s mik vele együtt születnek, a hangot, arcvonalmakat, szemjárást, mozdulatokat áttadja a mesterségnek, mely azokat hideg szabályaihoz nyomorítja, s így a polgár-szónok kezd színész lenni, csak a függönyök hiányzanak. Pedig törvényhozás' teremében színészi szónoknál szenvedhetőbb a dadogó; midőn a szónokon a mesterséges mozdulatot, arcot, szemjárást s keresett hangot kiismerem, nekem úgy tetszik, mintha az sem volna igaz, mit mond, érez és hisz, hanem miként a színpadon, érzelmének s hitének csak látszik lenni. Nem vagyok a szónoki tanulmány ellen, csak emlékeztek, hogy a művészséget akkor tanultuk meg, mikor szabályait elfeledtük. –

Míg a kamrában az általános vita foly, minden szónok igen hoszan beszél, 1-4 óráig. Egyik oka, mert a beszédet szabad olvasni, mit sok követ cselekszik is; másik oka, mert e vita a pártok' nagy csatája, melyek' nevében itt csak vezérek szólalnak föl; harmadik oka, mert a pártfők nem annyira a kamrának, mint, a hírlapok' közbejöttével, a nemzetnek beszélnek. Azonban bár mi lélekkel beszéljen a szónok, van egy bizonyos pont, kivált ha már többet is hallánk s utána még másokat is kell hallanunk, minél ha tovább nyúlik beszéde, fáraszt. Legyen bár mi lélekhevítő, legyen bármi fontos, az a lángot mit maga gyújtott maga oltja el, ez a meggyőződést mit maga szült maga öli meg; az is ez is hoszúsága által mi unat, tetemessége által mi erőtlent. Úgy találom, mi magyarokul, a cikkelyek körüli vitáknál ügyesek vagyunk, de az elvek törvényhozói kifejtésének nagy munkájára alig van egykét emberünk. Igaz, a francz követnek főadata is nagyobb. Beszédét ő úgy írja, hogy mondva is olvasva is hason, az első szükséges a tagokra nézve a kamrában kiknek beszél, a második pártjára nézve a kamrán kívül melynek ir. Nálunk ez ideig csak pillanatnyi hatányra számolt a szónok, de mit az utasítás a kebelről sokszor elhárít; a nemzethez senki nem akart beszélni. Hogy nálunk a beszédet nem szabad olvasni, az helyes; de hogy a kidolgozott beszéd ellen is sokan zúgolódnak, minek

tanúja valék, az kevesb mint képtelenség, de több mint ostobaság. Nem így áll a tétel; ‚kidolgozott beszédet ne mondjunk’ hanem: ‚országos, századokra kiható, milliók’ sorsát elhározó tárgyrul beszéljünk eleve gondolkodás, elméik ed és nélkül, csak röviden, mint ülésbe jövetelünk közben a hónalj alatti utasítás megihlet.’ Koránsem, felelik; sőt gondolkodják, elmékedjék, csak ne írja le beszédét, mert többnyire hoszú és üres. Erre válaszolom először. Mi egyéb az írás mint lelkünk foglalkodásának és a mi ennek eredménye, gondolatainknak, eszméinknek följegyzése? Esnem azért gondolkodunk e, hogy a tárgyat kifejtsük és megismerjük? De ez még csak mimagunkért történik. Ha nyilatkozni is akarunk, a léleknek még egy más munkája van: gondolatainkat rendbe szedni, összekötni, szavakat keresni, ezekben világosan kifejezni, hogy mit mi magunk értünk, azt másokkal is megértessük. Kinek gyöngé emlékező tehetsége van, az hiában tette e második munkát ha föl nem jegyzi, sőt a fontosb, szövevényesb és így hoszabb fejtegetést kívánó tárgyban az erős emlékezetűnél is nélkülözhetlen, s minden esetre fáradtságot s időt kímél. Tehát, ki a tárgyat érteni akarja, annak gondolkodni kell és ez elég; ki szólni is akar, annak nem elég, hanem gondolatait rendbe s e renddel szavakba is kell rakni, s ezt vagy hív emlékezetébe vagy papírra följegyezni, mert ez mindegy. Kinek jut eszébe azért boszankodni, hogy a mit gondolunk, emlékezetünkben megtartjuk, s nem ugyan egyre megy e azt papíron megtartani? Utójára is a szegény tollat éri az egész boszúság. Másodszor. Kinek írott beszéde üres, az készüllet nélkül vagy nem fog szólhatni pedig szólnia kell, vagy ha szól, beszéde még hitványabb lesz. Ki nem írja, vagy ki a rendre és szavakra kiterjedő részletességgel nem gondolkodik, mi írás toll nélkül, az, bár mi lángelmével bírjon, több szavakban mondja el erősségeit, s teljesen és logicialag soha sem mondja el. Harmadszor. Azon urak mindent két sorban óhajtanának hallani, olyan dolgot is, mi századokból nyúlik a törvényhozó’ elébe s új alakában századokra állítatik föl. Hoszan beszélni néha szükség és így nem mindig hiba, sokszor másképen lehetetlen jól beszélni, mi örök törvény. Egyébiránt hevenyészti elme, bármi gazdag, előadásban soha nem rövid, vagy egyszersmind igen

hiányos; és tagadhatatlan lélektani igazság, hogy röviden és jól csak az írhat s fog írni, csak az szólhat s fog szólni, kinek előbb gondolkodni, aztán gondolatait rendbe állítani és végre nyelvbe önteni elég ideje s kedve volt.

Barátom, kérlek, tanulj e kitérésekért megengedni. Külföldön utazom de hazamért, melynek szent emlékével utazom. Minden mit itten látok, rá emlékeztet; hajó és benne nincs, elfojt a fájdalom; ha rász és benne nem létez, nevetek örömemben.

De jöszte, térjünk vissza a kamrába, a hoszan tartó golyószavazás nem sokára bevégződik. Nézd, a ministerek mint sűrűnek, ez mosolyog, az hajlong, amaz kezeket szorítgat, a negyedik ideoda suttog, s szinte képzelem, némely távol tartományi új követnek vére mint üt sebesben a ministeri kéz' érintése után, s szavátul leszédül, mint a gyöngé madár az óriáskigyó' föltátott szájába.

A francz hol készíti magát a szónoki pályára? Három iskolában. Első a szabad sajtó, mely az által hogy a véleményközlésre utat nyit, gondolkodásra és Írásra hív mindent és így megadja a szónokság' örök alapját, t. i. a gondolkodás a tárgyat adja teljesen hatalmukba mi nélkül nincs nyomós, az írás a kifejezésekben tesz ügyessé mi nélkül nincs kellemes szónok. Másik iskola maga az egész ország, mert a francz szeret s a francznak szabad beszélni, és ért s tüze is van hozzá. Harmadik az ügyészi pálya. Az első is szül jeles szónokokat, mutatja Thiers, Guizot, B. Constant; a második is, t. i. az élet, példa Périer Kázmér, Foy; de legjelesbeket s legtöbbet képez az utósó iskola, igazolja Berryer, Dupin az idősb, Odilon, Sauzet, Garnier-Pagés. De hogy oly nagy és bölcs képző-intézettel nem bírnak, milyen nálunk a megye, az tagadhatatlan, tekintsük itt akár a tárgyak' sokféleségét, akár az alkalom' sűrűségét, akár a részvehetők' számát; mert hisz az ügyészek, a jury előtti sajtópöröket kivéven, szüntelen csak magányjogi tárgyakkal foglalkodnak, a clubbok pedig, mikben ezerek lehetnek de egykettő beszél, e szempontban nem nagy fontosságúak, s most, a szeptemberi törvények után, épen nem. És kétségkívül sok jeles de félénk elme, mely magát nem gyakorlá pályán, hol erejéhez bizalmat nyerhetett volna, ismeretlenül s hirtelenül hal el a kamrában, mely nem lehet gyöngé kez-

dők' iskolája, hanem erősek' pályája. Azonban a szabad sajtó sokon segít.

Ki azt hirdetgeti, hogy a magyar követtábla, az ország' belső igazgatását tekintve minden más követtestületeknél tökéletesb s értelmesb, annak ne higgy, mert csak álmodik; sőt minden másnál, legalább a francz s angolnál bizonyosan hiányosb, ép azért mert követtáblánk úgy szólván egyetlen egy elemből, az pedig több elemekből alakodik. Nálunk a követkart teszi: táblabíró, ügyvéd, tisztviselő. De mi ez más mint három névvel nevezett egy személy? Ehhez adok kéthárom tudóst. Már most hol van a kereskedési s iparérdeknek értelmes képviselője? A városi követek szinte csak tisztviselők, s ha másképen volna is, hiszen nincs szavok. S ki érti a hadi dolgokat? Néha van egy követ ki szolgált, talán hadnagyka volt, néha e sincs. S nem homály e a cancellária, a helytartótanács' munkálkodása? Ki ismeri a kamra' szövevényeit, a bányák' ügyét? Kinek van ismerete a határszélékről s tengerpartainkrol? Külföldön ez mind másképen áll. A követek között van ügyvéd, bíró, birtokos, kereskedő, tudós, hivatalnok a kormány' minden ágaibul, katona, gyámok, és mi legtöbb – exminister. Hogy jobban meggyőződjél, barátom, vizsgálj meg, a magyar, francz, angol követház mi elemekből van szerkezve. A francz ez évi kamrában van: minister 5, ministeri hivatalban dolgozó 8, tábornagy 1, vezérrangú tiszt 19, ezredesen aluli 20, alhajóvezér 1, abék, törvényszék, királyi s cassatiotábla' bírái közül 74, ministerkövet idegen udvaroknál 2, statustanácsnok s ezen tanácshoz tartozó 18, egyetemektől 3, királyi mérnök 4, finánczi tárnok 1, hadi tárnok 8, stb., szóval királyi szolgálatbeli 169, ezenkívül: ügyész 46, orvos 8, kereskedő, pénzváltó és gyámok 39, vashámorok' birtokosa 8, jegyző 4, és föld- ház- tőpénzbirtokos 178, szóval nem kir. hivatalbeli 290, összesen = 459. Az angol ez idei alházban van: lord 59, hajóvezér 3, vezér 14, száraz s tengeri alsóbb tiszt ezredestől a hadnagyig 142, lord-helynök 7, alhelynök 42, lovag, baronet s ily rangú 153, ügyész 61, pénzváltó 40, keletindiai birtokos 33, nyugoti 17, kormányhivatalnok 52, sinecurista 114. A magyar követtáblán, 1832ben volt: alispán 42, táblabíró 36, alsóbb hivatalbeli 27, a városok' részéről részint bíró, részint tanács-

béli 74, szóval a követtábla áltt 181 törvénytudóbul és 44 theolobbul. Könnyű átlátni, barátom, hogy a föladatokat jobban az a törvényhozás fejtheti meg, mely magában több ágbeli férfiakat egyesít.

De nálunk még közönséges hiedelem, hogy tudós ember sem hivatalra, sem törvényhozónak nem való. Eszembe ötlük mit Bacon, Albion' nagy bölcse és tisztviselője e tárgyban mond: „a politicát s kormányt mi illeti, hogy a tudomány arra inkább alkalmatlanít semmint képez, nagyon hihetetlen. Látjuk, hibának tartatik a testet kuruzsolóra bízni, kinek néhány tetszős szereji vannak miket használ s néha szerencsével, de sem a betegség' okait nem ismeri, sem a beteg' alkatát, sem a véletlen' veszéyeit, sem a' gyógyítás' módját; látjuk, hasonló hiba oly ügyvédekre s jogtudókra támaszkodni, kik csak a gyakorlat' emberei, a tudományba nem hatottak, kik azonnal megakadnak, mi helytt az eset tapasztalásukon kívül van; ép ez okoknál fogvást a kimenetel s a süker vajmi kétes ha a status csak empiricus férfiak által vezetetik, tudós embereknek helyes küzbevegítése nélkül.” – Brougham, mint tudós és író ismertetvén, midőn követi jelöltül mert föllépni, a hírlapok által kinevetetett. –

A követkamrát mint mérleget képzeld; a jobb a baloldalnak, a bal a jobboldalnak fölbillentésén törekszik, de a középnek karja mindkétfele kinyúlik s hypomochliumara támaszkodva tartja békében; így a bal' fellengő theoriái dörögnek de kár nélkül, a jobb' szolgálanczai csörögnek de csak messzeről. A ministerek támadnak s elenyésznek mint tavaszi hó, de a közép többnyire hiven áll mint oszlop, mint talapkő, min a szabadság s béke' szobra nyugoszik, s ez is mutatja, hogy a társaság' minden állapotában, a sajtó' legszabadabb életében is a békés és mérsékleti rész a legnagyobb. Ritkán szól a közép a szószékről, jele hogy határozni szokott s bír, de egymásközi annál többet beszél s társalkodási zajában mint örvényben lesz el a bal és jobb' szenvedélyes hevű szónoka. –

Franczországban ki nem ír, az a kamrákon kívül sehol nem léphet föl nyilván. Mert a megyei s helyhatósági intézet a francz alkotványbul hiányzik, pedig az sehol nem volna ép a szabadság, ép a rend' érdekében oly szükséges mint Franczország-

ban. Egyes törvények, mik a napokkal együtt változnak, meri csak a napok' rövid szükségai szerint hozatvák, bár mi bölcsek és számosak legyenek, sem nagygyá nem tőnek népet soha, az ha kicsiny volt, sem meg nem mentik ha már romlásnak indult; intézetek ültetessenek a nép szívébe, melyeknek magvában örök élet van, melyek folyton s együtt fejlődnek a status' kül- és belterjedelmével, melyek ahhoz mindenféle változásaiban önerejüleg alkalmazkodnak, szóval, melyeknek erejük es hasznuk az idővel és szükséggel és körülményekkel együtt nő. S ha a törvényhozó lélektani emberi ismerettel bír s a népjellemet felfogta, e két szövétnek' világánál nem lesz nehéz kitalálnia, melyik népnek üdvére mi intézet kívántatik. A történet nem is mutat nagy nemzetet, sem birodalomban sem köztársaságban, s az ó korban úgy nem mint nem az újabb időkben, melyet nem egy sajtáságos intézet tett volna nagygyá. S ez értelemben nemcsak Trójának, de minden országnak lehet palládiuma, s hol már van őriztessék meg, hol még nincs igyekezzenek megszerezni.

Az ily intézetek' hiányát csak nagy férfiak pótolhatnák ki, ha velők együtt rendesen össze nem dőlne mind az mit alkotnak, s ha az mit utánok a maradék kap örökül több volna egy nagy emlékezetnél és egy fénysugárnál, – mely ritkán iránymutató is, – dicsőségeiknek napjából; azonban egy nemzet, mely a mélyből emelkedni óhajt, vagy nagyszerűbb pályát vágy megjárni, mégis több bizodalommal tekinthet nagy tehetségű kormányférfiakra, mint köteteire a hideg törvényeknek. Mert elv és törvény magában holt, szendereg; a kormányférfi ellenben élő erő ki híven vigyáz; a törvény csak egy kimondott, de életbe azért még ált nem ment gondolat, bár mi jeles mégis csak pusztá eszköz, hasonló a csillagászat' bámulatos csöveihez, mellyek, jóllehet velők az egek' egébe lehetne pillantani, mesterektől nem használva hiában valók, szóval a törvény egy megkötött hév, – de a jeles kormányférfiban minden gondolat egyszersmind tett is, s elméjében minden fölmerült eszme vitetik akarateréje által egyenesen az életbe, hol folyton munkálkodik mint a kövéből kiütött szikra. S hiszem is, minden inkább szeretne lakni azon országban hol a törvények ugyan tökéletlenek, de a kormányzók alkalmasak, mint abban hol egyenkint a törvények remekművek de a

kormányzók mindennapi emberkéek. Nem láttuk e nagy példáját a polgári törvények tehetetlenségének a francz első zendületkor? S akkor, és a legújabb spanyol és portugál történetben az alkotványok, miket a társasági épület alapjainak s így nehezen mozgathatóknak hinnénk, nem az évekkel együtt újultak e meg, úgy hogy csaknem meg kelle térni azon hittől, mi szerint egy jól irt alkotványban csaknem minden garantiát bírni vélénk? Ez is azt bizonyítja, miképen a törvényben inkább súly van mint élet, s ezen okbul bár mi hatalmas az, sükertelen lehet gyöngék' kezében, mert hasonló kardhoz és tollhoz, melyei eszes és hatályos férfi nagyokat művelhet, ellenben a gyávaság és közepszerűség őket hiában forgatja.

Nézzük a világ minden népének nagy és dicső korait, mindenütt emberek hozták elő azokat és sehol nem pusztá törvények. Sz. István alig egy ívnyi törvényt nyel egy új hazában, egy új népfajt fogantatott meg, s nagy-Lajos nem sokkal többel ugyan azt virágzó birodalomra terjeszté ki, midőn később tetemes törvénykönyvek mellett gyenge uralkodókat pillantunk meg, s ugyanazon időben ismét a törvényíró Ulászló s törvényben elődeinél bővelkedőbb Lajos szomszédában Mátyás' személyes nagysága fénytörnyként emelkedik. Nem tagadhalni, hogy a római törvények, Constantintul kezdve a birodalom' rogytáig, sokkal erkölcsiebbek, igazságosbak, philosophiabbak valának azoknál, melyek a sulla-féle polgárháborútól számítva Augustus' haláláig hozattak: azonban hatalmat, fényt tekintve a világ előtt, s polgári erényre nézve belső ügyekben, hadi vitészségre nézve idegen földön, lehet e csak összehasonlítani is Róma' állását a respublicában és az ötödik században? Nem tagadhalni, hogy istenfélő-Lajos és kopasz-Károly trónra hágván sokkal több, sokkal jobb és gyakorlatibb törvényeket találtak, mint nagy-Károly szinte elfoglalásakor királyi székének; azonban közülök melyik lett korának emlékköve? melyik tölte be századát hírével s tetteivel akkint, hogy mellette a világtörténet megállapodnék? Hiszen, tekintvén 1715 – 1780-ig roppant haladását a törvényhozásnak, mely ez időszakban türelmesb, méltányosb, észszerűbb, szóval emberibb lön, XIV-ik Lajos' nagy erejével XVI-ik Lajosnak kellett volna bírnia, holott míg az csaknem a kornak parancsolt, ez saját or-

szagában sem lehetett úr. Azt sem tagadhatni, hogy Erzsébet s Cromwell' fényes uralkodása nem a Henrikek' bő törvényeiből vette erejét s hatalmát; mert ha ez állana, a törvények' hozatalában buján termékeny 18-ik század' mindenik fejedelme felül ragyogandotta őket, mit aligha fog valaki állíthatni. S az egyház' történetében is nem Gratian' Decretuma csinál időszakot d-e a VII-ik Gergelyek, III-ik Inczék, X-ik Leók' kormányideje. S c szerint nem csodálkozhatni azon sem, ha Justinian, ki a Code-
xet, a Digestákat, az Inslitutiókat irattá, igen közepszerű uralkodó volt, mint Franczországban V-ik Károly is, ki szerkezeti a szokástörvények' nagy gyűjteményét.

Mind ez onnét van, hogy nincsenek nagy törvények mint vannak nagy emberek; hogy a világműveltségnek és statusboldogságnak kútfeje nem annyira a törvénykönyvek, mint a jeles férfiak' egymás után következése. S bebizonyíthatni számtalan példakkal, miként nem a törvények uralkodnak a népeken, hanem az emberek; következőleg azt hinni, hogy ki oly törvénykönyvet ír, melyet nagy-Károly, II-ik József, Napoleon írt, az nagy-Károly, II-ik József, Napoleon' erejére teend szert, neveltséges balgaság, mert nincs elég kemény s bölcs törvény gyöngé kormányzó' kezében, mint viszont nincs róz s gyöngé törvény nagy kormányzó' kezében. Marlborough és Walpole Angliában, Richelieu és Colbert Franczországban tökéletlenebb s gyűlöletesb törvényekkel kormányzának, mint amott a toryk Éjszakamerika' feltámadásakor, itt Maupeou és Calonne, s korához képest Anglia hatalmasb volt III-ik Vilmos és II-ik György, Franczország XIII-ik és XIV-ik Lajos' idejében, mint amaz a 18-ik században, ez XV és XVI-ik Lajos alatt. Azon észrevétel, hogy csaknem minden derék kormányférfi törvénykönyvvel is neveztesíté magát, ép azt erősíti miképen művénél az ember több, s megjegyzésük a történetben egyrészt, hogy azok nem törvényeik által hanem törvényeik előtt tűntek ki, másrészt hogy ezeket, bár minden mi íratik, inkább a maradék' számára s javára való, használni s életté tenni utódaik többnyire nem tudván, mellettök az új s rövid fényből a régi s hoszu árnyékba ismét visszasülyedtek. De ne feledd el, hogy itt nem azokról szóltam, kik pusztá iratói voltak a törvénykönyvnek, hanem kik saját szel-

lemök' világát vitték bele s bélyegét nyomák reá, mint nagy-Károly, II-ik József, Napoleon, kinek híres codexe jótékony befolyással volt s van a nemzetre, sőt Európára, de őt nem az tette nagy kormányzóvá, mert ő codexe nélkül már az vala.

E szerint tévedni látszanak kik azt vélik, hogy az életműveseknek, organicusoknak nevezhető intézeteket, milyen a jury, megyei s helyhatósági szerkezet stb. jeles kormányférfiak kipótolhatják, s ezeket viszont az egyenkint, a változó jelennek változó szükségéi szerint hozott törvények feleslegessé teszik. Mert bármi erős törvény nem ad erőt a kormánynak ha gyöngé, sőt mennél erősb a törvény s mennél gyöngébb a kormány, ez annál jobban hasonlít azon emberhez, ki igen nehéz fegyverét végre épen nem bírja. E részben is nyújt tanúságot mind az ő, mind az új idő. Minden ki merészen, erején – s az igaz, szerencséjén is-túl vállalkozott, meglakola érette; Napóleonnak brumaire' 18-ika, Cromwellnek april' 20-ika dicsőségére vált, de ellenben szomorú sorsa lett azon kormányférfiaknak, kikben hasonló akarat s bátorság lehetett, de nem volt egyenlő erő.

Franczországban azt hiszik, a nemzet s a kor ott kiszülte magát, nincsenek nagy embereik, és inkább szónokok vannak mint kormányemberek. Mit mondjunk mi embereinkről s korunkról, kik sem nagy szónokokkal, sem kormányemberekkel nem dicsekedünk, sem nagy halottak' emlékezetével nem vigasztalhatjuk magunkat! Kinek nincs jelene, sem múlt nagysággal nem nevezetes, mit tehet mást mint hogy tekint a jövőndőbe.

Visszatérek a kamrákba.

A különbözőféle körülállások különbözőféle bélyeget ütnek az intézetekre. Parisban, e nagy s népes városban tartaléktalanb az élet mint kis városban, s így van ez a színházban, a sétányon, az egyházban s a k a m r á b a n is. Hozá járul hogy 459 személy nagy társaságot képez s úgy szólván idegenekből áll, kik különbözőféle tartományokbul jönnek össze. így itt egyik a másikkal nem sokat törődik, legfőlebb szomszédja ügyel rá; a szónokot egypár száz hallgatja, sok beszélget, néhány levelet ír, néhány könyvet olvas vagy a zugokban értekezik, mert mind ez a nagy teremben, e félezer ember közt szembetűnés és háborítás nélkül történhetik. De mi itt nem háborító, mi itt természetesnek látszik, nálunk az

vajjon nem lenne e háborító és illetlen? vajjon okosság lenne e a követtáblán ép ily tartaléktalanságot követelni, hol egypár száz személy hoszú asztalok mellett ül, hol a székről minden fölkelés figyelmet gerjeszt, minden lépés visszahangzik a szőnyegtelen padozatról? A magyar diaeta viseli a magyar társaság, egy kis városi élet' bélyegét, mint a párisi kamra a párisi életét viseli.

Ha a kamrában nem valál s ennek vagy annak beszédét teljesen s híven olvasni kívánod, nem elég az asztralul akármelyik lapot felkapnod, hanem mi párthoz a szónok tartozik, annak hírlapját vedd elő, abban híven vagy legalább egészen megtalálad. A többi sem hamisítja meg hanem eldarabolja, a gyöngre részt megtartja, az erőst elmetéli, mert minden hírlapnak elve s színe van, s mi ehhez jól nem áll, azt nem veszi föl. E szerint Guizot' beszédét a La Presse, Thiersét a Journal de Paris, Berryerét a Gazette de France lapbul olvasom. Akarod tudni az Ítéletet, p. o. Dupin' legközelbi beszédéről, a loi de disjonction ellen? A Le Temps azt mondja, koronája a híres szónok beszédeknek; a Journal de Paris csodálkozik hogy ember e világon ily összefüggetlenül szólhat, szerinte a beszéd foltokbul összeférczelt ruha, igenigen rossz s még azon fölül ízetlen tarkaság; s a többi lapok' véleményei e két szél közötti árnyéklatok. S gondolod a közönség engedi magát elámítatni? Koránsem; olt van a beszéd, elolvassa s az újságíró, ha bolondul szólt, kineveti.

Ott hol szabad sajtó van a közvélemény tévelyeghet de cl nem tévedhet.

Minden hírlap külön színében él s munkálkodik ugyan, de ép e sokféle szín' összeolvadása a közvélemény. – a sok ellenerő összeesése jegyzi ki a jellem-irányt. így futnak a különbféle' színű s ízű folyamok az oczeánba, hol saját színét s ízét mindenik elvesztvén, előáll az oczeán' színe és íze.

Az újságokban sokszor látod „tetszés: zúgás; megindulás.” Ezek' értésére különös szótár kell, de ezt megírni most nincs időm, p. o. „megpihen a szónok” néha azt teszi: elfeledé mi következik. –

A pairek a nagy parktól körülvelt luxembourgi palotában tartják üléseiket. Félkörded a terem, köröskörül tarka derekú s fehér fejezetű oszlopokkal; a fenékvonalon Demosthen s más je-

les emberek' szobrai állanak, az elnök' helyét pedig háromszínű és sárgafekete zászlók és szárnyas szobrok veszik körül. Az amphitheatrum' emelkedése szelíd, padok helyett karszékek vannak, a szószék is alacsony. Jegy nélkül a karzatba nem juthatni, de bár nem nagy mégis üres, rendszerint csak a gyorsírók s a szolgálaton lévő nemzeti örök a hallgatók, azok kötelességből ezek unalombul. Minden az óság' színét viseli, a terem' tekintete bus és a vastag üvegen küzködve jut be a világ. A pairek aranynyal hímzett gallérú s kézhajtókas frakban jelennek meg, egyéb czifraság s bohóság nincs rajtuk, kivéven melleiken a csillagokat. Léven többnyire magokban, ünnepiség nélkül értekeznek inkább mint vitáznak, mint egy bureauban, mint házuk' egyik szobájában; egyik a szószékbe fölmege, másik mellé áll, másik félútban állapodik meg, helyéről szól a negyedik, és mind ez történik némelyek szerint szenvedély, szerintem lélek nélkül. Drága látvány! Az ott hasán mi ékesen nyugtatja kezét; ennek itt mi bájosan, mi gondolatterhesen emelkednek s hullanak alá szempillái, készülők álomra; ama csillagos mi mosolyogva sandal csilgaltalan szomszédára. Im ez kegyes egyszer fölpillantani a karzatra is, gondolván magában méltóságosan köhögve: 'én, Franczország' pairje!' Délután 5 óra után a lovak előállanak, a nagy munkában elfáradtakat haza húzni.

Hiedelmemben itt is megerősödém, hogy a felházakban nem a lélekfelsőség uralkodik, hanem inkább a kül méltóság, magányéleti jellem' jósága, tekintet, öregség mi tapasztaltsággal, lélektelen mérséklet mi okossággal zavartatik össze. Közviták' alkalmával itt is és hon is gyakran érzem, hogy az igen is józan embert nem szeretem. Keblünkben a humanitás és a szépért s hazáért hevülés mint a vestatűz, ha nem tápláljuk gondosan és untalan, kialszik. Kivált a hazaszeretet nem oly testhez nőtt ösztön mint látni, érezni hot s hideget, szomjazni italt, éhezni étket; tanulni kell a hazát szeretni, ez egy nagy tanulmány. S okosan szeretni a legmagasb fok; elméd szívedtől melegedjék, szívei elmédről hűljön. Ha csak érzesz jó ember, magad sem tudod mit akarsz; ha csak ítélsz s nem őriz érzelmed' szentsége, apathia vagy a kísértők' hatalmába esel.

Boldog te, ki ezt meleg szobában olvasod. Midőn nevezetes

tárgy fordul elő a követkamrában s „jegyet szerezni lehetetlen, a nyílt karzat pedig már tele van, én a csikorgó havas fagyon helyért gyakran háromnégy óráig várakozom a csarnok előtt vagy a quain.

XLVIII.

Paris, Februar' 20-án, 1837.

Hol július' 14-én 1790-ben a király, nép, s Lafayette' vezérlete alatt a tábor a haza oltárán esküvék, a tágas Champs de Mars-t megtekintvén, a polgári s katonai gymnastica intézetbe mentem, melynek igazgatója egy öreg ezredes. A közel fekvő ezredekől ide tisztek és közemberek küldetnek, kik a gyakorlatokat megtanulván, csapataiknál mesterek lesznek. De ezen kívül egyebet is tanulnak, p. o. rajzot, nemzeti s hadi dalokat. A sok szíj s kötél szereket, fa és kőalkotmányokat, s a gyakorlás' számtalan módjait leírni nem ide való. Beléptemkor iskoláink jutának eszembe, mikben az aetheticai tehetségek mint zene rajz, szavalás, és a testiek mint úszás, táncz, lovaglás s általában a gymnastica teljesen fejtetlenül hagyatnak; amazok az elmét szelíddé, fogékonnyá, gyöngéddé képzik s ez fél erény, – ezek a lélekbe önbizalmat, szilárdságot, nyugalmat öntenek, s a bátorság minden nagynak forrása. A gymnastica az egészségre is szükséges, kivált gyermekkorban, midőn a test' fejtekezéseit az ülő élet s elmemunka megháborítja; pedig ha a test' izma elveszti pattanóságát, élénkség, vidám lobogás, frissesség a lélekből is eltűn s utána bekövetkezik a nehézség, komolyság s ifjultan ábránd. De nincs e rá szükség az élet' minden napjaiban is, most menekvésünkre, majd másokat kiségeteni a veszélyből? Szerencsénk s életsorsunk nem függ e sok részben ettől? Egy gyáva s tehetetlen külső kedvetlen véleményt maga felől méltán gerjeszt, mert ez természetesen vétetik egy durva s nem képzett vagy csak félig képzett, ingékony, önállásra s ereje' biztos érzetére még nem jutott belső állapot jelének. Egy gyáva mesterembert örömet eligazítunk, egy gyáva orvosban nincs bizalmunk, gyáva személyt félünk szolgálatunkba fogadni, pedig lehető, az remek-

mester, ez bölcs mint Aeskulap, s emez tele hűséggel s készséggel. S mikép eszmélet, lélekjelenlét, bátorság s elhatározottság testi fűrgeségben, érzemény Hiedelemben, nyájas elme udvariaságban s kedves módban nyilatkozik: viszont a testi ügyességek' bírása a belsőre visszahat s az érdekllett léleksajátságokat meggyökíteni s életben tartani segít, érzése pedig biztos tapintattal ajándékoz meg, mely egyiránt vezérel társasági körökben s az élet' nagy után. Mint a lélek mindenik tehetségének, úgy a test' mindenik tagának is ki kell műveltetnie. Ki ott az erők, itt a tagok' kiképzését bevégzé, arra azt mondják: ez egész férfiú; ki nem, p. o. ezeket elmulasztá, ott hiány van, mit más is észrevesz mert rószy benyomást okoz, de a lélek maga is érez mert belső elégedetlenséget szül, s e hiány egész életébe beszövődik, most mint önbizalmatlanság, majd mint félnétség, mint zavaródás, mint nyugtalanóság, olykor életébe is kerül. Az ember, testi, érzéki s értelmi tehetségeivel mint a három húros görög lant: kettő bár a legtökéletesben egyezték is, a lant nem használható, mert midőn újunk a harmadikat megpendíti, ennek sikoltása a kettő' harmóniáját összezavarja. –

Emlékezem, hogy a Notre-Dame de Lorette körül egy szép, nagy s új ház mellett egy szalmafüdeles színt láttam. Az utcán, nagy csodaképen, csak magam levén, és senkit nem látván jöni, kalapomat levévén, szónoki állásba lépek s egy gyöngye köhentés után jobb kezem' illőleg kinyújtván, így szólék:

A szalmafüdélhez, Parisban.

„Fogadd üdvözetemet ó kedves tekintetű fődél, ki e kevély paloták közt árván állsz s kalászfefeidet az ereszről lehajtod mint a falusi leányzó, midőn vasárnap az egyházba lépdel. Ne csodálkozzál örömemen, mert ha idegen vagyok is itt, de oly hazából érkezem melyben közönségesen tisztelnek, s hol királyi nevet viselő városokban is ékeskedel. Mint minden jelesnek neked is vannak irigyeid, s a roszak tüzet vetnek rád, s mielőtt segély érkezhethnék leégsz, leomlasz, a gonosz szelek megtépáznak s elkapkodnak, pajkos verebek és varjuk a szarufákról kihúzgálnak; de bár cserépsindelynek a föld, fődélnek a palakő nálunk olcsón ajánlkozik, mi megvetjük nemesen és hozzád hüvek mára-

dunk. Te szép, szerény, festve regényes, te hasznos vagy, mert te nekünk időmutatóul szolgálsz. Midőn a nap éget csaknem fellobbansz fejük fölött, midőn esik gyönyörűen végig csurgód a falat, midőn vész közég felborzolódol iszonyú boglyosan mint a mérges asszony' feje. O hasznos és gyönyörű földél, fogadd újra üdvözetemet!

Mi téged' marhák alá nem gyűrünk hogy váljal hasznos tárgyává, hanem száraz, zsirtalan, kiaszott perjévé fölégetünk szép lángban; régenten is ez volt az út olympba az istenek közé. Más országokban finom testedet megtörik, s belőle mesterséges és drága kosarakat, kalapokat, szőnyegeteket, tokokat, takarókat fonnak s nagy jövedelem' kútfejévé leszesz: de mi, apáink' ezer-évű szokásihoz hűvek, simán, épen rakunk föl a háztetőre. Azért mert tisztelünk s a nem-illetés tisztelet' jele. Az egyiptomi nem illeti durván az íbist, bikát, a keresztyén a szent képeket, a zsidó a szövetségládát, mi téged' nem illetünk.

Mit nekem itt ez a sok pompás palota, gazdag boltok' serege, remekmű, kincs és szorgalom? Mind ezek engem' csak kikapnak hazámbul, ezekben én hazámra nem ismerem. De tekinteted bele visszavezet s látom a gyönyörű szalmafüdeles hont! Ó boldog költőink, kiknek képzeleteiteket nem kell fárasztanotok, midőn a pásztornak sásbul és szalmából épült görbe kunyhóját akarjátok lerajzolni s megzengeni.

Ha lehet o martyr földél, jöjj velem az én hazámba. Itt, a feleskedő s kényeskedő paloták meg nem szenvednek s talán holnap szélhányatol; ellenben nálunk, ígérem türelmes hazámiai' nevében, egypár emberkort még békében élhetsz/

XLIX.

Paris, Február' 26-kán, 1837.

Képzelheted örömem mi nagy, midőn a francz literatura' híreseivel lehetek, kik közül valók Nodier K., Lammenais, Hugo Victor. Ez utósóban mindjárt az első látáskor egy gondolkodó, magába fordult, szilárd keblű s határozott férfiúra ismersz; komoly, sötétség nélkül mély, ború nélkül rövid, durvaság nélkül szigorú,

beszéde tartalmas s határozott, hangját erő s önbizalom jellemzi. Lelkéből elvek' élete sugárzik ki, mikből meggyőződése mint makkbul a tölgy nőtt fel, ez is az is megrendíthetetlen. Ideálin csüggyve, elveiben élve, eredetiségében tetszve s untalan munkálkodva, úgy látszik, csöndös és elvonult életet él. Szép barna hölgyében Esmeraldának, a Notre-Dame de Paris regényében oly csodásan teremtett szép leánynak előképére azonnal ráismerni. Midőn az ember híres író meg nézni, úgy cselekszik mint az, ki a szép rózsát meglátván elsiet megnézni a fekete földöt melyben terme. A viszony ugyan az, író és mű, föld és rózsza. Azt véli az ember, másféle a föld melyben a gyönyörű virág termett, s azt hiszi másféle az a férfiú ki a fölséges művet írta; – és találunk földet és embert a többihez hasonlót. De ép ezért tanakodva kérdezzük magunktól: hogy teremhet e földből ily szép rózsza, hogy eredhet ez emberből ily gazdagság?

Az irodalom mindenütt ugyan, de különösen Franczországban a társas állapot' tükre. A XIV-ik Lajos korabeli s mai literatúra között az a különbség, mi a két kor' története között; akkor csak a monarchiái elemében volt élet s így az udvari simaságnak elég vala a hideg fény, a fésznek nem kelle csak hibátlanság bár erény nélkül: most a népelem él, mely illedelemből kedv nélkül nem szokott nevetni, megindulás nélkül színből nem tud sírni, keblét csak erő rázza meg, szíve csak hévben olvad fel; akkor három monarcha alatt hajlék meg Franczország, polgári ügyeiben Versaillesstől, egyházi dolgaiban Romától, tudományok' pályáján az academiától függvén: most a népfölségé a legfőbb ítélet, mely a közvéleményben nyilatkozik; XIV-ik Lajos a literatúrai ápolta, de csak úgy mint ki magát oltárnak nézte s óhajtott e papnétól is tömjényeztetni; a mostani francz nemzet úgy tekinti mint fa a gyökét melyen él. Szóval akkor az erő, hatalom, kiváltság s birtok bizonyos osztályhoz tartozott s így a tudomány is: most az erő, hatalom, kiváltság s birtok az egész nép' tulajdonává lett s azzal együtt a tudomány is; és e szerint ez megszűnt ünnepi köntös lenni s társult a mindennapi étellel. Az elvek többé nem meddő betűk a könyvekben, eredményei s foganatai a társaságban érezhetőleg nyilatkoznak; mint művészet színt s örömet adnak az életnek, mint természeti tudomány az erők'

ismeretére s használatára képesítnek, mint philosophia a status és élethajón irányt s állást jelelő compasskint állanak. Mi Sokratesről magáról mondatik, – ez egész népre illik: a tudományt az égből lehozta, s tette az élet' szépítőjévé, képzőjévé, vezérlőjévé.

Új könyvek' hirdetései a literatúrai szorgalomnak, új kiadásokéra közönség részvétének legékesszólóbb dicséről. Es hány alakban s módon feldolgozva jelen meg ugyanazon mű! Például egy regény jelen meg; ebből lesz drama, egy részéből balladát, másbul epigrammot, végre talányt csinálnak; most következik a parodia, a dramaé, a balladaé, az epigrammé. De még ez semmi a megjelenés' sokféleségéhez képest. Először kiadja a szerző, engedelmével közli fejezetenkint egy és több hírlap és folyóirat, aztán a szerző kiadja füzetekben képekkel, aztán megjelen a regények' gyűjteményében, aztán a szerző' öszses munkái közt, aztán új, ismét bővített kiadás. Ezen kívül a drama megjelen a színpadon, a ballada zenére tétetik.

Franczország sok jeles íróval bír, bár hozzánk kevésnek neve jut, mert itt sűrűn vannak mint a gabonafejek, melyekből csak az élőfák tetszenek ki. De midőn az irodalom az élettel szorosán egybeszővődik, némely pontokban elveszti tisztaságát s művei szent ihlet nélkül gyárilag készíttetnek. Például egy vaudeville-t háromnégy ír egyszerre (mint gyárookban a késen vagy ollón több legény dolgozik}, egyik a dialógot csinálja, más az éleket, elmésségeket gyűjti össze, harmadik a dalokat írja, egy zenész pedig melódiákat készít. A hírlapok s folyóiratok' némelyike is csak szedett és lopott cikkelyek' lélektelen összeállítása. Azonban ne gondold, hogy a literatura' legfontosb, legterjedtebb, leggazdagabb ága ajournalistica; ez a rendszeres, szakbeli munkák' literaturájához úgy áll, mint a folyó pénz' öszlete a statusgazdagság hoz. Jobban ismerik a jobb fők nagy hivatásaikat s dicsőségöket is és az emberi lélek' természetét és valódi szükségét, semhogy erejüket, mi termékenyítő folyamkint ömölhet ki, a napi lapokban csöppenkint eltékozzolják. Ezért nevezetes írókat szerkesztőkül nem találsz, de dolgozó társakul igen; mert a szerkesztés minden időt elfoglalna s ők a jövődőei is, a

társként részvétel órákat kivan, ezekkel ők, kiké a vezetés' kötelessége, a jelennek tartoznak.

Franciaországban az 'íróság' osztály, rang, s az író osztály, rang, czimnév, ép úgy mint a nemes, pap, kalmár, katonanév. 'Író, tudós' czimül sehol nem íratik Franciaországban kívül, hol Hugo Victor, Dumas' stb. neveik után ott látni: 'homme de lettres'; ez már magában mutatja hogy itt az írói osztálynak mind fontossága mind méltósága megismertetik. Ez az a kör, mit a polgári állapot két, alsó és felső végének összehajlása képez, t. i. benne minden rangbul, minden korbul, minden nemből találsz, kik teljesen egyenlők hivatásukra nézve, de rangozvák tehetségeik szerint. Az észaristocratia Franciaországban leginkább kifejlek, a világ' egy népét sem véve ki; mert É. amerikában az ipar s kincsszomj a tudomány' szeretetén győz s így a pénzari-stocratia erős gyökkel bír, mert Németföldön a születési aristocralia a társasági első polczokon s fejedelmi udvarokban hanyatlás nélkül áll, mert Angliában mind e két ok egyesülve ellenszögzi magát s Bulwer H. megvallja, hogy az első házak' ajtóit nem csukják ugyan be előtted ha kitudatik hogy írai, de óvakodóbban nyit-tatik meg, s csak azért mivel író vagy ki nem nyitthatnék. Ez elő-ítélet' súlyától Byront sem mentheté meg csodált geniusa sem. Franciaországban nevet s rangot többé nem imádnak, tiszteletet mindenkinek csak személyessége szerez; hatás és pálya pusztán észtlől s jellemtől függ.

Hogy az irodalom virágzóvá tétessék, sajtószabadságon kívül kettő kívántatik, először, hogy a jeles elméknek a literatura' mezéjén munkálkodása, mint igazságos, érdemül tekintessék, mint a tábori s polgári szolgálat úgy tekintetik, s így írónak a pálya legfontosb s legmagasb hivatalokra is nyitva álljon; másodsor, hogy művei a közönségtől részvétell fogadtassanak, mi illőleg jövedelmezvén, egyszersmind független világi állapotrul biztosítja. Az elsőre nézve, tudomány s művészet iránt a francz lobogó szeretettel vonzatván, tudósok s írók iránt nagy tisztelettel visel-tetik, s követei közé választá Aragót, Lamartinet, Bérengert, b. Dupint, Cormenint, ezt tette a nép; a kormány pedig a művészeket s írókat diszjelekkel jutalmazza, ministerekké nevezi mint Thierst, Guizot-ot, pairekké emeli mint Cousin, Villemain, Royer-

Collard egyetemi oktatókat *)). A másodikat mi illeti, ime néhány sor az írók' jövedelmeiről.

Ha az író s kiadó nem alkvának meg, az írónak joga van egyegy példánytól 1-2 francot kívánni; aljasb író egy kötetért, nagy betűkkel s ritkán nyomva, 500 fr. kap. Soulié, kinek némi neve van, egy kötetért 2000; Balzac, Sand s más ily kedvelt minden példányért 2, s így 2000 példányban nyomott két kötetért 8000 francot húznak. A híresb írók még jobban fizettetnek. Chateaubriand' összes munkáiért a kiadó 500,000 fr. ada; keleti utazásáért Lamartine 80,000 fr. kapott, „Harmonies Poétiques” című verseiért 20,000-et. Hugo Victornak a Notre-Dame de Paris 15,000, Hernani' első kiadása 10,000-et, Dumasnak Stockholm et Fontainebleau 8000, Henri III. 30,000-et hozott be, s ha a Revue des deux Mondes folyóiratba ír, minden bár mi terjedelmű cikkelyért 1000 francot kap. Színdarabot a franczországi színházakban játszani nem lehet a szerzőnek járuló bér' letétele nélkül, s egy biztosság van, mely a bér' letételét biztosítja az egész országban. A Théâtre Français a bevétel $7\frac{1}{2}$ -de, a St. Martin kapu mellettiben száztul 10 és 48 franc áru jegy, az Ambigu-Comique-ben az első 24 előadások' mindenikeért 88, a következőkért szinte egyenkint 48 fr. adatik. A Vaudeville, Variétés s Gymnase színházakban minden felvonásért száztul négy, tehát ha a darab öt felvonásos, a jövedelem' $\frac{1}{5}$ -de fizettetik. A híres Seribe kinek egy millió francnál többet jövedelmeztek színdarabjai, a szerzőbőren kívül csak a Gymnase' bérlőjétül évenkint 6000 fr. jövedelmet húz. Az Académie royafede musique, mennyiszer a dalmű adatik, a költő s dalszerzőnek annyiszor fizet 500 fr; Mayerbeer' Ördög Róbertet majd kétszázszor adák, s ezen kívül ő a hangműárostul 37,000 fr. kapott. Az Opera-Comiqueben minden előadásért 300 fr. fizettetik.

De ép azon dicsőség s gazdagság, mi néhány választottnak osztályrészüln jut, sok ifjúnak elméjét fölgyulasztja s vágyától megszabadulhatod egyik keservesen tengődik egész életében, másikat az első szerencsétlen próba kétségbejti, megutálja a ke-

*) Legújabbban, a többek közt b. De Gérardot, kinek nevét hálával említeni.

gyetlen világot s öngyilkossá lesz. Néhány év előtt történt, hogy az igen ifjú Escoussenak első drámája nagy tapssal fogadtatott, miről a rá következőt bíráló is fényes magasztalással szólt, s így Escousse egy fényes, egy boldog pálya képeinek teljesen áltadá magát. De második darabja megbukott, harmadik azonképen s a negyedik is, melyben dolgozótársa volt Lebras, egy méléra hajló ifju. Fiatal léleknek, kivált mely még mindig az első diadalom' üdvében élt, kemény és sok csapás volt egymásután. Escousse ismert több ifjú írókat kik szinte szenvedtek, s javasla nekik együtt meghalni. Nem fogadák el javaslatát; egyik, mert még reményit, másik mert félt meghalni, harmadik mert erkölcsselet birt. Ekkor Lebrasnak irt: neked halnod kell, velem együtt kell meghalnod; s a gyöngé Lebras válaszolt: nem bánom: haljunk meg együtt. És egy szobába zárkózáván a sűrű gőzben a két jó barát rövid idő alatt megfuladt. Escoussenak vén atyja még élt, ki nek ö, a szerencsétlen, egyetlen gyermeke s támasza volt. – Ma reggel Eötvös az Athenaeum' hirdetésével lepett meg, mihez, a szerkesztők neveit megpillantván, örömmel nyúltam. Mohón vizsgálom programját s olvasom: philosophia, oeconomia, philologia, chemia, jurisprudentia, astronomia, politica, aethetica, physica, história, geographia, mathesis, – iszonyul Olvasom tovább: emlékmondatok és jus criminale, mesék és oeconomia nationalis, epigrammok és mechanica, utépítés és drámák, gyógytudomány és epos, és végre talány és utójára elegy hírek. Ismét a szerkesztők' neveit néztem, vájjon jól láttam e, aztán úgy jártam, mint a mesében hallhatád te is, egyik szemem nevetett mert ez mozgás' jele mi mindig jobb a tespedésnél, másik sírt mert három erő itt hiún tékozoltatik el, mert folyóirataink' lényeges hibája s átka ebben is megvan, mert a külföldi literatúrai állapotunkra tekintés nélkül látom követve, mert vagy nem ismerik literatúránk' sürgetőbb s igazi életszükségeit, vagy nem értik a közönség' irányát, s az irányt nem adják, mint kellene, de kapják még pedig a külföldiül. Mindenik folyóiratunk mindenre kiterjeszkedik, mindenik mindent magába ölel, egy ágra egy sem adja magát s így egyet sem merít ki egy sem. Mondják: specialis folyóirat nekünk még nem való. Kérdem, hát az encyclopaediai folyóiratok miért enyésznek el egymásután, hideg részvétlenség-

ben miért tengenek? Azért, mert azt mondjátok: mindennek irtok, midőn valósággal senkinek sem irtok. Én aestheticát óhajtok s a nemzeti gazdasággal, más történeti tanulmányokban gyönyörködik s költeményekkel, más philosophiai dolgokat kíván és számvetési föladatokkal telvék munkátok. E szerint mindenik az egészért fizet hogy bírja az egypár értekezést, mi ágabeli. Természetes következete, visszavonulás a vállalatiul, mert mi senkit nem elégíthet ki, elhagyatik. A közönség a specialis folyóiratot még nem bírja meg, ezt mondják más okul. S ti a közönséget encyclopaediai lapok által akarjátok reá elkészíteni? Fonák igyekezet! Közönség nem készülődik de készítettik, mindenik tudomány, munka maga készít magának. Maguknak így készítenek Himfy' szerelmei, így a Hitel s Világ, így az Élet s Literature' első két kötete; az első versolvasó, a második polgári s ipari állapotunkról gondolkodó, a harmadik criticát kedvelő közönséget. A Klióé is készül, a Klió készíti. Melyik közönség létezett az emiutott munkák előtt? Alapos és egy célra vagy legalább a szép literatura' kizárásával pusztán a komoly tudományokra, avagy pusztán a szép literaturára szorított specialis folyóiratok így fognak saját közönséget készíteni, így minden tudományos, akár eredeti, akár szabad lélekkel áldolgozott munka Talán hallatlan vád, de kimondom mert naponkint igazb, hogy a részvétlenség' vádja a közönségről apródonkint legördülget, mert az írók' fölületességében mentsége támad. Erő s alapadó táplálékot idegen nyelvben kénytelen ez keresni (mi fő oka nyelvünk tarkaságának, mivel más nyelvben ismerkedvén meg az eszmével s dologgal, szavainkban mi ezt mintegy nem találjuk fel s amahoz ragaszkodunk), mivel nálunk sem eredeti, sem fordított munkák, sem specialis folyóiratok nincsenek, ezek közül mindeniknek egyik határszéle a sublimior mathesis, másik a talány s elegy-hirek. írók, kik a nemzetet tanítani akarjátok, az idegen literaturákat miért nem vizsgáljátok? A német literatura, melyben a napi, heti tudományos lapok legkésőbb s legkevesb számmal támadtak, nem a legalaposb e? A jelesbek közt melyik kezdte folyóiratokon és pedig ily cél-talan (mert minden cél és semmi cél egyre megy) folyóiratokon, melyik emeli főlebb csak folyóiratok által, a fő írók melyikben vesztegetik egész erejüket folyó-

iratokban, mint nálunk cselekesztek csaknem mindnyájan ti első írók? De mi itt legfontosb, hol léteznek mieinkhez hasonló folyóiratok, mikből semmi kizárva? E tág kör' választása, miből kiesni s miben megszorulni lehetetlen, a szerkesztők' komoly törekvéséről jó véleményt gerjeszthet e, s folyóiratszerkesztőknek szabad e oly tárgyak' szerkesztését vinni, miknek elemeit sem ismerik? Külföldi literatúrákban gazdag kútfők nyitattak, s természetes hogy az örökké folyót csatornákon széltvezetik; a mi tudományos irodalmunkban eddigelé nincs nevezetes kútfő, s kútfők nélkül mi végre a csatornák? Isméi mondom, fonák igyekezet, encyclopaediai szélességre törekedni midőn tömörséggel nem bírnunk; az első szükségek' kínzó hiában divatúkról gondoskodni; töredékes ismeretek' terjesztése által komoly tanulmányoknak kétképen utat zárni, az íróknak töredékes elfoglaltatásuk mellett idejük nem maradván, a könnyűhöz s rövidhez szokott olvasóknak pedig részint kedvök nem levén, részint azon hiedelem támadván bennök, hogy midőn egy tökéletlen értekezésket olvastak, a tudományt tanulták meg. S az ilyen csöppögetett ismeret nem szeletenkint nyújtogatott alamizsna e, mit a közönség azonnal fölemész, s nem tőkét adván neki, annál mi naponkint adatik többje van e? Nem ugorni akarás e ez oda, hova a német, francz, angol literatura lépcsőkön jutott? S mienk most nem hasonló e egy fához, mely ágazik, leveledzik de gyököt nem vert? Jaj azoknak, kik a népélet' egy vagy más ágában vezéri tekintetre jutottak s azt hibás irányban vezetik vagy abban követik. Minden pályán Isten akar lenni az ember, mert teremteni könnyű, pillanat alatt megtörténik, építeni nehéz, naponkinti fáradozást kivan.

Ma tehát íróinkban a hiba, íróinkon a vád, derék munka iránt a közönség többé nem részvétlen. Vájjon azok, mik több kiadásokat értek, nem a legjobbak közül valók e? *)

E napokban hallottam először életemben improvisatorokat,

*) Alapeszmében tehát hibásnak tartom az Athenaeumot; azonban miután van s miután minden hasonló irányú folyóiratok közt a legjobb: egy józan, művelt s a l k o t v á n y o s olvasóközönség' pártfogását leginkább ez érdemli.

egyik francz, másik német volt. Emez ifjú, eleven, tüzes, verselése akadatlanul ömlő. Teli Vilmos földadott tárgyul néhány drámai jeleneteket verselt, színészi mozdulatokkal kísérve; versele adott rímekre is, végül pedig három kijegyzett tárgyat három lapra irt föl, sa mint a közönség kiáltá most egyikre majd másikra irt s mind a hármat fölolvastá. Egyébiránt a költészettől ez oly távol áll, mint a szótár Homértul, mint a kövek az épülettől, mint a forgács az élőfától, mint a csillag mit a gyermekek veszszövégrül hajingálnak föl, a csillagtol mely ragyog az égen. Itt igazán a bot viszi az embert, az ember követi a botot, s így történik hogy az első sorbán

Olymp' isteni közt dicsőn zeng Apolló,
s a másodikban,

Vándorol a szabó, kezében nagy olló.

Ám verseljen ki csak verselni tud s akar, de kit Istene elmével álda meg, a könnyen írást kerülje. Boileau monda Racine-ról: „je lui ai appris à faire des vers difficilement.” D'Alembert szerint így értsd: „il lui avait appris à faire difficilement des vers faciles.” –

Börne meghalt. Ő itt nem csinált zajt sem életében sem halálával. De ez természetes, mert ő német író volt. Hol az álgúy fekszik s elsül, ott minden csöndesen van, hova a golyó esik, ott támad a zavar.

ii.

Paris, Martius' 4-én, 1837.

A francz ifjúság legindulatosban óhajtja s követeli a respublikát s töle legtávolabb van. Minden tudományt kívülről szív be, s azt inkább tudja semmint érti, inkább megtanulta semmint áltatotta, saját lelkét, hol az igazság s erkölcs él, nem fejt ki. Innét mindig kivan de soha nem ád, követel de soha nem enged, bálvány átül elvonhatatlan, elveiben vakul makacs, elsősegre törekszik, ragyogni vágy mi a respublikai egyszerű s önmegtágadással járó s erkölcsileg szigorú életben idegen s romboló elem. Szállj le magadba s a szenvedélyek' szálaít keresd ki, midőn eze-

ket bírod, midőn ezeknél fogva kormányozhatod magadat egy kis csolnakként, akkor lépj ki az élet' tengerére s indulj el a cselekvés pályáján. Ki a kölcsönös igazság s méltány' szabályaihoz minden érdeke s tekintet' feláldoztával a legszorosabban s az élet' minden pillanataiban s a legparányibb dolgokban is nem ragaszkodik és respublicát kíván: olyan mint a gonosztevő, ki szabadságért ordítóz. Meg ne adjátok neki, a tigris lánczra való.

Franciaország mozgalmainak mi egyik oka? A nép az abc után mindjárt philosophiát hall. Nagy hiány van itt a népnevelésben, kezdet és vég egymást éri; ki olvasni megtanult, egyenesen, közbeső, összekötő, igazító ismeretek nélkül népjog s országtudományyal foglalkodik, miből az elveket kiválogatja tetszés szerint nem ítélet után. Tartósb, alaposb, általánosb legyen a népnevelés mint milyen jelenleg, vagy számos bak a lélekbe, skepsisbe visszaigazító munkák. Nem mondom, hogy így az mi az utósó 50 év alatt történt nem fogott volna történni, de kétségkívül más jelenetekkel. Hogy a nép megüledjék, hogy tetteibe több csend, biztosság, békében tartó súly szövődjék, két utón elérhető, egyik teljes sajtószabadság, melyben minden vélemény nyilatkozzék, másik általános és alapos népnevelés. S e földadat könnyebb mint sokan vélik, mert a francz jellemében a dics és becsületvágy, ekét felforrasztó indulat, mi történetében mint rugó s indítóok jelen meg, az uralkodást megosztja az igazsággal s méltánynyal, mi két hidegebb s gondolkodtató erény az erkölcsvilágból.

A kormányok, melyek az utósó 30 év alatt Franciaországban egymásután következtek, úgy látszik nem tárták a közoktatást oly fontosnak, milyen az valósággal, befolyásánál fogva a népre s a népben a szabadság és rend' fogalmaira. S talán e bűnnek büntetése volt ama sok forrongás, melyei küzdeniök kelle. Mert ha a tömeg' műveltsége zsarnoki kormánynak veszedelmes, képviseleti kormánynak a tudatlanság az, midőn nevezetes jogokat értelmetlenség gyakorol, midőn bíró az ki nem képes ítélni, midőn tág political cselekvéskörrel szabadnak nyilvánítatik, ki lelkileg rab. S ez még inkább igaz ott, hol mint Franciaországban a kormány a polgári jogok egyenlőségének s a népképviseletnek kettős elvén alapszik, mivel a jó elv rosszul értve, mi ily körülállásban igen

természetes, nem kevésbé veszélyes a legrosszabb elvnel, mert ha egyszer jogait ismeri a nép, azt kormányozhatni, mint már egy helyen mondtam, csak egy mód van: t. i. oktatni, s műveltségét és alkotványát hozni összhangzásba. Add hozzá, hogy a központositási rendszer a nép' tudatlanságában ürügyet keres még több hatóságot vonni körébe, pedig a központositás, vive a francz kormány által kifejtett példáig, természet elleni, mert az kizár minden helyhatóságot, mely dolgok s emberek' természetében alapszik. De alapos legyen a népnevelés, mert különben szikrához hasonlíthatni, mely midőn birtokosának nem világít, más részről nagy veszedelmeket okozhat; legyen nemzeti, szakszerű és fokozatos, azaz a polgárok' állása és viszonyai szerint különböző, mely, ha a statusban nem volna is más mérték, minden néposztálynak saját rangját, minden embernek saját helyét kijegyzi*); legyen általánosan elterjedt, nem azért mivel egy kis iras s olvasás különbséget tesz a néposztályokban, s így a tudatlanabb annak áldozatává lesz, minek sokféle eseteit a tapasztalás megismertethette velünk, hanem mivel némely jogok' gyakorlata bizonyos képességet kívánhat az állodalom, s azon jogok is, melyeket senkitől nem vonhatni meg, mind olyanok, melyekre az oktatás kisebb nagyobb mértékben múlhatlanul megkívántatik. Lehetetlen is hogy azon gyakori utaztatásoknak miket a kormány a külföldi népnevelések' megvizsgálása végett híres férfiakkal tétet, azon felszólalásoknak mik az irodalomban naponkint jobban s növekedő tárgyismerettel hallatszanak, és azon ismét és újra előkerülő javaslatoknak, mik a kamrákban megmegjelennek, rövid idő alatt óhajtott sőt nagyszerű sükere ne mutatkozzék. Elhitte végre a kormány, mert sok hajótörései által megtanított, hogy népeknek igazgatására alkotvány még nem elég, ha az műveltség s erkölcs által nem támogatatik.

De viszont, művelt népet igazgathat e más mint raagasb szellem, ész, értelem, melynél az erő, a hatalom korunkban? Ma az a legerősb a ki a legképesb, mert mindennek, művészetnek és tudománynak, kereskedésnek és iparnak vezére az ki benne legnagyobb. A kormány mint olyan hiában akarja vezé-

*) Lásd a 37-ik lapon is.

relni a művészetet, mert az mesterül csak azt ismeri el ki műveli s gazdagítja; hiában akarja vezérelni a tudományt, mert ez csak annak engedelmeskedik, ki mélyébe hat s terjeszti határait; hiában akarja vezérelni az ipart, mert ez csak abban bízik, ki utait kiszámítja s megóvja a veszedelmektől; hiában akarja vezérelni a kereskedést, mert ez csak arra figyelmez, ki megérti hajlásait s eltalálja s kielégíti szükségeit. T. i. mindenféle társasági elemek, csoportozataikban, saját természeti főnökeik körül gyűlnek össze. Mit kell tehát jelen időnkben tennie minden kormánynak, saját és az állodalom' érdekében, hogy erővel bírjon? Kölcsönzze azt azoktól, kikben fészkel, magához csatolván őket, körében helyt adván nekik, hogy ne legyen dicsőség, ne legyen erény, sem nagyszerű terv mi ne tőle származzék, s hozá tartozzék mind az, ki egy vagy más pályán hatalmat gyakorol s tekintettel bír. így, ha a sokaságbul kimagasodó értelmességekre támaszkodva, az országban minden érdeket, a népben minden eszmét természetes urai által vezéreltet, lehetetlen kívülte gyűlni s fejleni ki valószínűs hatalomnak s befolyásnak mi az övét pusztá névelivé változtassa, mert ő tartalma minden erőnek, összesége minden képességnek, s bírván a nagyokat s nevezetéseket, általok bírandja a tömeget is. S ide könnyen eljuthat a kormány, ha minden párton felülemelkedve nem a vak engedelmisséget de az érdemet, nem a véleményt de a tehetséget tekinti, s kitüntetést nem a felekezetnek s hódolgasnak, de a méltán nyert dicsőségnek ad. S a pártokat nem oszlatni föl másképen, mint nem tartozni párt-hoz, s különbség nélkül meghívni a felsőbb embereket, a nélkül hogy meggyőződéseiknek feláldozása kívántatnék tőlük, mert azok meghivatlanul is felsőbbek maradnak; s tudjuk, – meggondolván még azt is, miképen korunkban most népszerűséget ad a kormányok ellen lenni ha ok reá nincs is, – hogy nem mindegy, egy lángeszű költő, egy híres tudós, egy nagy hitelű tőzsér el-lenek van e vagy mellettök. Avagy a középszerűségnek, csak az által hogy hivatalban van, leend oly tekintete s befolyása, mily-lyen van magasb tehetségnek, bár a kormányon kívül áll? Soha sem. S attul se tartson a kormány, hogy ajánlása a nagyobb el-méktül könnyen vissza fog utasíttatni, csak bennök vagy szolgálkat, vagy rabokat ne kívánjon. Mindeniket hívja meg azon eszme

által s azon eszmeért, minél fogva jelessé lett. Ha valami fontos munkát kell végezni, válaszsza hozzá azt, ki, akármely színhez tartozzék, abban elsőnek ismertetek el; ember, kinek fejét egy nagy eszme lakja, melyen függ s melyért él, nem fogja elszalasztani az alkalmat azt létre, hozhatni, s dicsőségét, mit reményi belőle, semmi más tekintetnek nem áldozza fel. Helyesen mondatott: hogy Columb ámbár jó keresztyén vala, a török zultántól is elfogadott volna hajót Amerikába utazhatni. Semminek nincs az ember annyira halalmában, mint saját eszméjének, ettől sem a föld' ínsége sem az emberek' üldözései nem bírják elszakítani. Ezt nevezik hivatásnak. De hiszen vonja ép ez által magához a jelesek a kormány. Bár tartoztak vala az előtt párthoz, szolgálabb értelmében a szónak, eszméik' országába fölhelyezve, a pártok' múltékony törekvésein túl, egyedül az emberiség s igazság' örök céljaira dolgoznak. így hasonlíthat a kormány egy nagy műhelyhez, melybe nem a vélemény de a tudás, nem a felekezetszín de az erő, nem az engedelmesség de az ész gyűjtetvén össze, teremtője lesz minden nagynak és szépnak, mi nagyot és szépet egy nemzettől s a nemzet által egy kormánytól várhatni. ... Azonban most veszem észre, hogy eltértem, tehát visszatérek oda honnan eltévedtem.

Másik oka a mozgalmaknak: a rendőri intézet. Mint egyes ember' természetét, úgy egész nép' jellemét is megronthatni. XIV. Lajos a francz népet megmételtesíté a rendőrség által. Most ez csaknem nélkülözhetetlen a tömeget összetartani. De viszont nem azért nyomakodik e széljel mert szorítottatik? Kétségkívül. Mint a gyermek kire mindig vigyáznak nem vigyáz magára; mint ki örök-ké gyámság alatt van, önállást soha nem nyer; mint kiben nem bíznak nincs mi bizalmat megőriznie. Ha a mélység' szélére korlátot raksz senki nem óvakodik; ha éjör van minmagunk kevésbé vigyázunk, és végre, – ha felügyelő van ott is hol nincs rá szükség, az ember rosszul érzi magát, úgy nézi mint fölöslegest mint terhet szabadságán, s akaratlanul is vitetik (nitimur in vetitum) vagy kérdeni minek az, vagy épen szükségessé tenni. S itt van a pont. A szükségtelen felvigyázó léteit adott a bűnnek. Mint a villámhárító; a mennykő elosztolt volna s leüteti. De a hasonlat nem áll odább. Az szülte a bűnt, ez csak levonja a mennykövet.

Ha bölcsesé akard az embert vagy népet tenni, neveld föl s adogasd aztán is tanácsaidat, de hagyd magára. Másfél század után a francz most már maga is azt hiszi, mikép *passport*’ és *police*’ nélkül Gallia elsüllyedne, s hogy É. amerika, N. Britannia s Magyarország e kettő nélkül áll fen, azt hinni sem akarja.

Harmadik oka a kormány. Ne feledjük hogy a francz nép a’ francz kormánynak ellenőre, és fegyvert csak fegyver tart vissza, megrohanásoktul csak ellenállás véd meg. Mutatja a történet, hogy a francz kormányok mindig sokat mertek, hogy örökké kiterjeszkedésen igyekszek a centralis hatalom s határu erején kívül más nem akart elismerni; tehát azokat természetesen csak sokat merő nép tarthatá korlátok közt, s e hatalom’ kiterjeszkedése a másikonban, a néphatalomban, mi általa összéb nyomaték, szükséges ellennyomakodást szült. Ezt én mindig nagy oknak tartam s örülök hogy véleményemet igazolva találom Malesherbes’ mondatában XIVik Lajoshoz: „a kormány a municipalis jogot, mely joga az észnek, elvette a nemzettől, gyámatyákat adott neki s gyermeki apróságokra ereszkedik ki”, azaz, nagyon bevegyl a polgári magányéletbe, a polgár semmi a kormány minden, mit kormánykórságnak neveznek. Hagyjuk folyni az életet, most bebonyolodik de ismét eligazodik.

De ki várjon rázkodások’ közelében teljes nyugalmat? Hülámzásátul a fölháborodott elme s indulat csak hoszas ideoda hányatás után csilapodik le. Mutatja a mult s jelenkor’ története, mikép ott hol a forradalom’ szelleme a népet tömegben meghatá, a fő kirohanást nagyobb s kisebb kitörések és vonaglások tartósan követik; ez az angol nép’ zavarosb korát ép úgy bélyegzi mint a francz népét, mert ez bélyege ez emberléleknek. Mely nép élete’ formáit többször váltogatta, ott pártok vannak, minden elvetett forma’ maradványaiból új pártok támadván, s hol pártok vannak, ott szükségképen! a küzdés, vonaglás, olykori kitörés, míg a vélemények s érdekek’ szögletei össze nem gyalulódnak s az új állapot, mint a hegyekről lerohanó patakokbul összefolytó, csendesesen elő nem áll. S oly rövid idő alatt annyi s annyira élesen különböző életet mely nép élt keresztül? Hol él nép együtt oly ellenkező s különbféle emlékezetekkel, fájdalmakkal s vágyakkal? Egy felekezet a *respublica*’ halálát siratja s lelke most

a jövődőtül vár, egy más pedig Napoleon' ragyogó hőskorát nem feledheti, t. i, a szerint a mint némely az 1789-ki forradalomban szüléit, rokonit, birtokait elveszte, némely a directorium alatt magasra emelkedett, némelynek a consulság nyitott pályát, némely híressé s gazdaggá a birodalmi sas' szárnyai alatt lón, míg ellenben más a restauratióban találta föl szerencsését, sok X-ik Károly' megbuktával élelmét s hivatalát veszté el, másokat pedig az 1830-ki változás tett hatókká, dúzsakká, dicsőkké. Ha ezeket megfontolod, nem fogsz csodálkozni hogy e nép még teljesen le nem csilapodhaték, sem a forradalmi kilobbanások meg nem rettentenek. Miként élének különböző országokbul s korbul egy tartományba összehordott lakosok: a különböző kormányok' emberei s kegyeltei úgy éltek itt. Múltban beszélek, mert minden új nap nyugtatóbb. Azon lázongó mozgalmakról, mikkel a hírlapok Európát oly sűrűn rettentgetik, Paris' népe semmit sem tud. Én magam is ide jövetelemkor ezt egy örökké háborgó tengernek képzeltem, s most látom mint csalatkoztam s mint volt oka az, mert ezt is mint a tengert mindig vészes zajgásban láttam festetni. Mintha 1830 előlt idő sem volt volna, a francz nép mindig 1830-rul beszél, innét számlálja életét. Minden kor ez év előtt rá nézve egyképen a szabadság' középkora volt. A bourbondynastias aristocratia mint ónalakok nyomák a nép' szívet, melyek a forradalom' poklában megolvadván eltűntek ugyan, de meghidegdvén a tűz és érez, Napoleon és a hadi munkálatok alakában azon tömeg újra föltámadt. Napoleon vezette, a dicsvágó ösztönözte a hiúság' mámorában elrészegült nemzetet s csak sokára ébredt föl s látta ált hogy küzdött, kifáradt s céljátul oly távol van mint volt, azon fénykor nem vezette célra, csak egy nagy episod volt útközben. S ki ébresztette volna föl? A 18-ik századbeli philosophok szövéténekéne világát a hadak' dicsősége elhomályosítá, s elveik, miknek a revolutio, ha néha balul érte is, oltárt emelt, a tudósok' látogatlan szobáiban is félénken lapangottak. Mi következett belőle? A régi dynastia megjelent, vivta s meggyőzte az újat, mely ahhoz hasonló lón. Szerencsése a nemzetnek hogy a gyöngébb győzött, ez biztosítá egykori győzelmét. Az első forradalom nem egyéb mint, a régi mythos szerint, a francz népnek a pokolba lebocsátkozása, hogy mit elraboltnak

vélt, a szabadságot visszahozza; de Napoleon, ki ezt vezette, szinte nem előre nézett hanem vissza N. Károly' birodalmára s intézeteire, s öléből a pokol az égi hölgyet visszaragadta. Az 1830-ki forradalom a népnek pokolba másodszori leereszkedése. Nem bizta az istennőt senkire és szerencsésen kihozta. Így történt hogy 1830-ban adott a nemzet magának chartát, királyt és erőt. Addiglan nem volt, mint azóta, fő a nemzet' akarata, czél a nemzet' boldogsága, intéző az ország' érdeke. Ezért van, hogy az írók is szüntelen 1830-rol beszélnek s a történetbe azon ül úgy pillantanak mint idegenbe, mely nem a népé. Itt kezdődik a polgáruralkodás; elvek mik alapjai a jelen állapotnak, szentek; disőség mi ez időszak előtti, még sem teljes sem tiszta, mert nem a nép' neve körül önti ki sugarait. És mi választja el az időt 1830-on innét, az időtül 1830-on túl?

A Charta.

Franczok' kö z j o g a i .

1. Iső czikk. A franczok a törvény előtt egyenlők, bár mi czímmel s ranggal bírjanak is.

2. Az ország' költségeire, vagyonaikhoz képest, különbség nélkül adóznak.

3. Polgári s katonai hivatalokra egyenlően eresztetnek.

4. Személyi szabadságuk egyenlően biztosítottik, senki nem üldöztethetvén s el nem fogattathatván másképen, mint a törvényben megirt mód szerint és esetekben.

5. Vallását mindenki egyenlő szabadsággal gyakorolhatja, s istentisztelete azon egy pártfogásban részesül.

6. A franczok' többsége által követett apostoli romai-catholica vallás és a többi keresztyén vallások' lelkeszei a közkinctárból fizettetnek.

7. A franczoknak joguk van véleményeiket közölni s kinyomatni, a törvény' értelmében.

A censura soha vissza és föl nem állíttathatik.

8. Minden magánybirtokok sérthetlenség, az úgynevezett nemzetiek sem vétetvén ki, miután a törvény köztök különbséget nem tesz.

9. A törvényszerűen közérdeknek lenni bebizonyított okbul, valamely birtok' föláldozását megkívánhatja az ország, de eleve adandó kárpótlás mellett.

10. E kormányújításig adott vélemények s szavazatok' kutatása megtiltatik, mely megbocsátás a törvényszékeknek s polgároknak is ajánltatik.

11. Az összeírás eltöröltetett. A száraz s tengeri sereg' mi-kép összeállítása egy külön törvény által határozottat meg.

Király és Kormányalak.

12. A király' személye sérthetetlen és szent. Ministerei felelősök. A végrehajtó hatalom egyedül a királyé.

13. A király az ország' legelső feje; parancsol a száraz s tengeri erőnek, hadat üzen, békét, szövetséget s kereskedési alkukat köt, a közigazgatás' minden hivatalaira nevez, a törvények' végrehajtására szükséges rendeleteket s szabályokat megírja, a nélkül hogy törvényeket vagy felfüggeszthetne, vagy végrehajtásukat elengedhetné.

Idegen katonaság az ország' szolgálatába különös törvény nélkül nem fogadtathatik föl.

14. Törvényhozó hatalmat király, pair s követkamra együtt gyakorol.

15. Törvényre indítványt tehet a király, pair s követkamra.

De minden adótörvénynek előbb a követkamrában kell megszavaztatnia.

16. Minden törvénynek a két kamra' többsége által szabadon kell megvitatnia s megszavaztatnia.

17. Ha egy törvényjavaslat a három hatalom' egyikétől visszavettetek, azon országgyűlésen indítványba nem hozathatik.

18. A törvényeket csak a király szenteli meg s hirdeti ki.

19. A királyi házköltség a király' uralkodásának egész idejére, az uralkodása alatt tartandó első kamra által határozatik meg.

Pairkamra.

20. A pairkamra a törvényhozó hatalom' egy lényeges része.

21. A király által a követkamrával egy időben hivatik Össze. Ülési mindkettőnek egyszerre kezdődnek és végződnek.

22. A pairkamrának minden összegyűlése, mely a követkamra' együtt nem létekor történik, tilalmas és jog szerint semmi, kivéven ha mint törvényszék gyűl össze, és ekkor csak törvényszéki foglalatosságait gyakorolhatja.

23. A pairkamra' tagait kinevezni a király' joga, ki azokat csak a következő jelességek közül választhatja: *)

A követkamra s törvényhozó más gyűlések' elnöke.

A követek, kik három törvényhozásban részt vőnek, vagy hat évi gyakorlattal bírnak.

Franciaország' tábornagyai s hajóvezérei.

Altábornagyok és alhajóvezérek, e hivatalaikban két évet töltvén.

Tárczás ministerek.

Nagy követek három, meghatalmazott ministerek hat évi szolgálat után.

Belső tanácsnokok, tiz,

Megyei s tengeri ispánok, tiz,

Gyarmati kormányzók, Öt évig szolgálván.

A megyei választó köztanácsok' tagai, ha elnökül három ízben választattak.

A harmincz és több ezer lakosú városok' birái, a városi tanácsba legalább kétszer s bíróságra ötször választatván.

A cassatio és számvevőszék' elnökei.

Az e székeknél lévő közügyvivők (procureurs-généraux); öt,

A cassatio és számvevőszék' tanácsnokai, öt, s ugyan itt a közügyvédek (avocats-généraux) tiz,

A királyi táblák' első elnökei, öt,

Az itteni közügyvivők tiz évi szolgálat után.

*) Ez, 23-24 cikk., 1831-ben, December' 29-kén igtaték a chartába.

A 30 és több ezer lakosú városokbani váltó törvényszék' elnökei, ha elnökül négyszer neveztek.

A négy academia' becsületbeli tagai.

Azon polgárok, kiknek kitűnő szolgálataikért törvény által s név szerinti nemzeti jutalom határozatok.

Birtokosak és gyárok, kereskedő házak, bankok' fejei, évenként 3000 fr. egyenes adót fizetvén, ha a földbirtoktul azon adó 3, patenstül 5 év óta fizettetik, és ha hat évig egy megyei köz, vagy kereskedőtanácsnak tagai valának.

Birtokosak, gyárnokok, kereskedők, pénzváltók, szinte 3000 fr. adót fizetvén, kik követül vagy a váltótörvényszék' bíráiul választattak.

Ki az említettek közül több hivatalokat viselt, szolgálata' éveinek számát összeadhatja, ha egyikben sem maradt a törvény-szabta időig,.....

E föltételek törvény által módosíthatók.

A pairek egyenkint nevezetnek ki. A kinevezésben a ki-nevezett' szolgálatai említve, s érdemei, mikért kineveztetik, elő-adva lesznek.

A pairek' száma határtalan. Méltóságuk halálig tart s nem örökölhető. Rangjok egymás között a kinevezés' rendétől függ. A pairséggel jövendőben sem fizetés sem nyugpénz nem jár.

24. A pairek a kamrába bemehetnek 25, szavazattal birnak 30 éves korukban.

25. A pairkamra' elnöke Franczország' cancellára, hiányá-ban a király által nevezett pair.

26. A királyi hercegek születésöknél fogva pairek; köz-vetlenül az elnök után ülnek.

27. A pairkamra' ülései nyilvánosak, mint a követkamráéi.

28. A pairkamra ítél a fölség sértési s az ország' bátorsága elleni bűnökben, miknek esetei törvény által fognak elhatározatni.

29. Pair csak a kamra által fogattathatik be s fenyítöpörben csak az által Ítéltethetik meg.

Követkamra.

30. A követkamra a választó testületek által választott kö-vetebül álland.

31. A követek öt évre választatnak.
32. Követül a kamrába nem eresztethetik ki még nem 30 éves, s ha a törvény-kívánta föltételek benne nem egyesülnek.
33. De ha egy megyében a kellő öszletet fizetők közt 30 éves ötven személy nem találhatnák, hiánya a legtöbbet fizetőkbul ki-pótoltatik, s ezek szintén elválasztathatnak.
34. Ki még nem érte el 25ikévé s a törvény-kívánta föltételeket magában nem egyesíti, nem lehet választó.
35. A választóttestületek' elnökei a választók által választatnak.
36. A követek' legalább fele azok közül választassék, kiknek political lakásuk a megyében van.
37. A követkamra minden gyűlés' kezdetén maga választja elnökét.
38. A követkamra' ülései nyilvánosak; de öt tag' kérelme elég hogy titkos gyülekezetté válják.
39. A kamra hivatalokra oszlik, a király' részéről előterjesztett javaslatok' megvitására.
40. Semmiféle adó nem rendeltethetik s nem vétethetik be, ha az a kamra által meg nem ajánltatott s a király által helybe nem hagyatott.
41. A telekadó csak egy évre ajánltatik meg. A mellékadók több évre megajánlhatók.
42. A király a kamrákat évenkint összehívja; azokat elhalszthatja s a követit feloszlatthatja; de ez esetben, három hónap alatt, újnak összehívására köteleztetik.
43. A kamra' tagai ellen elfogatás nem rendeltethetik, a gyűlés alatt, és előtte és utána hat hétig.
44. Gyűlés alatt a kamra' taga a kamra' engedelme nélkül, fenyítőpörbe sem idéztethetik sem elzárathatik, kivévén a tettenkapás' esetét.
45. A kamrákhoz a kérelmek csak írásban intéztethetnek, a személyesen s a terembe hozatalt a törvény tiltja.

Ministerek.

46. A ministerek mind a pair mind a követkamra' tagai lehetnek.

Ezen kívül mindkét kamrába bemenetelők van s a mikor kívánják, meg kell hallgattatniuk.

47. A követkamra' joga a ministereket vádolni s a pairkamra' elébe megidézni, s egyedül ezé megítélni.

Törvénykezésmód.

48. Minden igazság a királytól ered; ő szolgáltatja ki saját nevében s bírák által kiket ő nevez és rendel.

49. A király által nevezett bírák elmozdíthatlanok.

50. A jelenleg létező táblák és törvényszékek meghagyatnak 5 e részben változás csak törvény által eszközölthetik.

51. A kereskedési bírák' intézete jelen állapotában megtartatik.

52. A békbíráké azonképen. A békbírák, bár a király által nevezvék, elmozdíthatók.

53. Természeti bírái elől senki el nem vonathatik.

54. E szerint rendkívüli biztosságok és törvényszékek semmi szín, semmi név alatt nem állíthatók.

55. A fenyítőpörbeli viták közhírré tételnek a mennyiben a rendre s erkölcsre nézve nem veszedelmesek, mely esetben azokat ilyeneknek lenni a törvényszék ítélet által nyilatkoztatja ki.

56. Az eskütszék' intézete megtartatik. A tapasztalás által szükségesnek mutatandó változtatás csak törvény által eszközölthetik.

57. A jószágkobzás' büntetése eltöröltetik, és soha többé vissza nem állíthatatik.

58. A király' joga megkegyelmezni s a büntetést megváltoztatni.

59. A polgári törvénykönyv és a jelen chartával nem ellenkező törvényei életben maradnak, míg törvényes úton meg nem erőtlenttetnek.

Az ország által biztosított különös jogok.

60. A szolgálatban lévő hadi emberek, a visszalépett tisztek és katonák, a nyugpénzes özvegyek, tisztek és katonák, polczaiakat, rangjokat és nyugpénzeiket megtartják.

61. Az országadóság biztosítottatik. Az országnak hitelezői-vel kötött minden szerződése sérthetlen.

62. A régi nemesség visszakapja czímeit, az új a magáéit megtartja. A király nemeseket tetszés szerint tesz; de azoknak csak rangot s polczot ad, a társasági terhek s kötelességek alol föl nem menthetvén.

63. A becsületrend megtartatik. Belső elrendezését s díszjele-ait a király határozzandja meg.

64. A gyarmatok különös törvények által igazgattatnak.

65. A király és utódai, trónra léptükkor, az egyesült kam-rák'jelenlétében, az alkotványeharta' hűségese megtartására esküsznek.

66. E jelen charta és az általa megszentelt minden jogok, a nemzeti örök és minden francz polgár' hazafiságába s vitézségébe ajánltatnak.

67. Franczország újra fölveszi színeit. Jövendőben csak a háromszin-cocarde hordatik.

Különös rendelkezetek.

68. A X-ik Károly' uralkodása alatt történt minden új pair nevezések és tételek semmiknek s érvényteleneknek nyilvánítatnak.

69. Különös törvények által s a lehető legrövidebb idő alatt intézkedés fog történni a következő tárgyakban;

1. Az eskütszék' alkalmazásáról a sajtó és political vétsé-gekre.

2. A ministerek s kormányi más hivatalnokok' felelősé-géről.

3. A fizetésbeli hivatalra nevezett követek' új válasz-tásáról.

A tábor illetményének évenkinti megszavazásáról.

4. A nemzetörtség' szerkezéséről s a nemzetörök' jogáru-l tiszteik' választásában.

5. Rendelkezésekről, melyek a szárazsi és tengeri tisztek' állapotát törvényesen biztosítják.

6. A választási rendszerre alapított megyei és közönségi intézvényekről.

8. A nyilvános oktatásról s a tanítás' szabadságáról.

9. A két szavazat eltörléséről és a választás és választhatás föltételeinek meghatározásáról.

70. Minden törvények és rendeletek, a mennyiben a charta javítására megállapított intézkedésekkel ellenkeznek, mai naptul fogva megsemmíttetnek s eltöröltetnek. 1830. Aug.' 9én.

LI.

Paris, Martius' 10-én, 1837.

Mi magyarokul leginkább tanulgatjuk a külföld' jótékony intézeteit, s ennek fekdüvén, az ipar s természet' intézet' áttul-tetését feledjük. Nincs bizonyosabb hogy igen fonákul cselekszünk. A helyett hogy gyógyszer hoznánk a betegnek, mankót veszünk neki; cselekszünk orvoskint, ki nem egészségünk' meg-örzéséről gondoskodik, hanem a nyavalyában szükséges orvos-ságokat készítgeti. S ha az ép férfi munkát kér, kórházba küldöd? Ha a dologtalan anya bért nem érdemelhet gyermekét az óvó intézetbe adod? Ha a felnőtt ifjú a gyárfalán s műhelytelen országban helyet nem talál, ismét az iskolába igazítod? Okos jótéte-mény e az, ha a szegénynek nem munkát adsz, de ládasípot ve-szesz koldulni vele? Mít cselekvél, lábra állítád? Épen nem, meggyökeresítéd a koldusságban. Ez utón sokat ki lehet adni, de kevesen segítesz,, használni mit sem fogsz. De természetes hogy így történik, mert ipari célbul s ismeretekért senki nem utazik; továbbá mert a jótékony intézeteket néhány nap alatt megismer-hetni, de iparvállalat' vezetésére practical ismeret szükséges, mire hónapok s évek kívántatnak. Azonban általában úgy látszik, mintha a vállalkozó lélek nálunk hiányzanék; ezért hazánk oly hervadt tartomány, melyben ha a tél a mezei munkának véget vet, a ter-mészettel együtt kihalni látszik belőle minden élet s elevenség.

Az alamizsna jó, szükséges, szent, de a mostani adásmód szerint tisztességes pazarlás. Ha mind az a segedelem, mit egy szegény apródonkint kap, öszlegettetnék, együtt annyit tenne, mennyi okosan használtatván azt ki kapja független állapotba hely-hezné. De az apródonkinti segedelem táplálván a szegényt fen-

tartja a szegénységei, s ennek okait is megőrzi; – elég hogy meg ne haljon, kevés hogy erejét visszanyerje. Ez az úrbér' gyógyíthatlan sebe is. Magot adsz mely csak enni elég nem vetni *is*, ruhát kérnek mit csak egyszer kellene s te foltot adsz mit sokszor kell adnod, sajnálsz a száz forintot megadni s kamatát fizetve, 20 év alatt legalább kétszer adád meg. De ha gyámnok maradsz gondoskodjál a gyermekről, ha nem akarod hogy a nép a maga lábán járjon, támasza légy ha megy, ha Ínségbe esik nyisd meg táradat, ha földé élni nem elég mess el telkedből. Miért tartod a fát vállaidon nagy erővel a föld' színén? Adj neki földet, bár mi keveset, s gyökeret ver. A rabszolgának ura van, s egyetlen nyeresége hogy jövedőjéről nem ő de ura gondoskodik. Parasztaink nem rabszolgák, mert ha éheznek nem tápláltatnak, de szabadok sem, mert hogy megélhessenek, előttök zárják az utak. Bízattassék az ember saját erejére és szorgalmára, így megél más-kép nem. –

A köztársaságnak nagyobb kár ha egy család, bár az csak 300 ft. értékkel bírt, koldussá lesz, mintha százakébul milliók vesznek el, de önerejéből mindenik élhet. Ezért, a gonoszság s a véletlen' csapásai ellen óvó egyesületek a társaséletnek egy-részről szükségai, másrészt hasznai közé tartoznak. De nem csak védő, hanem serkentő erejük is van, mert ha a földműves nyugodtabban élhet vagyonát biztosítva tudván, szorgalmasban is munkálkodik, aszálynak s jégnek nem vetvén, dögnek marhát nem nevelvén, házat a lángnak martalékul nem építvén. Szorgalmának gyümölcse egy alakban elveszhet de másban megtérül. Franczországban sok és sokféle biztosító intézetek vannak, például: a vetést elverő jég, – a tehéneknek dögidőn kívüli elhullása, – az épületeket, – a ingó javakat megemésztő tűz, – s a tengeri veszedelmek ellen biztosítók; továbbá, a katonaságtól sorshúzás előtti biztosítás (ilyen 12 van), t. i. ha a sors a biztosítottat érné, az egyesület helyettest állít; a szekerek, lovak, teherhordók által Parisban okozott kár' biztosítása, t. i. az egyesület kifizeti s aztán a kártevőn keresi; Themis, a polgári s kereskedési pörök s költségek' elvesztése elleni biztosítás, t. i. az egyesület teszi a teendő lépéseket s ha vesz pör és költség, ennek kára; a birtokalappal bíró kamatfizetés' biztosítása, t. i. a költsön-

adókat kamataik' rendes bejövételéről biztosítja, a megszorult birtokosokat kötelezettségeik' teljesítésére fölségíti; hypothecatár, mely a tőpénz' bevételét magára vállalván, azt eleve kifizeti; a mesteremberek, munkás ok s más sorsúak közt a betegség s öregség' esetére alakodott költsön-egyesületek, melyeket üdvös hatásaikért a kormány mindenképen pártol s terjeszteni igyekszik, stb.

Azonban ez intézetekbe is új elv szövte magát, a bériek mellett a költsöniek naponkint keletkezvén, úgy itt mint Ejszakamerikában és Helvétziában, s ezek mivel olcsóbbak, jobban pártoltatnak, azok, mivel drágábbak, kevésbé. A béregyesületeknek két céljuk van: biztosítani a folyamodókat, és a vállalatbul nyereményt kapni, s természetes e szerint hogy a bér, miután nyereménynek minden évből kell maradni, kevés nem lehet. Innét számolataik' alapjául a béregyesületek mindig a bal esetek' maximumát veszik föl, mi a költsönegyesületekben nem történik, mert itt az adózás' nagysága az espektől függ, leolvadhat semmire, midőn amabban a bér változhatatlan. Ajánlja a költsönösség' elvét azon tekintet is, hogy az ezen alapult intézetben a biztosított tárgyak' megőrzése a tagokat közel érdeklí, mert ők biztosítók és biztosítottak egyszersmind, minek következeié hogy számosan felügyelnek a biztosított tárgyak' megtartására; ellenben a béregyesület' biztosítottait ez érdek nem köti össze, sőt a mennyiben a biztosított tárgyak magas becsesl adattak föl, a veszedelemtől alig vagy épen nem óvakodnak, mert itt a biztosítók s biztosítottak' érdeke nem egy, de különböző, sőt csaknem ellenkező. Hogy ez költségesb is, kevesb garantiát is ad, kitetszik a következő számokbul.

A Comp. Générale 1835-ben	2234 ¹ / ₂ mill,	francnyit biztosíta	4 ¹ / ₂ millió,
A Comp, royale	„ 3563	„ „ biztosíta	10 millió,
A Phénix	„ 2629	„ „ biztosíta	4 m. tőpénzzel.

Az első esetben a biztosító öszlet áll a biztosított értékhez mint 21 centime: 100; a második esetben mint 28 centime: 100; a harmadik esetben mint 15 centime: 100 franchoz. Több számmal nem akarván téged' fársztani, még csak azt mondom: hogy a tűzkárbiztosító egyesületek az utósó 15 év alatt csak Parisban 45 millió francot vettek be, holott kárért csak 5 milliót adtak ki.

Látni való, hogy ha költsönegyesületek létezenek, a párisi nép 45 helyett csak 5 milliót adózandott. *)

Az életbiztosító intézetek, miknek száma itt is többre, Angliában pedig, hol 1706 óta léteznek, 30-ra megy, az emberi ész' legjótékonyabb találmányai közé tartoznak. Életében két nagy érdek foglalkodtatja az embert: halála' esetében, ha háznépe van, ennek sorsát biztosítani; ha nőtlen, öreg napjait báj-talan élni. Ez intézetek' célja: apró öszletecskék' fizetése által magunkat s kiket szeretünk, nagy szerencsétlenségtől megváltani, avagy egy meghatározott eset' idejére bizonyos tőpénzt biztosítani. Munkálkodásaik sokfélék az esetek' különbsége szerint.

Egyik mód, mi szerint bizonyos bérnek egyszerre vagy évenkinti részekben letételével, halálom' esetében avagy meghatározott idő múlva, háznépemnek avagy más valakinek tőpénzt biztosítók. Így az olyan apa, ki egyedül esze és szorgalma után élt, nyugpénzt hagy özvegyének, örökséget gyermekeinek, kik e nélkül ínségre jutottak volna. Egy 30 éves ember, ki élte' fogytáig évenkinti 240 fr. bért fizet, 10,000-et biztosít, mi, ha halála tíz nap múlva történnék is, háznépének rögtön kifizettetik, mely öszlet' meggyűjtésére, ha évenkint 249 frt. kamatozó kamatra adna is, 24 évig kellene élnie s várakoznia. Ha pedig, például gyakori betegeskedésében, a 10,000-et csak 10 évre kívánja biztosítani, évenkint csak 168 fr. bértfizetend. – Igya vállalkozó, ki kétes kimenetelű vállalatba kezd s attól tart hogy vagy belevesz tőpénze, vagy halála a munkát sikeretlenné teszi: életét bizonyos időre biztosíthatja, például ha 10 évre s ő 49 éve;

*) Azok, kik Helvétziában a tűzkárpótló költsönegyesületeket fölállították, a többek között ezt mondák: ,hogy kiváltképen szemeik előtt hordják e philantropi intézet által, a helyekre nyomakodó terhet megkönnyíteni, őket a külföldi társaságok' gyalázatos egyedúrása alól kiszabadítani, melyek a hazát egy kiszívó adó alatt tartották. Mind ez nem mondathatik e el rólunk is? Nem kívánatos e ez adó alól nekünk is föl-szabadíttatnunk? Genfben e költsönintézet országos intézet, s a polgárokra innét eső teher a közadóval együtt vettetik ki s vétetik meg. Genfből a többi cantonokba is álthatott e reform, s azt hiszem, mint ezekben, megyéinkben azonkép fölállíthatok e költsönegyesületek, nagy hasznára az országnak s népnek.

évenkinti 1060 franczal 50,000-et biztosít, mi halála' esetében családnak pontosan megadatik. – így ha hű emberét valaki megjutalmazni kívánja, vagy kórházra, egyházra, iskolára, fogházra örökösei' kára nélkül hagyni akar: évenkinti jövedelméből, mi még övé, apró béreket fizetgetvén, jeles öszieteket biztosíthat. – így cselekedhetnek az ügyészek, orvosok, művészek, hivatalnokok, írók, kik éltökben szép jövedelemmel bírnak, mi halálukkal háznépeikre nézve megszűn; így a napszámosok, munkások, kik havonkint megtakarított néhány forintkával feleségeiket s gyermekeiket a koldulástól megmenthetik. De ez intézeteknek még kitűnőbb hasznai is vannak. A d ó s o m nem bírja tartozását megfizetni, de az évenkinti bér' lefizetésére képes: tehát a lehető legnagyobb öszletet nevemre biztosítatom vele, úgyhogy az halála' esetében nekem fizettetik ki, s így és számtalan esetben csak így, az adós tartozásától némikép megszabadul, és elveszettnek gondolt tőkéjét a hitelező visszakaphatja. Egy birtokosnak vagy vállalónak tőkére van szüksége, de erkölcsi hitelén kívül más vagy elég hypothecát nem adhatván, nehéz kapnia, mert halála' esetében, a különben benne bizó hitelezők, öszleteiket alapítva nem látják: tehát életét biztosítja annyi időre, mennyire a tőkét fölvevé, s e biztosítéklevelet hypothecakint áltadja, például ha 20,000-et 5 évre 40 éves ember vett föl s azt így kell biztosítani, azért az évi bér 390 leend. A házasság magtalan s a férj attól tart hogy neje' halálával annak javai tőle elvételnek: tehát neje halála' esetére egy tőkét biztosít magának, s ha az 30, ö 40 éves, 20,000-et évenkinti 380-al biztosít. Vagy végre, Béla örököl István után ha ez Pétert túl éli, ellenkező esetben nem: tehát az örökség' értékét ez esetre nézve biztosítja, és így vagy az örökséget vagy árát megkapja; ha István és Péter 40 évesek, az örökség 50,000-et ér, Béla évenkinti bérül 1345-öt fizetend. Talán nem érdektelen a sokféle táblák' egyikét közlenem veled, ki otthon ilyet aligha láthatál.

A biztosított halála' esetében fizetendő 100 forint' évenkénti bére.

A biztosított' kora.	Biztosítás 1 évre.		Biztosítás 5 évre.		Biztosítás 10 évre.		Biztosítás életidőre.	
	for.	garas.	for.	garas.	for.	garas.	for.	garas.
	23	5	"	"	"	"	"	"
1	09 ² / ₅	"	"	"	"	"	"	"
2	00 ² / ₅	"	"	"	"	"	"	"
3	03 ¹ / ₅	"	"	"	"	"	"	"
4	12	"	"	"	"	"	"	"
5	1	14 ⁴ / ₅	"	"	"	"	"	"
6	1	05	"	"	"	"	"	"
7	0	19 ⁴ / ₅	0	18 ⁴ / ₅	0	18	1	08 ¹ / ₅
8	0	17	0	16 ⁴ / ₅	0	17 ¹ / ₅	1	08 ¹ / ₅
9	0	15 ⁴ / ₅	0	16	0	17 ³ / ₅	1	08 ⁴ / ₅
10	0	15 ² / ₅	0	16 ¹ / ₅	0	17 ³ / ₅	1	09 ² / ₅
11	0	15 ³ / ₅	0	17	0	18 ¹ / ₅	1	10 ¹ / ₅
12	0	16 ¹ / ₅	0	17 ⁴ / ₅	0	19 ⁴ / ₅	1	11 ⁴ / ₅
13	0	16 ⁴ / ₅	0	18 ³ / ₅	1	00 ¹ / ₅	1	12 ⁴ / ₅
14	0	17 ⁴ / ₅	0	19 ³ / ₅	1	01 ³ / ₅	1	13 ³ / ₅
15	0	18 ⁴ / ₅	1	00 ² / ₅	1	02 ³ / ₅	1	14 ³ / ₅
16	0	19 ³ / ₅	1	01 ³ / ₅	1	03 ² / ₅	1	15 ² / ₅
17	1	00 ³ / ₅	1	02 ² / ₅	1	04 ² / ₅	1	16 ² / ₅
18	1	01 ³ / ₅	1	03 ¹ / ₅	1	05 ¹ / ₅	1	17 ² / ₅
19	1	02 ³ / ₅	1	04 ¹ / ₅	1	06	1	18 ² / ₅
20	1	03 ³ / ₅	1	05 ¹ / ₅	1	06 ⁴ / ₅	1	19 ¹ / ₅
21	1	04 ² / ₅	1	06	1	07 ² / ₅	2	00 ¹ / ₅
22	1	05 ¹ / ₅	1	06 ⁴ / ₅	1	08 ¹ / ₅	2	01 ¹ / ₅
23	1	06	1	07 ² / ₅	1	09	2	02 ¹ / ₅
24	1	06 ⁴ / ₅	1	08 ¹ / ₅	1	09 ³ / ₅	2	03 ¹ / ₅
25	1	07 ³ / ₅	1	09	1	10 ² / ₅	2	04 ¹ / ₅
26	1	08 ² / ₅	1	09 ¹ / ₅	1	11	2	05 ¹ / ₅
27	1	09	1	10 ¹ / ₅	1	11 ³ / ₅	2	06 ² / ₅
28	1	09 ³ / ₅	1	10 ⁴ / ₅	1	12 ¹ / ₅	2	07 ² / ₅
29	1	10 ² / ₅	1	11 ³ / ₅	1	12 ⁴ / ₅	2	08 ² / ₅
30	1	11	1	12 ¹ / ₅	1	13 ³ / ₅	2	09 ¹ / ₅
31	1	11 ³ / ₅	1	12 ⁴ / ₅	1	14 ¹ / ₅	2	11
32	1	12 ¹ / ₅	1	13 ³ / ₅	1	15	2	12 ² / ₅
33	1	12 ⁴ / ₅	1	14	1	15 ³ / ₅	2	13 ⁴ / ₅
34	1	13 ² / ₅	1	14 ⁴ / ₅	1	16 ² / ₅	2	15 ¹ / ₅
35	1	14 ¹ / ₅	1	15 ³ / ₅	1	17 ¹ / ₅	2	16 ⁴ / ₅
36	1	14 ⁴ / ₅	1	16 ¹ / ₅	1	18 ¹ / ₅	2	18 ² / ₅
37	1	15 ² / ₅	1	17	1	19	3	00
38	1	16 ¹ / ₅	1	17 ⁴ / ₅	2	00 ¹ / ₅	3	01 ¹ / ₅
39	1	17	1	18 ⁴ / ₅	2	01 ¹ / ₅	3	03 ³ / ₅
40	1	17 ⁴ / ₅	1	19 ⁴ / ₅	2	02 ³ / ₅	3	05 ⁴ / ₅
41	1	18 ⁴ / ₅	2	00 ¹ / ₅	2	03 ⁴ / ₅	3	07 ³ / ₅
42	1	19 ⁴ / ₅	2	02	2	05 ¹ / ₅	3	10
43	2	00 ⁴ / ₅	2	03 ¹ / ₅	2	06 ⁴ / ₅	3	12 ¹ / ₅

A' biztosított halála' esetében fizetendő 100 forint' évenkénti bére.									
A biztosított' kora.	Biztosítás 1 évre.		Biztosítás 5 évre.		Biztosítás 10 évre.		Biztosítás életidőre.		
	for.	garas.	for.	garas.	for.	garas.	for.	garas.	
44	2	02	2	04 ^{3/5}	2	08 ^{2/5}	3	14 ^{1/5}	
45	2	03 ^{1/5}	2	06 ^{1/5}	2	10 ^{3/5}	3	17 ^{2/5}	
46	2	04 ^{1/5}	2	08	2	12 ^{3/5}	4	00 ^{1/5}	
47	2	06 ^{1/5}	2	09 ^{4/5}	2	15	4	03 ^{1/5}	
48	2	08	2	11 ^{4/5}	2	17 ^{2/5}	4	06 ^{1/5}	
49	2	09 ^{1/5}	2	14	3	00 ^{1/5}	4	09 ^{2/5}	
50	2	12	2	16 ^{2/5}	3	05	4	13 ^{1/5}	
51	2	14 ^{1/5}	2	19 ^{1/5}	3	06	4	16 ^{1/5}	
52	2	18 ^{1/5}	3	02	3	09 ^{1/5}	5	00 ^{1/5}	
53	2	19 ^{1/5}	3	05 ^{1/5}	3	13 ^{3/5}	5	05	
54	3	02 ^{1/5}	3	08 ^{3/5}	3	17 ^{2/5}	5	09 ^{2/5}	
55	3	05 ^{2/5}	3	12 ^{2/5}	4	02	5	14 ^{1/5}	
56	3	08 ^{1/5}	3	16 ^{2/5}	4	06 ^{1/5}	5	19 ^{1/5}	
57	3	12 ^{2/5}	4	00 ^{4/5}	4	12	6	04 ^{1/5}	
58	3	16 ^{1/5}	4	09 ^{3/5}	4	17 ^{2/5}	6	10 ^{1/5}	
59	4	01 ^{1/5}	4	10 ^{1/5}	5	03 ^{1/5}	7	16 ^{1/5}	
60	4	16	4	16 ^{2/5}	5	10	9	02 ^{2/5}	
70	8	15	9	06 ^{4/5}	10	09 ^{2/5}	11	13 ^{3/5}	

Második mód szerint bizonyos tőke vagy jövedelem még a biztosítottnak életében fizetetik. A nőtlenek, magtalanok, s általában kik tőkékiből, talán mivel hosszú életet nem reménylenek, a lehető legnagyobb jövedelmet akarják húzni, pénzeiket az évek' számával növekedő kamatra ez intézeteknek örökösen áldadják, mi egyezsége magánosokkal lépni félelmes, részint bátorság, részint pontosság' hiánya, részint elkerülhetlen többféle kellemetlenségek miatt.

A tőpénzes' életkora.	Jövedelem 100 forintul		A tőpénzes' életkora.	Jövedelem 100 forintul		A tőpénzes' életkora.	Jövedelem 100 forintul	
	for.	garas.		for.	garas.		for.	garas.
40	6	01 ^{4/5}	46	6	15 ^{3/5}	52	7	14 ^{2/5}
41	6	03 ^{3/5}	47	6	18 ^{2/5}	53	7	18
42	6	05 ^{2/5}	48	7	01 ^{2/5}	54	8	02
43	6	08	49	7	04 ^{3/5}	55	8	06
44	6	10 ^{1/5}	50	7	07 ^{4/5}	56	8	10
45	6	12 ^{1/5}	51	7	11	57	8	14 ^{3/5}

A tőpénzes' életkora.	Jövedelem 100 forinttul		A tőpénzes' életkora.	Jövedelem 100 forinttul		A tőpénzes' életkora.	Jövedelem 100 forinttul	
	for.	garas.		for.	garas.		for.	garas.
58	8	19	66	10	15	74	12	14 ⁴ / ₅
59	9	03	67	11	00	75	13	00
60	9	07 ² / ₅	68	11	05 ¹ / ₅	76	13	05
61	9	12	69	11	10	77	13	10
62	9	16	70	11	15 ¹ / ₅	78	13	15 ³ / ₅
63	10	00	71	12	00	79	14	02
64	10	04 ⁴ / ₅	72	12	05	80	14	10
65	10	10	73	12	10		stb.	

Bizonyos határidőt köthetnek ki, meddig ha elélek, aszerint a mint több vagy kevesb bért fizettem, kisebb vagy nagyobb öszletet kapok. Az apa így korán gondoskodhatik fiainak adandó tőkéről s lyányai' kikészítéséről, ha t. i. vagy mindjárt születésükkor egy öszletecsket letett, vagy évenkénti bérül néhány forintot megtakarít; 3171-et letévén egyszerre, vagy évenként 295-öt fizetvén, 20 éves korában a gyermek 10,000-et kap. Ha az apát azon félelem tartoztatná, hogy halála a kötött idő' érkezete előtt történvén, családja a bért nem tudná fizetni, kevés pótlással azt eszközölheti, hogy bár ő idő előtt meghal is, a meghatározott időben gyermekének az *Öszlet* kifizettetik; például, ha egy 35 éves ember most született fiának 21 éves korában kiadandó 10,000-et akar biztosítani, évenként 344-et fizet. – Több egykorúak egyenlő öszlettel társaságba állván, míg valamennyi él, kiki saját tőkéje' kamatát huzza, de minden elhaltnak része a többiekéhez adatik; így ha ötöt százat kamatozó tőkét tevének be tizen, míg mind a tizen élünk kiki 500-at, ha négy elhalt, kiki 830-at, ha kilencz elhalt, az utósó 5000 jövedelmet húz.

Az életbiztosító intézetek' sokféle táblái azon tapasztalatokon alapulnak, mik szerint minden életkornak halandóságát szorosán kiszámíthatni. Nem lehet tagadnunk, hogy ez intézetek a társas állapot' javítóit, s foganatát a nép itt régóta érzi is, míg mi hírből alig ismerjük.

A takarékpénztárak nem ily tőzsér vállalatok, hanem pusztá áltvevői a megtakarítóit öszletecskéknak, miket kamataikkal együtt minden pillanatban készek visszaadni. És így fő hasz-

nuk nem a kamatadásban áll s nem annak nagyságától függ, hanem attól, hogy biztos helyet s könnyű módot ajánlanak a takarékot a szerint a mint gyűl kiadni, s a szükség' napján nehézség nélkül visszakapni, mikor t. i. nincs munka, mikor a háznépét baj érte, mikor adót vagy bért kell fizetni, mikor a hosszú tél tetemesb kiadásra kényszerít.

Háromfélekép szerkezeteinek. 1. Mint magános intézetek, teljesen önállólag. 2. Mint községiek, a községi hatóságtól függve. 3. Mint a zálogházak' kiegészítő részei. Mindenik esetben az igazgatási költségre, mi a betevőket nem terhelheti, bizonyos alapot kellvén összeszerezni, a három közötti különbség az, hogy azon költség az 1-sőben magános adakozásokbul, a 2-ikban ebből s a községi hatóság által meghatározott segedelemből, a 3-ikban a zálogház' tárából gyűl össze. Ez utósó összekötetés, t. i. a zálogházakkal, néhol nagy sikerrel eszközöltetik, mert a két intézet egymást egészíti ki, egyik a pénzt költsön áltveszi másik azt kiadja, egyik a népen az által segít hogy vesz másik az által hogy ad, de szükséges, hogy a t a k a r é k t á r mi kamatra veszi ált, a z á l o g h á z azon kamatra adja ki: így lesz ez nem uzsorás de tisztán philantropi intézet. A takaréktár egy francnál kevesbet, s hetenkint 300, s összesen 3000 francnál többet el nem fogad, ugyhogy ha a tőke kamataival együtt ez öszletet meghaladja, attól mi ezen fölül van kamat nem adatik, de szükségtelen mondani, hogy a tulajdonos e fölösleget magában is kikérheti. Hogy pedig ezen rendelet megtartassék, álnév vagy egy harmadik' neve alatt a betétel tiltatik. A kamat foly két het múlva a betétel után s megszűnik a visszafizetés előtt két héttel, s e szerint általános költség' fejében a tőkéből száztul $\frac{1}{2}$ huzatik le. Megtartva a szabályokat, pénzét kiki minden órában visszaveheti. A törvényhozás és kormány tapasztalván ez intézetek' üdvös befolyását a nép' életére, erkölcsére, szorgalmára, két fontos törvényt hozott: egyik, mi szerint a takaréktárba betett pénzek száztóli 4 kamatra, a betétel után 24 óra múlva a k ö z k i n c s t á r b a adatnak, s így midőn egyrészlül a takaréktár az ország' biztossága alá helyeztetett, másrészlül „oly állapotba tételtek hogy a visszakérőknek minden pillanatban eleget (ehet; másik törvény, mi szerint a kormány' kötelessége a kamrákkal s a közönséggel évenkint tudatni

a takaréktárak' állapotát, azon öszieteket, miket a megyei s községi tanácsok és magánosak azok' fentarfására, a betevőkre nézve ingyen igazgatás költségeinek fődözésére ajánlottak.

A takaréktárakban összegyűlt milliók nem mint érczincs becsesek, de mint erkölcsi erő s haladás' jele; minden öszletke-rényt jelent, mert ezt a gondos szülék gyermekeiknek, azt a jó fiu öreg anyjának gyűjté meg, amaz pedig nagy önküzdés után jutott ide, talán dorbézolásra, fényűzésre, bujálkodásra lévén szánva. Ez intézet a szegényebb osztályt munkára s gazdálkodásra serkenti, hogy birtoka legyen mi drága s társaságban megbecsülhetlen érzemény, hogy öreg napjaira vagyonkát szerezzon mi az alamizsnátul megóvja. Mihelytt a munkája után élő emberben a gondatlanságot s tékozlást a takarékoság, rend, birtokvágy s előgondoskodás váltja fel: erkölce is jobb fordulatot vesz, érdekében áll a társasági rend' fentartása s mintegy önmagának becsülésére vezetetik. Ez intézet asyluma az embernek saját pazarlása ellen; ha nincs hova könnyen s biztosan tenni a pénzt, a legbecsületesben is megtörténik, hogy egy szerencsétlen órában hónapok hasznát emészti föl. Igen érdekelt a lotteria eltörlésének következményeit ismernem, s itt a legkitünőbbre találtam. 1834-ben Parisban a takaréktárba 17 millió franc *téteztet*, mely öszlet 1835-ben, midőn már a lotteria el volt törölve, egyszerre 24 millióra szökkent föl, t. i. épen azon 7 millióval többre, melyet a párisi nép évenkint a lotteriában szokott eljátszani, s mely most kamatozni fog a takaréktárban.

Franczországban az első takaréktár 1818-ban, Parisban állittaték föl. De e jótékony intézet' haladását sok körülállások gátolák, úgyhogy a 85 külmegeye' tárában összesen csak 1,139,462 franc vala letéve; hanem ez idő óta a tárák rohanó sebességgel szaporodtak, s most országszerte a különbféle városokban 160 tár van, s benne letéve 99,118,432 fr., nagy jele a francz nemzet alsóbb osztálya takarékoságának.

A takaréktárral Angolországban próbák még 1798-ban tettek, de sükeretlentil. Később Skótzziában 1810-ben Duncan H. lelkész az elfeledett intézetet újra föleleveníté, kit követe 1813-ban Forbes W. Edinburghban, s e két emberszerető férfiú a nagy közönség' bámulata közben azt jelen tökéletére kifejté. London-

ban csak 1816-ban alapították az első teljes társaságot, most a betéltől minden egy millió lakosra 10,440,250 franc, ezenkívül még London vidékére 65,965,225 franc esik. Skócia 2,365,114 lakosa csak 1832-től óta, 350 milliónál többet töltenek le, s összesen 500 milliónál több van letéve. A szegény Írlandban is 36,269,150 fr. gyűlt össze. De erre a törvényhozás is nagy gondot fordít, s elmozdítására 1816-tól – 1828-ig hat törvényt írt; 1833-ban pedig azon nagylelkű és fontos határozatot hozta: hogy mindenki 20-ik évétől fogva 50-ik évéig havonként 6 francot teendő a társaságba, 60 éves korában a kormánytól évenként 500 fr. jövedelmet húzand, ha pedig korábban meghalna, a tőke nem tartatik meg, hanem örököseinek visszaadatik, ben csak a kamat maradván. *)

A legelső társaság 1787-ben, Bernában alapítottott. Genf csak 1816-ban állította a magáét, s 25,000 lakosa azon évtől fogva 1831-ig 3,908,673 francot töltenek bele.

Megyei szerkezetünk a legbölcsebb, hogy vele ily jótékony egyesületek és intézetek belsőképen szövetkezzenek, s óhajtom, hogy alkotványunk ez oldala, melyre még senki nem fordított figyelmét, szinte használtassék, mert ez egykor a jólét és boldogság legszebb virágait fogja teremni. Azon szerkezet önkénytelenül ajánlkozik ily társaságok föllállítására is, melyek a népet takarékosra csodálatosan serkentik, benne az elgondoskodás tapintatát észrevétlenül kifejtven. De ha drága azon pénz meg takarítatik, százszor drágább azon erkölcsi erő, mi azt száz indulat és szenvedély ellenére megtakarítani akarta is, bírta is.

LII.

Paris, Martins' 18-án, 1837.

A St. Hyppolite utczába kövess, hol egy szegény tekintetű udvarban 900 gyermeket találunk: 600 a költsöniskolába, 300 a kisdedovó intézetbe jár. Előbb amabba léptem és a (6-14 éves) gyermekek osztályában töltém el a napot, hol olvasás, írás,

*) 1833. Act. 3. et 4. Will. IV. c. 14.

történet, földleírás, vallás, geometria, számvetés és zene tanítatik. A terem nagy, hoszudad, tiszta, fehér, magas, szellős és világos. Egyik végén egy emelkedett színhely van egypár asztallal a tanító s a parancsnokok' számára, honnét mindent belátni s mi mindünnen láttatik. E színhelylyel párhuzamban sorozvák 18 padok, írás végett palatáblákkal befödve; az elsőbeken a kicsinyek, a hátulsóbbakon a nagyok ülnek. Az osztályok' száma az osztálybeli első pad' szélére szögezett s vitorlakint forgó táblára van írva, mely a parancsnok felé fordíttatik mikor dolgozni mikor pedig igazítani kell, másik oldalára fordíttatik, melyen ez látszik „corr.” Köröskörül a falon szótagzásra, olvasásra, helyesírásra, számvetésre, geometriára stb. szükséges nyomott táblák függenek. A tanítványok 8 osztályt képeznek, mindenik egy vagy több padot foglal magában a szerint a mint a gyermekek igyekeznek, mert a felsőbb osztályba menetel nem időhöz, de tudáshoz van kötve. A 3-4 parancsnok' kötelessége az egész iskola' menetelét vezetni, a tanítási s fenyítési rendre vigyázni; a 18 padszélén 18 kistanítók ülnek, kik gyakran letétetnek, és ki egyik tanulmányban tanító mert abban erős, másokban tanítvány ha abban gyöngé. E kistanítókat regi 8-túl 10-ig a tanító külön oktatja.

Délutáni 1-2ig az udvaron játszottak a gyermekek. Kettőkor egy parancsnok az ajtóbul csengettyűvel jelt ada, s a párosan szövetkezett sereg azonnal befelé indult, kicsinye egyik, nagya másik ajtón. De már előbb a 18 kistanító bement s a maga padja' balszélén mindenik megállapodván, az adott jelre egyenlő lépéssel ménének a pad' másik szélére, hol helyök van. Ekkor egy a pad' tetejére fölállt parancsnok' mértékverése után általános éneklés közt lassú lépéssel jöve be a sereg s kiki padja' szélére jutván betért, s helye mögé állt. Helyére találván vagy igazíttatván mindenik (erre való a lassú menetel), az adott jelre valamennyi a mögötte eső asztalra teszi kezét, lábát padjára, s így helyére fordul. Most ismét jel következik, mi mindig a színhely' elején álló parancsnoktul ered: a kistanítók fölállanak asztaluk végénél fogva ez s az előző pad közé fordulnak s egy fiókot kivévén, abbul a rézben foglalt Írószert sorban elosztják. Ezt egyszerre végzi el a 18, és egyszerre tér vissza. Ekkor a parancsnok egyik kezét

szájára teszi, másikat kinyújtja s utána az egész iskola; ő leveszi szájáról, a többi pedig tábláját törli meg, mi a csengettyű szóra megszűnik. A parancsnok kiáltja: kezdje a 8-ik osztály, s az illető kistanító a mellette függő tábláról a rajzolandó alakot fen szóval beszéli el, s a többi a szerint csinálja; ez elhangozván, a 7-ik osztálybeli kistanító mondja a magáét s így a többi sorban, egyik mondatokat, másik szókat vagy betűket irat aszerint, a mint felsőbb vagy alsóbb osztálybeli. Vége levén, a kistanítók az adott jelre s ismert módon a padbelieket sorban eljárák s igazítják mi rosszul van. Azonban a parancsnokok vigyáznak, a bámészokat szólítgatják, a helytelenkedőt térdelni küldik; a tanító pedig untalan jön megy, pöröcskéket ítél, vigyáz, oktat, int, s valóban, 300 és oly különböző fokú tanítvány ad is dolgot. Az írás ekkint tart 3 óráig.

A padok mellett jobbra és balra fekete táblácskák függenek, miket némely iskolákban félkört képző vasabroncs vesz körül. A 18-30 kistanító (azért ennyi hogy egyre tíznél több ne essék) az adott jelre elindul s táblája mellé áll, miután a két részre szakadt sereg ellenirányban énekelve lépdél elé s a maga tanítója mellett kiki megállapodik. De mind ez magában látszik menni mint az óramű mit csak meg kell indítani, s e lökést adja az első parancsnok vagy a tanító, nem kiáltva, de gyöngö sűvöltővel. Eligazodván s eligazítottván minden, kétszeri sűvöltés után a tanulás kezdődik. Az első csoportka nagy betűket ismerget, a következő már kisebbeket, a többiek tagoznak, majd szókat, sorokat, a nagyobbak írást olvasnak, a legnagyobbak geometriai alakokat rajzolgatnak s mind ez, 18-30 csoportkán keresztül fokunkint emelkedik; és megjegyzem egy úttal, hogy ki az alsóbb csoportban vagy mint tanító kellőleg gyakorlá magát, vagy mint tanítvány kitűnt, azt elhagyja s a következőbe lép által. Ki tud azt a kistanító elébb, ki nem tud azt hátrább állítja a félkörben, s ezen állítgatás az óra' végéig tart, s első az marad kit az óra' útése elsőnek talál. Megszűnésre csengetvén a parancsnok, a kistanító s az első a csoportbul kiáll a pad' szélére, midőn a tanító körül megy s az elsőnek egy egy jegyet ád; de történik, hogy ha viselete másképen rovást érdemel, bár első sem kap, s az érdemesnek, bár nem első is, sokszor ád, mi 1, 2, 3-10, számmal megírt

jegyekért, ha a fölirt számok tízre menő öszletet tesznek, két garas adatik, s szorgalmas gyermek havonkint több francot szerezhethet. Ez után, az ismert szertartással előbb a kistanítók helyökre mennek, aztán éneklés közt az egész sereg visszaindul. Négy óraker helyre igazodván, két parancsnok váltva olvas valami történetet, mit később a fölszólítanak elbeszélnek. Négy s félkor ismét kis csoportok alakodnak s mindenki catechismust tanul s adott jelre kezdődik a fenmondás. A kistanító annak ki hibázik feje' fölébe tartja kezét, mint mikor az ember ütni vagy áldani akar. Rendtartók is vannak: egyik jön s a táblákat leszedi, másik követi s akrétát szedi össze, harmadik jön s a catechismust rakja ki stb., azon nagy betűvel fölirt szabály szerint: egy helye minden dolognak s minden dolog a maga helyén.

Sem észrevételeket ne várj tőlem a költsön (Bell-Lancaster) tanmódrul, sem e részletes rajz' folytatását ne kívánd, mert igen hosszú lehet, de örökké hiányos marad; ennyit is csak ezért írek, mertté így akarod s élőszóra nem bírsz várni. Csak azt jegyzem meg, hogy ha a házi nevelés az egyedet legjobban kifejti, az iskolai a szellemben legerősb törekedést gerjeszt: a költsön tanmód erkölcsi alapot készít a társas életnek, midőn a gyermekek a sok rangváltogatás közben hasonlónak okosan parancsolni is és illőleg engedelmeskedni is korán megtanulnak, midőn a szüntelen közlekedésben létei szíveinkben költsönös jóakaratot s részvevő s egyező érzéseket költ. De úgy látszik, e fontos oldala mi rejtettebb, még ismeretlen a költség' s forma' tekintete mellett, mi szembeszökő. –

Másszor ismét elmentem azon épületbe, ekkor megnézni e kisededővó intézetet. Szép időben a fáktul beárnyékozott udvaron, esőben a földött szín alatt találsz 300 kis gyermeket a környékbül, tánczolja, ugrándozva, futkározva, egymással kötekedve s hemperegve a finom homokon. E kis népre egy mester vigyáz és neje és egy szolgáléány. Régi hét óra után kezdik az anyák, nagyanyák, nének a 18 hónapos – hat éves kicsinyeket fölvezetni s esti hét óráig itt hagyathatnak. Míg a mester a élelemkosárkakat polczokra rakosgatja, a gyermekek' tisztaságát megvizsgálja, a kis vezéreket a napra kinevezi, szóval, míg a gyermekek mind felhozattak, a tiz órát elveri. A mester egyet süvölt s a kis teremt-

menyek a játék' zavarából összefutnak s a fiúcskák egyik, alyánykák másik ajtó előtt párosával sorba állanak. „Vigyázzunk gyermekeim!” kiáltja a mester és süvölt, s kezét valamennyi hátra s ott keresztbe teszi. Harmadik süvöltésre, a mester egy fakönyv csapogatóval a mértéket vervén, a két kis ezred mértékes lépéssel s éneklés közt megindul, Marlborough dalára zengvén:

Nous nous mettons en marche,
 Mironton, ton, ton, mirontaine,
 Nous nous mettons en marche,
 Pour aller travailler;
 Car il faut s' occuper
 Pour ne pas s' ennuyer,

Pour ne pas s' ennuyer, stb. És kopogó fapapucsaikban ballagnak mindig mértékre, és énekelnek most egy majd más dalt mindig mérték szerint, pedig némelyik mint egy bábu, alig látszik ki a földből.

Hagyjuk ballagni a törpe népecskét s a teremben tekintsünk körül. A tágas, hoszú, világos, szellős teremben jobbra is három, balra is három felfordított vályú alakú alacsony pad nyúlik a falak' hoszában; a középen két sorban talpas betűtáblák függenek. A terem' egyik végén egy három szögletre készült deszkaalkat van, melyre az elálmosodottak tétetnek; közepén ládasíp mulatságul és daltanításul, másik végén pedig 11 egymás fölött emelkedő lépcsőpad, mit lépcsőzetnek nevezhetünk.

A sereg jó dalolva s a faltul az első és második pad közt végigmegy, a második és harmadik közt felhúzódik, míg eleje az első, közepe a második, utója a harmadik pad' elébe jut; s az ellenoldalon lépdelő lányok és fiúk mindig egyenlő haladásban vannak. „Állj meg,” kiáltja a mester s egy sem moczczan. „Homlokka!” s mind előre fordul. Aztán a süvöltések szerint sipkájukat leveszik, kezeiket keresztbe vetik, letérdelnek s a mester a miatyánkot elmondja, mi után, de mindig egyszerre mozdulva, fölkelnek s leülnek. A vezérek a talpas táblák mellé ki állanak, a famutatót róla leveszik; aztán mértékes dalolás közt s lépéssel a kis nép is megindul s vezére körül mindenik csoport összegyűl. A mutatót vállától a vezér elvevén az első' fejére teszi, innét a betűhöz viszi s az kimondja, s így a többi. Ekképen betűzvé

11ig, – de a szertartás félóránál többet elvesz, mert hisz itt nem az oktatás a fő cél, – mint jöttek úgy térnek vissza, halkan, énekelve.

A következő jeladásra a vezérek a lépcsőzetre mennek föl, s a fal melletti széles utón megállnak, mi után a fővezér' igazgatása alatt az egész megindul. Ha nem egyenlőn lépnek vagy énekelnek, a mester' egy süvöltése megállítja s megnémítja őket s oly rögtön, mintha leszögeztettek, mintha szavok elállt volna. A csapogató' szavára ismét mennek s énekelnek. Valóban, gyönyörű eleven automatok! A legfelső pad vezérének csapata érvén föl legelőszőr, azt a padba bevezeti, s így egymásután mindenik a magáét. Új jelre mind megáll; másra a mestert köszöntik; harmadikra leülnek. Es itt a lépcsőzeten, hol keskeny térre összegyűjtve, foglalkoztathatja s mulattathatja őket a mester százfélekép s csöppögtetheti gyöngé elméjükbe azon elemeszméket, ismereteket, képeket, mikre ez életkor képes. A tanításnak csatornája az ének; énekelve kötik össze a betűket, V és A, VA' énekelve számolnak) a Pestalozzi bolyókkal. Mozdulatot csinál a mester, a gyermekek mímelik, térdét verdesi, tapsol, kezeit eldugja, karait forgatja mondván, „malmot forgatok.” Volt néhány oly pirinyó, hogy megkelle indítani kezét hogy mozgassa, s ismét megkelle állítani hogy szűnjék meg. E mozdulatok tanúságosokká tétethetnek, p. o. kart felemelvén s, magasságot' nevezvén; mutatván a szemre s mondván: „szem” s így a többi érzékekkel s könnyebb fogalmakkal.

Délben 12kor süvölt a mester s mind fölállnak s röviden imádkoznak. Aztán a padokbul párosával kijóvn, egyenlő lépéssel, mely az ének' mértéke szerint frissebb vagy lassúbb, kiindulnak, a lányok egyik, a fiuk másik ajtón, s a színben a már időközben rendbe rakott kosárcák mellett ellépdelvén, a magáét mindenik elveszi s elviszi. Bírván a magáét minden, előbb megállítatnak, aztán az adott jelre széltrohannak s esznek s játszanak. A délutánt 2-4-ig ismét az iskolában töltik. De mind ezek nem valami komoly s szigorú szertartások, sőt inkább ébrentartó, kedvadó s mulattató de elrendezett játékok, mik a makacsul rugdoló ma felhozott gyermeket annyira meghódítják, hogy két nap múlva otthon nem lehet megtartani ki ez előtt innét sikoltozott haza. Ez

a példányiskola, hol naponkint több e pályára készülő férfiak és hölgyek képezik magukat. Itt vala Madame Millet is, ki első ismerteté meg nemzetével az intézetet, s most Parisban valamenynyinek főügyelője.

Két észrevételemet nem hallgathatom el. Egyik, miszerint a franczországi szerkezetnek ellenkezőjét hiszem jónak. Itt a felügyelő s igazgató biztosság asszonyokbul áll, a kivivők, a mesterek pedig férfiak, leginkább de nem kizárólag. Én azt óhajtanám, hogy az igazgatásban férfiak is részt vennének, mert elvekkel, mié a vezérlés, mi bírunk, de az iskolában csak nőtanítók alkalmaztatnának, mert szeretet s türelem az asszonyok' erénye, s mert a kisdédóvó intézet egészen az anyai gond' körébe esik. – Másik észrevétele, hogy az erős a gyöngét, a positivum a negatívumot maga után ragadja. Mikép tanulják meg e gyermekek az éneket kik szót, a melódiát kik kótát olvasni nem tudnak? Mikép tanulják meg a rendet, menetelt, mert mind ezt a mester csak kezdetben, csak a legelsőeknek tanítá? Néhány napi itt léte után mi vonzja őket ide annyira, hogy hon nem bírnak velök? Bizonyosága ez iskola annak, hogy erkölcsi világban is az egész elnyeli a részt, a tömeg magával ragadja az egyet. Mind énekel, mind felel, mind a táblára néz, mind megáll, mind megindul, tehát a most felhozott gyermek is elfeled sírni, próbál ő is énekelni, felelni, a táblára néz, megáll, a többivel megindul, nem annyira azért mert jönnek utána, hanem mert mennek előtte. A magához, magával, maga után vonzó erő uralkodik úgy a lélek mint a testvilágban, de ezt jobban ismerjük mert érezhetőbben nyilatkozik, és azért jobban is tudjuk használni; a lelki erők' szövődéseit nehéz megkülönböztetni, mert azok mint fény s lég a menny s föld közt, határjel nélkül látszanak összefolyni. De ezen vonzó erő csak a szomszéd tagok' lépcsőzetén hat tovább; 13 éves gyermekek a 4 évesekre azon ragadó hatalommal nem munkálkodnak melyei a 6 évesek, ott a távolság nagy, annyira nem foly ki a rokonság, már azon viszonyban más erő, p. o. félelem, tekintet bírja a hatalmat. –

A közjótékonyosság minden korra és állapotra terjeszkedjék ki. így alkottatott a lelenczek' háza, így állt össze az anya-egyesület a szoptató anyák' segedelmére, így építettek ingyeniskolák a

gyermekek', így kórházak a betegek', így táplakok a vénék' számára. E hosszú lánczolatbul, melyen a szerencsétlen ember a bölcsöbül a sírba jut el, egy szem hiányzott, t. i. azon gyermekekre nézve, melyek a dajkaölbül kinőttek de iskolába még nem valók, semmi intézet nem vala. E hiányt pótolják ki a kisededóvó intézetek, mik az angol, 'infant school' példájára, Parisban 1826-ban kezdtek fölállítatni, és számuk most már 12-re megy. Hasznai, hogy a szüléké gond alól fölmentetvén dolgaik után láthatnak, s ez által és az által is hogy cseléd kevesb kell, a családi jóllétet inkább eszközölhetik; hogy a gyermekek a magukra hagyás' veszedelmeitől s a rász példáktul megőriztetnek; hogy korukhoz arányzott oktatás által az iskolákra előkészítetnek, és hogy gyöngye idejőkütl fogva rendre, tisztaságra, s szavaikban úgy mint viselkedésekben illedelemre szoktatnak. Hidd el, barátom, hogy ha innét kezdve neveltetnék az új nemzedék, az itt költött erkölcsi kis csirának a társas életben kifejlése úgy meglepne, mint az aequatio' végén kifejlett quantitas incognita. Ez iskolákat kegyelemből állíták a szegény gyermekeknek, s hasznai álltattatván, saját magzataik' számára most a gazdagok is állítani szándékoznak. Oberlin, egy ember s gyermekbarát s pap volt az első ki 1767-ben híveinek gyermekeit, hogy terméketlen földeiket a szülék annál jobban művelhessék, szobájába hivta, ápolta, nevelte, írni s olvasni s kézi munkákra tanította 1816-ban Owen R. Skótzsiában szinte e gondolatra jött, hol az eszme jobban kifejtetvén, azóta egész Európában naponkint terjedez.

Nem képzehetem hogy a következő történetke, mi egy kisededóvó intézeti mester' naplójábul vétetett, érdekes ne legyen neked, ki a gondolkodó tanítót polgári koronára méltónak ítéled. A történetkét a tanító így beszél el.

„Egy asszony a gyermekeknek czukorrudacskákat hozván, azokat eltördeltem hogy mindeniknek jusson. Elosztás utána megmaradt néhányai egy alacsony asztalkára tevém, hol azokat a legkisebb is elérheté, és sokáig így hagytam. Három nap múlva észrevettem hogy valaki hozzájok nyúlt.

A gyermekek a lépcsőzeten ültek. A czukros tányért elővévém s elejökbe tevén kezdem a darabokat halkán számolni. Ennek látása nagy örömet okozott; de Alexisre (5 éves) pillantván, kire

már gyanakvám, láttam hogy megütközött s tekintete enyimet kereste és kerülte.

Azonban ekkor nem vizsgáloztam tovább, hanem este, midőn Alexis búcsút vőn s nagy sietséggel indult haza felé, kezén fogam s kértem mellém ülni.

Alexis, mondtam neki, ha nálatok egy gyermek volna s az valamidet engedelem nélkül elvette volna, mit cselekednél? E szavakra kétségkívül sírni fog ha vele a legnagyobb nyájassággal nem beszélek; de így meghökkent, szemeit lesüté és nem felelt. Azonban oda akarám vinni hogy tettét önkénytt vallja meg. S célomat elértem erőtetés nélkül, pusztán az által hogy enyelegtem vele, hogy a legártatlanabb s legalkalomszerűbb kötődésekkel bizalmát megnyerem. Valóban, végre szinte elbizakodva monda ki: „igen ám, a czukrokat én vettem el.” Egyenességet megdicsértem, s tettét körülállásosan elbeszélte. Gyakran ismételtet: nem teszem többször, s ezzel mintegy köszönni látszék hogy nem dorgálom, – végre maga kelt ki a lopás ellen, hogy az rut s ki tesz tömlöczbe vitetik.

Ezen meggyónás s önkárhoytatás után azon szükség’ áltlátására igyekeztem őt vezetni, mi szerint a kárt meg kell téríteni. Tudod, mondtam neki, hogy a czukor nem enyim volt, minthogy az nekem a gyermekek’ számára adaték. Hát most mit mondjunk nekik, hova lett a két darab? Eltitkoljam előttük; megcsaljam őket?

Nem, az rútnak lenne.

Nohát megmondom hogy te vetted el!

Ekkor kért, ne mondjam ki, Ígervén hogy megadja.

De én elébe terjesztem, mi nehéz lesz hasonlót találni, hogy észre ne vegyék.

Monda, tudja ő milyen volt.

No jó. De mikor adod meg?

A mikor lesz.

De mikor lesz?

Holnap reggel.

Nem bánom, holnap estig elvárok.

Másnap nem levén czukra, azt monda, megfeledezett s a következő napra ígére.

Harmadik nap még egy napot kért, mire csak sok kérelem után álltam.

Negyedik nap sem volt Alexisnak czukra.

Már ez rossz, mondtam; háromszor nem tartván szavadat bizalmamat elveszted. Ekkor hátat fordíték neki, nem hallgatván kérelmeire. Vagy megadod a czukrot, mondtam, vagy meg kell fizetned érte.

No jó! megfizetek.

Van pénzed?

Nincs.

Hát hogy fizetsz meg ha nincs pénzed?

Majd nyerek.

Dehogy! s tudsz te ahhoz, pénzt nyerni?

Igen; nyertem én már eleget de elköltöttem.

Be kár hogy egy keveset nem hagyta! Még ma megkegyelmezek, de vigyázz, mert ha holnap ilyenkor a czukorért meg nem fizetsz. –

Ötödik nap alig mert szemem elébe jönni. No, mondtam, a pénzt vagy czukrot.

Nincs nekem.

Íme, lásd, ismét megcsaltál. Vége mindennek...

Hiszen...

Vége mindennek; vagy adj valamit, mi annyit érjen megnyit az elveszett czukor ért.

Ha akarja, oda adom sipkámát.

Így jól van, add ide.

Itt van, holnap majd visszaadja.

Igen ha megfizetsz.

Ó igen, holnap megfizetek.

Hatodik napon a sipkát mutatom neki. El akarta venni; én eltartom. Képét kezével elfödé. Már az alatt komolyabban meggondolta a dolgot. Kérdem mikép szokott pénzt nyerni. Monda keresztelőbe megy, a keresztszülék pénzt hajingálnak s ő fölkapja.

Mondtam, hogy az csak falujokban szokás, itt a városban nem.

Felelé, elmegy az utcán énekelni, majd liardokat vetnek neki.

Megjegyzem, hogy nálánál jobb énekesek vannak s őt nem hallgatják meg; egyébiránt még igen is kicsiny magában elindulni.

Anyám vagy néném elvezet.

Nincs ideje egyiknek sem.

Nohát majd kérek azon asszonyoktól kik ide eljárogatnak.

Nem szabad adniok.

Majd dolgozni fogok.

Mit fogsz csinálni?

Nem tudom.

De én nem várakozhatom. A városba kimegyek sipkátat eladni, hogy a cukrot megvehessem.

Bizony bánom is én, már úgylis ócska, meg nem is szép.

Te nekem azt nem mondtad! Ha így van még mást is kell adnod.

Monda, neki nincs semmije, mint nadrága, inge és fapapucs.

Elfogadtam, ingét kivéve. Szomorúan vetkezett le, de még nem sírt.

Ekkor szánakozni kezdtem rajta. Szegény Alexis, mondtam, mi lesz belőle!

Elment csaknem meztelen, fapapucsát is itt hagyván, s anyjához siette ki ágyában várta. Az szívesen zára karaiba, s mintha nem tudná állapotának okát, azt elbeszélte. A gyermek elmondá s mikor végére ért, szíve mintha megszakadt volna, könnyei omlani kezdettek. Keservesen sírt midőn anyja kérdezé, holnap hogy menend iskolába? Elébe terjeszté mint szeretett iskolába járnai, én is mint kedveltem őt, s kérdé, hogy fog mind ettől megválni? És a gyermek még jobban sírt.

Halld csak, monda, a tanító úr igen jó, talán megenged.

Ó nincs pénzem, hogy adjak neki.

Hát oly részrehajló ő?

Nem, hisz nem neki kell az, de azt mondta, hogy ő arrul számolni tartozik.

Nekem talán lenne egy kevés pénzem.

Ó add ide, édes anyám, add ide.

Anyja hozam vezette s előtte a pénzt, –mit előbb már én

neki adék – kezembe számolta; és egyszerismind inté gyermeket, ilyet többé ne cselekedjék, mert ő soha nem segít rajta és nem is segíthetne minthogy nincs több pénze. Én pedig emlékeztetem hányszor megsalt, hogy bizalmamat elveszte s ha azt visza akarja nyerni, soha többé meg ne csaljon. A kis gyermek szívére telte* kezét s monda: igazán mondom, soha nem csalom meg többé. És azóta sok hetek elmúltak s e fiúcska mindent őszintén megvall sőt a többieket is arra inti.”

Röviden ezen kis dráma (mert az en miniature) azon elvet állítja élnkbe, hogy a rász tettek' büntetése úgy jelenjen meg, mint mi azon tetteknek szükséges és természetes következménye.

LIII.

Paris, Martius' 22-kén, 1837.

Barátom, még nem is mondtam, mi nagy felfödözést tettem, t. i. itt minden franczul beszél. E szerint atyafiát a napszámos soirée-ra hívja meg, a teherhordó délben dinére megy, csizmatisztítóm este souper-ozik, a szolgálók promenade-ra járnak. Kérlek, ezt mond el azoknak kik francz (s általában idegen) szókkal tarkázzák beszédeiket; ha megtudják hogy itt a szolgálk s koldusok' természetes kifejezései azok mikkel ők urat akarnak játszani, talán megszégyenkeznek. Egy gömbölyded hasú úrnak elbeszélem, hogy nálunk szokás a beszédbe idegen szókat vegyíteni, bár azokat nyelvünkben is föltaláljuk, s ő darab ideig mondogatván: Je m' en vais sétálni,” Je voudrais pour mon ebéd et pour mon v a c s o r a du gibier” „à revoir au estély,” a nyilalásig kaczagott, s e rázkódás annyira helyre hozta, hogy homoeopathiai szertárába két napig nem nyúlt, s kért égre földre, beszélnék még neki ily csodálatos bolondságokat. Valóban két hétig el bírtam tartani ily nemzeti bohóságokkal s meg kelle Ígérnem, hogy haza térve az újakat neki mindig megírom.

A republica hozá be a társalgási nyelvbe az egyszerűséget, a nyelv most megtartja azt a monarchiában. Pompás kocsibul inasok segítenek ki egy családot, a férj „Monsieur”, nője „Madame”, leányuk „Mademoiselle”. Egy éhező s rongyos leányzó a sütő' bolt-

jában garasos zsemlyét vesz s czíme Mademoiselle', beteg anyjáié 'Madame', szegény atyjáié ki vízfordó 'Monsieur'; ép az a czím, mi a kocsi-kiemelt dúzs családé. 1789 előtt itt sem így volt; de a francz nép sok újat természetévé dolgozott, sokra szoktatták nyelvben az academia, életben a forradalmak. A franczok a németektől csak egy szócskát tanultak el, ezt 'halt', ők hasznukra, mi magyarok szinte eltanultuk, mi kárunkra. Várjuk Józsuet ki elindítsa a napot.

A francz fürge de nem magas s nem izmos, úgyhogy megjöttömkor látván a vörös nadrágú, természetlen, alacsony katonákat, kérdeni akartam: hol van a világhódító sereg, avagy ez volna e az? Nyájas a francz de nem mindig szíves, nyílt de ez nem mindig őszinteség, udvari de nem szertartásos mint mi. Megvannak a maga szabályai, azoknak eleget tesz, többet nem kivan s nem ád. Egy fő szabály a „s'il vous plaît", mit uton útfélen hallani s mi sokszor csak három betűvel S. Y. P. íratik ki, mint egyházainkon D. O. M. Nem régiben a police correctionelle előtt egy pör volt, mi onnét származott, hogy midőn a felpörös az alpörös-kapust az ajtó' kinyitására szólítá, utána nem tette, 's' il vous plaît' mi itt hallatlan gorombaság. A francz eleven s innét nem mindig gyöngéd; víg, társuló, s ezért néha több mint lenge; tartaléktalan honnét nem mindig kíméletes mint a hír mondja; hiú s ezért minden illetésre érzékenyebb; előítélet nélküli mi drága tulajdon erénynyel szomszéd, de ezért változóbb is mi jónak s rosznak kútfeje mint a szél; benne sok szellem van de még több bátorság, sok erő de még több önbizalom, mi az ily szólásmódokban is meglepőleg nyilatkozik; „je le dis, moi;" „nous en étions les témoins, nous." Már érintem s most ismétlem, hogy a francz' jellemében minden erény s hiba fölött a becsület s igazság fejdelemképen uralkodik, s mint a tengeré, keble' minden hánykodásai e két part közt történnek. Ez okbul hiszem, hogy a becsületrőli némely fonák fogalmak' kiirtása itt mind kényes mind veszedelmes munka, mert ez által az akarat s tett közötti erkölcsi fal gyöngítettnek meg, az indulatok előtt agát rontatnék le, s elvettetnék mi a tömeg' nagy részénél az erkölcsiség hiányának pótléka. Tekintetre vágy az angol (respectable man), a francz becsültetni kivan (homme d' honneur).

E szóra eszembe jut a b e c s ü l e t r e n d. Vörös szalagát mindenütt találod, a pair, a követ, a kamraszolga' mellén, a vezéren s közemberen, a miniszeren s az utczak' rendőrén, a költőkön s a mesterembereken, az ügyészen s a falusi bírón, az orvoson s a művészen, szóval mindenütt, mert minden pályán tehetni érdemeket, melyek terjedelmökre különbözhetnek, de belső teljességre nézve egy becsűek. Becsületbeli díszjel 50,000 van elosztva. Elfogadják ha csakugyan ajánltatik, de igazi férfiu ritka nyúl érette, s innét, és mivel könnyen adatik, úgy látom: bírni nem érdem, nem bírni szégyen. –

Miért oly erős s hatalmas a francz nemzet? Azért mert nagy, mert e nagy egy nyelvet beszél, s ez egy nyelvű egy törvényt ismer. S mind ez az mi összetartja a nemzetet? Koránsem; következik: egy vallásban egyesül. Szellem, ész, uralkodóbb a franczban semhogy a vallással tartósan bajlódják, s ez oka hogy a protestáns sereg a catholicus nagy tömegben mintegy elfeledve él. A francz soha nem fog kérdeni mi vallású vagy, de ha megtudja, a más pillanatban már nem emlékezik rá. (A követkamrába zsidók is választathatnak). Tűrödelem ez? Véleményszabadság' tiszteletése? Egyik sem. Amaz nem, mert az tárgyismeretet s eszmélkedő nyugalmat tesz föl; de emez sem, mert bár politicában mindenik francz tanítást adhat, a vallás' tételeiben járatlanab az angol csizmadiánál, és így nem mondhatni, hogy valaki véleménykülönbség iránt, mit nem ismer, tisztelettel viseltetik. Tehát mi az? Közönbösség, nem a vallás de a dogmák, de a forma iránt. A vallás itt is szent tudomány, kútforrása a lélek, köre a ház s család; de midőn ebből kilép a polgár, levetkezik e tekintetben is minden heterogeneitást, fejét s szívét hazája' érdeke foglalja el, s e napnak melegében minden felekezet egy tömeggé, egy erővé olvad. Ezt ne a tudósokrul értsd, sem a népről, hanem a közép-rendről, mely most Franczország' sorsát intézi. –

Utósó leveledben panaszkodol, hogy a farsangról egy szói sem írtam. Megismerem hibámat, mert hiszen a színházak' álarczos s áltöltözött bálaiban, nevezetesen mely a nagy operaházban adatott, én is jelen valék. Im egy rövid rajz.

A parterre a színpadig emeltethetik föl, s ez a tánczhely. Tündéri, vakító, dúzs volt a világítás, huszonnégy koronatartó-

ban 1018 viaszgyertya, ötben olajlámpák, s még ezen kívül 250 gázmécs égvén. A bálók éjfélkor szokván kezdődni, előtte már egy negyeddél a páholyokat, folyosókat, karzatokat, párkányokat kaczagó, ingerkedő, zajgó nép tarka ruházatban lepte meg, s az ajtótól egypár ezer ember, mely nem fért be, szomorúan téré haza. Képzeletem útközben egy csinos, nemes, ékes, szóval finom párisi kis világot festett magának, s belépek – és a terem fuladásig van tömve sikoltozó, szaladozó, nevetkező, rohanó, dulakodó részint álarczos, részint áltöltözött alakokkal. Itt egy postakocsis ostorral pattog, ott egy vadász fűvja kürtét, odább egypár ölelkezik, más pár suttog, az kémlél, ez sóhajt, kér, fenyegetőzik, csalogat, mindenütt ármány és édelgés (intrigue et coquetterie). Tolongás mint a vásárban, rend de baj nélkül is, robajjal de vigan, mindenki tartaléktalan mintha egyedül volna. E rongyos vándorlegény alatt egy marquis rejtezik, a vadkirály' prémes koronája gróft födöz, s tánczcsoportha egyesülnek egy baráttal ki otthon molnár s egy kamrással ki kívül bérszolga; – a gazdag nő porleányképen jelen meg, mellette egy öröMLEány áll, megöTTük egy nyalkának öltözött agg legény próbál szökdelni köszvényes csontaival, otthon elkínozott inasa pedig harlequinba búván, álarczy szabadságánál fogva néhanéha jól megfalapozza; – a férj eljön kedvesét keresni, a feleség eljön kegyenczével találkozni s egymásra találnek; – a pair' komornyika ura' köntösében bohóskodik, ki szinte jelen van, de sem itt sem otthon nem szidhatja le, mert magát árulná el; – ott egy mennyei termetet epedő sereg kíséretet, míg egy rá ismer az 50 éves aggszűzre s mögüle a sereg buborékkint elpattan. Titkosan így találkozik itt minden rang, nem, kor, minden alak, király, borbély, indus, vulcan, matróz, nympaha, bajazzo s dandyk a legfrissebb divat szerint öltözködve. Leginkább a quadrillt járják, a legförtelmesb mozdulatokkal *), bár a rendőr szorosán vigyáz; de ha

*) A régi gallokról Julianus ezt írja: „Midőn Venusnak áldoznak, ez isten-nőt úgy tekintik mint ki házasságot sző; midőn Bacchust imádják s ajándokival bőven élnek, úgy nézik őt mint a gyönyör' atyját, ki Venussal együtt szapora nemzésnek oka. Nálók sem szemtelenséget, sem fajtalanságot, sem buja t á n c z o k a t nem látni.”

mind az ki úgy tánczol kifogdosatnék, ki maradna a teremben? S mi indulatok, szenvedélyek ülnek a tánczolóknak vagy inkább dühöngők' képein! Ez mint a részeg, az mint az őrült, más mint a szilaj állat, más mint a kétségbesett, ki mint Marcus Curtius, halála előtt tehát dühösen vigad. Mindenik, a sokaságtól összenyomatván, szűk térecskén tánczol, de abban egy világba illő szenvedelemmel zajlik. A kerengőt elhagyatták, lágy az a francznak; quadrill kell neki de csattogó, lármás, zivataros mintha az épület omlanék össze. S a zenekar e szerint is dolgozik. Van benne minden mi a mennydörgést megközelítheti, harangok, üst, kelep, 120 hangszer, és ezen kívül még két kalapácsal vert vaslap, a padozat' dorongozása, deszkadarabok' csapása, két nagydob, hat réztányér s egy pisztolylövés csattantja a quadrill' végütéseit, mi teremben, fülben, kedvben bódító lázadást okoz. Midőn pedig a táncz' vége a vágató galoppba áltmegy s a dörögés kezdődni fog: a gázmécsek elsötétednek s ha a tánczene szép, a gyülekezet azt a hangászkar után ordítva énekli.

De mi volt itt legcsodálatosb? Az, barátom, hogy régi hat óráig tartván e bál, e kevergő tömegben s forrongó életben egy koczdás sem történt. Oka, mert a francz kiválólag *juste*, veniam dat *petitque vicissim*. Elmémben carnevalról ez az első kép. —

A farsang' három utolsó napja *carnevalnak* neveztetik, midőn mondhatni, a város maga válik egy bálházzá s benne az egész nép megjelen. Első és végnapján, ősi szokás szerint, a böjti ökör (*boeuf-gras*) is körülvezettetik, minek látására száz-ezerek kicsődülnek. Először is a Boulevardra mentem, mely bár mi tágas és hosszú, tömve volt gyalogokkal, lovagokkal, kocsikkal, toligákkal, szekerekkel, mik rendsorban és lassan mentek jobbra föl, balra le és így körül több utcán; a közepén, a nézőkön kívül csak az alarczosokkal terhelt kocsik járhattak. Előre tekintve a haladó sokaság állani látszék, mint a meszsziről nézett folyam, mert ember ember mellett szorosan volt mint hab hab mellett, s az egész tömeg, mint az összehullt vízcsöppek, egy fölületté olvadt. Az álarczosok s áltöltözöttek futkostak, jöttek s mentek, s a fekete néptömegben, mint egy szövetben, színes szálak s tarka virágokint összevissza szövődtek. Itt egy gyalog

csoport mendegélt, ott egy nyílt hintóban férfiak s hölgyek állongtak, utána egy faszekeren egy külvárosi család ült elborítva aranyos papírral és szalaggal, némelyik kocsibul fabábuzott gyermekek leskődtek ki, sok álarcz pedig lóháton dévajkodott. Egy kocsi' bakján nagy kemencze lógott; másik' elején taréjos s tollas nagy emberkakas ült, de nem tudván kukorikolni, hatást nem csinált; egy másban négy ifjú fehér párna s dunna közt hevert, az épen dühösködő grippe' betűi hálósipkájokra levén ragasztva s orvosságos üvegekből sűrűn iddogáltak; a kószafiúk (gamin) ezredeket képezve kóboroltak s a szorosban sehol meg nem akadtak, mert most a ló' hasa alatt, majd a kocsik' tetején, vagy a lábak közt búvtak előre, üzve csínyeiket; amott négy lovas kocsik, nőekkel s ifjakkal tele a St. Denis, Montmartre, Rivoli utcákra, a Quaire nyargalva futnak ki, a kávéházak előtt megmegállnak, kiáltásaikra a nép kiáltozva felel, sikoltásaik messze elhangoznak, s pillangós, selyem, tollas phantasticai ruháikon a nap gyönyörűen ragyog s különbféle színeik a fehér hóval kellemes ellentételt képeznek; a házfödelek emberekkel telvék; az ablakokbul kifüggő szőnyegeken egymás fölött három sorban tolakodnak ki a bámuló fejek, s az erkélyekbe az emberek mintegy berekedtek. Az álarczost néha körülveszik, s szóvita támad közöttte s a nézők' egyike közt; jaj annak ki nem elmés, ki sületlent ejt ki, ki üresét vagy egyet kétszer mond, a sokaság lezugja, kikaczagja, a szájasnak, elmésnek pedig bravót kiáltoz s mint diadalmast követi; – az elmés dialog más nap a hírlapokban ke-reng. Az élet e napon sarkából kifordult s vált azzá a mi: egy nagy színjátékká színjátéki ruhában.

Sok futkosás után a bo euf- gra st végre fölaltam a ,Tábor' utcában. Elöl mené egy hős, utána dobosok, aztán trombitások lóháton, valamennyin áltöltözködve. Követte a szép négy méntől húzott diadalszekere ebben, mely pompás és roppant nagy volt, romai, amerikai, indiai, görög köntösű férfiak s nők ültek és álltak, hátulján pedig egy dicsőségtemplomban egy gyermek-amorült, ki mézszáros-királynak neveztetik. Ezután jött a drága szőnyeggel betakart hízott vörösökör. melyet négy kötelén, romai sisakú s vörösen szegett fehér rövid tógájú s bárddal fegyverkezett négy ember tartott s vezetett. Köröskörül hangászok s számtalan

álarczos lovagok. Elvezettetik ez a királyhoz, a ministerekhez, a városházhoz....,hol mindenütt a tulajdonos ajándékot kap. Másnap a megbámult ökör vágóra vitetik. Egyébiránt a párisi farsangot ne naptáraink szerint mérd, mert az január' 1-én kezdődik s december' 31-én végződik.

Ma, azaz martius' 22-én van a long-champi sétának első napja. Kezdődik a Boulogne ligetnél. Itt egykor kolostor állt, melynek apáczái énekléseikről igen elhíresedvén, ezt hallani a hivek nagypénteken búcsúval zárandokloltak ki. Hozá szokván a nép, ide a kolostor' elpusztulása után is kijárt, de már nem buzgólkodni hanem gyönyörért. A harmadik nap, mely utósó is, nagypéntekre esik. A fák alatt s az út' két oldalán tengernép hullámszik s ben lovagok, kocsik,, melyek közt a királyéit is szemlélhetni, sűrűn követik egymást; de itt a nép csöndös, néma, nézésben elmerült, s a ruhaneműek, kocsik, lószerszámok nem azért csodálatnak mivel talán csodálatosak, mi az eset a carnevalon, hanem mivel alakaik s színeik újak. T. i. a long-champi séta nem egyéb, mint a jövő évi divatot megállapító gyűlés. Ezért a kocsigyártók, kalaposok, nő és férfiszabók, divatárusok s piperészek új műveiket vagy magukon, vagy másokon a közönségnek itt bemutatják mely néz, ítél, választ némán s egypár hét múlva a viselet kimutatja, melyek fogadtatnak el melyek nem. Én is taga valék e divat diaetának, melynek változhatlan törvénye előtt egész Europa meghajlik. S reményelem, barátom, határozatunknak ti is a Duna s Tisza körül engedelmeskedni fogtok s nem is mondhatjátok mentségül: de nobis sine nobis; mert én a magyar nemzet' részéről megjelentem, – mint sok más megjelent a természettudósok' gyűlésén Németföldön.

Jöttét a tavasznak még semmi sem jelenti, kivéven néhanéha egy langy lehelletét mely a lég' metsző élet megszelídíti, kivéven néhány madarakat melyek a fák' kopasz ágain egyes hangokkal hirdtetgetik kedvöket zengeni s azokból bajfütyentéseikkel mintegy hívják ki a késkedő rügyet, levelet, bimbót. Azonban a Champs-Elyséesben építgetik a sátorokat, mulatságul a népnek. Kígyó elefánt és vadember-mutatás, nyilazás, tányérok' hajintása, gömblökés, marionettek, panoráma, hintók s különbféle játékok

és szemfényvesztők' mutatványai tűnnek föl az út' szélén s elszórva a fák között. Ez tánczol, az énekel, más improvisai, negyedik fintorokkal mulattat s mind ez a tágas szabad ég alatt, számos nézők' körében. Ha 8-10 sous nem gyűl össze, mesteriségét nem mutatja, szája azonban untalan jár hogy a népet megtartsa maga körül s fölingerelje. De ki nem elmés s nem mulatságos, ott hagyatik mint „imbécille” (gyáva), vagy körülé megmaradnak ugyan de csak azért hogy kinevessék. Egy bothajingáló bámulatos ügyességgel bírt, de rossz módja levén nem boldogult; szomszédul mellette egy más fintorokat mimelt épen nem jelesen, de mivel hol elmés hol bohó beszédben kifogyhatatlan volt, szépen keresett. „Uraim, én akármit művelek, ti emlékezzetek a kicsiny tárra, mi ott a gyp' közepén bádogcsésze' képében áll. Látjátok ott a széken azt a sápadt asszonyt? az feleségem, ölben gyermekem, az az ő úgy mondja; a gyermek szopik az asszony eszik, én megint iszom, és így szükség van. Két liard, egy sous, két sous, kinek mint tetszik. Ezt egy philosoph s egy kutya is megérdemli, s én e két állat közül bizonyosan egyik vagyok. ...”

És ez úttal legyen elég ennyit írnom. De még egy szót. E napokban a rendőr egy királyi cabrioletet azért, mert rajta a számok nem szabályszerű hosszúságúak voltak, a kocsis' azon ellenmondása mellett is hogy királyi levén büntetés alá nem eshetik, fentartóztatott s rövid úton az az úr, ki mint az udvarhoz tartozó ez alkalommal használta, 5 francra büntettetek, minthogy az illető rendelet alul az udvari cabrioletek sincsenek kivéve.

LIV.

Paris, Martius' 31-én, 1837.

Parisban városi élet van családi nincs, mi szörnyű hiány azon erkölcsi összefüggésben, mi szerint a statuséletnek a családéletből s érzésből kell kifejtteni. De a mostani viszonyokbul ez állapot természetesen következik. Megszületvén a gyermek, tizennégy nap múlva anyja' emlőjéről leszakíttatik, s 5-10 mérföldnyire falura szoptatóba adatik. Néhány év múlva, idegen

mellen felnővén, visszahozzák, de szüleinél kevés vagy semmi időt nem tölt, mert elküldik óvintézetbe s ingyeniskolába ha szegény, a pensionatba ha gazdag. Iskola után amaz korán alkalmaztatik hogy kezdje izzadással keresni kenyerét, mit folytatand mind haláláig; emez akár az iparágak' tanulása végett kilépjen az iskolából, akár azt végezze, mindkét esetben vagy állandóul távol van' a szüléi háztól, vagy abba csak ritkán s rövid időre térhet. S ha a virágban nem fejlett illat, a gyümölcs sem lesz illatos. A férfiút később gondok, terhek és tervek nyomják s lesz polgár egyéb nem, mert ki gyermek nem volt abbul családapa sem válik, s viszont annak sem lesznek gyermekei. Végre meghal. De a családnak a temetési szomorú gonddal, mi a lélekbe s szívbe maradandó s kívánatos benyomást hagy, nem kell bajlódnia; a gyászpompavállalatnak bejelentvén ez mindent elintéz, s a családnak nem marad más dolga, mint a sírnak idegen kéz által fölkészített halottat kikísérni és megsiratni.

A sírhoz jutván, egy úttal megismertelek a *Père la Chaise* híres temetővel.

Érvén a Roquette utczára, az ember mindjárt sejtí hogy ez a temetőbe vezet, mert jobbra s balra s minden oldalon lakatosok laknak kik sírdombra vaskorlátokat készítenek, s kőfaragók kik a gazdagnak márványbul, a szegénynek porhanyó köbül csinálnak emléket, s faboltokban sárga, fekete, fehér s tarka koszorúkat árulnak a sírhalmok' fölékítésére. Egy szép ifjú hölgy, kinek holdképét vékony gyászfátyol borítá, feketékkal mindkét karját tele fűzte, s lassú lépésekkel mendegélt a kapu felé. Vajjon kit sirat ez ártatlan tekintetű lény? Kinek emlékére hord fátlyolt arczán, bánatot szívében? Kinek sírjára viszi azt a sok fekete koszorút, képét éjnek és bűnak, mely mint ő elhervadhat, és mint ő vidám szint nem vehet magára? Szerető vagy anya, gyermek vagy férj után sóhajt s bánkódik e? Kíváncsi lettem megtudni. De hátha leskődésemmel megháborítom szent fájdalomban? Ha kizavarom sötét ábrándjából, minek ölébe mint barátéba s vigasztalóéba jött? Nem, a fulánk' hegyét nem mérgesítem meg, mondám magamban, s mint Parisban szokás, köszöntem és követem a gyászszekeket, mely a szomszéd utczáru egy halottal élőmbé fordult.

Père la Chaise hegyoldalban fekszik s egy kő és faerdőnek mondhatni, mert emlék és fa és bokor benne oly sűrűn van, hogy tőle nem látni a földet, e bölcsőjét és sírját az emberi nemnek. Itt egy kis márványkeresztke, mint szerény viola, csendesen nyugszik a sötét fenyő' árnyékában; ott a gazdag családot egy templom fődözi, mellette obelisk emelkedik magasb e sírkert' legmagasb fáinál. Foy vezérnek a rohanó s gazdag erű szónoknak szobrát itt emelték föl polgártársai, Perrier Kázméré most készül, – de lejjebb, az alsó kerítmény mellett, Abelardé és Heloiseé már régen áll. A republica' idejében hozatott ide a XI-ik században élt két szerető' hamva. Góth épületke árnyékozza be. Abelard és Heloise' rokonai kétségkívül kihaltak utósó íziglén, de sírjok azért virág nélkül soha nincs. Boldog és boldogtalan szerető, ki a szerelmet szent tűznek hiszi mind elhozza ajándékát, sőt minden francz, mert Abelard és Heloise'szerelme mint a királyok' története beszövődék a nemzet' életébe. S így lesznek egyenlővé a századok. Abelard és Heloise itt nyugszik, mellettök a tennap meghalt csecsemő. De Istenre nézve mind ez történik egy szempillantásban. A nyolcz század, mint az ellebbent szél, nincs többé.

Père la Chaise messzirül erdő melynek közepében mulatóházat várunk, közléről kert melyben emlékek vannak a virágok s fák, és fák s virágok vannak az emlékek közt. Megfáradunk nézni ások és százféle épületeket, oszlopokat, szobrokat, ittott ragyogó fehér márványból, az üvegharangok s tokok alá borított arczképeket, bokrétákat, virágbokrokat; megfáradunk olvasni a számtalan föliratokat, egyszerűket s dagályosakat, versben s nem versben. Különös! Ha a temetőben itt vagy akárhol járunk s a sírköveket vizsgáljuk, csodálkoznunk kell hogy az embert valaki rosznak mondhatja, csodálkoznunk hogy örök életet nem nyertek mind azok kik itt fekszenek. Hisz itt a sírkövön mind jók. „Jeles atya s hazafi.” „Áldott anya s erényes nő.” „A legjobb testvér.” „A leghűbb s leggyöngédebb hitves.” „A legmunkásb hivatalnok.” Sorban nézem a sírokat de haszontalan, rosz embert a temetőben nem találok. Miért panaszkodtok tehát az emberek' gonoszsága ellen? Avagy a temetőbe csak a jók takarítottak? De sehol sem látni a roszak' temetőjét. Ez az ember három tulaj-

donát juttatja eszembe. Először, az ember nem mindig szól igazat. Másodsor, az ember könnyen megenged elmúlt bajért. Harmadszor, a rosszakkal az életben küzdünk, de halálukkal mind őket mind bántalmaikat kezdjük elfeledni, a jókat pedig a sírköven dicsérjük, csak ekkor érezvén mit vesztenk s így ezeket halálukkal kezdjük megismerni; s innét a magasztaló felirat mind azoknak mind ezeknek sírkövén, ott írja a megszabadulás' öröme s bocsánat, itt írja a szív' fájdalma s a veszteség. Merengésből felriasztók némely hoszu föliratok, mik még azt is kiteszik, az ott nyugvó melyik utczában lakott s hányszor nyert brevet d'invention-t. Tavasztul késő őszig minden sir mellett, mely nem magvszakadotté, emberek dolgoznak, tisztogatnak, homokkal hintegetik az utakat, festik s aranyozzák a betűket. A halottnak utósó laka is drágán vásároltatik meg. Egy sírhely örökösen 532, kettő egymás mellett 1064, három 1600, négy 2000 franc.

Homlokán a hegyoldalnak egy örökké nyitott kápolna fehérlik; ajtajából csaknem egész Parist belátni, a magas Pantheont, a sötét s csonka *Notre-Dame*-ot, a nagy palotákat, a házak ezeréit számtalan kéményekkel, mikből a sok csövek mint tenyérből az újak nyúlnak ki. Belőle a robaj, lárma, tompa zaj haló félben jut ide, mint békés révbe a messze még folyton háborgó tenger' zúgása. S midőn a fák' árnyékában, a hideg s lelketlen szobrok közti, s a nyitott de üres és halotti némaságú kápolna előtt melyből koporsó óránként vitetik ki, a dombtetőn egyedül állunk s nézünk ált a városba: mintha ör volnánk, mely a halál' birodalmából áltvígáz az élet' birodalmába. Ti ott a munkás zajbul áltjöttök e csöndbe, a magas palotákból álljöttök ez alacsony kövek alá, a napfényből áltjöttök e sötét üregbe, nyomni fog a kő és föld melyen most jártok, a fa és növény melynek lombja fürteitekben díszlik, gyökereivel a földben megköttöz. E kicsiny várost, mely körültem elterjed, ama nagytul általellenben kőfal választja el, de minek kapuhelyén nincs kapu. De e kicsiny ama nagyot elnyeli, mint a nagy folyamot elnyeli a kis hasadék. S megtelik e valaha a kis hasadék mit sírnak, elfogy e valaha a nagy folyam mit életnek nevezünk?

Külföldön sírkeretek vannak, nálunk temetők, feketére füstölt fa fejfák sűrűn állnak földében, középen emelkedő vörösre

festett kereszttel vagy a nélkül, a szerint a mint catholicusoké avagy nem, s költő s nép ezt nevezi temetőnek. Virágot, új hantokat, örökké zöld fenyőt vagy szomorú fűzt, a gond és hűség' ily jeleit ne keresd; zöld a sírdomb ha magában kizöldült s míg juh vagy kecske le nem ette, virág kél rajta ha az égi madár a magot, mit fiainak visz, röpültében anyád' sírjára ejté, rajta a port a szél simítja el, a tél' jegéből a nap' szabadítja ki nem a részvét' melege, s estéken a hold látogatja meg, gyermek és szerető elmarad. Nem merném állítani hogy ennek oka érzéshiány, de tagadhatlanul ízlés és tevékenység hiányra mutat. S vájjon nem édes érzés e a forrón szeretettnek sírját föléesíthetni? Nem áldozat e ez mivel a fájdalomtul apródonkint megváltjuk magunkat, annak tüze halványodván emlékeztette s lágyulván bánattá? Ez apró, édeskínos gondoskodás nem segít e életben tartani a hűséget, s a hűség nem segít e nemességben megvédeni az erkölcsöt? És említsem e, hogy ez kenyeret ad a szobrásznak, kőfaragónak, lakatosnak, metszőnek, a kertésznek ki virágot tenyészt s annak ki azt koszorúba kötözi?

Egyébiránt bennünk sok hálátlanság van. A hazai történet' érdekes pillanatait mi művek ábrázolják s kötik elevenebben az emlékezethez? Nagy embereink' nevét mi tartja föl a történetek' hideg betűjén kívül? hol vannak képeik, szobraik, sírjaik? Ki újítja meg a megporhadt márványt? Ki söpri le róla a századok' sötét porát? Ki ékesíti föl virággal, szalaggal, zászlókkal Hol van a nép, mely lelke' elmelegedésében, búcsui csapatokban jár el a nagy hamvakhoz? Ki nem ad egy forintot egy komédiaért inkább, mint Hunyadi, koporsója' s hies Szigetvár' meglátásaért? Rettenetes elfajulás! Fridriknek életéből minden porosz polgár' házában láttam képeket, s tollvonása hacsak próbavonás is kincs gyanánt őriztetik.

Mely nép történetét s nagy embereit elfeledi elvesz, – s veszszén el!!

Paris, April 3-án, 1837.

Még a júliusi forradalom előtt a nagyobb bűnösöket tüzes bélyeggel jegyzék meg. Az már eltöröltetek, de a bitófához kiállítás most is megvan *), holott a bot s b é k l y ó a 34 millió közül többé senkire nem alkalmaztathatik. Ma ablakom alatt, a Place du Palais-n, nyolcz rab vala kikötve, egy ifjú orvos is, ki magános irat' meghamisításáért 5 évi kemény munkára ítélték. Sírt, reszketett, ájultozott a szerencsétlen. Forrott bennem a vér. Ha francz legyenek, felkiáltottam volna: látjátok e polgárok, mi az a bitófához kötés? Nincs e ez ifjú ember eltemetve ki talán csak eltévedt, kit talán szörnyű szükség kínszerített, ki talán csak elcsábított, kinek lelkét a vád is pokolkint égeti, kinek a rablét maga rettenetes büntetés? S ám legyen vétkes, de ki egyszer az még nem átkoztatott örökre azzá, még jeles lehet mint volt alávaló. De most kiköttetvén mint marha, hogy térjen vissza emberek közé? Nincs e becsukva előtte a becsület' kapuja s kinyitva a kétségbesésé mi a bűn' útára vezet? Egyéb ez mint halálos csapás vér nélkül? Mintha mondaná a bíró: „kikötünk mint vágó marhát, hogy ha javulni akarnál minden utánad kiált-hassa hogy a bitófán látott, hogy ha megjavultál egyszeri eltévelyedésednek bélyegét örökre hordd; kikötünk, hogy ne legyen reményed a társaságba visszatérhetni, hogy meg ne bánhasd bűnödöt, zsákmánya légy a gyalázatnak, keseredettségnak, kétségbesésnek, nem ítélünk halálra de megölünk, nem rekesztünk ki a társaságbul de megbecstelenítünk, nem vagy javulhatlan és mi azzá teszünk. Ott van a bitópad, karójához köttetél; ezer ember néz rád, mindenik szem egy nyíl mely gyilkol, a durva ember megköp, a szánó pénzt dob, de megismer mindkettő s ha kiszabadulál mindkettő elkerül; ha gonosz vagy arcztalan gonosz leszesz, ha csak botlál most gazemberré avatunk, – majd menj a merre tetszik, ölj, lopj, rabolj, ha teszed csak tovább mégy az utón mire kilöktünk, ha nem teszed is már becsületed elve-

*) Code Pénal. Gh. 1. 22.

szett.” Reng, csuklások közt rí s reszket a boldogtalan, saját szememmel láttam a példát; kábulásban lép föl a bitópadra s mint elszánt gonosztevő vadul fölébredve lép le az e g y ó r a’ múltával. Örömet élne elfeledésben de nem lehet, tehát fáklyát ragad mint Herostrat s gyújtogat, fegyvert kap mint Ravailac s királyt öl, társakat gyújt s tartományokat pusztít és dúl. Az ember a bűnben is lát dicsőséget, mi mutattuk hozzá az utat.

Azt mondod: így csak a javíthatlanok büntetettek. Vajjon Isten vagy e hogy így szólasz? Hol van homlokára írva a menynevei sötét ítélet? Egy pillanat s a szív’ egy döbbenése újjá teremti az embert. Pál nem így lón e leghőbb tanítványnyá? Ez történik ma is, de nincs szemlélkedő ki lássa, és ha látta följegyezze.

Büntetni akar a törvény de soha nem b o s z ú t állani, vétkek’ cselekvésére alkalmatlanná tenni de soha nem meggyaláz ni, és megjavítani, de soha nem kétségbe ejteni. Ezért, mint jól tudod, Borsod’ rendéi nálunk is rég elhagyák ez embertelen büntetést, s hogy a vad szokásnak még csak emléke se maradjon, a vörös és fekete oszlopot alapostul szélhányaták. S nálatok vannak e még ily e r k ö l c s i m á g l y á k miken a belső ember összeég? Ha vannak, váljal az emberiség, a humanitás’ apostolává, s a keresztyén országban rontasd le a valódi pogányság’ gyalázatos jeleit.

„A büntető törvény’ jóságától függ a polgár’ szabadsága/mond Montesquieu; „a fogházak’ szerkezetétül s kormányzatától függ az egész büntető törvényrendszer’ sükere mond Livingston, az újkor s újvilág’ legemberibb törvényhozója. E szerint természetesnek találod óhajtásomat, meglátni a párisi fogházakat. B. Degérando statustanácsnok s pair’ ajánlására a rendőrispán teljes szabadságot adván valamennyit megvizsgálni, a 9 tömlöcz s 2 táplak’ (hospice) álnézését e napokban végzem. Itt theoriai elvekkel nem fárasztalak, írom azt a mit s a mint láttam.

Franczországban a fogházak három ágra oszlanak; A, polgári, B, fenyítéki, C, katonafogházak. A polgáriakat teszi: 1, az adósok, 2, az apai fenyítéket szenvedők’ és 3, az örültek’ háza, és úgy ezek mint szinte azok, melyekben a még el nem Ítélték tartatnak, újabb törvények szerint nem tömlöczöknek, mert ez becstelentítő név, hanem csak házaknak neveztetnek.

A. polgári-fogházak.

1. Adósok' háza.

Ez a Clichy utczában van s mintegy 800,000 francba került. A három emeletes épület két részre van osztva, egyik az asszonyok' számára, mely tágas, tiszta 18 szobából s egy földbül áll, másik a férfiakéra, melybe a hivatalszoba melletti vaskorlátton keresztüljuthatni. Mindenik emeletben egy közép folyosó által elválasztott két sor szoba van, valamennyi egy kis szekrényvel, bőrzsákkal s vaságygyal fölbútorozva. Ablakai vagy lenyílnak a városra, vagy a vígsággal gyönyörködtető szép Tivolikertre. Az egész épület csövekkel fűtetik. A földszinti rész' egész nosza, $\frac{2}{3}$ szélességben, üvegház alakú s oszlopokon nyugvó tágas sikátort képez, mely télben meleg, nyárban árnyékos sétányul szolgál. Balra látsz egy teremet, mi az? Kápolna; de mintha ez itt az utósó volna, még s csaknem ez maga bevégzetlen. Odább látsz egy szobát, mi az? Vendéglő a tehetősnek. Hát a másik mellette? Italmérő a szegény adósoknak. S túl ezen mi az? Csemegetár? És a másik? Olvasószoba. Az udvar kertté van változtatva, fákkal, gyöppel s rostált homokú kerengő utakkal. Szabad e játszani tekét s egyebet? Szabad. Szabad e barátot, ismerőst, atyafit elfogadni, vele enni, mulatni egész nap, s kapni s küldeni levelet? Szinte szabad. Mikor kél föl a fogoly? Mikor tetszik. Mikor fekszik le? Tíz óraker este. Mit dolgozik? Semmit. Kivel lakik? Egyedül. Kivel társalkodhatik? Az intézet' minden lakosaival. Fölékesítheti szobáját? Bíborral, selyemmel, aranynyal ha bírja. A 63-ikszám alatt egy gróf-érsek lakik, ki sok ezer jövedelemmel bír; más naponkint 100 fr. költ; némelynek családja pompás kocsin jön meglátogatni az apát, vele lenni regtől estig. „Barátom, te azt mondád, közbevágsz, fogházba mentél s itt mulatópalotárul beszélsz?” Úgy van mint mondom, ez a fogház a Clichy utczában, nro. 68. Találsz benne kórteremet is 30 ágyra, de ki betegednék meg ily víg életben? Azt kérded, a tehetősek miért nem rövják le adóságaikat? Azért, mert például adós két millióval s ha eltitkolt százezeréit oda adná, magának nem maradna; így pedig a bezáratott adósnak még a hitelező fizet naponkint 1 francot.

A vagyontalan adósok elleni kemény törvények 1832-ben tetemes módosítást szenvedtek, és szerinte az adósok, fogságban öt évnél tovább a legterhesb esetben sem tartathatnak. Azon kérdés: vajjon a személylefoglalás igazságos és emberi e? nagy vitáknak kútfeje; annyi tagadhatlan, hogy pusztán az ‚a d ó s s á g nem bűn.‘ E szerint, reményelem, azon kellemes rajz nagyon nem fog megbotránkoztatni, de gerjeszti azon óhajtást, hogy a csalárd adósak elválaszthanának s ezekkel a szabadság’ vesztét s fogságban léteit éreztetnék.

2. Apai fen y í t é k e t szenvedők’ háza.

Ez épület, a Roquette utczában, mely 2,511,287 francba került s „Maison des jeunes détenus” nevet visel, egészen új s benne csak három hónap óta laknak. Nagyszerű mint fejedelmi lak, s Parisban első fogház mely a javító rendszer’ elvei szerint alkottaték; de ha mint mű az építésznek gyalázatára nem válik, igen annak, ki a tervet mint fogházét elfogadta, mert költséges kellenén fölül s még sem elv és czélszerű. A hatszögletű épület közepén központkint emelkedik egy öblös torony melynek körudvarkája a földben mélyen van kiásva s itt van a konyha s élelemtár; első emeletében, mi a földszínnel áll egy vonalban, a beszélőhely van, s e fölött két emelet’ magasságában a kápolna. E toronynak minden emeletéből vashidakon járhatni által a belőle kifutó hat sugár épületbe, mely hat külön udvart képezve a hat szögleten lévő gömbölyű tornyokba vezet. E sugárépületek két, a hat külső tornyot körül összekötő oldalépületek három emeletűek, s mind azokban mind ezekben a szobák, mik gyermekeknek igen is tágasok és szerkezetöknél fogva épen nem hanggátlók, egy sorral vannak. Az udvari ablakok rácsalanok, a külsők s az udvarok vasrácsal erősítvék. Földszint köröskörül műhelyek vannak mikben a gyermekfogyók mesterek’ fölügyelése alatt dolgoznak, p. o. csattot, óra s nyaklánczokat, esernyői vasszereket, székeket, asztalokat, esztergályos műveket, öntenek érczalakokat, varnak csizmát s ruhát, stb. Az emeletekben vannak a nagy ablakú hálszobák, mindenik gyermeknek egy s összesen 500, mikben van vasnyoszolya, derékalj, két takaró, éjedény, ruhafogas és egyéb semmi. Minden folyosó’ végén egy

örszoba, honnét az egész soron végig láthatni. Van fürdő, kór s ebédtér s az épület mögött egy artézi kút, mely vízzel az egész intézetet bőven eltartja.

Három osztály van, mindenik külön udvarban. El s ő az elmarasztott és így rabgyermeké. Ezek a műirelyben dolgozva s teljes hallgatásra köteleztetnek; a munkabér $\frac{1}{3}$ -da a vállalóé, $\frac{2}{3}$ -da a rabé, minek fele napi szükségeire vasárnaponként kiadatik, fele pedig kiszabadulása idejére megtakarítatik. Élelmül kapnak naponként 1 $\frac{1}{2}$ font félfehér kenyeret, s kétszer egy megszely sovány levest $\frac{1}{3}$ itcze zöldséggel, mihez vasárnap és csütörtökön négy unczia főtt marhahús járul. Estenkint olvasni, írni, számolni s vallásra taníttatnak. – M á s o d i k a vád alatti gyermekeké, kik a tanítás óráin kívül játszással töltik idejüket. – H a r m a d i k a szülék által megfenyítésül beadott gyermekeké, kiket 16-ik évök előtt egy hónapi fogságra az apa saját hatalmából, 16-ik evökön fölül pedig teljes korukig, hat hónapra a törvényszék elnökének megegyeztével beküldhet. Érettök, de ide csak a 16 évnél ifjabbak küldetnek, ha a szülék tehetősek, három havonként 50 franc fizettetik. Ezek nem dolgoznak, a nap nagyobb részét iskolában töltik el, a többieknél jobban tápláltatnak. De mind három osztály a ház ruháját hordja, mi szürke posztó ujasbol s nadrágbul áll; csak a legjobb viseletű tizenhatnak adatik kék öltözet.

Gyermeket tömlöczruhában látni nekem valami fölháborító látvány, s némelyik oly gyöngé, hogy alig tudom megfogni, mint jutott ide. Lehetetlen, hogy azon érzésben s öntudatban felnövé, rab v a g y o k, erkölcsi életének gyökerét meg ne fertőztesse; hogy tekintete legyen maga előtt ki nyilvánosan meggyaláztatott; hogy rab neve a gonosztevő rokon nevezettel meg ne barátkoztassa s így lelke a bűnös gondolatok felé ne forduljon. Midőn a törvényszéken a világ szemének kiteszed, szemérmét vetted el, mi színe volt a gyöngé növénynek; midőn a tömlöczruhába öltöztetted, szabadságát vetted el lelkileg is mi világosság s fény volt a gyöngé növénynek; midőn a fogházban 5 – 10 évig tartod, akaratát s erejét a jóra vetted el, mi fekete mérges nedvvel öntözése a gyöngé növénynek, mi nedv ennek erecskéit barnán futja végig. Apródonként megszokik; a rab nevezettől

többé nem undorodik, a tömlőcz rá nézve többé nem bír iszony-nyal; falai mögött, mint az ártatlan, nem képzél már gyalázatot és poklot. Ereszd ki és megy az első jó vagy gonosz útra, amazon járván nemes ragaszkodás nélkül, emezen haladván megszo-kott bátorsággal, mert volt-rabnak, gondolja magában, nincs a legnagyobb mit elveszthetne: becsülete. Szűk élelem, örök egy-formaság, zárt lég, szobai s 10 órai tartós munkás csak másfél óráig iskola, kevés mozgás, mind ez a gyermeket elfonnyasztja, kivált ha ehhez járulnak oly felügyelők, kik gályarabságra s hó-hérpadra jutást emlegetnek. A javítórendszer' alkalmazása a dol-gon nem változtat, sőt midőn ezt a férfiakra egyedül sükeresnek hiszem, a gyermekekre gyilkolásnak tartom, tanácsot a gyermek megért s megtart, de magábaszállást nála ne keress, mert ez gyümölcs lenne tavaszkor. Azt kérded, tehát mit akarok? Nem rabot, nem tömlőczöt, barátom, hanem iskolát ez emberi czim alatt: „Anstalt der sittlich-verwahrloster Kinder“ milyen az, mi-rül neked Berlinből írék.

Véleményemet támogatja azon statistical adat is, hogy az 1831-től 1833-ig innét kiszabadult 217 gyermek közül, ez ideig magában Parisban 99 fogaték be újra s csak 6 mentetvén föl a vád alól, a többi több évi fogságra s néhány pedig gályarabság-ra ítéltetek; – és még ez nem minden, mert a tartományokba költözött gyermekek' sorsa nem tudatik. Általában fölvehetni, hogy 100-bul visszaesik 60. A férfiaknál kisebb az arány; a kö-zépponti (central) fogházakban 100-ra 33; a többiekben 100-ra 50 esik.

De 1830-ig még szomorúbb állapotban voltak a gyermek-rabok, a közönséges tömlőczökbe záratván be, hol a koros go-nosztevőkkel társalkodás elfajulásukat bevégezte. A nevezett évben tétettek ált külön épületbe, s irántok azóta a kormány ma-gaszталást érdemlő gondoskodást mutat. Azonban nagy s köz-hasznú intézetek' állításában a kormány tetemes áldozatainak, bár mi hatalmas legyen az, parányi sükere van, ha jótékony embe-rek' együttmunkálkodása segedelmére nincs. S ez igaz kivált azo-kat tekintve, melyek erkölcsre, értelmességre s általában társas érdekekre irányozvák, mert a kormány' hatánya ép ott szűnik meg, hol az élet s kísértet kezdődik. Vállalatát tehát, mi ott hol már

szabályokat nem adhat, véget ér, itt a philantropia veszi ált s viszi ki. Így a gyermekrabokruli lelkismeretes gondoskodás a kormány' dolga, de hatalma a szabadulás' pillanatában megszakadván, azok, ha az elfogatásukkor rajtok talált rongyban kieresztetvén s kinn a világtul megvetttévén, ör s támasz nélkül hagyatnak, ismét csavargók lesznek, s a szükség vagy tolvajokká vagy koldusokká teszi. E körülménynek komoly megfontolása adott léteit a Pártfogó-egyesületnek, 1833-ban, melynek célja: a kiszabadult gyermekrabokat a visszaeséstől megóvni, s mindenikhez egy pártfogót rendelvén, a becsületes s munkás életre vezetni s azon megtartani.

Három rendű tagai vannak. Aláíró minden ki ajánl; ajándékozó, ki évenként 100 fr. ad s ezt adja három évben egymásután; pártfogó, ki három év' folytában évenként 25 fr. fizet s magát a gyermekekhez pártfogóul ajánlja.

A kijegyzett tag, a kiszabadulás előtt már három hónappal a tömlöczbe eljárogat, kitudakozni a kormányzóiuil miért ítéltetek meg, mi természetű, mi ügyességű, s családi körülállásai milyenek? Aztán magát a gyermekkel teszi viszonyba, kikérdegeti, hajlomit s jellemét kiismerni törekszik, s erről tudósítást írván, az a biztosság előtt felolvastatik, mely egyszersmind a gyermeket is előhivatja s hozá a körülállásokbul merített intést s tanácsot intéz. Ekkor egy pártfogót rendel mellé, ki a tudósítást áltvevén igyekzik a gyermek' bizalmát megnyerni s tőle megkérdi, mi mestersegre érez kedvet? Majd egy mesterrel a lehető legjutányosb föltételű egyezségre lép, s ezt, mint szinte azt is, a gyermeknek mire vannak szükségei, a legközelbi biztosságnak bejelenti. Az így kihelyhezett a pártfogó' folytonos felügyelése alatt marad, ki tanácsolja, buzdítja, ki viseletéről jegyzéket visz mi a pártfogók' ülésében három havonként felolvastatik s egy nagy könyvbe beíratik; – a jóviseletűek közt évenként 18-20 jutalom osztatik ki. Az egyesület' gondoskodása csak akkor szűnik meg, ha a gyermeknek rá nincs többé szüksége, vagy ha minden fáradtság foganatlannak mutatkozik. 1833-tól 1836-ig e célra 28,939 fr. költetett el. A királyi család s a kormány is az aláírók közé tartozik.

Ez egyesület által pártfogásba vett 269 gyermekből csak 51

visszaeső van, mi 100tul 19; 182 teljesen megjavult, a többi 33-nak viselete még ki nem elégítő. De a rabbá alázott gyermeknek ép ily családi ápolásra is van szüksége, hogy becsületérzés és ártatlanság és szemérem, e kioltott, kihamvadt nemes indulatok gyöngé lelkében újra kifakadjanak.

3. Őrültek' háza.

A Bizètre az agg s tehetetlen férfiak táplaka, s ennek egy osztályában vannak az örültek s hülyék (idiot, félkegyelmű), öszszesen mintegy 1200-an. Járván az örültek közt, oly csendesen viselek magokat hogy kérdenem kelle: ezek e az örültek? Kínyszerítő ingben ült néhány. De az örülnél szánakodásra indítobb a hülye. Ez a tökéletlenség, éretlenség' undorító képe; gyümölcs mely idő előtt elhagyta az anyaméhet, állat melyet a gyermek a tojásbul korán kibont, hernyó mely kukaczábol akkor fejtetik ki midőn még nem lepke és már nem hernyó. Az elmét tekintve, teste egy végzetlen lámpa miben még nem gyújtottak világot, egy készületlen ház miben még nincs úr, egy vakszem mi néz de nem lát. Utálatos szerencsétlenek! Itatni, étetni s minden szükségeikre, mint csecsemőére, vigyázni kell.

E nagy táplakban 4000 férfi lakik, táplálatik, ruháztatik. A 2800 agg dolgozik ha tud s akar s bír, s a maga hasznára dolgozik. Érzékeny látvány, midőn az a sok összeesett öreg, kettőkettő, karöltve az udvaron sétál. A világtalan páru a látó sántával, a sánta vezetvén a vakot s a vak a sántát fentartván; fejébe a kopasz mélyen húzza hálósipkáját, s velőtlen de egyenesen maradt termettel ballag társa mellett, kit a kínok botjára legörbítene; beszélnek a régi dolgokrul, a jövendőrül soha, hisz ez a – koporsó. Midőn egy agg előttem áll, s az esztendők mint meg annyi csapások alatt nyárfalevelkint reszkedez feje, keze, lába, ruhája, újai, hajszájai s botja is minek támaszának kellene lenni, eszembejut a cserfa, mely minden fejszevágásra megrendül gyökerétől-s derekaiul fogva a legkisebb levelig a tetőn; – még egy, és megtörtént mit a rendülés jelente, a kidőlés.

Itt van oldalt azon tömlöcz is, melynek udvarában a gályarabok az ismert undok módon rúdra s lánczra kovácsoltattak. E tömlöcz még csak két hónap óta áll üresen, de örökre így ma-

rad. Borzadva Jártam meg a földalatti alacsony, köbül épüli hideg, nedves, sötét s fojtó légii lyukakat, mikben a boldogtalan rabok disznókép szalmán heverték.

A Salpêtrière táplak az agg-nók s e nembeli örültek és hülyék' számára; ez utóbbiak' száma 1500, az egész népességé 6000-re megy. Roppant intézet! Mint egy bekerített városka, mindenféle épületekkel, sok udvarral, egyházzal, sétányokkal, kertekkel, földdel, sőt hegygyel és síkkal, és – hatezer lakossal. Megjártam a jelesb teremeket, a konyhát miben ezereknek főznek, a mosót hol százak mosnak, a mesterséges fördőt, a nagy ruhatárt miben 30,000 ing, 50,000 lepedő, 25,000 vászon nyakendő ... gyönyörű rendben tartatik. Ha közintézeti tisztaságot akarsz csodálni, nézd meg ezt s kivált kórtereméit a simított padozattal, körülfüggönyözött és különálló ágyakkal.

Az örültek' valamennyi osztályait megnéztem, a nőigazgató rendeletéből egy nén által vezetetvén körül. De mindenütt rövid ideig mulattam. Kinek lelke nem borulna el mások' kínaira s nem vágyna el a halálnak e pitvarából?! Az első melegedőben egy ritka szépségű leányt láttam. Piros lángoló arcza mint a frissen kiborult rózsa, vidám s fényes kék szeme dicsőülő mosolylyal nézett rám. Szerelem tette örültté! Midőn engem' férfit megpillanta, lehető, hogy kedvesére s szép óráira emlékezett. Így emlékezni ki a pokolbul a boldogságra! Az asszonyok zajosbak a bisétrei férfiaknál, s több hozam futott, kérdvén: „Monsieur, vôte santé est-elle bonne?” „Mais oui, Madame”¹, felelém s odább szaladtak. A gyógyulók közt egy nem sokára kiszabadulandó ifjú ártatlan leányka vágygyal követi a városbul jött idegent, s gondolván szabadságára, örömeben tánczol az oszlopos folyosó alatt. Egy szép négy-szögletű gyepes udvaron alpi ékes téglaházacskákat látni, mikbe a makacsok záratnak. Egy leány velünk ki akart jönni, de a nén felelé: majd ha okos leszesz, eljövök s kiviszlek. „Hm, hát mit gondolsz? felelé éles szemmel; kettőnk közt ki okosb, én vagy te?” Úgy látszik, a nének roszul esett a kérdés, mert elvörösült képpel csuka rá a vasajtót.

E két táplakot., mint mely részint pusztán jótékony intézet, nem volt szándékom részletesen leírni, ez érintéssel csak roppant nagyságát kívánom csodáltatni. Hol ily intézetek alkotvák, érzi

az ember hogy a társaságba állás üdvös, s érzi egyszersmind, hogy a társaságnak nagy kötelességei vannak, mert a társaság magával sok veszélyt hord. De íme ha a viszonyok, súrlódások, zavarok' áldozatává lettem, egészen nem is hagyatom el; mely megsebbe ápol a társaság, mely Ínségbe juttatott élelemmel tart s ruház, gyermekeimet felneveli, s ha megölt koporsót ad. Sok ezt sem!

B. Fenyíték-fogházak.

Ezek kétfélek; 1-ör melyekbe a vádlottak, s 2-or, melyekbe az elmarasztaltak záratnak. A vádlottaké ismét háromféle; ha ki megjelenési s elhozatási parancscsal idéztetik vagy a tetten kaptatik, a „Maison de dépôtban”, ha ki elzáratásával idéztetik a „Maison d' arrêten”, ha ki végre elfogatásával, a „Maison de justiceben” tartalik fogva.

1. Vádlottak' fogháza.

Maison de dépôt.

Ez van a rendőri épület' egyik udvarában, s csöveken fűtött magas, világos négy nagy teremből áll, kettő a férfiak', egy az asszonyok', egy a fajtalan személyek' számára; ezen kívül a gyermekeknek egy szoba, a rász viseletűeknek több kamra, s azoknak kik naponkint 18 garast fizethetnek, ágygyal, asztallal s székkal bútorozott 15 külön szobácska (pistole). A teremekben ágyul szolgáló padozat, melyen, mennyi a rabok' száma annyi szalmazsák s takaró van, nappal a falhoz fölcsatoltatik s így a sétálásra tér marad. A deszkaaljzat a közepén összehajlik s ekkint a tisztaság végett vedrével öntögetett víz kiszivárog s egyszersmind a szögletben lévő árnyékszékét is kimossa. Élelmül naponkint csak 1 ½ font kenyér s délben leves adatik; kinek ez kevés, az vétethet mit kivan.

Mind az a gaznép, söpredék, tolvaj, csavargó, fajtalan s kóbor gyermek mi éjen által összefogatik, itt gyűl rakásra, s tereméiben, melyek csak 250re számítvák, gyakran 400 hemzseg; s ha az, hogy itt esznek, isznak, hevernek s minden szükseiknek eleget tesznek, a léget rontja meg: az undok társaság

a lelket öldökl. Huszonnég óránál tovább itt senki sem tartat-
hatnék de néha három napra is kihalad. Egyébiránt meggon-
dolván, hogy évenként ebben 15,000 személy fordul meg, a
tisztaság kielégítő, – a hiba a szerkezetben van.

M a i s o n d' a r r ê t.

A L a f o r c e nevű, melyben csak férfiak vannak, kilencz
épületből áll, melybül egy a hivatalt, más a kórosztályt foglalja
magában. A hétnek külön hét udvara, hét melegedője, beszé-
lőhelye s több közháltermei vannak. Ha a vádlottak' száma
700-on fölül van, mindeniknek nem jut külön ágy. Minthogy ezek
csak vádlottak, dolgozni nem köteleztetnek, kivéven a 16 –19ik
év közötti azon ifjakat, kik iskoláztatnak, hallgatva dolgoznak, s
éjjel nem közteremben hálnak mint a többiek, hanem külön kam-
rákban. Az épület ó, komor, némely részei sötétek, de tiszta
mindenütt a melegedőkön kívül, melyek nappal a sokaságtul
köpedékkal s füsttel befertőztetvék.

A hét épületben a vádlottak a vád' neme és súlya szerint
osztályozvák el; a raboknak járó ételt s adagot kapják; kiknek
ruhájok nincs, azoknak, itt létök alatt, az is adatik, ki tehetős,
kívülről mind ételt mind egyebet hozthat magának és szerével
bort is. Fekszenek és kelnek bizonyos időben; s nappal csak
kүн, éjjel csak ben szabad lenniök. A napot henye s gyakran
szomorú következetű gátatlan ismerkedésben s értekezésben töl-
tik el, mire elég idejük van, minthogy az ítélet kimondása gyak-
ran több h ó n a p o k r a (de még sem évekre, mint nálunk) ki-
halad. Külön szobácskákat itt is bérelhetni. A Maison d' arretből
a nyomozó bíróhoz a Palais de justicebe, egy földött, vasrács-
zatos ablakú, tíz személyre készült ékes kocsiban vitetnek, me-
lyet két ló huz s lovas rendőrök kísérnek –

A S a i n t - L a z a r r e egykori kolostorban az asszony vád-
lottak tartatnak, t. i. egy osztályában, mert a többit az ítélet ál-
tal s rendőrileg letartóztattak lakják. Ez tehát nem csak vádlot-
tak' helye, s e szerint rövid rajza alább következik.

M a i s o n d e j u s t i c e.

L a C o n c i e r g e r i e n e k neveztetik s egykor szent Lajos

palotája volt, s a sétányul szolgáló boltos folyosó alatt azon kőasztalok most is megvannak, miken az említett király a szegényeknek alamizsnát osztogatott. Két osztály van, a férfiaké s az asszonyoké, mindeniknek külön udvara, szökőkúttal. Áll a férfiak' osztálya 69 egyes kamrából s több nyoszolyájú néhány szobából, melyekben hely összesen 102 személyre van; az asszonyoké 13 egyes kamrából, egy szoptatóteremből, s ez mindössze 30 nyoszolyával bír. Mindkettőben van kórház, fürdő, étterem, melegedő, a folyosók' végén örszobák, síralomház, árnyékszékek; ezenkívül kétféle beszélőhely. A vasrácajtók sűrűn vannak, a tisztaság szembetűnő; de némely rész nedves, hideg, sötét, rekedt.

A szabályok ugyanazok mikkel a Laforceban megismerkedtünk. Miután a napot a mindenféle állapotú, természetű, műveltségű s erkölcsű vádlottak itt is beszélgetésben töltik, nom tudhatom mire valók az egyes kamrák? Egymást megvesztegetni egész nap elég idejük van; de ha nem volt, éjjel is lesz alkalmok, s közhalteremekben könnyebb volna rajok felügyelni, mint a csak deszkával s hizakosan elrekesztett kamrákban.

Itt van azon alacsony, szűk s mély két kamra is, melyben Mária Antónia s Erzsébet raboskodtak. A fallal berakott ablakon egy vaskereszttel megerősített tányérdad lyuk van hagyva, mi gyéren ereszti be a napfényt. Szomszéd kamrákban voltak, de ők azt nem tudták. Most a Mária Antóniáénak ajtaja csak kívülről látszik, s az Erzsébetén járnak be, a közfal kivágatván. Bútoraikból sem szék sem asztal nem maradt meg, csak a téglázat, a négy fal, sa szomorú emlékezet. Egy kisdud oltár áll Antónia' ágyhelyén. Az őr mindig vele levén, olaszfal mögött öltözködött. Innét nyílik a kápolna melybe a vádlottak járnak; az asszonyok az elrácsozott karzaton, a férfiak földszint ülnek. A homályos boltozatrul egy mindig haldokló de mindig élő piros tűző mécs függ a kápolna' közepén, Mária Antónia, e véráldozat' gyászemlékezetére.

2. Elmarasztaltak' fogháza.

Itt megjegyzem, hogy a következő fogházakban, a gyermekeket kivéven, csak azok tartatnak, kik egy évnél többre nem

Ítéltettek; kik egy évnél többre ítélvék, azok mind Parisból mind valamennyi tartományokból a középponti (maison centrale) fogházakba küldetnek, melynek száma egész Franciaországban tizenkilencz.

Az elmarasztalt gyermekek a Roquette-utczai fogházban tartatnak. Azt már ismered.

Az elmarasztalt asszonyok s leánygyermekek a Saint-Lazarreban raboskodnak. Nagy épület, 900 személyre, több udvarokkal. Vannak benne egyes kamrák, szobák több ágyra, s közhalteremek, melyek mind tágasok, világosak, szellősek s igen tiszták. A gyermekek külön osztályt képeznek s egy nő által iskoláztatnak s kézi munkára taníttatnak. A többiek két alosztályra különözvök; a vádlottak, melyek' némelyike gyermekeivel együtt ben lakik s konyhát tart, mos, főz; az elmarasztaltak, melyek több nagy műhelyekben dolgozni köteleztetnek, fonnak, szőnek, varrnak, csipkét s papírműveket készítenek. A harmadik osztályban tartatnak a nem ítélet által hanem rendőrileg legfőlebb egy évre befogott fajtalan személyek. Az udvaron láttam e ronda népet, mely betegítő undort okoz; ez selyemben, az piszkos rongyokban, ez rút az szép, ez ifjú az ránczos agg, ez festett az sárga, ez szemedet kerüli az rád vigyorog s a 300 főnyi undok csoport hajlék boszantólag kitörni ellenem, ha a felügyelő komolyan nem fenyegetőzik. Az új s szép egyházon túl épült részben van a negyedik osztály, mi azon bujalyányokból áll, melyek gyógyítás végett vagy bekéredztek vagy behozattak. A nyavalyák szerint fölosztott pompás kórházban, a szerencsétlen teremtmények körül négy orvos foglalkodik. Az igen ifjak kiválasztatnak s külön felügyeléssel megjavításukon dolgoznak. –

Az elmarasztalt férfiak a Sainte-Pélagie nevű hajdani kolostorba zárvák, melyben 200 fér el. Tiszta tágas, kikövezett három udvara van, néhány egyes kamra, de a nagy rész közhalteremekben tölti az éjszakát. Az eddig látott tömlöczők közt a legkietlenebb, legszűkebb, legnedvesb. Dologra a rabok kinszerítvék, de gyakran nincs elég munka. Ennek új szárnyépületében, egyes szobákban tartatnak a political foglyok is, p. o. az elmarasztalt újságszerkesztők, de kikkel különös szabály szerint bánnak.

Kik egy évnél hosszabb időre vannak ítélve, az Új-bizét-reben őriztetnek elvitetésökig. E két udvarú új épület 1,244,000 francba került, benne 860 ágy van s csak két hónap óta lakják. Találsz szobákat 3-4 nyoszolyával is, de leginkább egyes kamrákbul áll. Azonban közöttük a válaszfal fábul levén, a kamrendszer itt nevetséges. Mit akarnak ily kamrákkal? Bajos megmondani; a költség több, más következménye nincs. A tágas közműhelyekben hallgatva dolgoznak a rabok, kovács, asztalos, gyapjú körüli, szabó s más munkákat. E fogházban is van kórház, fürdő, kápolna, de csin s tisztaság mindenikben. –

A most múlt januárban utószor történt a gályaraboknak azon gyalázatos módon elhurczoltatásuk, mi szerint mindenik az ülőre fekteté nyakát, hogy a vasperecz rá szögeztessék, s ennél fogva a lánczra s a láncznál fogva valamennyi egy nagy vasrúdra fűzetett, és ekkint, háttal egymásnak, egy keskenyhoszú szekérré vettettek, s lecsüngő lábakkal 25-30 napi kínos utazás után, egész faluk, városok, tartományok' népének megbecstelenítő, kétségbejtő s ocsmány jeleneteket okozó bámulása közben, lelkiileg s testileg fájdalom' martalékává válva jutának el a gályatömlöczökbe, hol vörös ruhába öltöztetve, földfölötti pokol' kínaiban száradnak össze. De hála az új emberi kornak, a belminister' néhány hónap előtti javaslatára, ezután vas nélkül, födeles kocsikban fognak a rabok elszállíttatni, s a philantropia' isteni szelleme már több év óta a gályatömlöczökben is munkálkodik, s a boszúálló kínok' helyét igyekzik javító' fegyházzá átváltoztatni.

Mind ezen tömlöczökben az anyagi kormány kétképen vitetik.

I. Vállalkozók által, a következőkben;

Munka. Bár azon körülállás hogy ezekben csak a rövid időre íteltettek vannak, sok munka nem' megtanulását lehetlenné tevén, a munkáltatást nehezíti; mind a mellett kevesen maradnak foglalatosság nélkül. Az összes munkabér most 36,000 francért van kiadva. Ezt lefizetvén, a vállalkozónak joga van a tiszta jövedelem' $\frac{1}{3}$ hoz, $\frac{2}{3}$ -da a raboké, melynek fele vasárnaponkint heti pénzü, fele pedig kiszabaduláskor segédelmül adatik ki.

Tartás. Arabok naponként kapnak 1½ font félfehér ke-nyeret, és kétszerre, a dolgozók egy meszely sovány levest $\frac{1}{3}$ itcze zöldséggel, mihez vasárnap és csütörtökön négy unczia főtt marhahús adatik; a nem dolgozók naponként csak $\frac{2}{3}$ itcze so-vány levest kapnak. Egy olyan adagért a vállalkozónak 3, egy ilyenért 1 $\frac{3}{5}$ garas fizettetik. Egyébiránt a felügyelő' ellenőr-sége alatt ételt és italt minden rab hozhat magának. A betegek' számára az orvos rendeli meg az ételt.

Fűtés (de a rabok' háltermei s szobái nem fűtetnek), világít-ás, fehérítés, harisnya, takaró, ágy s több efféle' kiszolgálta-tása mind árveréssel vállaltatik el.

II. Maga az igazgatás által ezekben:

Ruha. Minden rab köteleztetik saját ruháját levetni s rabru-hát ölteni magára. A férfiaké: egy ing, nyolcz napban váltandó; egy nadrág s deréklő vászonbul nyárra, ugyan az szürke posz-tóbul, télre; egypár gyapjúharisnya; fapapucs; egy nappali hál-sipka, és egy a betegség' esetében. Az asszonyoké: egy ing, tiszta minden nyolcz napban; egy fejkötő és nyakkendő; egy szoknya és kötő vászonbul nyárra, ugyanaz szürke posztóbul, télre; egy öltöny s betegségi fejkötő; egypár gyapjúharisnya, és fapapucs. A fapapucs minden három hónapban, a harisnya éven-kint kétszer, a többi ruhanemű négy évenként ujittatik.

Ágy. Minden rab külön fekszik. A nyoszolya fa vagy vas, benne van: egy szalmazsák, egy gyapjú s szórderékalj, egy szörpárna, egypár durva vászonlepedő, és nyárban egy, télben két takaró, gyapjuszövetbül.

Kamra (pistole). Mindenik tömlöczben vannak egyes kam-rák, mikért az igazgatásnak havonként 6 vagy 9 francot kell fizet-ni. Ezekben jobb ágy van, s asztal, szék, törülköző, gyertya.

Élelemtár (cantine) is találtatik valamennyiben, hol az igaz-gatás meghatározott áron ételt és italt nyereség nélkül árultat; szeszes ital épen nem, bor csak bizonyos mennyiségben méret-hetik. —

Mi a belső szabályokat illeti, mindenikben van beszélőhely (parloir), mely három rekesztékből áll; az elsőben van arab, a harmadikban a látogató, s mind amaz, mind emez előtt egy vas-

sodronnyal beszótt vasrác, mi teszi a közép, üres, elválasztó rekesztéket. A láb vagy kézvas egészen ismeretlen, mint szinte a korbács és bot is. Rend s fegy ellen cselekvők sötét kamrába zárással, kenyérrre s vizre szorítással büntetettek. Az egészség' fenfartására valók: a fehér- s ágyneműek' rendes váltogatása, ruhák' gyakori szellőztetése, megfordés, udvaron sétálás, erős szerekkel füstölés, a padozat s folyosó' mosása s falak' kimesze-lése. De a külső bár mi dicséretes tisztasággal ajánlkozzék, erkölcsi javulást itt képzelni sem lehet, hol lelkész ritkán jelen meg s kápolna nincs is mindenütt, hol a folytonos együttlét az udvaron, a melegedőben, a műhelyben, az élelemtárban, a haltermékben bő alkalmat ad a költsönös megvesztegetésre.

A tartományokban, a törvény által parancsolt felügyelőbiz-tosságokon kívül vannak önkénytti jótékony egyesületek, melyek, a kormánytól némi hatósággal megajándékozva, a tömlöczök' tisztán tartásáról s rendről, „a rabok' élelméről s ruházatáról gondoskodnak. Ittott a mesterlegények is egyesültek, hetenkint sor-ban bejárni a hitvány ruhák megigazítására. De az észtlől nem vezérlett bőkezűség néha kéjelmesbé tévé a rabok' sorsát a szabad munkásénál, mi túlság; holott a rabok' árván maradt háznépei, melyek ínséggel küzködnek, s a kiszabadultak kik erő s pénz nélkül lépnek vissza az életbe s szükségeibe, méltóbbak s inkább rá szorultak a segedelemre.

Megnéztem a koldusintézetet is S a i n t D e n i s b e n. Kik koldulásért fogatnak be azok tömlöczre ítéltetnek; itt azok tartatnak, kik mint kenyértelenek vagy rendőrileg fogatnak be, vagy beké-redznek. Ki itt elegendőt, például 200 fr. keresett, vagy megbi-zonyíthatja hogy élélhet, kibocsáttatik; de az öregek és tehetle-nek halálukig ben maradnak. Műhelyekben dolgoznak, készítvén asztalos-, papírműveket, csizmákat, ruhákat, ostyapöcsétet, szö-veket stb. Szürke posztó ruhát hordanak. A munkabér' $\frac{2}{3}$ da övék. Van melegedő, közhálterem, kórház, élelemtár s szóval az egész intézetben tömlöczi rend uralkodik, azon különbséggel, hogy az őrizet nem oly erős és kimenetelre engedelmet nyerhet-nek. Két osztály van: asszonyoké és férfiaké, egyébiránt öregek és ifjak vegyesen laknak, s számuk összesen 650re megy. Az épület régi s alászállt; szomorú tekintetű mint lakói. —

És e rövid rajz, nem csak a párisi, de az egész franczországi tömlöczök' rajza, azon hozzáadással, hogy a tartományiakban araboknak kor, nem, bűn szerinti elkülönzésök még hiányosb. Nem tagadhatni, anyagi tekintetben sok van téve a tisztaság páratlan, egészség ártalmat nem szenved, jó kenyér, külön ágy, szellős lak, kellő mozgás, jövedelmes munka, emberi bánás; de mindaddig míg a raboknak értekezni s ismerkedni alkalmok van, míg az elkülönzés nem tökéletes, míg a lélek egymástól mintegy hermetice el nem záratik, ez anyagi javításokkal csak azt nyerjük, hogy kéjelmessé tétetik a koporsó, melyben a test megél, a belső erkölcsi ember meghal. Azonban a jövő évek sokat reménylhetnek. Kitűnő elméjű férfiak választák a tömlöczügvet gondolkodásuk' tárgyává, úgyhogy ennek egy kis literaturája kezd támadni; a kamrák s a l'institut meleg részvétellel pártolják, s a kormány jelenleg szorgalmasan gyűjti az adatokat s készíti a terveket, apródonkint az ország' minden fogházait a j a v í t ó r e n d - s z e r' elvei szerint vagy megigazítani vagy felépíteni.

LVI.

Paris, April' 10-kén, 1837.

Champagníába tett kirándulásombul ma reggel 5-kén érzem vissza. Sok a munkás emberek közül már talpon volt s egy-egy hosszú fehér kenyeret hónuk alatt vive, egymás után széledezve s némán mendegéltek az utcákon. De ajtók s ablakok még csukvák, semmi jele az életnek, köröskörül mint a temetőben mély csönd, csak a Marché des innocens zöldségtér volt tömve néppel, mi, mint egy zöld sziget a pusztá tenger' színén, a szomszéd üres utcákkal kellemes ellentételt képezett. Itt egy szűk téren, a magasról lehulló forrás' élő s csurgó habjai körül hemzsegő sok nép, mely kínlódik a szűk helyen, s köröskörül nagy néma úr mely kívánni látszik a megtelest, az embert; itt egy tér mely az életé, hol az élők mozognak, s körülkörül a pusztá utcák s hallgató kőházak mint kripták, mikben halottak fekszenek; e csoport ez élettelen épületek mellett mint karaván, mely Palmyra' omladékai közt a forrásnál éjszakára megtelepedett s

most reggel mozog, odább készülvén, s a piac' közepén emelkedő kőalkat körül pedig mint halotti kíséret zajlik, mely Egyipt' roppant katakombáiban a sziklakoporsó körül összegyűlt. Annál édesebb volt az ablakokbul kifüggő kalitkák madarainak vidám zengését hallanom. Ők, a lég'eleven szülőttei, szárnyas hírnökök ég és föld közt, halai a kék levegőnek, elveszthetik szabadságaikat, megszokhatják a szobaéletet, de természetök el nem változik; elröpülnek a fellegek közé ha kiereszted, ha nem, fogságból is köszöntik a hajnalt s a nappal együtt nyugosznak le. De az ember' természete mint ruhája, melyet levet és felölt és változtat; ablaktáblák bezárja s így éjt csinál a napbul, mécsket gyújt s mintha nappal volna ébren van. Nem kétlem Paris' lakosai közül soknak valóban újság volt, mit itt laktában Franklin újságul jelentett, t. i. hogy a nap az év' nagy részében már öt órakor fölkel. –

Vízkereszt' napján Franczországban szokás ebéd' végével egy lépényt földadni, miben egy babszem van elrejtve. Kinek a babos czikk jut belőle, királynak kiáltatik s költségén történt a lakoma. Szóval e napon szokás vendégeskedni.

E naprul egy esetet beszélek el.

Már sötétedett midőn a St. Eustache góthegyház' barna falához épített fabutykából egy félig bőr, félig posztó nadrágu ember kilép s táblát s ajtót serényen betesz. Francois a szegény csizmafoltzó az, ki mindig dolgozik míg a jó nap ingyen világít, de más fényt, mit venni kell, ki nem állhat. Karikájába veti a gömbölyű lakatot s kulcsot kap; de midőn dugná, kara a légben mint kövé vált kar függve marad, s szeme meredve néz a lakat' lyukába, minek közepéből a nyelvecske' vége csillog. Nem nagy dolog de szörnyű emlékezet! Mi oldalán lóg, kérges erszényének sötét fenekén így fénylik az egyetlen egy franc, a mai napnak szűk keresménye. Szelídült képpel s mérges tekintettel indult haza felé, s egy angol physionomist egy utcaszögletnél karon kapván s a gázmécsnél arczába tekintvén, társának 10-ére ezerét tőn, hogy másnap öngyilkos fog a Szajnából kihúzatni.

De melyen keresztül kellett mennie, a St. Honoré utca oly élénk, zajló, vidám/ friss, – s mintha e boldog család' tagává vált volna a bú megritkult szemében; a Palais-royal csarnokainak

ragyogó boltjaiban oly sok arany, ezüst s drága kincs villog, –s mintha zsebei belőle megteltek volna kezdé feledni szükségét; a Boulevard des Italiens-en az olasz dalházból oly édes ének és zene hat ki, – s mintha a gyönyörben ő is részesült volna lelke földerült; és midőn a rue de la Paix-n a Yendőmeoszlopot s a Boulevard’ végén a pompás Madeleine-t megpillantotta, vérét már a francz dicsőség’ napja forrásba hozá, s titkos kéjében dalolni kezdvén a Marseillaise-t, azt csak akkor hagyá el, midőn padszobájának ajtajához ért, az ötödik emeletben. S ép ideje volt elhagyni. Mert ábránd s csalódás elröppen, midőn háza’ küszöbére lép a szegény, melynek ajtaját fölnyitván mintha Pandora’ szelenczjét nyitotta volna föl, azon különbséggel, hogy itt ép a remény röppen ki, gond, bú, aggodalom, ínség ben marad s ott váraozik a belépőre. „Jó estét asszony, mond Francois, ihol mind,” s kiveti az egy francot. „S csak ennyi?” kérdé felesége; s rövid ,igent’ hallván a tüzet mit szítani akkor kezdett, egy kancsó vízzel lezuhintá s haragosan veté magát egy székre. A két kis gyermek megijedve állott az ágylábhoz s egymás’ zubbónát fogdosva, hol atyjára hol anyjára tekintgetett. Francois a gyertya’ fényébe nézett, aztán a kis kerek francra esett szeme, mi a nagy kerékasztal’ közepén hevert. Esze ott járt, vajjon van e oly csodatevő s bűbájos a világon, ki e parányi érczdarabot úgy el tudná nyújtani, hogy mint abrosz beérné az asztalt, mint egy tál sülttel s babos lepénnyel jól lehetne lakni, s mint egy palaczk vörös borból inni lehetne?? Reg óta a gyermekeknek sem adhattam. duzzogva szakítá félbe felesége a csöndöt. „Lehetetlen, szóla a fölriadt Francois, úgy csak frissen vidd a nyomorult francot, és egyél te és adj nekik. Szegény gyermekek! Én majd lefekszem, aluva el bírok várni reggelig.”

Kopogtatnak. „Tessék.” S bejön egy teherhordó s kérdi, itt lakik e François de Fort? „Az én vagyok, mond Francois, mi tetszik az úrnak?” „E kosarat hozom, mely uraságod’ számára éppen most érkezett Gâteau-Thierryből.” Francois mint egy vér-cse mohón pillant bele s a francot fölragadván az asztról, az ember’ markába nyomja, ki megköszönvén, elsiet.

S mi van a kosárban, mire ez van írva; a Monsieur Francois -de Fort? Tíz palaczk champagnei bor, egy nyúl, két pulyka s

különbféle sütemények. A gyermekek rögtön körülguggolták a kosarat. Francois nagy kedvében kalapot s ujast lehányt magáról, csak az asszony, ki előbbi durczát szégyenlé, nem mere egészen örülni. „De hát hogy van ez?” kérdé csak azért hogy kérdezzen. „De hát mindegy, kiált Francois: elég hogy itt van. Alkalmasint régi mesterem küldi, ki egyszersmind keresztapám és vérem; tudod, kinél négy évig dolgoztam, ki ez előtt két évvel a kis Louisenak ruhát küldött. Engem’ ő mindig kedvelt, s aztán ő dúzs.”

Két óra múlva a kerek asztal körül sűrűn ültek az atyafiak.

Mme. Defort. E nyúlból vegyen csak anyám, mintha bizony hizlalva volna; dicső éték.

Mme. Chausel. Köszönöm lelkem, nekem e pulyka fölséges.

Mr. Etienne. Részemről e hires rétesnél maradok: a Tuileriesben nincs párja. Ez, például, a világ’ legízletesb darabja.

Mmlle. Befáud. Pedig az édes sütemények menyneieiek; elolvadnak az ember’ szájában.

Mme. Chausel. Soh’sem felejttem el e napot.

Mr. Terrol. Én pedig e bort.

Francois. Fölségesen van mondva. A francz birodalom’ dicsőségét e palaczk tartja magában. Föl a dugóval, részesüljünk benne. Ki éljen?

Mind. Éljen a király François!

François. Köszönöm híveim. Hadd ugorjanak ki a dugók, mind, mind.

Egy óra alatt a lakomának csak omladékai, csontvázai, kenyérdarabok, sütemenytördelékek hevertek az asztal’ mezején. A társalgás elevenebb lön, az asszonyok’ arcza pirosodni kezdett, némelyik fejkötő félrebillent, a vígságot zaj, a nevetést kaczaj váltá föl s minden pohárkoczanást „éljen!” követett a lakomakirály’ egészségére. Sok király volt ez este Parisban, de egyik sem oly boldog mint Francois, nem Lajos-Filep sem; örömben úgy állt fölötte, mint szegénységben alatta állt. De a pezsgő édes és így csábító, szeszes és így kábító levén, a király’ feje tüzesedni kezdett, csodálatos gondolatok keltek benne s a velők küzdésben szinte megizzadt. Homlokát balkezével föltámasztván, nézett a pohárba, a fölszálló s elpattanó hólyagocskák közé, s

midőn ismét hangzott: „éljen a király,” mondá magában, de a többiek is hallották: „s miért ne én is?” és néma vállvonításai, fej mozgásai, szem és arcjátékai e titkos okoskodásnak voltak telegraphjai: „ha a nápolyi halász Tomaso Aniello trónba hághatott, ha Murat-bul a korcsmáros’ fiából király lehetett, ha Bernadotte az ügyvéd’ gyermeke monarchává emelkedett, ha a corsicai ügyvéd’ fiából viláгурalkodó válhatott: úgy nincs lehetetlen rám nézve sem.’ S képzeletében már megfutá egész hőspályáját, s midőn az utósó poharat kiüríté, épen koronázása’ ünnepét tartá, s szinte érzette az arany karika’ vágását homlokán. De itt exaltatiója s boldogsága tetőpontját érvén el, következett a lebukás, mert midőn a buborék a legszínesb és legnagyobb, akkor pattan el.

Kopogtatnak, s belép egy ékesen öltözött úr. „Itt lakik Francois Defort úr?”

„Igen, én vagyok,” monda Francois nyájasan, elállván az asztal mellől, hogy lássa az idegen a pompás lakoma’ maradványait.

„Megkapta az úr a kosarat, melyben 10 palaczk champagnei bor, 1 nyúl, 2 pulyka s többféle sütemény volt!”

„Igen is, s jó kedvünket ez ajándéknak köszönjük.”

„Csak imént vevém e levelet, melyben íratik, hogy azon kósár nekem volt küldve. A tévedés onnét van, hogy engem is François de Fortnak hívnak, de írva kis d e-t, s én is ez épületben de az első emeletben lakom.” François nagy képet csinál, felesége sopánkodni kezd, az atyafiak széljel sompolyodnak az asztal mellől s oly nagy zavarodás lett köztök, mintha a szép magas idegenben bábé!’ tornya lépett volna közjök. „A küldötteket mintegy 70 franca lehet becsülni, folytatá az idegen, azonban, – s itt körül néz a szegény lakban, – én megelégszem harmincz franczal.”

„Uram, felelé Francois, látja, én a tévedésben ártatlanul lakolok. Aztán mi a becslet illeti, nem ér . . .”

„Bizony nem, közbevág felesége sebes nyelvvel. Az Isten-ért! Hisz az egyik pulyka már szagos volt mint egy gyógytár, ilyen úr meg sem ette volna. A ...’

”A másik, mond Mme. Chausel, száraz mint a fa, utálta az ember a mint kopogott az állatváz. A nyúl pedig ...”

„Ej a nyulat említeni se kell, félbe szakasztja mademoiselle Befaud; oly kicsiny volt mint legfőlebb két öklöm, pedig csak senki sem mondhatja hogy nagy kezem van.”,

„Már, uram, parole d’honneur, fontos tekintettel kezdi Mr. Etienne, ez mind így van. A sütemény ehetetlen . . .”,

„Annál jobb, válaszolá mosolyogva az idegen; ha meg nem ehettek úgy megvan, s ezzel kevesbet fizetnek. És hol van?”

„Azaz, viszonzá a megzavarodott Mr. Etienne, elmorzsolódott biz az. Aztán hol gyermekek vannak, ott minden elfogy”

„S azt véli az úr, kérdé Francois, a tíz palaczk bor azért fogyott el, mert jó volt? Koránsem! Becsületes gyomornak ihatatlan volt az; de mi igaz franczok vagyunk, s minthogy Sillery volt rá írva, mint hazai terméket nem akartuk meggyalázní. Sajnálom hogy nem mutathatok belőle, – elloccsolódt.”

Nem használt semmi ékesszólás, az idegen maradt kimondott szava mellett.

S François királyi korona nélkül, de valóban királyi gonddal feküdt le. N é h á n y n a p múlva a törvényszék a 30 franc s perköltség’ megfizetésére ítélte.

A magyar közönségnek az egészben alkalmasint ez a néhány n a p f o g a legkihivetlenebbnek látszani.

LVII.

Paris, April’ 18-án, 1837.

Parisban az idegen ha vagy útlevelét előmutatja, vagy néhány ajánló serral bír, mindent megláthat, könyv, kép és fegyvertárt, museumokat, intézeteket, középületeket, a páratlan tőkélyű Gobelín-szőnyegyárt, a királyi kertet, csontváz, növény, élő s tömött állat- és ásványgyűjteményeivel. E kert’ egyik üvegházában összegyűjtve találod a forróöv’ legszebb növényeit. Mi buja tenyészet, mi bőv élet, mi óriás alakok, mi roppant részek! A levél mint nálunk egy levél, a levél mint nálunk egy ág, az ág mint nálunk egy törzs. És kövérek, teljesek, színdúzsak mint miknek édes anyja a föld, ellenben növényeink Európában mint annak mostoha szülöttei soványak, szomorúak, sötétek. Valóban,

mintha az üvegházba a forróöv' egy vidéke volna befogva. S ez mint a paradicsom szép és víg, kívül a kert mint egy árva és szegény táj; az pompás, élő, élvező, gazdag, boldog, kívül a kert száraz, komor, szükölködő, sóvárgó; annak levelei oly vidámak s fénylők mint virágaink, s összehasonlítva az európai növényvilágot a kertben amazzal az üvegházban, mintha nem egy planétának terményei volnának. A földnek e jó anyának erejét s tejét nem egyenlő mértékben élék; Indiák tékozolják, Europa szűken szívja. S áll e a szellemre nézve is e különbség? Avagy épen a testi erők s nedvek' gyöngébb forrása s élete cselekszi, hogy itt a szellemi erők s tehetségek teljesebben s ragyogóbban fejlenek? A világ összevissza van forgatva, mert úgy látszik az indiai természethez az európai szellem s az európai természethez az indiai szellem illenék, így lenne az is ez is párjával.

A képtár, mely hoszú mint egy utca s a Louvre-t a Tuileries-ekkel köti össze, ez évben is gazdag műkitételnek ada helyet, mi állott festvényekből, szobrokból, metszetekből s építészeti rajzokból. Ingyen mehetvén be mindenki, egy hónapig a teremek naponkint tömvék voltak néppel, inasokkal és urakkal, szolgálókkal és udvari hölgyekkel, kalmárral, közkatonákkal, kofákkal, ifjakkal, vénekkel. Vannak ki iparkodik s annak ki már mester, kettő kell, tehetségeért hír, műveért jutalom. Ezért szükséges intézet a gyárműkirakás mi az iparvilágba, a termékítélet s állatmutatás mi a mezei gazdaságba s állattenyésztetbe, a műkitétel mi a művészetbe hoz életet, gerjesztvén versenyt, adván hirt s megadván a jutalmat. A magános műhely' ajtaja megnyílik s mely titokban készült a jeles mű a világ' elébe állítatván, dícsőséget arat mindentől s árát megfizeti a gazdag.

S mi szép hol, mint Franczországban, egyik művészet a másik' emelésére siet, sőt hol az némikép a komoly tudományokkal is ölelkezik. Jeles költemény jelen meg? a festész képeket ír mellé, a hangszerző zenére alkalmaztatja. A festesz gyönyörű képet készít? szikra ez mi a költő' kebelét énekre gyulasztja, eszméit költi, alakítja, képezi, s erő mi a zenészenben égi melódiáknak kútfejét nyitja meg. Vagy a zeneíró csinál bájos művet? megihleti ez a költő s fesztész' termékeny geniusát, s az szavakban, ez képekben nyomja ki érzelmeit s gondolatait. Itt a mű-

vészet virágkoszorúhoz hasonló; egyik virág szép színű, másik jó szagú, harmadik kecses alakú, s e három sajátságának egyesülése teszi tökéletessé a koszorú' szépségét. Ismerjük az ókor' szobrairul, hogy a három grátzia egymás' ölelésére van teremtve; elválasztva e testvérek hervadoznak.

Talán még emlékezel, barátom; hogy a berlini műkitételben a „die Heimkehr des Piraten” s benne az a varázsnő, s ezen az a bájfény nekem igen tetszett. Sétálván a párisiban, történetesen épen gondolám: oly csodaszép nőt én itt nem találok, –midőn megfordulván tekintek a túloldalra, s mit látok? A Piratot látom s a varázsnőt. Nem hittem szemeimnek, mentem, rohantam a sokaságon keresztül nézni ha úgy van s ha nem másolat e? s alatta látom a nevet: ‚E. Magnus.’ Oh viszonzlás, mi kimondhatatlanul édes vagy te, mi édes viszonzlást a szeretettet, kivált reménytelenül, ha bár az csak lélektelen kép is! Egész innep viradt lelkemben. Mintha rokonimból láttam volna egyet. De hiszen az kites mit szeretünk mind rokonunk, és csak a szeretett rokon is. Bizony különös az emberi lélek! Mert miért ragaszkodik az egy darab vászonhoz? S nem csodálatos e, midőn a költő saját bohózataival vidácsol s történeteivel reszket, hevül, fél, örül s bús kimenetelén, mit maga akart úgy, bánkódik? midőn a zenész könyvével öntözi lantját, s dalai, miket ő talált, szívét vérzik s vihartól csapkodott tengerkint föllármázzák indulatait? midőn a festész saját vásznán előtt borul le, s a reá irt isteni lányka miatt nem tud alunni, s midőn forró ágyából éjjelenként fölkel s az ablakon bejött holdtul megvilágított képlyánykáján előtt andalogva sétál? Honnét ered a lélek' ez édes szenvedése? Mi titkos és csalfa merengés ez? Gyöngeség e? Megfeledezés e? Beteg elmének s szívnek munkája, bűne s álma e? Egyik sem, mert ez természetesen történik így. Mi az mit a lélek a képben szeret? Az mit valósággal szeret az ember: szép forma s szép lélek. S bírja azt a kép? Nem, de hazudja, de bírni látszik.

Isten nem adott minden embernek egyenlő fogékonyságot szeretni; leginkább a művészeké ez áldott átok, ez átkos áldás. Mert nap ez, mely reggel melegít, délben kínoz s megöl; láng mely fellobbantában éltető, elterültében gyilkoló; lég mely míg szellő frissít mint vész tör és dúl: kútffó mely eleinte a mezőt ön-

tözi, később, mit adott, áradása mindent elragad. De ép azért, mert ez érzeményben átok s áldás vegyítve van, az ember e kínokat szereti. Egyébiránt van ki vigadva, van ki szenvedve szeret; emennek keblébe nagy terhet rakott a gondviselés. Amaz mint pacsirta mely vígan függ s zeng a légben, emez mint fülmile mely boldogan is sötétséget keres egyedül nyöghetni. –

Versaillesről, hol e napokban valék, mit mondjak neked, kivált miután a jövő hónapban megnyitandó nemzeti museum miatt a királylak zárva volt, s az Orleans herczeg' mennyegzője közelgvén, a két Trianon is, s miután a híres vízjátékok még most sem indítottak meg s én csak a pusztá csöveket, ónalakokat, tavakat s róluk csak kalauzom' mesés magyarázatát csodálhatám? Az első forradalom óta a francz uralkodók Versaillest meglátogatták ugyan de nem lakták, mit egykor világhíres kertének kietlenedése, a concert-csarnok, a tündér bálterem' omladozása érezhetőleg bizonyít. De ha az udvaron lévő gyönyörű vitézszobrokat megtekinted, ha meggondolod hogy ben a museumban s a termekben is ilyenek állnak, s ha a kertben is a megnyírt fák alatt szinte márványalakokkal találkozol; látni fogod hogy Versailles újra megnépesedett, de – kö' emberekkel, s kérdended magadtul: oly csinos, hideg, mértékészép alakok, vájjon nem XIV-ik Lajos' udvara támadt e föl?

Saint-Cloud hegyoldalban fekszik a Szajna' partján, s körülte az erdő angol parkot képez. Úgy tetszik mintha Parissal egy volna, s a közbeeső ligetes, berkes, erdős tér egy nagy kertet mutat, illőt a képzelt roppant városhoz. Könnyű megfognom, hogy Napoleon' szelleme St. Cloud' nagyszerű s némileg vad vidékébe n több gyönyört lelt, mint Versailles' kisinórozott sétányaiban. Ki a képekhez ért, itt a szobákban gazdag élelmenyt talál. –

Kibeszélhetetlenül.....

Jaj nekem, ma többet nem írok. Valahányszor ily rőfös szavak nyúlnak ki tollamból, mindig elszomorodom, mert ez, kivált költőinken, nagy átok. Eszembe jut Boileau mint tévé Chapelain' verseit hosszú szavaiért nevetségessé, különösen szeretvén idézgetni ezt:

,De ce sourcilleux roc l'inébranlable címe
 többnyire fölállttá, mint itt látod a szélen. Ugyan
 mit mondandott volna kilencz – tizenegy tagos
 szavainkra.

Le mot de Roc
 est monté sur
 deux écliasses.

Paris, April' 24-én, 1837.

Kün valék St. Denisben. Különös midőn az utazók, kik egymásnak mind idegenek, egy kocsiba felülnek. A kocsis az ajtót becsukván, mindenik körültekint, de ismerőst egyik sem talál. Tehát egyik kinéz az ablakon, másik levelet húz ki zsebéből s mit már húszszor olvasott most újra olvassa, a harmadik tárczájába jegyezget – semmit, szomszédja a kocsit vizsgálgatja mintha még kocsiban soha nem ült volna, az ötödik füttyölni kezd mint ki maga van, s így a többi. Mindenik külön atmosphaerácskában él és lélekezik, szomszédjától mindeniket jégfal választja el mi meleget sem ereszt sem fogad és összesen hasonlók a mechanicus' fabábjaihoz, miket az, midőn városbul városba utazik, egy kocsiba behány s bezár hogy el ne hulljanak. Mi kell itt? Egy vidám elme, egy közlekedő lélek, mely az apró atmosphaerákat megtöri s összefolyasztja, melynek lehelletére a jégfalak megoldvadnak mely mint amalgama elvegyül az egészbe s így összeönti az idegenkedő részeket. Ha egyszer az értelem gondolatok, a szív sympathia által működni megindult, a közlekedés kezdődik s ugyan azon dolgok s személyek' ismerése, érdekegyezés s vélemény-hasonlóság mindinkább szorosba szövi az ismeretséget, s a társalkodás, mi kezdődni nem akart, most nem akar megszűnni. De a kocsi megállván, az ajtót kinyitja a kalauz, s kik idegenek léptünk be, mint ismerősök szállunk ki, és midőn maradni óhajtanánk, el kell válnunk, – s rendszerint örökre.

Alig tudom kitalálni okát annak hogy a francz királyok' sírboltjában, a st. denisi egyház alatt, a léleknek azon bánatra s ábrándra hajló ünnepisége nélkül járdaltam, mi halottak s százas emlékek közt bennünk uralkodni szokott. A Dagobertek, Clothárok, Chlodvigek, Hugo Capet és nőik' idomtalan szobraikat

s koporsóikat hidegen tapintgattam s egykedvűleg néztem a főoltár alá eső vaskaput, melynek boltját előbb Napoleon, aztán X. Károly szemlélte ki magának, s most Lajos-Filep reményli családának ravatalul; sőt rám még leginkább hatott azon pislá mécs, mely egy elrácsolt homályos boltozatban az Enghien s Angoulême hercegek' hitvány fakoporsóik között világolt. Úgy gondolom még is, hidegen azért maradtam, mert sötét, fáklyalángtul megvilágított, komor s hűvös sírbolt helyett egy folyosóba léptem melyet napfény világít meg, mert földalatti, tágas, viszhangzó üregek helyett úgy szólván földfölötti apró boltokat találtam, s ezekben kődarabokként hevernek a síremlékek.

A st. denisi egyház, tornyain kívül, pompás góthmű. Belépvén állapotjál meg az ajtónál, s csudálkozva fogsz fölséges hajóján végig pillantani a drága oltárig. A vékonyan metszett oszlopocskák két oldalrul mint nyilak' röpülései, melyek egyik oldalon fölszállnak s a másikon, a boltozatot megírván, leesnek; ez oldalfalak magasságának közepén keskeny karzatka nyúlik finom s ékes oszlopokkal, mik oly gyöngye természetiek, hogy inkább látszanak tartatni mint tartani; a fooszlopok sok veknyabbakbul mintegy összekötvék, ittott belőlök kifakadó arczképekkel s lombokkal, s mindenik a bokrétába kötött virágszálak' nyeléhez hasonló, mely vékonyan nyúlván, fölül belőle virágok s levelek fejlődnek ki; a boltozat terhetlenül látszik függni a magasban, mintha azon vékony oszlopokra sem volna szüksége, s a kereszt-épület' két végén az óriás két rózsablak, százféle színével, az alkotmány két szemének látszék. Ez egyház mutatja, hogy a kifehéítés a góth épület' hatását nem rontja el, sőt némely szépsége jobban kitűn, bár tagadhatatlan, hogy így azon föntségbül, hova a csodáló' szellemét ragadja, keservével s borongó vágyával kihál az emlékezet.

Előítélet ha egy nemzedéket megkapott, egész századokat magával ragad. Azok kik a classicus két népre s műveire visszavezették a nemzeteket, hidegekké tevék magok s elődeik' művei iránt; s így magyarázhatni ki, hogy parlagon hevertették saját nyelvöket, hogy rombolták s omlani engedték a középkor' műemlékeit, mert azt s ezeket szépnek tartani s dicsérni tudatlanságnak mondatott. Egybehasonlítás sok képtelenségre vitte az embereket. Mivel a görög építészet szépnek ismertetek s ezzel a

góth nem egyezik, a kárhóztató ítélet reá magában következett. De a művész nem önkényesen ilyen vagy olyan, az az életből, a physicaibul s lelkiből, szükségkép születik azzá ami. Mert minden jellemnek megvan a maga képe, s mint különbözik a jellem, úgy különbözik a kép is. Véve a lelki életet, a görög s góth építészet két élet' kifejezése, két különböző élet' különböző formája, és mindenik sajátlag és szükségesen alakodik a maga élete felületén, s a középkor ép úgy nem nyilatkozhatik a görög építészetben, mint felleges éjjelen csillagos eget nem tükrözhet a víz, – és megfordítva. A görög templom, mint a nép, kor, vallás melyben s melynek szentelve vala, tiszta, derült, mértékszerű, kellemes, a góth egyház más nép, kor, vallás szerint merész, kietlen, csodálatos, főséges; a kellem, nyugalom, vidám elme, lélekharmónia csak azon formában, a vad erő, babonás szellem, lélek leverő s fölemelő hit csak ezen formában nyomakodhaték ki, amannak látása azon érzeményeket, ennek látása ezeket szüli benned, t. i. e formák ép azon érzeményeket hozzák létre, melyek kezdetben a formáknak magoknak adtak léteit.

De még ez nem minden, a physical élet is tetemes befolyással bír, mert a természet a művésznak mindenütt mintegy adja a formát, szint, jellemet. A szelíd éghajlatú s bujatenyészetű Görögországban a széles oszlopú s dúzs fölombozatú s inkább terjedt mint magas épületek mindennel összehangzásban voltak köröskörül. Europa' más tartományaiiban köd s boru gyakrabban elsötétíti az eget, a természet színetlenebb, a növényvilág vékonyabb, hegyes s hosszabb alakban fejlik ki. E szerint nálunk, a komor hegyekben, a magas fenyők' hegyes levelei közit természetes megpillantani egy góth épületet, keskeny, magas, hoszúkás, hegyes toronykáival, cifrázékival, oszlopaival, ablakaival. Nincsenek e ezek összehangzásban az egész természettel körültök? Nem azon formának s jellemnek, mite természet mutat, utánnyomása e ez? Egyébiránt, mi titkos lökést a művész' lelkébe s érzékébe a természet ád, azt teljesen bevégzik a körülállások mindkét oldalrul; a vidám mythos és a sanyarú keresztyénség, a humanitás és a vad lovagkor, a respublica és a feudalismus.

Mint a görög úgy a góth építészet is saját bájakkal bír, mert az is ez is a lélek' érzeményeit fejezi ki, melyek saját erényeik-

kel tündökölve különböznek inkább mint ellenkeznek. De miglen mi mímelő-kor a görög romokat kincsként gyűjtjük össze, őseink' műveit rogni engedjük, mert mi a középkorban vévé eredetét minden megvettetik: emlék és könyv, törvény és szokás. Azonban, midőn egy fölséges ó egyház' magas boltozatai alatt járunk, az erő és szellem melyet a mű lehel, akaratlanul is megdőbent; de mi a titkos s áhitatszerű csodálkozást nem merjük kimondani. Nyomorultak! hasonlítsátok a góth egyházakhoz mai egyházaitokat, s szégyenleni fogjátok, azokra emlékezve, hogy ezeket is Isten házána k nevezitek. –

Jővén vissza St. Denisből, a Louvre'kertét látogattam meg hol a júliusi elestek közül mintegy 1800 van eltemetve. A gödör körül van kerítve s apró fenyők' árnyéka hull rá, s a puszpanggal s szalaggal fölczifázott érczoszlopon, mely közepéből emelkedik, kakas ül. Vele általellenben néhány háromszínű zászló lobog, mely mellett egy nemzeti ör éjjelnappal ört áll. Ittott fekete keresztkéket látni besúrva, s félig kidólve. Kiki a maga rokonának s kedvesének emlékére ülteté, ki épen ott a kereszt alatt nyugszik e nem tudni, de bizonyosan az 1800 közt van. Egy magas, hitvány karóra szögezett hasadt táblán ez áll:

Passant, à nos concitoyens.
Va dire qu' ici de la vie
Nous avons rompu les liens,
Pour le salut de la patrie.

LIX

Népek. Magyarországrul a külföldön.

Ötödik kép. (Quodlibet.) Franczországban.

Egy ismerős családhoz ebédre hivatam. Beléptöm után néhány pillanat múlva három jeles ifjúemberrel ereszkedem szóba, s az egyik kérdi: kegyeteknél is hordják a lengyel öltözetet? értvén magyarkámat. Mondám, ez nem lengyel, hanem magyar ruha. Hallgattak, de úgy látszék nem hitték. És a bajs is divatos? nyomban kérde a másik. Felelém, ez szinte nemzeti szokás, és annyira, hogy kinek nincs, idegennek, németnek tartatik.

Németnek? kezdé a harmadik, hiszen a magyar csak egy ágazata a német néptörzsnek, úgy különbözve mint nálunk a provençei s a piccardei. Nernd» a magyarok németül beszélnek? Mit gondolsz, barátom, közbevág a másik, a magyar nyelv a sláv s lengyel nyelv' egyik dialectusa. Hibáztok, felszólt az első, elhatározó hangon, mint ki valamit csalhatlanul tud; én gyermekségem óta tudom, hogy Magyarországon minden latinul beszél, ép úgy mint a romai nép.

Íme atyámfiái, kik bajsztoknál fogva vagytok magyarok, attilátoknál fogva hazafiak, a bajs s attila magyar divatnak lenni tagadtatván, azzal együtt ti ott a magyarok, ti itt a hazafiak' sorából kitöröltetétek; – intés, hogy ne ezekben keressétek, mit lementszethetni s levethetni, hanem érzésben mi magyarrá szentel, tettben mi hazafinak vall. Nyelvünk' ázsiai eredetét megmagyarázám nekik, azután alkotványunkról kezdtem beszélni, de midőn kiejtem e szót, a l k o t v á n y, kétesen mosolygának, mintegy mondván egymásnak: „laissez le parler” Később a koczka fordult, s ittott tüzes fölkiáltások szakíták félbe a csodálkozó hallgatást.

Eszembe jut, hogy Toldy' utazástöredékeiben olvastam, mi képen egy angol clubban tőle azt kérdék: „a német nyelvnek melyik dialectusa a magyar nyelv?” Kétkedem ez eset' valóságán. s ártatlan fogásnak tartam azt éreztetni velünk, mennyire ismeretlenek vagyunk külföldön. Jaj nekem, hogy többé azt nem hihetem s ámulásombul sok hasonló kérdések fölriasztottak!

Halld a könyvek' beszédét is, 1837 böi. „...Sz. István' idejében. .. A magyarok, vagy inkább az e nevezet alatt egyesült különbféle népek' megtérítésére Magyarországba utasított követek a latin nyelvet behozták; e nyelv az ifjúságnak mindenütt tanítatván, gyorsan elterjedt, sa népnél közönségessé lőn, s az országügyekben is egyedül ez használtaték. Azonban, ez idő alatt, egy magyar nyelv kezdé támadni a sláv, fin nyelv' különböző dialectusaibul, mikhez később még a török nyelv járult...” –

A Revue du Nord

szerkezőjének hivatalszobájából egy jelenet.

Szerkező. Úgy van, Athéné és Paris, Paris és Athéné ott Alcibiad' vágott farkú ebe, itt hírlap s folyóirat. Oly népekről, országokrul, literaturákról íratok, melyek még mint a mesék ingerrel bírnak, mivelhogy félmesék. Embereim erősen dolgoznak, s Islandrul, a Kord tartományokrul, Chiliről, Paraguayrul, Oláh s Oroszországrul, a colochokrul s magyarokrul cikkelyek készülnek. Csak azt sajnálom hogy én, bár szerkező, a francz nyelven kívül mást nem értek. Mais, qu' importe?

Mme Sophie Conrad belép. Íme, az orosz literatura' rövid rajza s kivonata készen van.

Szerkező. Igen gyönyörű hogy készen van. Áltvizsgálom, s észrevételeimet a szélekre följegyzem.

Mr. Cz.. sky. A kozákok' statisticáját van szerencsém benyújtani. Kevés adataim voltak, de hisz én nagy számoló vagyok s így mindennek ki kellett sülni. És aztán ki tud itt ehhez, ki fog megcáfolni?

Szerk. Fölségesen van mondva, barátom. Olyan vizet vegyenek milyet mérünk. A díjt ezennel kifizetem.

Mr. L. Servia' állapotáról kimerítő értekezésem itt van, Astracán város' kiváltságával együtt; in 8-o hat levelet tesz.

Szerk. Megvallom, sajnálom hogy nem több, mert így a 200 lap ki nem telik, pedig a közönség a lapok' számától méri a munka' árát. De uraságtok oly fősvények a szóban, holott az nem kerül pénzbe és pénzt ad; szerkező s író' csele egy a kocsmáros és tejároséval; kevés bort s tejet sok vízzel, kevés eszmét, gondolatot sok szóval fölereszteni.

Mme Albin. Végre én is megérkeztem; itt van a németből fordított cikkely. „De la litterature hongroise” *); hanem kérem, hogy az ne mint fordítmány, hanem mint eredeti adassék.

Szerk. Tant mieux pour moi! A hiányt, mi még a 2-ik számban van, épen kipótolja a magyar literatura, s illik s rokon is azon darabokhoz miket ma kaptam. De még is fussuk ált, mert akadhat valaki, bár nem hihető, kit érdekel s ki figyelmesben megolvassa, mert hiszen Magyarország nagy tér, majd

*) Revue du Nord, 3-me année, no 2. Paris. 1837.

5000 □mf; a földrajzon nagy helyet foglal el. (*magában*) Az ilyen Madameok előtt tudós képet öltünk, különben ránk kapnak, (*olvassa*). Jól van... Ez bizony maradhat!.. Bátor nézetekkel írva . . Rövid s tartalmas. Mais, mon Dieu, qu' est que cela! „Pannonius költő.” Madame, ez nagy botlás, ez szörnyű, ez történet elleni nagy hiba. Ki nem tudja hogy Pannónia régi neve Magyarországnak?

Mme Albin. Uram, németül csak úgy értek mint franczul, s világosan mondatik: „Pannonius költő.” A könyvet elhozhatom.

Szerkéz, (*magában*). Parbleu! de bezzeg én egy szót sem értek, (*főn hangon*). Szükségtelen, Madame, ott lehet de ott is hiba, s én ily nagy hibákkal könyvemet nevetségessé tenni nem akarom.

S vette ércztollát, s szegény Pannoniusunkat, ki az életből már kitöröltetett, a történetből is kitörlé.

És ez így történt.

*

Egy estélyben voltam, s a többek közt a beszéd a tokaji borra fordult, mit hírében minden ismer itt is, de nem árultatik s nem iszszák. Egy úr így szolt: a tokaji bor csak egy hegyecskén terem, melynek $\frac{1}{3}$ az austriai, $\frac{1}{3}$ az orosz császáré, $\frac{1}{3}$ pedig a porosz királyé. Más pedig azt hitte; hogy tokaji bora csak hg. Eszterháznak terem. Miután mindig így hallották, alig tudtam velők elhítenni, hogy nem így van.

*

És a hírlapok mit mondanak rólunk? A Gazette de Franceban olvasom: „Most egy magyar nyelven irt political újság is jelen meg Jeleskor cím alatt, mely értelmi nagy haladásra mutat az egész országban. Benne a tartományokbeli levelezések közöltetnek olyan tárgyakrul, melyek az országot érdeklik. Minden megyében iskolák állítatnak, az egész országban már harminczkettő van.”

A Messengerban ezt találom: „Pesten egy újság jelen meg magyar nyelven, s hogy a vizsgálatot elkerülje, mennyi előfizetőt számlál annyi példányban íratik, s bár az ára drága, s o k

előfizetője van, már száz.” Ebből minden olvasó jó lélekkel következtetheti: hogy nálunk csak egy újság jelen meg, s csak most először magyar nyelven, hogy nyomtatva épen nem jelenhetne meg, s a közönségről mi fogalmat ad a 100 szám?

Mind ezek vévék a német lapokbul. Ilyen híreket találni rólunk az újságokban, s ilyeket is csak három hónapban egyszer.

De e hónapokban Magyarország' neve gyakrabban tündöklök a hírlapokban, s a kívánt figyelem felénk fordula. A haladás' híre okozza? Nem, ezt nem tudják. A gőzhajók? Nem erről hallottak ugyan de keveset. A dunaszabályozás? Ez sem, ismertetik, de koránsem eléggé. Tehát mi vagy ki? Sobri a rabló. Mária gyalázatos ember' karján lép be a nagy világba. Anyám nekem is, tehát szégyenlem hogy nevök együtt említetik.

Az újságok Sobrirul naponkint írnak, valót és költöttet, csodálatost és borzasztót. A gúny s csíplapok, a Charivari és Corsaire, száz meg száz elmésségebbe, anecdotákba szövögetik őt, s political ellenök ellen használt szófegyvereiken a Sobri név még mindig jelszó. Nincs ember Parisban ki nem ismerné a magyar rablót, s azt hiszik, többektől hálám, a haramia nálunk úgy terem, mint eső után a gomba. Egy Sobri-Vaudeville a Gymnase dramatiqueban sűrűn adatik. Szóval, Magyarország híressé lett, fényét Sobritól kapja!!!

E quodlibet-kép kedvetlen érzést gerjesztett bennem. Sötét arczczai fordultam el tőle; de hiában, mindig emlékezetemben van és pirulok és emésztődöm.

LX

Boulogne, April' 28-kan, 1837.

Boulogne előtt, hova ma d. u. 4-kor érkezénk meg, egypár mérföldre lovas legények jöttek élénkbe, a vendégfogadók' czi-meit osztogatók, s kocsinkat félmérföldre kísérek, untalan kérdezgetvén: elhatároztuk e magunkat az ajánlott vendégfogadóba szállani? Boulogneban pedig 10-15 küldött s teherhordó fogott körül, egymással vásárilag veszekedve ajánlás közben. „Tessék

az A. vendégfogadóba jönni; közel van a Tengerparthoz.’ „Az M. a legolcsóbb s legtisztább.” „De az L. a legkényelmesb, s legilendőbb áru.” „Im jegyet tessék váltani a Kent’ gőzösre; az első hely Londonig csak 4 shilling.” „A Harlequinre tessék, csak 5 shilling egy hely; de szép is, nagy, sebes, bátorságos.” „Concurrença kedveért, hogy az utazók ne zsaroltassanak, szállítá le a bért Kent; gyorsabban megy, erősb alkatú s egészen új.” „Nem igaz, uram, olcsóbb mert rosza, hiszen 10 pencért is áthajózhatsz, de milyen hajón!” Mondván a Kent’ egy ajánlójának hogy a Harlequinre jegyet még Parisban váltván azt meg nem változtathatom, hozam jött mikor már ágyban fekvém s nem mehetnekem tőle, míg a jegyet neki ált nem adám, s ő nekem vissza fizetvén az 5 shillinget, én viszont neki a Kent-jegyért 4 shillinget fizettem. Mind ez a vetélkedés’ következménye. Boulognebul régi 5-kor megindulván, Londonba esti 6-kor érni, s az első helyért csak 5 v. forintot fizetek, midőn Pozsonyul Pestig, folyami s nem oly hoszu utért, $22\frac{1}{3}$ v. for. az első hely’ ára.

Alkonyodék, midőn kimehettem nézni öblöt és tengert, mely képzeletemet oly gyakran foglalkodtatá, melyei oly varázs és vágyképek kötődtek össze lelkeemben. De mit láthatni borongó időben? Előttem fekvék a tenger csöndösen, mintegy aluva ágyában a föld’ hátán, s nem mérhetetlen terjedelem s az epedő szem’ erejével elhaló távolság, hanem a ködhomály képezte láthatárát. A hullámok egy tóéinál nem voltak sem nagyobbak, sem dühösebbek, sem zúgóbbak, de még is különös érzéssel látja az ember őket a partokon szélcsapódni, eszébe jutván, hogy talán sok ezer mérföldekről értek oda hol széltlocscsantak. Hasonlók az utazóhoz, ki sokáig evezvén tengeren, a negyedik világrészben hal el s egy benyúló part’ ormán eltemettetik. Ittott a köd’ szélén, hol a tenger végződni látszék, némi fekete szárnyas pontokat láttam s hajóknak hittem, a parthoz pedig közel, hol a tenger kezdődni látszék, a vízben vörös sipkájú apró gyermekek hajingálóztak, hol csigák után nyúlva a fenékre, hol lapos kavicscsal hoszan szöve a habok’ színén. Szinte féltem őket. A képzelet a tengerrel végtelen mélységet kötvén össze, perczenkint vártam dagadni s rajok borulni a hullámot, melyei mint sima nyelvével az oceán’ sötét kebele őket éhesen magába szívja.

TARTALOM.

I. NÉMETFÖLD.

	Lap.
A második kiadáshoz. Előszó.	
Bécs. Lélek' naplója	3-5.
1. CSEHORSZÁG.	
Prága. Ifjú s agg város.....	6-8.
T ö p l i t z. Vidéke	8-9.
Kép Magyarországrul Csehországban	9-11.
2. SZÁSZORSZÁG.	
D r e s d a. Culmi csatátér. Tiedge. Vélemények Magyarországrul. Mo- reau' emléke.....	12-16,
L i p c s e. Népnevelés. Polgáriskola. Népnevelés' befolyása. Népn- velési törvények. Pölitz. Poniatowszky. Lipcsei temető. Bucsu	
Szászországtól	16-34.
Kép Magyarországrul Szászországban	32.
3. POROSZORSZÁG.	
Hála. A gyermek' emlékezetei. Nevelésrendszer hazánkban. Árva- ház. Porosz utak	35-43.
V i t t e n b e r g. Egy éj	44-45.
Berlin. Képe. Tanács. Iskolamesterkepző-intézetek. Népnevelési törvények. Népnevelés' állapota. Poroszország' dicsősége. Műkiállítás. Ismerős ismeretlen. Ifjaink külföldön. Képtár. Jó- tékony intézetek. Elfajult gyermekek' intézete. Louise' emléke.	46-68.
P o e z d a m. Négy királypalota. Orosz rabszolgák	68-71.
Magdeburg. H a l b e r s t a d t. G ö t t i n g a. Magyar utazó'síriján. Egy bálban. Gleim' sírja. Szép Friderika. Brocken	71-82.
Kép Magyarországrul Poroszországban	83.

4 HESSEN-CASSEL, FRANKFURT.	
Cassel. Vilmostető. Hölgykoszorú. Országos hiteltár. Országgyűlés. Német alkotványok	83-94.
Frankfurt. Goethe' szobája.....	94- 96.
Kép Magyarországrul Németföld»	96-97.

II.

FRANCZORSZÁG.

Metz ől-Párisig. Góthegeyház mint kereszt a földön mint sírdombon.....	101-103.
Paris. <i>December.</i> Népélet. Épületek. Vendôme-oszlop. Vasárnap Parisban. Hatalom az aristocrazia. Ipar és haladás. Magyar közvitéből kávék Parisban. Követválasztás. Menteli a magyar tudós. Követkamra. Királygyilkos. Követkamra' szabályai. Léghajó. Új évi ajándék. Év' utósó éjszakája	104-130.
— <i>Januar.</i> Hírlapok. Sajtó. Olvasóteremek. Sajtó-törvény. Hírlapi költségek. Gyásznapok. Törvényszolgáltatás. Esküdtszék. 130-167.	
— <i>Februar.</i> Paris és az ország. Megyeélet. Népélet. Színházak. Francz szónoklat. Az alház nálunk s külföldön. Kamrafellekezetek. Kormányférfi és törvény. Felekezetek. Pairkamra. Testgyakorlat iskolák. Szalmafedélhez Parisban. Irodalom. írók' sorsa. írók' jövedelmei. Magyar Athenaeum. Hevenyészköltők. 167-200.	167-200.
— <i>Marcz.</i> Forongás. Kormány s az ész' emberei Csilapodás. 1830. 1830-ki charta. Jótékony intézetek. Életbiztosítók. Takaréktár. Bell-Lancaster iskola. Kisdédóvó intézet. Egyik tanítója naplójából. Magyar nemzeti bohóságok. Népjellem. Alarczos bálok. Carneval. Boeuf-gras. Divat-országgyűlés. Családelet. Père la Chaise temető. Magyar hálátlanság.....	200-246.
— <i>April.</i> Bitófa. Párisi fogházak. Reggel Parisban. Vízkereszt. Királyi kert. Műkiállítás. Versailles és St. Cloud. St. Denis. Góth építészet. Vélemények és ítéletek Magyarországrul. Magyarország Sobri' karján. Boulogne és Tenger	247-280.
Kép Magyarországrul Franczországban.....	275.